

**KİTÂBU’S-SERD VE’L-FERD ÖZELİNDE
SAHABE SAHİFELERİ**

Mustafa Taha İbrahi Al-Qaysi

**Yüksek Lisans Tezi
Prof. Dr. Abdulvahap ÖZSOY
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
2023
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Mustafa Taha İbrahi Al-Qaysi

KİTÂBU’S-SERD VE’L-FERD ÖZELİNDE SAHABE
SAHİFELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Abdulvahap ÖZSOY
ERZURUM- 2023

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Kitâbu's-Serd ve'l-Ferd Özelinde Sahabe Sahifeleri" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- ☒ Tezin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
☐ Tezin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

29.05.2023

[Mustafa Taha İbrahim al-Qaysi]

Aslı ıslak imzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Abdulvahap Özsoy danışmanlığında, Mustafa Taha İbrahim al-Qaysi tarafından hazırlanan bu çalışma 05 /05/ 2023 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr. Abdulvahap Özsoy

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Enes Salih

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Dr. Öğrt.Üyesi Recep Ertugay

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN TEDVİNİ ve TASNİFİ	3
1.1.İSLAM ÖNCESİ ARAPLAR'DA YAZI.....	3
1.2.HADİSLERİN YAZILMASI İLE İLGİLİ RİVAYETLER.....	4
1.2.1.Hadislerin Yazılmasının Yasaklanmasına Dair Rivayetler	5
1.2.2.Hadislerin Yazılmasını Emreden ve İzin Veren Rivayetler	6
1.2.3.Değerlendirme	7
1.3.I. ASIRDA HADİSLERİN KAYDEDİLMESİ.....	9
1.4.II. ASIRDA HADİSLERİN TEDVİNİ	14
1.5.III. ASRIN BAŞLARINA KADAR HADİSLERİN TASNİFİ.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

KİTÂBU'S-SERD VE MAHİYETİ	18
2.1. KİTABIN ADI, METODU VE MÜELLİFE NİSPETİ	18
2.2. SAHİFELER, RAVİLERİ VE RİVAYETLERİN TAHRİCİ.....	20
2.2.1. Hemmâm b. Münebbih'in Sahifesi.....	20
2.2.2. Külsûm ve Atâ'nın Aktardığı Ebû Hüreyre Sahîfe'si.....	81
2.2.3. Abdurrezzâk'ın, Mamer, Zührî, Saîd b. Müseyyeb, Ebû Hüreyre Tarikiyle Rivayet Ettiği Sahîfe	102
2.2.4. Humeyd et-Tavîl'in Enes Tarikiyle Rivayet Ettiği Sahîfe	131
2.2.5. Ehl-i beyt Tarikiyle Gelen Sahife	149
2.2.6. Hızır ve İlyas'ın (a.s.) Hz. Peygamber'den (s.a.v.) Rivayet Ettiği Sahîfe	177
2.2.7. Rubâiyyât, el-Eşec'in Hz. Ali'den Rivayet Ettiği Sahîfe	184
2.2.8. Sûdâsiyyât, Ca'fer b. Nestûr er-Rûmî'nin Sahîfesi	196

2.2.9. Subâiyyât, Harrâş'ın Hz. Enes'ten Rivayet Ettiği Sahîfe	204
2.2.10. Abdurrezzâk'ın, Ma'mer, Zührî, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Hz. Ömer Tarikiye Rivayet Ettiği Sahîfe	215
2.2.11. Cüveyriye'nin Nâfi' ve Abdullah Tarikiye Gelen Sahîfesi	228
SONUÇ	260
BİBLİYOGRAFYA	262
ÖZGEÇMİŞ	274

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KİTÂBU'S-SERD VE'L-FERD ÖZELİNDE SAHABE SAHİFELERİ
MUSTAFA TAHA İBRAHİM AL-QAYSI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdulvahap ÖZSOY

2023, 285 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Abdulvahap Özsoy
Doç. Dr. Enes Salih
Dr.Öğrt.Üyesi Recep Ertugay

Hadislerin yazılı malzemeye dönüşme süreci modern dünyadaki hadislerle ilgili en popüler konulardan biridir. Özellikle batılı araştırmacıların İslam kaynaklarına olan ilgisi neticesinde gelişen bu tartışmanın erken dönemlerde İslam dünyasında tartışıldığı görülmemektedir. Bu hususun bilgilerin kayıt altına alınması ve sağlıklı olarak aktarımına dair gelişen modern algı sebebiyle olduğu söylenebilir.

Bu noktada özellikle Müslüman araştırmacılar tarafında hadislerin erken dönemlerden itibaren yazıldığını gösteren kanıtlar arasında sahiflerin ön plana çıkartıldığı görülmektedir. Özellikle sahabe sahifelerinin örnek gösterilerek hadislerin yazıya geçirilmesinin çok erken dönemlerden itibaren başladığı ispatlanmaya çalışılmaktadır.

Hadislerin yazılı malzemeye dönüşme süreci ve bu sürece dair Müslüman araştırmacılar tarafından bir delil olarak kullanılan sahifelere dair klasik dönemde bu mahiyette bir tartışma olmasa da sahifeleri bir araya toplayan bir eserin bulunduğu görülmektedir. Bu eser Ahmed b. İsmail el-Kazvinî tarafından kaleme alınan Kitâbu's-serd ve'l-ferd isimli çalışmadır. Bu çalışmada ilgili eserde yer verilen 11 sahife ele alınmış, sahifelerde yer alan raviler ve rivayetler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis Edebiyatı, Sahifeler, Sahabe, Kitâbu's-serd ve'l-ferd.

ABSTRACT

MASTER THESIS

SAHAIF AL-SAHABAH IN THE EXAMPLE OF KITAB AL-SARD WA AL-FARD**MUSTAFA TAHA İBRAHİM AL-QAYSI****Advisor: Prof. Dr. Abdulvahap ÖZSOY****2023, Page: 285****Jury: Prof. Dr. Abdulvahap Özsoy
Assoc. Prof. Dr. Enes Salih
Dr. Recep Ertugay**

The process of converting hadiths into written material is one of the most popular topics about hadith in the modern world. It is not seen that this debate, which developed as a result of the interest of western researchers in Islamic sources, was discussed in the Islamic world in the early periods. It can be said that this is due to the developing modern perception of the recording and healthy transmission of information.

At this point, it is seen that among the evidences showing that the hadiths were written since the early periods, especially by Muslim researchers, the hadiths were brought to the fore. It is tried to prove that the writing of the hadiths, especially by showing the companions' pages as an example, started from very early times.

Although there was no such discussion in the classical period about the process of turning the hadiths into written material and the pages used as evidence by Muslim researchers about this process, it is seen that there is a work that gathers the pages. This work was written by Ahmed b. It is a work called Kitâbu's-serd ve'l-ferd written by İsmâi el-Kazvinî. In this study, 11 pages in the related work were handled and the narrators and narrations in the pages were examined.

Keywords: Hadith Literature, Sahaif, Sahabah, Kitab al-Sard wa al-Fard

KISALTMALAR

b.	:	Bin, İbn
bkz.	:	Bakınız
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	:	Hicrî
H.z.	:	Hazreti
İFAV	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
nşr.	:	Neşreden
ö.	:	Ölümü
r.a.	:	Radıyallahu anh
(s.a.s.)	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	:	Tahkik eden
trc.	:	Tercüme eden
tsz.	:	Tarihsiz
Üniv.	:	Üniversitesi
vb.	:	Ve benzeri

ÖNSÖZ

Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur. Salât ve selâm peygamberlerin sonuncusu, sâdık ve emîn olan Muhammed b. Abdullah’a, onun âline, ashâbına ve kıyamet gününe kadar onun yolunu takip edenlerin üzerine olsun.

Nebevî sünnet Kur'an-ı Kerim'den sonra İslam dininin ikinci kaynağı olup bazı alimler tarafından vahy-i gayr-ı metlûv olarak isimlendirilmiştir. Sünnet-i nebevînin İslam dinindeki bu önemine binaen din ile ilgili tartışmalarda hadisler sürekli olarak eleştiri konusu edilmiş, hadislerin sıhhati hususunda şüphe tohumları ekilmeye ve şüphe uyandırmaya çalışılmıştır. İslam'ı hak din olarak kabul etmeyenler buradan hareketle Kur'an-ı Kerim'in de sıhhatine yönelik şüpheler ortaya atmıştır. Ancak Cenâb-ı Hak, ihlaslı âlimlerin ve gayretli müslümanların çabalarıyla bu eleştirilere gerekli cevapları vermeyi nasip etmiştir.

Hadislere yönelik ileri sürülen şüphelerin başında onların uzun süreler şifahi olarak nakledildiği iddiası gelmektedir. Bu iddia elimizde var olan meşhur hadis eserlerinin Hz. Peygamber'den yaklaşık iki asır sonra kaleme alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu iddianın dayandığı temel argüman erken dönemlerde kaleme alınan eserlerin günümüze ulaşmamış olmasıdır. Oysaki bu durumun kitabın tarihini bilenler tarafından yadırganacak bir husus olmadığı ehline malumdur.

Diğer bir husus ise batılıların Müslümanların kullandığı referans sistemine hakim olmamalarıdır. Zira Müslümanlar isnad sitemini geliştirmiş ve bilgilerin kaynağına bu şekilde işaret etmişlerdir. Bu sistemde ise yazıya ilaveten ilgili yazılı metnin yazarı ile mukabele edilmesi esastır. Bu durumda da atıf yapılırken yazılı metne değil yazarına atıfta bulunmaktadır. İslam bilgi sisteminin bu özelliği bilinmediğinde hadislerin yazıya aktarımının birkaç asır sonra gerçekleştiği iddia edilmiştir.

Bu iddayı ele alan alimler özellikle sahabe sahifelerini örnek vererek hadislerin yazıya geçirilmesinin çok önceleri gerçekleştiğini ancak bahsettiğimiz referans sistemi sebebiyle bu durumun, işin uzmanı olmayanlar tarafından sezilemediğini ortaya koymuşlardır.

Biz de bu çalışma ile bu çerçevede gündeme gelen sahifelerle ilgili olarak kaleme alınmış, klasik dönem eseri olan Kitâbu's-serd ve'l-ferd isimli çalışmayı konu edindik. Umarız hadis tarihi ile ilgili önemli bir konuda küçük de olsa bir katkımız olur.

Bu çalışmayı yapmaktaki amacımız Hz. Peygamber'in sünnetine bir nebze de olsa hizmet etmiş olmak, O'nun pak sünnetine az da olsa hizmet etmiş olmak arzusudur. Rasûlullah'ın (s.a.v.) "İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a şükretmez." hadisine uyarak ikinci ülkem olan Türkiye'de ve ikinci şehrim Erzurum'da konu tespitinden, kaynak teminine, tez çalışmasının yazımından düzeltmelerine kadar hemen hemen her aşamada bana yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Abdulvahap ÖZSOY'a teşekkür ediyorum. Kusurlarımızı ve gecikmelerimizi müsamaha ile karşılamasından dolayı kendisine müteşekkirimiz. İlahiyat Fakültesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına çok teşekkür ediyorum. Bana bir kardeş gibi davranan ve yanlarında bana yer ayıran Erzurum'da hayır hasenat faaliyetlerinde bulunan sivil toplum örgütlerine özellikle de Hayrat Vakfı'na ayrıca teşekkür ediyorum. Özellikle de Emre Ayyıldız kardeşime çok teşekkür ediyorum. Rabbimin bu çalışmayı ahiret azığı eylemesini niyaz ediyorum. Çalışma bizden başarı ise O'ndandır.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ

Çalışmanın merkezinde el-Kazvinî tarafından telif edilen kitâbu's-serd ve'l-ferd isimli çalışma yer almaktadır. Bu çalışmayı tercih etmemezin birkaç sebebi vardır:

1) Daha önce tahkîki bulunmayan bu eseri tahkîk ederek pek çoğu hâlihazırda kütüphanelerde saklı bulunan İslam mirasına katkıda bulunmak hedeflenmiştir. İncelediğimiz eser sadece Muhammed Hamidullah tarafından İngilizce ve Arapça olarak basılmıştır. el-Mektebetü's-Şâmile'de ise birinci ve ikinci sayfeler tahkîk edilmeksizin yer almıştır. Bu nedenle kitabı tahkîk edip incelemek istedik.

2) *Kitâbü's-serd ve'l-ferd* isimli bu eser on bir sayfeyi içermektedir. İlk sayfa Ebû Hüreyre yaşarken, yani Hicrî 59'dan önce yazılan Hemmâm b. Münebbih'in sayfasıdır. Kitapta ayrıca inceleyeceğimiz diğer sayfeler de bulunmaktadır.

3) Kitapta, Muammer el-Eşec, Harrâş, Cafer b. Nestûr gibi yalancı ya da var olmayan râvilerin rivayet ettiği uydurma sayfeler de vardır. Onları reddetmek ve rivayetlerini almamak için teşhis etmek ve yalanlarını ispat etmek gerekmektedir.

Bu kitabın buna benzer diğer önemli faydalarından bazıları da şunlardır:

Bu kitabı tahkik ederken râvilerin hayatlarına dair bilgiler naklettik ve hadisleri eşleştirerek bu esere yakışır şekilde ortaya çıkarmaya gayret ettik.

Çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır:

Giriş bölümünde İslam öncesi Arapların durumu ve yazıya dair ilgi ve bilgileri konusu incelenmektedir.

Birinci bölümde ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinin yazılmasının emredilmesi ve yasaklanması aktaran rivayetler ele alınmaktadır. Bu kısımda hadislerin yazılmasının yasaklanması hakkındaki rivayetler, hadisleri yazmanın emredilmesi, izin verilmesi ve caizliği hakkındaki rivayetler incelenmektedir. Son olarak konu tartışılmakta ve bir görüş tercih edilmektedir. Ayrıca bu bölümde hadislerin ilk asırda sahabe ve tabiîn döneminde sayfalara kaydedilmesi, ikinci asırda tabiîn döneminde hadislerin tedvin edilmesi ve hicrî ikinci asrın ilk yarısından hicrî üçüncü asrın başına kadar olan tabiîn döneminde hadislerin tasnifi ele alınmaktadır.

İkinci bölümde sahifeler ve ravileri hakkında bilgilerle birlikte tahkik edilmiş metin bulunmaktadır. Ayrıca bu bölümün başında İmam Ebü'l-Hayr el-Kazvî'nin hayatı, kitabın adı ve müellife nispeti, müellifin kitaptaki metodu, kitabın senedi ve el yazma nüshaları ele alınmaktadır. Bu bölümde Hadislerin olduğu on bir sahife yer almaktadır.

Çalışma sonuç ve bibliyografya ile nihayete ermektedir. Çalışmada dikkat ettiğimiz bazı teknik hususlara da şu şekilde işaret edebiliriz:

1) Kur'an âyetleri zikredildiğinde âyetten hemen sonra sûrenin adını ve âyet numarasını belirttik.

2) Hadisleri tahrîc ederken aynı metin ve isnâdı olan hadisleri bulduğumuzda bunları belirtmekle yetindik. Aynı metinle başka bir hadis bulamadığımızda ona en yakın lafızla gelen hadisleri zikrettik.

3) Her ravinin hayatını geniş bir şekilde aktardık. Özellikle Saîd b. Müseyyeb, Zührî, Abdullah b. Ömer veya Ali b. Hüseyin gibi ümmetin meşhur âlimlerin hayat hikayeleri, aktarmaya gayret ettik.

4) Eğer raviler yalan söylemekle itham edilmişse, hayatlarını detaylı bir şekilde aktararak onların Hz. Peygamber'e (s.a.v.) iftira ettiğini ve onun adına yalan söylediğini ortaya koymaya çalıştık.

5) Rivayetlerdeki isnadları ortaya koymakta özen gösterdik. Bu şekilde İbnü'l-Mübârek'in "İsnâd olmasaydı, isteyen istediğini söylerdi." sözünü uygulamak istedik.

6) Metni modern imlâya göre yazdık. Örneğin "الملايكة" kelimesini "الملائكة" şeklinde, "الصحايف" kelimesini "الصحائف" şeklinde yazdık.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN TEDVİNİ ve TASNİFİ

1.1. İSLAM ÖNCESİ ARAPLAR'DA YAZI

Arapların İslam'dan önce yazma bilip bilmedikleri, biliyorlarsa yazma bilenlerin sayısının ne olduğu hususunda Arap araştırmacılar arasında görüş birliği yoktur. Bu sorulara cevap verirken iki görüş ortaya çıkmaktadır.

Birinci görüş sahiplerine göre Araplar, yazıyı hiç bilmiyorlardı.¹ Bu görüşe göre İslam Mekke'ye girdiğinde çıktığında sadece 17 kişi yazı yazmayı biliyordu. Bunların arasında Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Osman b. Affân, Ebû Ubeyde, Talha, Yezîd b. Ebî Süfyân gibi kişiler yer alıyordu. Medine'de ise sadece 11 kişi yazı yazmayı biliyordu.²

Bu görüşün sahipleri, iddialarına “Ümmîlere kendi içlerinden bir elçi gönderen O'dur.”³ âyeti ile delil getirmektedirler.

İkinci görüş ise Arapların eski zamanlardan beri yazmayı bildiklerini ve hafızalarının gücü ve ezberleme kabiliyetleri ile övünmelerinin, onların yazmayı bilmelerine engel olmadığını iddia etmektedir.

İslam'dan önce Arapların, çok yayılmamış olsa da meclisleri ve yazmayı öğreten mektepleri vardı. Örneğin Mekke, Tâif, Medine, Enbâr, Hîre ve Dûmetülcendel'de dar çerçevede de olsa bu gibi meclisler kuruluyordu.⁴

Araplar, yüzme, atıcılık ve yazmayı bilene “el-kâmil” adını veriyorlardı.⁵

¹ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Beyrut 1975, Yayınevi yok, s. 140-141.

² A.g.e., s. 140-141.

³ Cuma: 62/2

⁴ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut s. 44.

⁵ A.g.e., s. 43; Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünnetü kable't-tedvîn*, (2. Baskı) Mektebetü Vehbe, 1988, s. 296.

Buna göre bazı tarihçilerin İslam'dan önce yazma bilenlerin sayısı hakkındaki görüşlerinin gerçekçi olmadığını görüyoruz.⁶ Arapların büyük bir oranda yazmayı bildiklerini söylemek ve câhiliye döneminde yazının çokça bulunduğunu dile getirmek mümkün değildir.⁷

“O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.”⁸ âyetinin tefsiri konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır.

Kurtubî, Begavî vb. bazı müfessirler “Ümmîlerin yazma bilmeyenler” olduğunu söylemiştir. İbn Abbas'ın görüşüne göre Kureyş de böyleydi.⁹ Mustafa es-Sibâî¹⁰, Nureddin İtr¹¹ ve Muhammed Mustafa el-A'zamî¹² de bu görüştedir. Fakat Muhammed Accâc el-Hatîb bu tefsir ve manaya karşı çıkarak âyetteki ümmîliğin, yazı ve ilmi bilmemek anlamına gelmediğini, bilakis dini anlamda bir ümmîlik olduğunu söylemiştir. Ona göre Araplar, ümmî idiler, çünkü onlara dinî bir kitap indirilmemişti.¹³

1.2.HADİSLERİN YAZILMASI İLE İLGİLİ RİVAYETLER

Hadisleri yazmanın nehiy veya cevazına dair rivayetleri büyük ölçüde bir araya getiren kişi Hatîb el-Bağdâdî olup bunları “*Takyîdü'l-‘ilm*” adlı eserinde toplamıştır.¹⁴ Hadislerin yazılmasını yasaklayan ve izin veren rivayetler alt başlıklar altında ayrı ayrı incelenecektir.

⁶ A.g.e., s. 296.

⁷ A.g.e., s. 296.

⁸ Cuma: 62/2

⁹ Mahmûd Şîr Hattâb, es-Sefârât ve'r-Resâilî'n-Nebeviyye, Vizâratü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, Irak 1987, s. 30.

¹⁰ Mustafa es-Sibâî, es-Sünnetu ve mekânetuha fi't-teşrîi'l-İslâmî, el-Mektebü's-İslâmî, Beyrût 1985, s. 59

¹¹ Nureddin İtr, Menhecü'n-nakd fi 'ulûmi'l-hadîs, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1981, s. 37.

¹² Mustafa el-A'zamî, a.g.e., s. 43.

¹³ Muhammed Accâc el-Hatîb, a.g.e., s. 296-297

¹⁴ Mustafa el-A'zamî, a.g.e., s. 74.

1.2.1. Hadislerin Yazılmasının Yasaklanmasına Dair Rivayetler

Ebû Said el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Benden (Kur'an dışında bir şey) yazmayın. Kim, Kur'an'dan başka bir şey yazmış ise, onu imha etsin. Benden rivayet etmenizden bir sakınca yoktur. Kim benim adıma yalan söylerse (Hemmâm “şöyle dediğini zann ediyorum” demiştir) cehennemdeki yerine hazırlansın.*”

Bu hadisi Ahmed b. Hanbel¹⁵, İmam Müslim¹⁶, Hâkim¹⁷ ve Nesâî¹⁸ sadece birinci cümleyi Hemmâm tarikiyle rivayet etmiştir.¹⁹

Ebû Said el-Hudrî'nin rivayetinde onun Rasûlullah'tan (s.a.v.) hadis yazma izni istediği ama Rasûlullah'ın (s.a.v.) izin vermediği geçmektedir. Bu hadisi de Hatîb “*Tahyîdü'l-ilm*”²⁰ adlı eserinde Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem tarikiyle rivayet etmiştir.

Ebû Hureyre'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hadis yazarken Rasûlullah (s.a.v.) yanımıza geldi ve “yazdığınız nedir?” diye sordu. Bizim senden duyduğumuz hadisler şeklinde cevap verdik. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.): “*Allah'ın Kitabı'ndan başka bir kitap mı istiyorsunuz? Sizden önceki milletleri Allah'ın Kitabı'nın yanında başka kitaplar da yazmaları saptırmıştır.*” buyurdu.²¹

Ahmet b. Hanbel'in Muttalib b. Abdullah'tan naklettiğine göre Muttalib şöyle dedi: Zeyd b. Sâbit, Muâviye'nin yanına girdi ve ona bir hadis rivâyet etti. Muâviye orada bulunan bir adama (hadisi) yazmasını emretti. Bunun üzerine Zeyd ona: “Rasûlullah

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Müessesetü Kurtuba, Mısır, 3/12, 21, 39, 56.

¹⁶ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-saîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2004, ez-Zühed ve'r-Rekâik, 4/2298.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, (1. Baskı) nşr. Abdulkadir 'Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, I/216.

¹⁸ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (1. Baskı) nşr. Abdulgaffâr Süleyman el-Bendârî ve Seyyid Kisravî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991, Fezâilü'l-Kur'ân, Kitâbetü'l-Kur'ân bâbı, 5/10.

¹⁹ Nemâ Abdulhatîb, *a.g.e.*, s. 7.

²⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, nşr. Yusuf el-Uşş, Dâru İhyâi's-Sünne, 1974, s. 32-33.

²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 34; Muhammed Accâc el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 303.

(sav) bize kendi sözlerinden herhangi bir şeyi yazmamızı yasakladı, dedi. O da bu hadisi sildi.”²²

1.2.2. Hadislerin Yazılmasını Emreden ve İzin Veren Rivayetler

Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) “Ebû Şâh için (bunları) yazınız.” Hadis, Velîd b. Müslim-Evzâî tarikiyle rivayet edilmiştir.

Yine Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre “Sağından yardım al” diyerek eliyle yazı yazar gibi yapmıştır.

Ebû İsâ et-Tirmizî, bu hadisin isnadı sağlam değildir. Muhammed b. İsmail’in şöyle dediğini işittim: “Halil b. Mürre münkerü’l-hadîstir.”

İbn Hacer *el-Metâlib*’de Halil b. Mürre tarikinden başka bir tarikle benzer bir lafızla hadisi rivayet etmiştir.²³

Abdullah bin Amr bin el-As’tan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) “*Yaz, nefsim kudret elinde bulunan Allah’a yemin olsun ki buradan haktan başka bir şey çıkmaz!*” dedi.

Hadis Velîd b. Abdillâh b. Ebî Muğîs, Yusuf b. Mâhek tarikiyle rivayet edilmiştir.

Başka bir rivayette de Rasûlullah (s.a.v.) “*İlmi kaydedin.*” dedi. Onun kaydı nedir, diye sorulduğunda “*Yazı iledir.*” buyurdu.²⁴

Râfi’ b. Hadîc’in rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Hadis nakledin. Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın.*” Ben de şöyle dedi: Ya Rasûlullah! Senden bazı şeyler duyuyor ve onları yazıyoruz? O da “*Yazın, bunda bir sakınca yoktur.*” buyurdu. Hadis Bakîyye b. el-Velîd tarikiyle rivayet edilmiştir.²⁵

²² Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 35; Nemâ Muhammed el-Bennâ, *a.g.e.*, s. 9.

²³ *A.g.e.*, s. 10.

²⁴ *A.g.e.*, s. 11.

²⁵ *A.g.e.*, s. 12.

1.2.3. Değerlendirme

Eski âlimler bu konuyu ele almışlar ve tartışmışlardır. Bir görüşe göre bu, sünnetin sünnet ile neshidir. Ya da yazma izni sadece Abdullah b. Amr. As'a verilmiştir. Çünkü o, eski kitapları okuyor, Arapça ve Süryanice yazıyordu. Diğer Sahabiler ise ümmî idiler. Rasûlullah (s.a.v.) onların hata yapmasından çekindiği için Abdullah'a izin verdi. İbn Kuteybe bu görüştedir.²⁶

İbn Hacer ise şöyle demektedir: Yasak, Kur'ân'ın inişi vaktine hastır. Çünkü başka bir şeyle karışma korkusu vardı. Diğer zamanlarda ise izin verilmiştir. Başka bir açıklamaya göre yasa, Kur'ân ile birlikte başka bir şeyin aynı şeyde yazılmasıyla ilgilidir. Birbirlerinden ayrı olduklarında ise izin verilmiştir. Diğer bir açıklamaya göre önce yasaklanmış, karışma olmayacağından emin olunduğu zaman izin, yasağı neshetmiştir. Bu açıklama, diğerlerine aykırı olmamakla birlikte doğruya en yakın olanıdır. Ayrıca yasağın, ezberlemeden sadece yazıya dayanmasından korkulan kişiler için olduğu söylenmiştir. İzin ise böyle olmayanlara verilmiştir.²⁷

Zehebî de bu görüşte olup yasağın himmetlerin Kur'ân'ın hıfzına yönelmesi ve karışmanın olmaması amacıyla konulduğunu, lafızların karışmasından emin olunduğu vakit hadislerin yazılmasına izin verildiğini belirtmektedir.²⁸

Suyûtî²⁹ ve Beyhakî³⁰ vb. âlimler de bu hadislerin arasını bulmaya çalışmışlardır.

Nemâ Muhammed el-Bennâ ise nispeten farklı bir yaklaşım sergileyerek hadislerin yazılmasını yasaklayan veya izin veren rivayetleri, senedin kuvveti ve râvîlerin durumları gibi açılardan incelemiştir. Bu rivayetlere bakıldığında izin veren hadislerin

²⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs*, nşr. Muhammed en-Neccâr, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1972, s. 88; Nemâ Muhammed el-Bennâ, *a.g.e.*, s. 13.

²⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*,; Nemâ Muhammed el-Bennâ, *a.g.e.*, s. 14.

²⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (9. Baskı), nşr. Muhammed Nuaym el-'İrk Sûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992, 3/81; Nemâ Muhammed el-Bennâ, *a.g.e.*, s. 14.

²⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dibâc 'alâ Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, nşr. Ebû İshak el-Huveynî, Dâru İbn Affân, Suudi Arabistan 1996, 6/314; Nemâ Muhammed el-Bennâ, *a.g.e.*, s. 14.

³⁰ Beyhakî Ahmed b. el-Hüseyn, *el-Medhal ile's-süneni'l-kübrâ*. Nşr. Muhammed Ziyâürrahman el-A'zamî. Kuveyt 1983, Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâb, 2/406.

senet açısından yasaklayan hadislerden daha güçlü olduğu görülmektedir. Hadislerin yazılmasını yasaklayan en güçlü merfu rivayet, *Sahîh-i Müslim*'de geçmektedir. Râvîlerden Hemmâm b. Yahya. Dînâr sika olsa da bazı münekkitle, onun vehme düştüğünü, hafızasının zayıf olduğunu ve ihticâca elverişli olmadığını söylemişlerdir.

Diğer merfu hadisler ise zayıftır. Örneğin Ebû Sadi el-Hudrî'nin yazmaya izin veren hadisi ile Ebû Hureyre'nin hadisi, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem tarikiyle gelmektedir ve zayıftır.

Zeyd b. Eslem'in yazmayı yasaklayan hadisi de zayıftır. Ebû Hâtim, hadisin râvîlerinden Abdulmuttalip b. Abdullah b. Hantab hakkında "Zeyd b. Eslem'den hadis işitmemiştir." demiştir. Bu hadis de inkıta' sebebiyle zayıftır.

Bu hususta Ahmed b. Hanbel, ilmin yazılmasını hoş görmeyenlerin ellerinde kesin bir delil olmadığını ifade etmektedir.³¹

³¹ Bu hususta detaylı bilgi için bkz. Nemâ Muhammed el-Bennâ, *a.g.e.*, s. 13-16.

1.3. I. ASIRDA HADİSLERİN KAYDEDİLMESİ

Âlimler hadislerin takyidi, tedvini ve tasnifi arasındaki farkları izah etmişlerdir. Hadislerin takyidi, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında hadislerin sahabeler tarafından sayfalara, derilere ve kemiklere yazılması anlamına gelmektedir. Hadislerin yazılması, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatıyla sona ermemiştir. Bilakis hıfz ile birlikte devam etmiştir.³² Muhammed Mustafa el-A'zamî de hadis yazan sahabe sayısının elliden fazla olduğunu belirtmiştir.³³ Ondan önce Hatîb el-Bağdâdî hadis yazan sekiz sahabe olduğunu belirtmiş ama isimlerini zikretmemiştir.³⁴ Bu bölümde bazılarını zikredeceğiz. Hadisler, resmi olarak Ömer b. Abdulaziz zamanında tedvin edilmiştir. İlk tedvin eden kişi de İbn Şihâb ez-Zühri'dir. Konuyu detaylı olarak ele alacağız.

Hadisler yazıya geçirilip tedvin edildikten sonra muhaddisler, hadislere bâblara ayırmışlardır.

Sahabelerin hadisleri yazdığı bilinen bazı isimler şunlardır:

a. Hz. Ebûbekir'den hadislerin yazılmasına dair rivayet

Hatîb el-Bağdâdî şöyle dedi: Ali b. el-Kâsım b. el-Hasan b. el-Basrî biz haber verdi ve dedi ki: Ebû'l-Hasan Ali b. İshak b. Muhammed el-Muhterî el-Mâdrânî nakletti ve dedi ki: Ebû Kilâbe Abdulmelik b. Muhammed er-Rakkâş bize nakletti ve dedi ki: Ebû Abdullah b. el-Müsennâ bana nakletti ve dedi ki: Enes b. Mâlik (r.a.) bana nakletti ve dedi ki: Ebûbekir ona Rasûlullah'ın (s.a.v.) ortaya koyduğu zekâtın farzlarını yazdı. el-Mâdrânî dedi ki: Ebû Kilâbe muhtasar olarak bize bu şekilde nakletti.³⁵

b. Hz. Ali'den hadislerin yazılmasına dair rivayet

Hz. Ali'nin kılıcının kabzasında taşıdığı bir sayfası vardı. O şöyle demiştir: Elimizde Allah'ın kitabı ve Nebî'den (s.a.v.) rivayet edilen şu sayfadan başka bir şey yoktur. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: Âyr ve Sevr arası Medine haremudur. Kim bir suç işlerse veya suç işleyeni barındırırsa Allah'ın, meleklerinin ve bütün insanların laneti üzerinedir. Onun ne tevbesi ne de mazereti kabul edilecektir. Kim bir Müslümanla

³² Muhammed Accâc el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 332.

³³ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *a.g.e.*, s. 92-143.

³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 87-98.

³⁵ *A.g.e.*, s. 87.

ahdini bozup ona zulmederse Allah'ın, meleklerinin ve bütün insanların laneti üzerinedir. Onun ne tevbesi ne de mazereti kabul edilecektir. Kim mevlâlarının izni olmadan bir topluluğun mevlâsı olursa Allah'ın, meleklerinin ve bütün insanların laneti üzerinedir. Onun ne tevbesi ne de mazereti kabul edilecektir.³⁶

c. Abdullah b. Abbas'tan hadislerin yazılmasına dair rivayet

Ebû Ali Hasan b. Hasan b. Abbas b. Dûmâ en-Ne'âlî bize haber verdi ve dedi ki: Ali b. Harun es-Simsâr el-Harbî bize haber verdi ve dedi ki: Musa b. Harun bize nakletti ve dedi ki: Ahmed b. 'Unde bize nakletti ve dedi ki: Fadl b. Süleyman bize nakletti ve dedi ki: Ubeydullah b. Ebî Râfi'in mevlâsı Fâyid bize nakletti ve dedi ki: Ubeydullah b. Ebî Râfi bize dedi ki: İbn Abbas Ebû Râfi'e gelir ve Rasûlullah'ın (s.a.v.) falan gün ne yaptığını sorardı. İbn Abbas'ın yanında üzerine yazdığı levhalar vardı.³⁷

d. Ebû Said el-Hudrî'den hadislerin yazılmasına dair rivayet

Ebü'l-Kâsım Abdulaziz b. Ebi'l-Hasan el-Karmîsînî el-Verrâk biz haber verdi ve dedi ki: Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Yakub el-Müfid el-Cercerâî bize haber verdi ve dedi ki: Ebû Ali Hasan b. Ali b. Şebîb el-Muammerî biz nakletti ve dedi ki: Nasr b. Ali bize nakletti ve dedi ki: Bişr b. el-Mufaddal bize nakletti ve dedi ki: Halid el-Hizâ, Ebü'l-Mütevekkil'den rivayet ederek bize nakletti. Ebü'l-Mütevekkil dedi ki: Ebû Said el-Hudrî'ye teşehhüdü sordum. Dedi ki: "Her türlü hürmet, salavât (dua) ve iyilikler Allâh Teâlâ'ya mahsustur. Ey Nebî! Allah'ın selâm, rahmet ve bereketi üzerine olsun. Selâm, bizim ve Allah'ın sâlih kullarının üzerine olsun. Şehâdet ederim ki Allâh birdir. Yine şehâdet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve rasûlüdür." Ebû Said dedi ki: Biz sadece Kur'an ve teşehhüdü yazardık.³⁸

e. Enes b. Mâlik'ten hadislerin yazılmasına dair rivayet

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Dîb el-Bugâ. Beyrut 1987, *Dâru İbn Kesîr*, 2/624.

³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 92.

³⁸ *A.g.e.*, s. 93.

Annesi tarafından Rasûlullah’a (s.a.v.) hizmet için verilen Enes b. Mâlik (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullah’a (s.a.v.) on yıl hizmet ettim. Beni ne dövdü, sövdü, ne de yüzünü ekşitti.³⁹

Enes b. Mâlik Rasûlullah’ın (s.a.v.) hâlini en iyi bilenlerdendi ve kitapları vardı. İbn Hacer’in el-Metâlib’de Yezîd b. er-Rakkâşî’den naklettiği bir rivayete göre Enes b. Mâlik’e hadis rivayeti için çok ısrar edildiğinde kendisine ait bir torbayı getirir, önlerine atar ve şöyle derdi: Bunlar, Rasûlullah’tan (s.a.v.) işitip yazdığım ve anladığım hadislerdir.⁴⁰

Enes b. Mâlik hadis yazmaya teşvik ederdi. İbn Sinân şöyle demiştir: Enbârlılardan oluşan bir heyetle Vâsıt şehrine Haccâc’a, başımızdaki görevlisi Rufeyl’i şikâyet etmek için çıktım. Divanına girdiğimde insanların etrafına toplanıp ondan bir şeyler yazdıkları yaşlı bir adam gördüm. Kim olduğunu sorduğumda “Enes b. Mâlik” dediler.⁴¹

f. Câbir b. Abdullah’tan hadislerin yazılmasına dair rivayet

Câbir’in bir sahifesi vardı. Abdurrezzâk es-San’ânî Muammer’in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Câbir b. Abdullah’ın sahifesinde iki gerektiren şey, iki arttıran şey ve bir misle karşılık bir misil vardır. İki zorunlu şey şudur: Kim Allah’a şirk koşmadan O’na kavuşursa Cennete girer. Kim Allah’a şirk koşarak O’na kavuşursa Cehenneme girer. İki arttıran şey şudur: Kim bir iyilik yaparsa ona on katında yedi yüz katına kadar yazılır. Bir misle karşılık bir misil ise şudur: Kim bir kötülük yaparsa ona bir karşılık yazılır.⁴²

g. Abdullah b. Amr b. As’tan hadislerin yazılmasına dair rivayet

³⁹ Muhammed Mustafa el-A’zamî, *a.g.e.*, s. 100; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*. nşr. Şuayb el-Arnâvut ve Muhammed Nuaym el-‘İrk. Beyrut 1992, Müesssesetü’r-Risâle, 3/265.

⁴⁰ İbn Hacer Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî *el-Metâlibü’l-âliye*, 2/624.

⁴¹ Hatîb Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*. Kâhire 1931, Yayınevi, 8/6259; Muhammed Mustafa el-A’zamî, *a.g.e.*, s. 101.

⁴² Abdurrezzâk es-San’ânî, *el-Musannef*, (2. Baskı) nşr. Habîburrahman el-A’zamî, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut 1981, 11/318; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, Dâru’l-Kütübî’z-Zâhiriyye, Dimaşk, 3/59.

Abdullah b. Amr b. As çok hadis rivayet eden (muksirûn) dokuz sahabiden birisidir. Ebû Hureyre onun için şöyle demiştir: Rasûlullah'ın (s.a.v.) ashabından Abdullah b. Amr hariç benden daha fazla hadis rivayet eden yoktu. O yazıyor, ben yazmıyordum.⁴³

Abdullah b. Amr'ın, Rasûlullah'tan (s.a.v.) duyduğu hadisler bulunan bir sahifesi vardı. Bu sahife “es-Sahîfetü's-Sâdika” diye adlandırılıyordu ve çok önemliydi.

Mücâhid şöyle demiştir: Abdullah b. Amr'a gelip eyerin altındaki sahifeyi aldım. Bana engel oldu. Ben ona “Bana engel olmazdın.” dediğimde şöyle dedi: Bu, “Sâdika”dır. Bu, aramızda kimse olmadan Rasûlullah'tan (s.a.v.) duyduğum şeylerdir. Bana bu sahifeyi, Allah'ın kitabını ve Vaht'ı verirsen Dünyadaki herhangi bir şeye ehemmiyet vermem.⁴⁴

Muhtemelen Sahabe, hadisleri Rasûlullah'ın (s.a.v.) huzurunda yazıyordu.

Yahya b. Eyyub, Ebû Kabîl'den Abdullah b. Amr'ın şöyle dediğini rivayet ettiğine etmiştir: Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanında söylediklerini yazardık.

Zehebî, bu hadisin hasen garip olduğunu söylemiştir. Hadisi Sa'd b. 'Ufeyr ondan rivayet etmiştir.⁴⁵

Ebû Kabîl şöyle demiştir: Abdullah b. Amr'ın yanındaydık. Ona hangi şehrin, Kostantiniyye mi yoksa Rumiyye'nin mi önce fethedileceğini sorduk. Abdullah b. Amr, kilidi bir sandık getirmelerini istedi. Sonra ondan bir kitap çıkardı ve şöyle dedi: “Biz, Rasûlullah'ın (s.a.v.) etrafında toplanmış yazıyorduk. Rasûlullah'a (s.a.v.) hangi şehrin, Kostantiniyye mi yoksa Rumiyye'nin mi önce fethedileceğini soruldu. Rasûlullah (s.a.v.) da “Hirakl'ın şehri önce fethedilecektir.” buyurdu.⁴⁶

Sahabenin yazdığı hadislerin yanı sıra tâbiînin yazdığı sahifeler ve hadisler de bulunmaktadır.

⁴³ ez-Zehebî, *a.g.e.*, 3/59.

⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 84; ez-Zehebî, *a.g.e.*, 3/58.

⁴⁵ *A.g.e.*, 3/58.

⁴⁶ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *a.g.e.*, s. 123.

Hemmâm b. Münebbih'in Ebû Hureyre'de rivayet ettiği 138 hadisi içeren bir sahifesi bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel, sahifeyi Müsned'inde rivayet etmektedir.⁴⁷

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Kibrân el-Murâdî vel-Kûfî'nin şöyle dediğini rivayet etmektedir: Şa'bî'nin şöyle dediğini işittim: Benden bir şey duyarsanız duvara da olsa yazın.⁴⁸

Yine Hatîb el-Bağdâdî, Abdullah b. Muhammed'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ebû Hayseme bize nakletti ve dedi ki: Vekî', İmrân b. Hudeyr'den, o da Ebû Miclez'den Beşîr b. Nehîk'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ebû Hureyre'den dinlediklerimi bir kitaba yazdım. Ondan ayrılmak istediğimde "Ey Ebû Hureyre! Ben senden dinlediklerimle bir kitap yazdım. Onu senden rivayet edeyim mi?" diye sordum. O da "Evet, rivayet et." dedi. Hadisin lafzı Ebû Hayseme'ye aittir.⁴⁹

Tâbiîn döneminde Hicrî birinci yüzyılda yazılmış sahifelerin bazıları şunlardır:

- a. İbn Abbas'ın öğrencisi Said b. Cübeyr'in sahifesi⁵⁰
- b. Câbir b. Abdullah'ın öğrencisi Ebû'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim b. Tedrüs el-Mekkî'nin sahifesi. Bir nüshası ondan ve başkalarından rivayet edilmiştir.⁵¹
- c. İbn Abbas'ın öğrencisi Mücâhid b. Cebr'in sahifesi. Ebû Yahya el-Kenâsî şöyle demiştir: Mücâhid beni odasına çıkarır ve kitaplarını bana verirdi. Ben de onları istinsah ederdim.⁵²
- d. Ebû Kilâbe de bir sahife sahipti ve ölümü esnasında Eyyub es-Sahtiyânî'ye bunu vasiyet etmişti.⁵³

⁴⁷ Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, *Tedvînü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, (1. Baskı) Mektebetü'l-Minhâc, 2005, s. 73.

⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 99-100.

⁴⁹ *A.g.e.*, s. 101.

⁵⁰ Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, *a.g.e.*, s. 75; Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 102-103.

⁵¹ Ekrem el-Ömerî, *Buhûs fî tâarîhu's-sünne*, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, s. 230; Muhammed Mustafa el-A'zamî, *a.g.e.*, 1/203; Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, *a.g.e.*, s. 75.

⁵² Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 105.

⁵³ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *a.g.e.*, 1/144.

1.4. II. ASIRDA HADİSLERİN TEDVİNİ

Hicrî birinci yüzyılda Sahabe ve Tâbiîn olmak üzere iki nesil bulunmaktadır. Hicrî ikinci yüzyılda da Hicrî 140'tan⁵⁴ sonraya kadar yaşayan Tâbiîn ile Etbâü't-tâbiîn olmak üzere iki nesil vardır.

Hadisler, resmi olarak Emevî Halifesi Ömer b. Abdulaziz zamanında tedvin edilmiştir. İlk tedvin eden kişi de İbn Şihâb ez-Zührî'dir. Ömer b. Abdulaziz hadislerin yazılmasındaki kerâhet ortadan kalktıktan sonra hadislerin toplanması çağrısı yapmıştır.

Bu çağrının iki sebebi vardı. Birinci sebebi, Ömer b. Abdulaziz Medine'ye gönderdiği mektupta açıklamıştır. Buhârî'de geçen bir rivayete göre Abdullah b. Dînâr şöyle demiştir: Ömer b. Abdulaziz, Ebûbekir b. Hazm'a bir mektup göndererek şöyle dedi: "Rasûlullah'ın (s.a.v.) hadislerini topla ve yaz. Zira ben, ilmin kaybolmasından ve âlimlerin gitmesinden korkuyorum. Rasûlullah'ın (s.a.v.) hadisinden başka bir şey kabul etme. İlmi yayın ve ilim için halkalar teşkil edin, ta ki bilmeyenler de öğrensin. Zira ilim, gizli kalırsa yok olur."⁵⁵

İkinci sebep ise mezhebi ve siyasi ihtilafların ortaya çıkmasıydı. İbn Şihâb ez-Zührî'nin kardeşi şöyle demiştir: (İbn Şihâb'ın) şöyle dediğini işitti: "Eğer doğudan, kabul etmediğimiz ve bilmediğimiz hadisler bize ulaşmasaydı hadis yazmaz ve yazılmasına izin vermezdim."⁵⁶

Halife Ömer b. Abdulaziz hadislerin tedvininde büyük gayret göstermiş ve hadislerin toplanmasını emretmişti. Bu görevi verdiği kişiler arasında şu kişiler yer alıyordu:

- İbn Şihâb ez-Zührî: Bu asrın önde gelen âlimlerinden olup ilim tahsili esnasında sahabeden hadis yazmıştır. Bu hususta önemli bir yere sahiptir. Ebü'z-Zinâd şöyle demiştir: Biz, helal ve haramları yazardık. "İbn Şihâb ise duyduğu her şeyi yazardı. Ona ihtiyaç duyulduğunda insanların en âlimi olduğunu anladım."

⁵⁴ Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, *a.g.e.*, s. 78.

⁵⁵ Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, *a.g.e.*, s. 76.

⁵⁶ Muhammed Accâc el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 329; Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 108.

İbn Şihâb ez-Zührî şöyle demiştir: “Ömer b. Abdulaziz bize süneni toplamayı emretti. Biz de onu defter defter yazdık. Hükmü olan her yere bir defter gönderdi.”⁵⁷

Yine İbn Şihâb ez-Zührî şöyle demiştir: “Bu ilmi benden önce tedvin eden yoktu.”⁵⁸

- Ebûbekir b. Hazm: Asrının önde gelen âlimlerindendi. Mâlik b. Enes onun hakkında şöyle demiştir: “Ebûbekir b. Hazm kadar mürüvvetli ve mükemmel bir insan görmedim. Onun gibi bir vali, kadı ve hac emiri de görmedim.”⁵⁹
- Kâsım b. Muhammed b. Ebûbekir: Medine’deki yedi fakihten birisidir. Zamanının âlimlerinden birisi olup halası Hz. Aişe’den ilim tahsil etmiştir.
- Halife Ömer b. Abdulaziz de hadislerin sema’ı ve ve ceminde rol almış ve âlimlerle birlikte bu tartışmalara katılmıştır. Ebû’z-Zinâd Abdullah b. Zekvân bu hususta şöyle demiştir: Ömer b. Abdulaziz’i fakihleri toplarken gördüm. Onun için bazı hadisleri topladılar. Amel edilmeyen bir şey geldiğinde “Bu ziyadedir. Bununla amel edilmiyor.” derdi.⁶⁰

Bazı âlimlere göre Ömer b. Abdulaziz, Ebûbekir b. Hazm’ın yazdığı ve topladığı şeyleri göremeden vefat etti.⁶¹

Âlimler ve tarihçiler, bu konuda kitaplarında şu cümleyi zikretmişlerdir: “Hadislerin tedvini, Ömer b. Abdulaziz’in hilafeti zamanında hicrî yüzüncü yılın başında gerçekleşti.”⁶²

Aynı şekilde ilk hadis tedvin eden kişinin de İbn Şihâb olduğunu söylemişlerdir.

63

⁵⁷ Muhammed b. Cafer el-Kenânî, *er-Risâletü’l-mustatrafê*, Beyrut 1913, s. 4; Muhammed Accâc el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 332.

⁵⁸ Abdurrahman b. Ebûbekir es-Suyûtî, *Tedribü’r-Râvî*. Nşr. Abdülvehhâb Abdullatif. Kâhire 1959, Mektebetü’l-Kâhire, s. 40; Cemâlüddin el-Kâsimî, *Kavâidü’t-tahdîs*, Dimaşk, 1935, s. 46; Muhammed Accâc el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 332.

⁵⁹ Muhammed Accâc el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 331.

⁶⁰ Abdullah b. Ahmed el-Belhî, *Kabûlü’l-ahbâr ve ma’rifetü’r-ricâl*, Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye, s. 30; Muhammed Accâc el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 330.

⁶¹ Cemâlüddin el-Kâsimî, *a.g.e.*, s. 47; Muhammed Accâc el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 332.

⁶² Muhammed Accâc el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 332.

⁶³ *A.g.e.*, s. 332.

1.5. III. ASRIN BAŞLARINA KADAR HADİSLERİN TASNİFİ

Hadislerin Ömer b. Abdulaziz döneminde sahife ve defterlere yazılıp kaydedilmesinden sonra âlimler, hadisleri tasnif etmeye yönelmiştir. Hadislerin tasnifi ise tertip edilmesi, bâblara ayrılması ve birbirinden ayrılması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu eserler sünen ve onunla alakalı şeyleri içeriyordu. Bu eserlerin bazılarına “musannef”, bazılarının “câmi” veya “mecmû” adı veriliyordu.⁶⁴

Bu neslin âlimleri hadis ilimlerini kuran nesildi. Bu asırda büyük hadis âlimleri arasında İmam Mâlik, Şâfiî, Sevrî, İbnü'l-Mübârek, el-Evzâî, Vekî', İbn Uyeyne ve İbn Mehdî gibi zatlar vardır.⁶⁵

İmâm Mâlik'in el-Muvattâ'sında görüldüğü gibi bu eserlerin çoğu hadisleri, sahabe ve tâbiîn görüşlerini içermektedir. Daha sonra bazı âlimler sadece hadisleri içeren eserler telif etmeye yöneldi. Bu şekilde müsnedler ortaya çıktı.

Musannefler, merfû hadisleri son râvisinin adaleti şartıyla rivayet eden eserlerdir. Bu eserler, sahabelerin, onlardan da tâbiînin, onlardan da etbâu't-tâbiînin rivayet ettiği şekliyle hadisleri nakletmektedir. Bu eserler mürsel, munkatı', ma'lûl ve mufasssalı rivayet etmenin yanı sıra bir görüşü kabul eden veya reddeden bir tavır takınmadan görüşleri ve zıt görüşleri, bir konuda emir olduğunu belirtenler ile farklı düşünen ve caiz görenleri nakletmektedir. En meşhur musannef Ebû Şeybe'nin (ö. 256) el-Musannef'idir.⁶⁶

Müsnedler ise sadece Rasûlullah'ın (s.a.v.) hadislerini içerip sahabe ve tâbiîn görüşlerini içermeyen eserlerdir. Bu eserler sahabilerin müsnedleri adı altında farklı konularda olsa bile hadisleri bir araya toplamıştır.

İlk müsned Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Cârûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204) telif ettiği müsneddir. Ondan sonra da Esed b. Mûsâ el-Ümevî (ö. 212), Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî (ö. 213), Müsedded el-Basrî (ö. 228), Ahmed b. Hanbel (ö. 241), İshâk b. Râhûye (ö. 238) ve Osman b. Ebî Şeybe (ö. 239) gibi âlimler gelmektedir.⁶⁷

⁶⁴ A.g.e., s. 332.

⁶⁵ Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, a.g.e., s. 79.

⁶⁶ es-Suyûtî, a.g.e., s. 15.

⁶⁷ Muhammed Accâc el-Hatîb, a.g.e., s. 339.

Etbâu etbâi't-tâbiinden Ahmed b. Hanbel'in müsnedi de en geniş ve en meşhur müsneddir.

Bu âlimler, hadisleri cemedip senedleriyle tedvin etmiş, mevzû hadisleri çıkarmış ve her hadisin çeşitli tariklerini zikretmişlerdir. Bu şekilde büyük âlimler sahih, zayıf ve illetli hadisleri birbirinden ayırt edebilmişleridir. Ancak bu, her ilim talebesinin güç yetiremeyeceği bir iştir. Bundan dolayı bazı âlimler, sadece sahih hadisleri içeren eserlere telif etmiştir ve eserlerini bâblara ayırmışlardır. Bu şekilde etbâu etbâi't-tâbiîn döneminde Kütüb-i Sitte ortaya çıkmıştır. Bu şekilde ilk eser telif eden Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî'dir (ö. 256). Daha sonra Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261), Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî (ö. 275), Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî (ö. 279), Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303) ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273) gelmiştir.

Daha sonra gelen âlimler de bu eserlere şerh, tehzîp, ihtisâr ve istihrâc çalışmaları yapmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KİTÂBU'S-SERD VE MAHİYETİ

2.1. KİTABIN ADI, METODU VE MÜELLİFE NİSPETİ

Kitabın adı *es-Serd ve 'l-ferd*'dir. 109 nolu el yazmasında şöyle denilmektedir:

“Bu kitap, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen çok sayıda haberi aldığımız sahîfeler ve nüshalarını ihtivâ eden bir kitaptır. İlim talebelerinin kolayca ezberlemesi için tek senedi ile rivayet ettik. Kitabın adını es-Serd ve 'l-ferd koydum. Bununla çeşitli hadislerin tek isnatla rivayetini kastettim.”

108 nolu el yazmada başlığın olduğu sayfada müstensih'in el yazısıyla şöyle yazılıdır:

كتاب السرد والفرد في صحائف الاخبار ونسخها المنقول عن سيد
المرسلين صلوات الله عليه وعليهم أجمعين مما ألفه العلامة أبو الخير احمد
بن إسماعيل القزويني نور الله قبره ورضى عنه.

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) menkul haberlerin ve nüshaları hakkında *es-Serd ve 'l-ferd* kitabı Allâme Ebü'l-hayr Ahmed b. İsmail el-Kazvînî tarafından telif edilmiştir.

Müellifin kitaptaki metodunu ise şu başlıklar altında toplanabilir:

1. Müellif sahifenin adını zikrettikten sonra senedini Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar ulaştırmaktadır. Daha sonra tek bir senetle metni rivayet etmeye başlamaktadır.
2. Müellif kitabında rivayet ettiği sahîfe ve hadislerin sıhhatine dikkat etmemiştir. Kitabına bazı mevzu ve zayıf hadis ve sahifeleri aldığına dikkat çekmektedir. Zikrettiği isnattan dolayı bu hususta mazur sayılabilir. Çünkü isnat ettiği kimseler zemmedilmiştir.

Kitabın müellife nispetinde herhangi bir şüphe yoktur. Bununla ilgili delilleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. 108 nolu el yazmada başlığın olduğu sayfada müstensih'in el yazısıyla şöyle yazılıdır:

“Hz. Peygamber’den (s.a.v.) menkul haberlerin ve nüshaları hakkında es-Serd ve’l-ferd kitabı. Allâme Ebü’l-hayr Ahmed b. İsmail el-Kazvîni tarafından telif edilmiştir.”

2. Kitap, Ebü’l-hayr el-Kazvîni’ye ait kitap ve risalelerin içinde zikredilmektedir. 108 nolu el yazmasında müstensih birinci tablonun sonunda şöyle yazmıştır:

“el-Erba’ûn fî feğâili Alî b. Ebî Tâlib adlı kitap yüce Allah’ın yardımıyla Allah’ın rahmetini uman Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahmûdu b. Hüseyin el-Hudayrî’nin (Allah onu istediğine ulaşmada muvaffak kılsın) eliyle 596 yılının Muharrem ayında tamamlandı.” Bu nüshayı müellif nüshasının aslından yazmıştır.

3. Müellif kitabında babası ve Şahhâmî gibi hocalarından bahsetmektedir.

Kitabın senedi:

Daha önce belirttiğimiz gibi bütün sahifelerin senedi Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ulaşmaktadır. 109 nolu el yazmasının müstensihi kitabın adının olduğu sayfada şöyle demektedir:

بسم الله الرحمن الرحيم ربي يسر بفضلك

أخبرنا الإمام العالم ربيع الإسلام أبو بكر محمد بن أحمد بن إسماعيل القزويني متع الله المسلمين بطول عمره، قال: انا والدي الإمام العلامة أبو الخير أحمد بن إسماعيل رحمة الله عليه، قال: الحمد لله الذي جعل الكتاب والسنة مصباحي أهل الجنة والصلاة والسلام على سيدنا محمد المختص.....المنة وعلى آله وصحبه المتبرئين إلى حول الله مما لهم.....

“Rahmân ve rahîm olan Allah’ın adıyla. Rabbim! Fazlınla kolaylaştır.

İmâm, âlim, İslâm’ın baharı Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. İsmail el-Kazvîni (Allah, uzun ömrüyle Müslümanları faydalandırsın) bize şöyle haber verdi: Babam allâme Ebü’l-Hayr Ahmed b. İsmail (r.a.) şöyle dedi: Kitap ve sünneti cennet ehlinin lambaları kılan Allah’a hamd olsun. Salât ve selâm seçilmiş olan Efendimize, Allah’ın kuvvetine sarılan âline ve ashâbının üzerine olsun.”

Bu noktada müstensih el-Hudayrî’nin bu kitabı müellif Ebü’l-Hayr el-Kazvîni’nin el yazısıyla yazılmış nüshadan mı yazdığı, yoksa oğlu Ebû Bekir

Muhammed b. Ahmed'den semâ yoluyla mı yazdığı sorusuna cevap bulunamamıştır. *el-Erba'ûn fî fedâîli Alî b. Ebî Tâlib* adlı kitabında müstensih nüshasını, müellif nüshasından istinsah ettiğini belirtmektedir. Ancak elimizdeki kitapta böyle bir ifade yoktur.

Yazma nüshalar:

Bulabildiğimiz tek mahtût nüsha 34 varaktan oluşmaktadır. Her varakta iki sayfa vardır. Her sayfada da 21 satır bulunmaktadır. Her satırda yaklaşık 10 kelime yer almaktadır ve üzerlerinde tashihler bulunmaktadır.

Kitap Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonunda 539 numara ile bulunan müellif Ebû'l-Hayr el-Kazvînî'nin bazı eserlerinin olduğu mecmuada yer almaktadır. Bütün eserler Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahmûd b. Hüseyin el-Hudayrî tarafından istinsah edilmiştir. Bu kitabı 599 yılının Safer ayının ilk haftasının cumartesi günü istinsah etmiştir.

Kitabın sonunda şöyle demektedir:

“Bu kitabı istinsahını raûf olan Rabbinin affına muhtaç Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahmûd b. Hüseyin el-Hudayrî (Allah ona dünya ve âhirette istediklerini versin. İçindeki berekete ulaştırsın.) 599 yılının Safer ayının ilk haftasının cumartesi günü tamamlamıştır. Şehit vezir Ali Paşa (Allah ona rahmet eylesin) vakfetmiştir.”

2.2. SAHİFELER, RAVİLERİ VE RİVAYETLERİN TAHRİCİ

2.2.1. Hemmâm b. Münebbih'in Sahifesi

2.2.1.1. Sahîfedeki Senedlerde Yer Alan Raviler

- **Muhammed b. Ahmed b. İsmâîl et-Tâlkânî el-Kazvînî (ö. 622/1225)**

İmam Ebû'l-Menâkıb Muhammed b. Ahmed b. İsmâîl b. Yûsuf b. Muhammed b. Abbas et-Tâlkânî el-Kazvînî. 548 yılında Kazvîn'de doğmuştur ve orada yetişmiştir. 620, 622 ve 623 yıllarında vefat ettiğine dair farklı rivayetler bulunmaktadır.

Babasından hadis nakletmiştir. Ebû'l-Vakt gibi hocalardan icazet almıştır. Babası hayatta iken zâhid bir kişiydi. Babası vefat ettikten sonra zühdü daha artmıştır. Bir müddet babasıyla birlikte Bağdat'ta ikamet etmiş, daha sonra Şam bölgesi, Anadolu, Mısır ve Azerbaycan'a gitmiştir.

İbnü'n-Neccâr ve İbnü'd-Dübeysî ondan eserlerinde bahsetmişlerdir. İbnü'd-Dübeysî onun hakkında şöyle demektedir: “Ebü'l-Menâkıb el-Kazvînî, Ebü'l-Vakt'ten işittiğini iddia ettiği, aralarında uzun Sakîfe hadisinin de bulunduğu hadisleri bana nakletti. Bu hadisi Buhârî'nin *eş-Sülâsiyyât*'ına dahil etmişti.”

Reş'îd el-Attâr, onun Ebü'l-Vakt'ten icazet aldığı bilgisinin doğru olmadığını belirterek şöyle demiştir: “Mısır'da yanımıza geldi ve Ebü'l-Vakt'ten işittiğini söyleyerek bize Buhârî'nin *eş-Sülâsiyyât*'ını rivayet etti. Sonra durumuna bakınca bunun doğru olmadığını gördük. Çünkü güvenilir kimselerin kaydettiğine göre Hicrî 548 yılında doğmuş. Hicrî 556 yılında, yani Ebül-Vakt'ın vefatından üç yıl sonra babasıyla Bağdat'a gelmiş. Bu yüzden hadis işittiği doğru değildir.”

İbnü'n-Neccâr ise onun hakkında şöyle demiştir: “Birçok kişiden duyduğuma göre sultanlar Ebü'l-Menâkıb'ı ziyaret edip para teklif ettiklerinde bulunmuştur. Ancak o kabul etmemiş ve onlara “Biz, Beytülmakdis'in halıları için kullanmaya azmettik. Eğer onun için infak etmek isterseniz, o zaman evet.” dedi. Onlar da ona bu parayı verirdi. Ancak o bunu harcardı. Daha sonra elindeki her şey gitti. Nifâkı ortaya çıktı. Doğum tarihi sorulduğunda hicri 408 yılının âşurâ günü doğduğunu söylerdi.

• **Ebü'l-hayr el-Kazvînî (512-590):**

Ebü'l-hayr el-Kazvînî (512-590), şeyh, imam, vaiz ve çok yönlü âlimdir.⁶⁸ İsmi Ahmed b. İsmail b. Yusuf b. Muhammed b. Abbas el-Talkânî el-Kazvînî, künyesi Ebü'l-Hayr, lakabı ise Radıyyüddîn'dir. 512 yılında Kazvîn'de doğmuştur. Bir görüşe göre 511'de doğmuştur.⁶⁹ Kazvîn'de vefat etmiştir. Ebû Bekir b. Melekdâz b. Ali el-Amrakî'den fıkıh öğrenmiştir. Daha sonra Nîşâbur'a gitmiş, burada fakîh Muhammed b. Yahya'dan fıkıh öğrenerek ve bu ilimde ilerlemiştir.⁷⁰

⁶⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* I-XXV (3. Baskı), Tahkik: Şuayb el-Arnâût vd., Müessesetü'r-Risâle Beyrut, XXI/190.

⁶⁹ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübki, *Ṭabaḳātü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ* I-X (2. baskı), Dâru Hicr Kahire 1976, Tahkik: Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, VI/7.

⁷⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* I-XV (1. Baskı), Tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî Beyrut 2003, XII/903.

Râfî *et-Tedvin fî aḥbâri Kazvîn*'de onun hakkında şöyle söylemektedir: “Hayır ve bereketi çok bir imamdı. Allah'a taat içinde büyüdü. Bana ulaştığına göre yedi yaşında Kur'an'ı ezberledi. Şer'î ilimlerin tahsilinde çok şevклиydi. Bu ilimlerde nakil, dirayet, talim ve tasnif açısından parladı. Müslümanlar arasında bereketi ve faydası çoğaldı. Gelişinde, gidişinde, ayakta iken, otururken ve genel olarak her halinde sürekli Kur'an-ı Kerim'i çok okur ve zikrederdi.”⁷¹

Babası İsmail b. Yusuf b. Muhammed el-Talkânî,⁷² Ebü'l-Hasan Ali eş-Şafi'i el-Kazvînî, Zâhir b. Tâhir eş-Şahhâmî,⁷³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Fadl el-Fürâvî, Abdülmunim b. el-Kuşeyrî, Abdulgâfir b. İsmail el-Fârisî, Abdulcebbâr b. Muhammed el-Huvârî, Hibetüllâh b. Sehl es-Seyyidî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdullah el-Ergiyânî,⁷⁴ Vecîh b. Tâhir, Muhammed b. el-Muntasır (Tâberân'da), Ebü'l-Feth b. el-Bittî (Bağdat'ta),⁷⁵ Ebû Muhammed el-Muvaffak b. Said,⁷⁶ Ebû Said Nâsır b. Sehl el-Bağdâdî'den hadis almıştır.

Ebü'l-Bekâ İsmail b. Muhammed el-Müeddeb, el-Muvaffak Abdüllatif, Ebû Abdullah b. ed-Dübeysî, Muhammed b. Ali b. Ebî's-Sehl⁷⁷ ve İmam Râfî⁷⁸ ondan hadis rivayet etmişlerdir.

Bir müddet memleketinde, daha sonra 556 yılında Bağdat'ta ders vermiştir. Bundan sonra memleketine, 569 yılında da tekrar Bağdat'a dönerek Nizamiye medresesinde ders vermiştir.⁷⁹

Sübkî, *Ṭabaḳātü 'ş-Şâfi 'iyyeti 'l-kübrâ*'da onu hakkında şöyle demektedir: Rivâyete göre müderris olarak Nizamiye Medresesi'ne tayin edilince, müderrislik ünvanı ile

⁷¹ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfî el-Kazvînî, *et-Tedvin fî aḥbâri Kazvîn* I-IV, nşr. Azîzullah el-Utâridî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut 1987, II/144.

⁷² Babasının biyografisine ulaşamadık.

⁷³ Cüveyriyye b. Esmâ'nın Sahifesinde onun şeyhidir.

⁷⁴ Hemmâm b. Münebbih'in Sahifesinde onun şeyhidir.

⁷⁵ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, XII/903.

⁷⁶ Hemmâm b. Münebbih, Abdürrezzak b. Ma'mer ve Atâ b. Ebû Hüreyre tarikiyle gelen Gülsûm'un Sahifelerinde onun şeyhidir.

⁷⁷ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, XXI/193.

⁷⁸ Sübkî, *Ṭabaḳātü 'ş-Şâfi 'iyyeti 'l-kübrâ*, VI/8.

⁷⁹ İbnü'd-Dübeysî, *Zeylû târîhu Medîneti 's-selâm*, II/214-215.

geldi. Yanında fıkıh âlimleri vardı. Orada müderrisler, ileri gelenler, eşrâf da bulunuyordu. Kürsüye oturunca Kur'an okundu ve hatim duası yapıldı. Daha sonra derse başlamadan önce cemaate dönüp hangi tefsir kitaplarından anlatmasını istediklerini sordu. Cemaat, tefsîr kitaplarından birini tayin etti. Sonra "Hangi sûreden anlatmamı istiyorsunuz?" diye sordu. Onu da tayin ettiler. Onların istediği yerden anlattı. Fıkıh, usûl, hilâf ve diğer ilimlerde ders vereceği zaman, hep bu şekilde dinleyenlerin hangi meseleyi arzu ettiklerini sorar, neyi istiyorlarsa onu anlatırdı. Derslerinde bulunanlar onun ilminin çokluğuna hayret ederlerdi.

İbnü'n-Neccâr ise onun hakkında şöyle demiştir: "Hocam Ebü'l-Kâsım'dan işittiğime göre Ebü'l-Hayr Kazvînî, ramazanda teravih namazı kıldırırdı. İnsanlardan birçoğu, cemaat olarak onun câmisine gelir, sohbetini dinlerdi. Ramazanın son gecelerinden birinde, teravih namazından sonra, Kur'ân-ı Kerîmi sûre sûre tefsîr etti. Bu, sabah namazı vakti girinceye kadar devam etti. Sabah namazı vakti girdikten sonra, yatsının abdesti ile sabah namazını kıldırırdı. Sonra Nizamiye Medresesine gitti. O gün ders vermek sırası onda idi. Minbere çıkıp âdeti üzere o gün insanlara vaaz etti. İnsanlar onun kıymetli sözlerinden istifade ettiler. Bağdad vâlisi Kutbüddîn Kaymaz ve ileri gelenler, o gün Ebü'l-Hayr'ın sohbetine geldiğinde, kendisine, Ebü'l-Hayr'ın, dün gece hiç yerinden ayrılmadan, bir oturuşta Kur'ân-ı Kerîm'in hepsini tefsîr ettiğini söylediler. Kutbüddîn hayretle baktı ve "Şeyh hazretleri üzerine yeniden yapmak vacip oldu." dedi. Bunun üzerine Ebü'l-Hayr "Emir bize bir şey yükledi. Eğer sizlere zor gelmeyecekse onu yerine getirelim." dedi. Onlar da "Bilakis biz bundan memnun oluruz." dediler. Bunun üzerine, Kur'ân-ı Kerîm'i başından sonuna kadar tefsîr etti. Fakat önceki geceki anlattıklarından söylemedi. Bunun üzerine insanlar, Ebü'l-Hayr'ın hafızasının kuvveti ve ilminin çokluğu karşısında susup kaldılar.⁸⁰ Terâcîm kitaplarının çoğunda onu metheden ifadeler yer almaktadır.

İbnü'n-Neccâr ise onun, Şâfiîlerin reisi ve mezhebin imamı olduğunu belirterek fıkıh, usûlü, hilâf, tefsir ve vaaz gibi alanlarda büyük bir âlim olduğunu söylemiştir. *Sahih-i Müslim*, *Müsned-i İshâk*, Hakîm'in *Târîh-i Nişâbûr*'u, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*, *Delâ'ilü'n-nübüvve* ve *Kitâbü'l-Ba's ve'n-nüşûr*'u gibi kitaplarını okutmuştur. Çeşitli imlâ meclisleri düzenlemiş ve halka vaaz ve nasihatler de bulunmuştur. İnsanlar da ondaki güzel huya, mantığına ve bilgisinin çokluğuna hürmeten ona yönelmişlerdir.

⁸⁰ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, VI/10.

Devlet büyükleri ona teveccüh etmiştir. Ancak bu durum emirler ve ileri gelenler arasında ona karşı taassubun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Avam ise onu çok sevmiştir. Nizâmiye’de ve saray mescidinde ders verirmiştir. Onun dersine çok çeşitli kesimler katılırdı. Daha sonra Hicrî 569 yılında Nizâmiye medresesinde müderrislik vazifesini üstlendi. 580 yılına kadar bu göreve devam etmiştir. Daha sonra memleketine dönmüştür. Çok ibadet eder ve namaz kılan biri olarak bilinirdi. Sürekli olarak zikirle meşgul olur, az yemek yerdı. Meclisinde tefsir, hadis, fıkıh ve sâlihlerin kıssaları gibi çok sayıda ilim ders verilirdi. Bu kıssalar süslü ibarelerden uzak, secîsiz ve şiir olmadan anlatılırdı. Rivayetlerinde sika idi. Bir rivayete göre her gün oruç tutar ve bir hatim yapardı. Küçük bir şeyle orucunu açtığı rivayet edilmiştir⁸¹

ed-Dübeysî *Zeylû Târîhi Bağdâd*’da onun hakkında şöyle demiştir: “Güzel sözlü, meclisi faydalı, iyilik yapmaya istekli, çokça namaz kılan ve zikreden biriydi. Tartışma ve muhalifleri yenmede yetenekliydi. Fıkıh, usûl, kelâm, cedel, tefsir, vaaz, hadis ve usulü gibi şer’î ilimlerde büyük bir âlimdi. Başkalarında olmayan ilimleri kendisinde toplamıştır. Onunla tanıştım ve meclisinde bulundum. Ondan daha önce bilmediğim şeyler işittim. Bana birden fazla icazet verdi.”⁸²

Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*’da onu hakkında şöyle demektedir: İbnü’n-Neccâr uzun bir şekilde biyografisini nakledip ilmini ve dindarlığını övmüştür. Ayrıca Farsçadan Arapçaya tercüme ettiğini zikrettiği uzun bir kıssayı nakletmiştir. el-Talkânî’nin anlattığına göre o ezberleme konusunda iyi değildi. İmam Muhammed b. Yahya’nın medresesinde okuyordu. İbn-i Yahyâ her cuma günü talebelerinin ezberledikleri fıkıh bilgilerinden onları imtihan ederdi. Eksik gördüklerini medreseden çıkarırdı. et-Tâlkânî’yi eksik görünce onu çıkardı. Gece vakti medreseden çıktı. Nereye gideceğini bilemiyordu. Bir hamamın külhanında uyudu. Rüyasında Rasûlullah’ı (s.a.v.) gördü. Hz. Peygamber efendimiz (s.a.v.) ağız sularından onun ağzına iki defa sürdü ve medreseye dönmesini emretti. Bu emir üzerine tekrar medreseye döndü. Medreseye girdiğinde, geçmiş derslerin hafızasında bulunduğunu hissetti. Hafızası da çok keskin olmuştu. Cuma günü olunca İmâm Muhammed b. Yahya âdeti olduğu üzere cuma namazına talebeleri ile beraber gitti. Zühdü ile tanınmış olan Abdurrahmân el-Ekkâf’ın camisinde kıldı. et-Talkânî onlarla beraber gittiğini belirttikten sonra şöyle

⁸¹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XII/903-904.

⁸² İbnü’d-Dübeysî, *Zeylû târîhu Medîneti’s-selâm*, II/215.

dedi: Abdurrahmân-ı Ekkâf, hilâf ilminden bazı meseleleri anlatıyor, cemaat ise edeple dinliyordu. Ben yaşıam küçük olduğu hâlde zekâmla ona itiraz ediyor ve tartışıyordum. Fakihler susmam için işaret ettiler ancak ben onlara bakmıyordum. Şeyh Abdurrahman onlara beni bırakmalarını istedi ve “Söylediği bu söz kendisinden değil, ona öğreterendendir.” dedi. Cemaat onun ne kastettiğini anlamadı ancak ben onu anladım. Onun keşif sahibi olduğunu bildim.

Bağdat'tan ayrılışı ve Kazvîn'de vefatı:

el-Muvaffâk şöyle demiştir: “Müctehidin bir ayda yapamadığı şeyi bir gece ve gündüzde yapardı. Şiilik İbnü's-Sâhib sayesinde onun zamanında ortaya çıktı. İnsanlar aşûre günü ondan Yezid'e lanet etmesini istedi ancak o reddetti. Onu birkaç kez öldürmeye çalıştılar. Ancak o, bunu umursamadı ve durmadı. Daha sonra Kazvîn'e gitti ve İbnü'l-Cevzî'yi onlara bıraktı.⁸³

Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*'da onu hakkında şöyle demektedir: Ebû Ahmed b. Sekîne'nin naklettiğine göre İbnü's-Sâhib Bağdat'ta râfizilikle ortaya çıkınca, el-Kazvînî gece vakti yanına giderek veda etmiş ve memleketine döneceğini söylemiştir. Ebû Ahmed orada durumunun iyi olduğunu ve insanlara fayda sağladığını belirtince el-Kazvînî “Ben Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) ashabına hakaretlerin yüksek sesle söylendiği bir belde de oturmaktan Allah'a sığınırım.” demiştir. el-Kazvînî bu şekilde Bağdat'tan ayrılarak Kazvîn'e gitti. Bu onun son zamanlarıydı. Kazvîn'de ölene kadar büyük saygı görerek yaşamıştır.⁸⁴

Râfiî *et-Tedvin fî aħbâri Kazvîn*'de onun hakkında şöyle demektedir: el-Kazvînî'nin yanında olup ona hizmet eden fakîh Muhammed b. Ebi'l-Fütûh el-Kehhâk'ın şöyle naklettiğini işittim: el-Kazvînî bana bir rüyasını şu şekilde anlattı: Rüyamda Rasûlullah'ı (s.a.v.) Nişâbûr'da gördüm. Sanki onun esiri idim ve arkamdan geliyordu. Ben hapşırdığım zaman Allah'ın Rasulü (s.a.v.) “Allah sana merhamet etsin.” dedi. Bu rüyayı veya benzerini bir defa daha zikretmiş ve 590 yılında Muharrem ayının ikinci cuma günü sabah namazını kıldırdıktan sonra meclis kurmuştu. Bana ulaştığına göre Yüce Allah'ın “Eğer yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter, O'ndan başka ilah yoktur.” âyetini tefsir etti. Bu âyetin inen son âyetlerden olabileceğini

⁸³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI/193.

⁸⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, VI/11.

belirterek inen son âyet olan “Bugün dininizi sizin için kemale erdirdim.” âyeti, Nasr suresi ve “Allah'a döneceğiniz bir günden korkun.” âyetini okudu. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu âyetin nüzûlünden sonra sadece yedi gün yaşadığını belirtti. Bu meclis esnasında onda bir değişim ve kırgınlık meydana geldi. Kürsüden inince hummaya tutuldu ve ben mescitteyken kırgın bir şekilde yanımdan geçip gitti. Hocacık adında mecnunlardan biri caminin avlusunda duruyordu. el-Kazvî'nin arkasından bakarak “İşi bitti. Bugünden sonra konuşmaz.” dedi. Bu söz üzerine çok hüznümlendim. Sonra hastalığı ağırlaştı ve ertesi cuma günü vefat etti. Cumartesi günü de defnedildi. Ertesi gün taziye ve cenaze için dışarı çıktım. Onun durumunu, hayırlarının bolluğunu ve Müslümanlara olan faydasını, ilmini ve ibadetini düşünüp bu nimetlerin kesilmesinden dolayı üzüliyordum. Birden aklıma düşünmeden, zayıf ya da güçlü bir düşünce olmadan şu beyitler geliverdi:

“Ağladı ilimler, feryad û figân ederek, Ahmed b. İsmail'in ölümüne.”⁸⁵

İbnü'n-Neccâr, oğlu Muhammed b. Ahmed b. İsmail'den nakille babasının 589 yılının Muharrem ayında vefat ettiğini söylemektedir.⁸⁶

Râfî'nin *et-Tedvîn fî aḥbâri Ḳazvîn*'de vefatından sonra yıkanırken orada bulunan birçok kişiden naklettiğine göre el-Kazvî'nin hayatı boyunca Allah'ı zikrettiğinden dolayı vefatından sonra da dudakları kımıldıyordu. Râfî ayrıca onun tefsir, hadis, fıkıh ve diğer alanlarda uzun ve kısa birçok eser yazdığını, âlimlerin ve sıradan Müslümanların onun ilminden istifade ettiklerini kaydetmiştir.

Eserleri arasında Hulûliyye ve Cehmiyye fırkalarına red için yazdığı *et-Tibyân fî mesâil-il-Kur'ân* ile yazma halinde bulunan *Ta'rîfû'l-ashâp sevâe's-sebîl* yer almaktadır.⁸⁷ Diğer bir eseri de *Hediyyetü zevi'l-elbâb fî fedâil-i Ömer b. Hattâb*'tır.⁸⁸

⁸⁵ Abdülkerîm er-Râfî, *et-Tedvîn fî aḥbâri Ḳazvîn*, II/148.

⁸⁶ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyîn*, Tahkik: Ahmed Ömer Haşim, Muhammed Zinhüm Muhammad Azeb, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 712.

⁸⁷ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I/96. Abdulaziz b. Cüleydân ez-Zafirî *Ta'rîfû'l-ashâp* kitabını bulamadığını belirtmektedir.

⁸⁸ El yazması eseri Medine İslam Üniversitesi Dâca ve Üsûlüddin Fakültesinden Abdulaziz b. Cüleydân tahkik etmiştir.

Haşâişü'l-misvâk on iki bölümden oluşan muhtasar bir kitaptır.⁸⁹ *Mefâtîhu'l-'atiyyât ve meğâlîku'l-beliyyât fî'l-ezkâri ve'd-de'avât* adlı eseri Farsçadır.

Kâtib Çelebi, bunun Ahmed b. İsmail el-Kazvînî'nin bir önceki eserinin muhtasarı olduğunu belirtmiştir. Eserde giriş, sekiz bölüm ve sonuç bölümü yer almaktadır. Bunu 553 yılında Berkaş'a gidip orada bir müddet ikamet ettiğinde Sâve'nin emiri Ebü'l-Kâsım İmadeddin Mahmud b. Muhammed Esedüddeve için yazdığını için zikretmektedir. Kitabın başı Farsça olarak "Allah'a hamd ve sena ederim" diye başlamaktadır.⁹⁰

Diğer bazı eserleri şunlardır:

el-Erba'ûn fî feğâili Alî b. Ebî Tâlib. Eserin asıl adı *el-Erba'ûne'l-Müntekâ min menâkıbi'l-murteğâ Alî* dir.

el-Erba'ûn fî feğâili Osman. Asıl adı *Ḳurbetü'd-dâreyn fî menâkıbi zî'n-nûreyn Osman* dir.

es-Serdu ve'l-ferd fî şahâifi'l-aḥbâr ve nüseḥiye'l-menḳûl min seyyidi'l-mürselîn şalayâtüllahi 'aleyhi ve selâmuḥu.

*el-Bürhânü'l-envâr fî menâkıbi's-şiddîki'l-ekber*⁹¹

• **Ebü Muhammed el-Muvaffak b. Said en-Nîsâbüri. (Ö. 587/1191)**⁹²

Doğrusu Muhammed b. el-Muvaffak b. Saîd b. Ali b. Hasan b. Abdullah en-Nîsâbüri' dir.⁹³

⁸⁹ Muhammed b. Cafer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-muşannefe* (4. Baskı), Tahkik: Muhammed el-Müntasır Muhammed ez-Zemzemî el-Kettânî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye Beyrut 1986, 45.

⁹⁰ (Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* I-VI, Mektebetü'l-Müsennâ Bağdat 1941, II/1756.

⁹¹ Daha fazla bilgi için bkz. Ebü'l-hayr el-Kazvînî, *Hediyyetü zevi'l-elbâb fî fedâil-i Ömer b. Hattâb*.

⁹² Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm* I-X (15. Baskı), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn Beyrût 2002, VII/120.

⁹³ Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *et-Tekmile li-Vefeyâti'n-naḳale* I-IV (2. Baskı), Tahkik: Beşşâr Avvâd, Müessesetü'r-Risâle Beyrût 1981, I/161.

İmam Ebü'l-Berekât Şâfiî fakîhi, mutasavvîf ve zahid.⁹⁴ Münzirî'nin *et-Tekmile li-Vefeyâti'n-naķale*'de belirttiği gibi Hicrî 510 yılında Recep ayının yirmi üçünde Habûşân'da doğmuştur.⁹⁵ Ebü'l-Berekât, Nişâbûr'da Muhammed b. Yahya'dan fıkıh tahsil etmiştir. *el-Muhît* adlı kitabını ezbere biliyordu. Öyle ki kitabın kaybolduğu ve onu ezberinden yazdığı rivayet edilmiştir.⁹⁶ Ebü'l-Es'ad Hibetürrahman b. el-Kuşeyrî'den hadis almıştır.⁹⁷

565 yılında Mısır'a gitmiştir ve Kahire'de Cevvâniye kapısında meşhur olduğu camide kaldı ve bir süre orada imamlık yaptıktan sonra İmam Şâfiî'nin türbesine geçmiştir. Türbeyi ve medreseyi tamir ettirmiştir ve orada uzun süre ders ve fetva vermiştir. Ayrıca Şâfiî mezhebinde meşhur bir kitap yazmıştır.⁹⁸

Kâdî İbn Hallikân Sultan Selahaddin'in onu kendisine yakınlaştırdığını, onun dinine ve ilmine inandığını, onun için İmam Şâfiî'nin türbesinin yanına bir medrese yaptırdığını belirtmektedir. İbn Hallikân onun ashâbından bazı kişileri gördüğünü, onların onun fazileti ve dindarlığından bahsettiklerini ve içinin temiz olduğunu söylediklerini nakletmektedir.⁹⁹

Sultan Selahaddin, Remle savaşı sırasında Frenklere doğru gittiğinde yaklaşık on dört bin askerle birlikte hareket etmişti. Bundan önce Şeyhe veda etmeye geldi. Şeyh ona halktan vergileri kaldırmasını istedi ancak Sultan bunu yapmadı. Şeyh bu yüzden ona içerledi ve şöyle “Kalk, Allah sana yardım etmesin.” dedi ve asasıyla Sultan'a vurdu. Bunun üzerine Sultan'ın başındaki sarık düştü. Sultan bir şey demeden kalktı ve savaş gitti. Savaşta yenilgiye uğradı ve birçok askeri esir düştü. Bunun Şeyhin duası ile olduğunu düşündü ve ona gelerek ondan af diledi ve elini öptü.¹⁰⁰

⁹⁴ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyîn*, 1/729.

⁹⁵ Zekiyüddin el-Münzirî, *et-Tekmile li-Vefeyâti'n-naķale*, I/161.

⁹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, XII/841.

⁹⁷ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyîn*, I/730).

⁹⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII/841.

⁹⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII/841.

¹⁰⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII/842.

Ebü'l-berekât ömrü boyunca sultanların malından para veya maaş almadan yaşadı. Medrese malından da bir şey almadı. Ancak Mısır'da hemşehrisi olan bir tüccarın malından yerdı.¹⁰¹ Vefatında memleketinden getirdiği örtü ile kefenlendi.¹⁰²

Kitâbu tahkîki 'l-muḥîṭ adlı 16 ciltlik bir eseri vardır.¹⁰³

Ebü'l-Berekât 587 yılında Zilkade ayının yirmi ikisi çarşamba günü vefat etmiş ve Kâhire'de Karâfe semtinde İmâm Şâfiî'nin kabrinin yakınlarına defnedilmiştir.¹⁰⁴

• **Ebü Nasr Muhammed b. Abdillâh el-Ergiyânî (Ö. 528/1134)**¹⁰⁵

Ebü Nasr Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Ergiyânî.¹⁰⁶ İmam, fakîh, âbid ve verâ sahibi bir zâttır.¹⁰⁷ 444 yılında¹⁰⁸ Nişâbûr'a bağlı Ergiyân'da dünyaya gelmiştir.¹⁰⁹ Daha sonra Nişâbûr'a gitmiştir.¹¹⁰ Burada İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî'den fıkıh tahsil etmiştir. Ayrıca Ebü Sehl el-Hıfîsî, Ebü'l-Hasan el-Vâhidî, Ebü Bekir b. Halef'ten hadis almıştır.¹¹¹ Vefâ b. el-Behî et-Türkî de ondan hadis rivayet etmiştir.¹¹²

el-İsnevî, İbn Hallikân'ın iki büyük ciltlik "*el-Fetâvâ*" ve "*Fetâva'l-ergiyânî*" adındaki eserini başka bir Ergiyanlıya yanlışlıkla nispet ettiğini, daha sonra hatasını fark edip buna işaret ettiğini nakletmiştir.¹¹³

¹⁰¹ İbn Kesîr, *Ṭabaḳātü's-Şâfi'îyyîn*, I/731.

¹⁰² Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüṣûl ilâ ṭabaḳāti'l-fuḥûl* I-VI, IRCICA İstanbul 2010, III/277.

¹⁰³ Münzirî, *et-Tekmile li-Vefeyâti'n-naḳale*, I/161.

¹⁰⁴ Münzirî, *et-Tekmile li-Vefeyâti'n-naḳale*, I/161.

¹⁰⁵ Zehebî, *Târîḫü'l-İslâm*, XI/479.

¹⁰⁶ Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüṣûl*, III/155.

¹⁰⁷ Zehebî, *Târîḫü'l-İslâm*, XI/479.

¹⁰⁸ Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî, *Ṭabaḳātü's-Şâfi'îyyîn* I-II (1. Baskı), tahkik: Kemâl Yusuf el-Hût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrût 2002, I/44.

¹⁰⁹ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî, *Vefeyâtü'l-a'yân* I-VII (1. Baskı), tahkik: İhsân Abbâs, Dâru Sâdır Beyrût 1994, IV/222.

¹¹⁰ Ebü Bekir b. Hidâyetü'llah el-Hüseynî, *Ṭabaḳātü's-Şâfi'îyye* (3. Baskı), tahkik: Âdil Nüveyhid, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde Beyrût 1982, 208.

¹¹¹ Zehebî, *Târîḫü'l-İslâm*, XI/479.

¹¹² Zehebî, *Târîḫü'l-İslâm*, XI/479.

¹¹³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI/229.

528 yılında Zilkade ayının yirmi dördüncü gecesinde vefat etmiştir. Ergiyân dışında yol üstünde Hîre denilen yerde defnedilmiştir. Allah Teâlâ ona rahmet eylesin.¹¹⁴

- **Ebû Ali Hasan b. Ebi'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Hamaveyh es-Saffâr (ö. 475/1083)**

Ebû Ali Hasan b. Ebi'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Hamaveyh es-Saffâr. Fakîh.¹¹⁵

Ebû Bekir el-Harîrî,¹¹⁶ Ahmed b. Hasan b. Ahmed. Hafs b. Müslim, Abdurrahman b. Hamdân, Muhammed b. Musa b. Fazl, Mansûr b. Hüseyin b. Muhammed'den hadis işitmiştir. Ondan Zâhir eş-Şahhâmî, Ebû Tâlib Muhammed b. Abdurrahman el-Hîrî¹¹⁷ ve Ali b. Hasan b. Muhammed b. Muhammed hadis rivayet etmiştir. Safer ayında vefat etmiştir.¹¹⁸

- **Ebû Sa'd Abdurrahman b. Hamdân b. Muhammed en-Nasûrî (ö. 433/1042)**

Büyük imam ve muhaddis Ebû Sa'd Abdurrahman b. Hamdân b. Muhammed b. Hamdân Nasraveyh en-Nasûrî¹¹⁹ es-Saydalânî en-Nîsâbûrî er-ramcârî¹²⁰ Dedesi Nasraveyh'e nispeten böyle denilmiştir.¹²¹

Çokça rihle yapmış, hadis yazmış ve rivayet etmiştir. Ebû Amr b. Cüneyd, Ebû'l-Hasan es-Serrâc, Ebû Muhammed Mâsî, Muhammed b. Ahmed el-Müfîd, Ebû bekir el-Katî'î ve Ebû Abdillâh el-'Asîmî'den hadis rivayet etmiştir.¹²² Ayrıca Ubeydullah b.

¹¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV/222.

¹¹⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X/377.

¹¹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X/377.

¹¹⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X/377.

¹¹⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X/377.

¹¹⁹ Mahmûd b. Abdülfettâh en-Nehhâl, *İthâfî'l-mürtekâ bi-terâcimi şuyûhi'l-beyhakî* (1. Baskı), Dâru'l-Meymân li'n-neşr ve't-tevzî' Riyâd 2008, 555.

¹²⁰ Ebû't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravdu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-hâkim* I-II (1. Baskı), Dâru'l-Âsime Riyâd 2011, I/544.

¹²¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX/527.

¹²² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, XVII/553.

Abbâs eş-Şatvî ondan rivayet etmiştir. Abdullah b. Muhammed b. Zîyâd ed-Devrakî de ondan İshâk el-Hanzalî'nin müsnedini rivayet etmiştir.¹²³

Ondan Ebû Abdillâh el-Hâkim, Hatîb, Beyhakî, Ebû Ali Hasan b. Muhammed b. Muhammed Mahmaveyh ve Abdulgaffâr eş-Şirevî rivayette bulunmuştur.¹²⁴ Abdullah b. Muhammed b. Ziyâd'dan İshâk b. Râhûye'nin müsnedini dinlemiştir.¹²⁵

Ebü'l-Hasan Abdulgaffâr el-Fârisî onun Nişâbûr'daki muhaddislerin büyüklerinden, adalet ehli olarak meşhur emin ve büyük bir zât olduğunu belirtmiştir. Çok sayıda eser telif etmiştir. Nişâbûr, Irak ve Hicâz'da hadis almıştır. Nişâbûr'da eski camide imla meclisi kurmuş ve cuma günü namazdan önce yıllarda hadis imla ettirmiştir. Çok faydalı bir zât olup zamanının muhaddisi konumundaydı.¹²⁶

Hatîb el-Bağdâdî onun ilim ve verâ sahibi olduğunu, hadis almak için Irak'a rihle yaptığını ve çok sayıda dinlediğini belirtmiştir. Zehebî de büyük bir imâm ve muhaddis olduğunu ve çok rihle yapıp yazdığını kaydetmiştir.¹²⁷ 433 yılının Safer ayında vefat etmiştir.

• **Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ziyâd es-Simzî (ö. 366/977)**

Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ali Ziyâd b. Bint Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî b. Bint Nasr b. Ziyâd el-Adl es-Simzî en-Nîsâbûrî. İbn Râhûye'nin müsnedini rivayet etmiştir.¹²⁸

Abdullah b. Şireveyh, Ebü'l-Abbâs es-Serrâc ve Ebû Bekir İshâh b. Huzeyme'den hadis dinlemiştir. Anne tarafından dedesi Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî¹²⁹ gibi çok sayıda kişiden hadis almıştır.

Abdullah el-Hâkim *Müstedrek*'inde ondan rivayette bulunmuş ve onu adil olarak nitelemiştir. Ayrıca *Kitâbü't-tefsir*'de ondan İshâk b. Râhûye'nin müsnedini rivayet

¹²³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX/528.

¹²⁴ Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salah b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravdu'l-bâsim fî terâcimi'l-hâkim*, I/544

¹²⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII/553.

¹²⁶ el-Mansûrî, *er-Ravdu'l-bâsim*, I/544.

¹²⁷ el-Mansûrî, *er-Ravdu'l-bâsim*, I/544.

¹²⁸ el-Mansûrî, *er-Ravdu'l-bâsim*, I/628

¹²⁹ el-Mansûrî, *er-Ravdu'l-bâsim*, I/628.

eden Ebû Sa'd Abdurrahman b. Hamdân, Ebû Ya'lâ el-Halîlî -ki onu müzekkî olarak nitelemiştir- ve Sehl b. Muhammed b. Süleyman'ın ondan rivayette bulunduğunu belirtmiştir.¹³⁰

Hâkim onun gizli âbidlerden, zâhid ve sâlih kimselerin sohbetine katılmayı arzu eden kişilerden olduğunu kaydetmiştir.¹³¹ 366 yılının Zilkade ayında salı günü akşam vakitlerinden vefat etmiştir. Çarşamba günü iki namaz arasında defnedilmiştir. Oğlu Ebû Sa'd Hîre mezarlığında cenaze namazını kıldırmıştır. Kabri selefinin yanında mezarlığın girişindedir. el-Halîlî onun sika olduğunu belirtmiştir. el-Hâşidî *Muḥakḳıku'l-esmâ ve's-şifât*'ta onu tanımadığını belirtmiştir.¹³²

el-Mansûrî, bazı biyografi yazarlarının, onun biyografisini İbn Râhûye'nin müsnedini rivayet eden Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ziyâd Ebû Muhammed es-Simzî ed-Devrakî ile karıştırdığını ve buna dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. el-Mansûrî bunu 391 yılında vefat eden Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Ali b. Ziyâd b. İsa Ebû'l-kâsım es-Simzî en-Nisâbûrî'nin biyografisinde zikretmiştir.¹³³

Ayrıca terâcim kitapların Ebû Sa'd en-Nasravî'nin 391 yılında vefat eden Ebû'l-Kâsım'dan hadis işittiğini veya öğrencisi olduğunu zikretmemektedir. Ebû Sa'd en-Nasravî'nin ondan hadis işitmesiyle vefatı arasında yaklaşık 4 ay vardı. en-Nasravî recep ayında ondan hadis almıştı. O ise 366 yılının zilkade ayında vefat etmişti.

• **Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman b. Şîreveyh el-Medînî (ö. 305/918)**

Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman b. Şîreveyh b. Esed¹³⁴ b. E'yün b. Yezîd b. Rûkâne b. Abdiyezîd b. Muttalib b. Abdimenâf b. Kusay b. Kilâb el-Muttalibî el-Kureyşî en-Nisâbûrî.¹³⁵ Fakîh ve hâfızdır.

İshâk b. Râhûye'den bütün müsnedini işitmiştir. Ayrıca Amr b. Zûrâre, Abdullah b. Muâviye el-Cümhî, Ahmed b. Münî ve onların tabakalarında bulunanlardan hadis

¹³⁰ el-Mansûrî, *er-Ravḍu'l-bâsim*, I/629.

¹³¹ el-Mansûrî, *er-Ravḍu'l-bâsim*, I/629

¹³² el-Mansûrî, *er-Ravḍu'l-bâsim*, I/629

¹³³ el-Mansûrî, *er-Ravḍu'l-bâsim*, I/622

¹³⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV/166.

¹³⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII/89.

almıştır.¹³⁶ İbn Huzeyme, Ebû Abdillâh b. el-Ahram, Ebû Ali el-Hâfız, Abdullah b. Sa'd ve başkalarından hadis işitmiş ve rivayet etmiştir.¹³⁷

Hâkim İbn Şîreveyh'in fakîh ve Nişâbûr'un önde gelen büyüklerinden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca çok sayıda eserinin, onun adaleti ve istikametini gösterdiğini, memleketindeki hâfızların ondan rivayet ettiğini ve onu delil kabul ettiklerini söylemiştir.¹³⁸ Hâkim Hicâz'da İbn Uyeyne'nin kitabını el-Adenî'den işittiğini belirtmiştir.¹³⁹

Abdullah el-Abdevî, Abdullah b. Şîreveyh'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Bündâr bana ondan yazdıklarını göstermemi istedi. Ben de Esfâd'da ondan yazdıklarını topladım ve develerin sırtına yükleyerek götürdüm. Onlara baktı ve 'Ey İbn Şîreveyh! Beni batırdın. Nâsihler de seni batırdı.' dedi."¹⁴⁰

İbrahim b. Ebî Tâlib İshâk b. Râhûye'nin kimse için tekrar etmediğini ama İbn Şîreveh'in Müsned'den hiçbir şeyi kaçırmadığını hayretle belirtmiştir. Ayrıca İbn Şîreveh'in babasının konumundan dolayı İshâk'ın yanında konum sahibi olduğunu kaydetmiştir.¹⁴¹ Fakîh Ebû Muhammed 305 yılında vefat etmiştir.¹⁴²

- **Ebû Muhammed Ahmed b. İbrahim b. Abdullah b. Ebî Nasr (ö. 305/918)**

Ebû Muhammed Ahmed b. İbrahim b. Abdullah en-Nîsâbûrî. Horasan'ın büyüklerinden be ileri gelenlerinden Kâdî Ebû Nasr b. Ziyâd'ın torunudur.

¹³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdülhâdî ed-Dimaşkî es-Sâlihî, *Ṭabâkâtü 'ulemâi'l-hadîs* I-IV (4. Baskı), tahkik: Ekrem el-Bûşî ve İbrahim Zeybek, Müessesetü'r-Risâle Beyrût 1996, II/427.

¹³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV/166.

¹³⁸ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idü'l-mesânîdi's-semâniye* I-IXX (1. Baskı), Dâru'l-Âsime Dâru'l-Gays Riyâd 2000, II/43.

¹³⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII/89.

¹⁴⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII/89.

¹⁴¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII/89.

¹⁴² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* I-IV (1. Baskı), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî Beyrût, II/706.

Dedesi ve İshâk b. Râhûye'den hadis işitmiştir. İshâk'a müsnedi okumuştur. Ayrıca Muhammed b. Mukâtil ve Ömer Zûrâre'den hadis işitmiştir. Ondan da Müemmel b. Hasan, Ebû Ali el-Hâfız ve Ahmed b. Ebî Osman hadis işitmiştir.¹⁴³

- **Ebû Yakup İshâk b. İbrahim b. Muhalled el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 238/853)**

Büyük imam, doğunun şeyhi, hâfızların efendisi, din ve ümmet âlimi. Hadis, fıkıh, hıfz, sıdk, verâ ve zühd gibi ilim ve hasletleri kendisinde toplamıştır.¹⁴⁴

Hatîb el-Bağdâdî şöyle demiştir: Muhammed b. Ahmed b. Yakup, o da Muhammed b. Nuaym ed-Dabbî'den, o da Ali b. Muhammed el-Mervezî'den, o da Muhammed b. Musa el-Bâşânî'den haber verdiğine göre İshâk b. Râhûye 161 yılında dünyaya gelmiştir. Muhammed b. Musa İshâk b. Râhûye'nin Muhammed b. Abdullah b. Mübârek daha küçük iken ondan hadis aldığını ancak yaşının küçüklüğünden dolayı ondan rivayet etmeyi bıraktığını belirtmiştir. 184 yılında yirmi üç yaşında iken Irak'a gitmiştir.¹⁴⁵ Musa b. Harun İshâk'ın 166 yılında doğduğunu kaydetmiş ancak tashih etmemiştir. Doğrusu bundan bir süre önce dünyaya gelmiş olmasıdır. Zehebî *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'da bu şekilde belirtmiştir.¹⁴⁶

Ondan Fadl b. Musa es-Sînânî, Fudayl b. İyâz, Cerîr b. Abdülhamîd, Süfyân b. Uyeyne, Vekî' b. Cerrâh, Bakıyye b. Velîd, Şuayb b. İshâk, Abdürrezzâk ile Horasan, Irak, yemen, Hicâz ve Şam'daki çok sayıda kişi rivayet etmiştir.

Hocalarından Bakıyye b. Velîd ile Yahya b. Âdem ondan hadis rivayet etmiştir. Akranlarından Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn de ondan hadis rivayet etmiştir. İshâk b. Mansûr, Muhammed b. Yahya, Muhammed b. İsmail el-Buhârî (*Sahih*'inde), Müslim b. Haccâc (*Sahih*'inde), Ebû Dâvûd (*Sünen*'inde), Nesâî (*Sünen*'inde),

¹⁴³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII/86.

¹⁴⁴ Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Mağravî, *Mevsû'atü mevâkıfi's-selef fi'l-'akide ve'l-menhec ve't-terbiye* I-X (1. baskı), el-Mektebetü'l-İslâmiyye li'n-neşri ve't-tevzi' Kahire, III/448.

¹⁴⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd ve züyûlühü* I-XXIV (1. Baskı), tahkik: Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrût 1996, VI/345.

¹⁴⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV/364.

Muhammed b. İsa el-Sülemî (*Câmi*'inde), Abdullah b. Muhammed Şîreveyh ve oğlu Muhammed b. İshâk ile çok sayıda kişi hadis almıştır.¹⁴⁷

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, babasının “İshâk b. Râhûye’yi İsa b. Yunus’tan hadis rivayet ettiğini işittim. O şöyle dedi: ‘Eğer Ebû Bekir b. Meryem’den bana filan ile filanı cem etmesini isteseydim, bunu yapardı.’ dediğini nakletmiştir. Bununla Râşid b. Sa’d, Habîb b. Ubeyd ve Damra’yı kast etmişti.

Abdullah babasının İshâk’tan bundan başka bir şey rivayet etmediğini de kaydetmiştir.¹⁴⁸

Hatîb el-Bağdâdî şöyle demiştir: Muhammed b. Ahmed b. Yakup bana haber verdi. Muhammed b. Nuaym bana haber verdi. Ebû Nasr Ahmed b. Selh el-Fakîh Buhârâ’da imlâ yoluyla bize nakletti. Ali b. Hasan b. Abde bize naklederek şöyle dedi: Hâşid b. İsmail’i işittim: Vehb b. Cerîr’i şöyle derken işittim: “Allah İshâk b. Râhûye, Sadaka b. Fadl, Ya’mer’den İslam için yaptıklarından dolayı razı olsun. Onlar doğuda sünneti ihyâ ettiler.”¹⁴⁹

Emir Abdullah b. Tâhir’in kendisine niçin İbn Râheveyh denildiğini, manasının ne olduğunu ve bundan hoşlanıp hoşlanmadığını sorduğunda şöyle demiştir: “Bil ki ey emir! Babam Mekke yolunda dünyaya gelmiş. Kadınlardan biri ona yolda doğduğu için Râheveyh demiş. Babam bundan nefret ederdi. Ben ise bundan nefret etmiyorum.”¹⁵⁰

Ahmed b. Hafs es-Sa’dî Ahmed b. Hanbel’in yanında İshâk b. Râhûye’yi zikrettiğini ve onun Râhûye denilmesinden hoşlanmadığını, onun yerine İshâk b. İbrahim el-Hanzalî dediğini nakletmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel’in “Bize bazı konularda muhalefet etmiştir. Ancak insanlar birbirlerine muhalefet ederler.” dediğini zikretmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁷ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XI/364.

¹⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XI/364.

¹⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve zıyûlühü*, VI/345.

¹⁵⁰ Ebü’l-Kâsım Kıvâmü’s-sünne İsmâîl b. Muhammed b. el-Fazl et-Teymî et-Talhî el-İsfahânî, *Siyerü’s-selefi’s-şâlihîn*, tahkik: Kerem b. Hilmî b. Ferhat, Dâru’r-Râye Riyâd, 1074.

¹⁵¹ es-Seyyid Ebü’l-muâtî en-Nûrî, Ahmed Abdürrezzâk ‘Îd, Mahmûd Muhammed Halîl, *Mevsû’atü aqvâli’l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli’l-hadis ve ‘ilelih* I-IV (1. Baskı), Âlemü’-Kütüb Kâhire 1997, I/79.

Ebû Abdîrrahîm el-Cuzcânî de Ahmed b. Hanbel'in İshâk'ı zikrettiğini ve "İrak'ta İshâk'tan daha bilgili kimse yoktur." dediğini işittiğini zikretmiştir.¹⁵²

Muhammed b. Ahmed b. Rızık bize haber verdi. Osman b. Ahmed ed-Dekkâk bize haber verdi. Hanbel b. İshâk bize haber vererek şöyle dedi: Ebû Abdullah'a İshâk b. Râhûye soruldu. O da "İshâk gibi birisi sorulur mu? Bizim yanımızda İshâk müslümanların imamlarından birisidir." dedi.¹⁵³

Ebû Yakup 238'de vefat etmiştir. Ölümünden yaklaşık beş ay önce değişti.¹⁵⁴

• **Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi es-San'ânî (ö. 211/827)**

Büyük hâfız, meşhur musannıf, sika, Şîi Yemenli âlim. Tebeu't-tâbiînin küçüklerinden dokuzuncu tabakadandır.

Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi el-Himyerî es-San'ânî.¹⁵⁵ Abdullah b. Ahmed, babasından, o da Abdurrezzâk'tan, onun 126'da doğduğunu nakletmiştir.¹⁵⁶ Hicâz, Şâm ve Irak'a yolculuklar yapmış ve ticaret için gitmiştir.

Ondan Hişâm b. Hassân, Ubeydullah b. Ömer, kardeşi Abdullah, İbn Cüreyc ve Ma'mer hadis rivayet etmiştir. Ma'mer ondan çok rivayette bulunmuştur. Öyle ki Abdurrezzâk "Ma'mer benim ağzımda Hint bademi oldu." demiştir.

Ayrıca Evzâî, Said b. Abdulaziz, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, İsrâîl b. Yunus, Vekî' b. el-Cerrâh ve birçoklarından hadis rivayet etmiştir.

Ondan hocası Süfyân b. Uyeyne, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye, Yahya b. Maîn ve Ali b. el-Medînî¹⁵⁷ gibi çok sayıda kişi rivayet etmiştir. Kütüb-i sitte sahipleri

¹⁵² Ebû'l-muâtî vd., *Mevsû'atü aqvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs ve ilelih*, I/79.

¹⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûlühü*, VI/347.

¹⁵⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd ve züyûlühü* I-XXIV (1. Baskı), tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrût 2002, VII/362.

¹⁵⁵ el-Mağravî, *Mevsû'atü mevâkifi's-selef fi'l-'akîde ve'l-menhec ve't-terbiye*, III/260.

¹⁵⁶ Ebû'l-muâtî vd., *Mevsû'atü aqvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs ve ilelih*, II/355.

¹⁵⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, IX/564. Sadece Vekî' rivayet etmemiştir. Bkz. el-Mağravî, *Mevsû'atü mevâkifi's-selef fi'l-'akîde ve'l-menhec ve't-terbiye*, III/260.

onu hüccet olarak kabul etmişlerdir.¹⁵⁸ Abdurrezzâk bir tefsir ve sünen telif etmiştir. Musannefi elli küsur cüz olup üç cilttir.¹⁵⁹

Ebû Sa'd es-Sem'ânî şöyle demiştir: İnsanlar, Rasûlullah'tan (s.a.v.) sonra ona gittikleri kadar kimsenin yanına gitmediler, denilmiştir.¹⁶⁰

Ebû Zür'a ed-Dimaşkî Ahmed b. Hanbel'e Abdurrezzâk'ın Ma'mer'den hadis ezberleyip ezberlemediğini sorduğunu, onun "evet" dediğini nakletmiştir. Ona "İbn Cüreyc hususunda Abdurrezzâk mı yoksa Muhammed b. Bekr el-Bürsânî mi daha sahihtir?" diye soruldu. O da "Abdurrezzâk" demiştir.¹⁶¹

Ali b. el-Medînî Hişâm b. Yusuf'un kendisine "Abdurrezzâk bizim en bilgilimiz ve en iyi ezberleyenimiz idi." dediğini nakletmiştir.¹⁶²

Ebûbekir el-Müstelimî Ahmed b. Hanbel'e Abdurrezzâk'ın fakîh olup olmadığını sorduğunu, onun da "Hadis ehli için tam fakîh idi." dediğini nakletmiştir.¹⁶³

Değişmesi ve karıştırması ömrünün sonlarında a'mâ olması sebebiyledir.¹⁶⁴ Ebû Zür'a ed-Dimaşkî Ahmed'in kendilerine şöyle dediğini nakletmiştir: "İki yüzden önce Abdurrezzâk'a geldik. O zaman gözleri görüyordu. A'mâ olduktan sonra ondan hadis dinleyenin semâi zayıftır."¹⁶⁵

Ebû Sâlih Muhammed b. İsmail ed-Darârî şöyle nakletmiştir: "Biz San'a'da Abdurrezzâk'ın yanında iken ashâbımızdan Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve başkalarının Abdurrezzâk'ın hadisini almayı bıraktığını ve bunu kerih gördüğü bize

¹⁵⁸ Ebû'l-vefâ Bürhânüddin İbrahim b. Muhammed b. Halil et-Trablûsî eş-Şâfî, *el-İğtibât bi-men remâ mine'r-ruvât bi'l-ihtilâf* (1. Baskı), tahkik: Alâüddin Ali Rızâ, Dâru'l-Hadîs Kâhire 1988, 212.

¹⁵⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V/378.

¹⁶⁰ Ebû't-tayyib Muhammed Sıddîk Hân b. Hasan b. Ali b. Lutfullah el-Hüseynî el-Buhârî el-Kanûcî, *et-Tâcü'l-mükellel min cevâhiri meâsiri't-tirâzi'l-âhiri ve'l-evvel* (1. Baskı), Vizâratü'l-Evkâf ve's-Suûni'l-İslâmiyye Katar 2007, 64.

¹⁶¹ Ebû'l-muâtî vd., *Mevsû'atü aqvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs ve ilelih*, II/357.

¹⁶² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX/566.

¹⁶³ Ebû'l-muâtî vd., *Mevsû'atü aqvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs ve ilelih*, II/359.

¹⁶⁴ Bürhânüddin el-Halebî, *el-İğtibât bi-men remâ mine'r-ruvât bi'l-ihtilâf*, 212.

¹⁶⁵ Ebû'l-muâtî vd., *Mevsû'atü aqvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs ve ilelih*, II/357.

ulaştı. Bunun üzerine çok üzüldük ve “Para harcadık, yolculuk yaptık ve yorulduk.” dedik. Ben hac zamanına kadar bu gam içinde kaldım. Hac zamanı gelince Mekke’ye gittim. Orada Yahya b. Maîn’e “Ey Ebû Zekeriya! Abdürrezzâk hususunda sizden bize ulaşan bu şey nedir?” diye sordum. O da ne olduğunu sordu. Ben de “Bize onun hadisini terk ettiğiniz ve ondan vazgeçtiğiniz haberi ulaştı.” dedim. O da “Ey Ebû Sâlih! Abdürrezzâk İslam’dan çıkmış olsa onun hadisini terk etmeyiz.” demiştir.¹⁶⁶

Yahya b. Maîn şöyle demiştir: Beşîr b. es-Sırrî Abdürrezzâk’ın şöyle dediğini nakletti: “Ben bir defasında Mekke’ye geldim. Ehl-i hadis iki gün bana geldiler. Sonra iki üç gün uğramadılar. Ben de ‘Allahım! Benim durumum nedir? Ben yalancı mıyım? Ben neyim?’ deyince sonrasında bana yeniden geldiler.”¹⁶⁷

Cafer b. Ebû Osman et-Tayâlisî Yahya b. Maîn’in şöyle dediğini işittiğini nakletmiştir: Bir gün Abdürrezzâk’tan bir söz işittim. Ona, hakkında (Şîlik) mezhebiyle ilgili söylenenleri sordum ve Ma’mer, Mâlik, İbn Cüreyc, Süfyân ve el-Evzâî gibi hadis aldığın hocalarının hepsinin ehl-i sünnet olduklarını, bu mezhebi kimden aldığını sordum. O da “Cafer b. Süleyman ed-Dub’î bize geldi. Hidayet üzere fâzıl birisi olarak gördüm. Bunu ondan aldım.” dedi.¹⁶⁸ Görünüşe göre Abdürrezzâk Şîlikte aşırı gitmiyordu. Bu yüzden Kütüb-i Sitte sahipleri onu delil olarak kabul ettiler.

Abdullah b. Ahmed babasına Abdürrezzâk’ın Şîlikte ifrât edip etmediğini sorduğunda o “Ben bu konuda ondan bir şey duymadım.” demiştir.¹⁶⁹ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel Selem b. Şebîb’in kendisine şöyle dediğini nakletmiştir: “Abdürrezzâk’ı şöyle derken işittim: “Allah’a yemin olsun ki Ali’yi Ebû Bekir ve Ömer’den üstün tutmamdan dolayı göğsüm genişlemedi. Allah Ebû Bekir’e rahmet etsin. Allah Ömer’e rahmet etsin. Allah Osman’a rahmet etsin. Allah Ali’ye rahmet etsin. Onların sevmeyen mümin değildir. Benim en sağlam amelim onları

¹⁶⁶ Ebû’l-muâtî vd., *Mevsû’atü aqvâli’l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli’l-hadîs ve ilelih*, II/357.

¹⁶⁷ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, V/377.

¹⁶⁸ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, V/377.

¹⁶⁹ Ebû’l-muâtî vd., *Mevsû’atü aqvâli’l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli’l-hadîs ve ilelih*, II/355.

sevmemdir.”¹⁷⁰ es-San‘ânî nisbesi Yemen’in en meşhur şehirlerinden olan San‘â’dan gelmektedir.

211 yılında Yemen’de vefat etmiştir.¹⁷¹ Allah ona rahmet etsin ve Firdevs cennetini ihsan etsin.

• **Ma‘mer (ö. 153/770)**

Şeyhülislam, imam, fakîh, hâfız, sika, Yemen’in âlim, sâlih bir zât. Ebû Urve Ma‘mer b. Râşid el-Basrî es-San‘ânî.¹⁷² Mülehhheb’in anne bir kardeşi Abdurrahman’in mevlâsı Sâlih b. Abdülkuddûs’un kardeşi Abdüsselâm b. Ebû Amr’ın mevlâsıdır.¹⁷³

Basralı olup Yemen’e yerleşmiştir. 96 yılında Basra’da doğmuş ve orada yetişmiştir. Genç yaşta iken Hasan-ı Basrî’nin cenazesine katılmış ve ilim tahsil etmiştir.¹⁷⁴ Otuz yaşında iken ilim tahsili için Yemen’e gitmiştir.¹⁷⁵ Eyyûp onu uğurlamış ve yolculuğunu hazırlamıştır.¹⁷⁶ San‘a’da ikamet etmiştir. Bir müddet sonra memleketine dönmek isteyince San‘alılar ondan ayrılmak istememişlerdir. Bunun üzerinde bir adam “Onu bağlayın.” deyince onu evlendirmiş, o da kalmıştır. Tarihçilere göre Yemen’de hadisleri ilk tasnif eden kişidir.¹⁷⁷

Ma‘mer, Zeyd b. Eslem, Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Da‘âme, Amr b. Dînâr, Abdullah ve Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî kardeşler, Ebû İshâk es-Sebi’î,

¹⁷⁰ Ebû’l-muâtî vd., *Mevsû‘atü aqvâli’l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli’l-hadîs ve ilelih*, II/355.

¹⁷¹ Ebû’t-tayyib Muhammed Sıddîk Hân el-Buhârî, *et-Tâcü’l-mükellel min cevâhiri meâsiri’t-tirâzi’l-âhiri ve’l-evvel*, 64.

¹⁷² Muhammed Mehdi el-Müslimî, Eşref Mansûr Abdurrahman, İsmâ Abdülhâdî Mahmûd, Ahmed Abdürrezzâk ‘Îd, Eymen İbrahim ez-Zâmilî,

Mahmûd Muhammed Halîl, *Mevsû‘atü aqvâli’d-dârekutnî fî ricâli’l-hadîs* I-II (1. Baskı), Âlemü’t-tevzî’ Beyrût 2001, II/658.

¹⁷³ Ebû Naşr Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b. Hasan el-Buhârî el-Kelebâzî, *el-Hidâye ve’l-irşâd fî ma’rifeti ehli’s-sıka ve’s-sedâd ellezîne aḥreḥe lehümü’l-Buhârî fî Câmi’ih* I-II (1. Baskı), tahkik: Abdullah el-Leysî, Dâru’l-Ma’rife Beyrût 1986, II/722.

¹⁷⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*, VII/5.

¹⁷⁵ Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî, *İkmâlû (Zeyl ‘alâ) Tehzîbi’l-Kemâl* I-XII (1. Baskı), tahkik: Adil b. Muhammed, Üsâme b. İbrahim, Dâru’l-Fârûki’l-Hadîse li’t-tibâ’ati ve’n-neşr Kâhire 2001, XI/301.

¹⁷⁶ Alâüddîn Moğultay, *İkmâlû (Zeyl ‘alâ) Tehzîbi’l-Kemâl*, XI/300.

¹⁷⁷ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, VII/272.

Yahya b. Ebî Kesîr, Muhammed b. Münkedir, Hemmâm b. Münebbih,¹⁷⁸ Hişâm b. Urve ve Atâ el-Horasânî¹⁷⁹ gibi çok sayıda âlimden rivayette bulunmuştur.

Ondan aynı zamanda hocaları olan Eyyûb es-Sahtiyânî, Ebû İshâk es-Sebî'î, Yahya b. Ebî Kesîr, Amr b. Dînâr gibi kişiler rivayet etmiştir.¹⁸⁰ Akranları olan Ebân b. Yezîd el-Attâr, Saîd b. Ebî Arûbe, Süfyân es-Sevrî, Selâm b. Ebî Mutî, Abdumelik b. Cüreyc, İmrân el-Kattân ve Hişâm ed-Destüvâî de ondan rivayet etmiştir. Ayrıca İsmâil b. Aliyye, Şu'be b. Haccâc ve Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Mübârek ve Abdurrezzâk b. Hemmâm rivayette bulunmuştur. Muhammed b. Kesîr es-San'ânî ondan rivayet eden son kişidir.¹⁸¹ Bunlara ek olarak çok sayıda âlim ondan rivayet etmiştir.

Müemmel b. Yehâb'ın Abdurrezzâk'tan naklettiğine göre o Ma'mer'den on bin hadis yazdığını söylemiştir.¹⁸² Ebû Muhammed b. Hamîd el-Ma'merî Ma'mer'in "Bu işi niyetimiz yok iken talep ettik. Sonra Allah niyeti bize nasip etti." dediğini nakletmiştir.¹⁸³

Abdurrezzâk'ın naklettiğine göre Ma'mer şöyle demiştir: "Denilirdi ki bir kişi Allah'tan başka bir amaç için ilim tahsil ederse, Allah için oluncaya kadar ilim ondan yüz çevirir."¹⁸⁴ Abdurrezzâk Ma'mer'in "Çocuklarla beraber Hasan'ın cenazesine gittim. Hasan vefat ettiği sene ilim tahsiline başladım." dediğini nakletmiştir.¹⁸⁵ Ebû Hafs el-Fellâs Ma'mer'in, insanların en doğru sözlüsü olduğunu söylemiştir.¹⁸⁶ Ahmed b. Abdullah el-Acîlî şöyle demiştir: "Ma'mer sika ve sâlih bir kimsedir. Basralı olup

¹⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII/5.

¹⁷⁹ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl* I-XXXV (1. Baskı), tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle Beyrût 1980, XXVIII/304.

¹⁸⁰ İbn Asâkir Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin, *Târîhu medîneti Dimaşk* I-LXXX, tahkik: Amr b. Garâme el-âmûrî, Dâru'l-Fikr Beyrût 1995, LIX/390.

¹⁸¹ Cemâlüddîn el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, XXVIII/305.

¹⁸² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII/11.

¹⁸³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII/11.

¹⁸⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII/11.

¹⁸⁵ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXVIII/306.

¹⁸⁶ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî, *et-Tekmîl fî ma'rifeti's-sikât ve'z-zu'afâ' ve'l-mecâhil* I-IV (1. Baskı), tahkik: Şâdî Muhammed b. Sâlim Âl-i Nu'mân, Merkezü'n-Nu'mân li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye Yemen 2011, I/112.

San‘a’da ikamet etmiş ve orada evlenmiştir. Süfyân-ı Sevrî ilim için ona gitmiştir.”¹⁸⁷ Ahmed b. Hanbel Abdürrezzâk’ı şöyle derken işittiğini nakletmiştir: “İbn Cüreyc bize ‘şu adamı -Ma‘mer’i- bırakmayın. Çünkü onun zamanında ondan daha âlimi kalmadı.’ demiştir.”¹⁸⁸

Ahmed b. Hanbel Ali’nin şöyle dediğini işittiğini söylemiştir: “Hadis usûlüne baktım. Bunun geçen altı kişiden geldiğini gördüm: Medineli Zührî, Mekkeli Amr b. Dînâr, Basralı Katâde ve Yahya b. Ebî Kesîr, Kûfeli Ebû İshâk ve A‘meş. Sonra tekrar baktım ve gördüm ki bunların hadisi de on bir kişiden geliyor: Saîd b. Ebî Arûbe, Hammâd b. Seleme, Şu‘be, İbn Cüreyc, Ebû Avâne, Mâlik, İbn Uyeyne, Hüseyim b. Beşîr, Ma‘mer b. Râşid ve Evzâî.”¹⁸⁹

Ahmed b. Hanbel “Ma‘mer’i kiminle karşılaştırsam, onun hadis ilminde daha bilgili olduğunu gördüm. Yemen’e ilk giden odur.” demiştir.¹⁹⁰ Muhammed b. Kesîr, es-San‘ânî’den o da Ma‘mer’den şu nakilde bulunmuştur: “On dört yaşında Katâde’nin yanına oturdum. Dinlediğim her hadis sanki göğsüme nakşediliyordu.”¹⁹¹

Yakup b. Ebî Şeybe Cafer b. Muhammed’in kendisine şöyle dediğini nakletmiştir: “İbn Âişe şöyle haber verdi: Abdulvâhid bize Ma‘mer’e “İbn Şihâb’tan nasıl işittin?” diye sorduğunu nakletti. O da “Ben bir kavmin kölesiydim. Satmam için bir kumaşla beni Medine’ye gönderdiler. Ben de bir yere geldim. Baktım ki yaşlı bir adama insanlara ilim arz ediyorlar. Ben de onlarla birlikte arz ettim.”¹⁹²

Abdurrezzâk’ın naklettiğine göre Sevrî’ye “Zührî’den seni ne alıkoydu?” diye soruldu. O da “Parasızlık. Ma‘mer de bize yetti.”¹⁹³

Abbas b. Maîn, Zührî hususunda insanların en sağlamlarının Mâlik, Ma‘mer, Yunus, Ukayl, Şuayb ve İbn Uyeyne olduğunu söylemiştir.¹⁹⁴ İbn Hayseme İbn Maîn’in

¹⁸⁷ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VII/10.

¹⁸⁸ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb* I-XII (1. Baskı), Matba’atü Dâri’l-Ma‘ârifî’n-Nazzâmiyye Hindistan 1908, X/245.

¹⁸⁹ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VII/9.

¹⁹⁰ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, IV/223.

¹⁹¹ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, XXVIII/306.

¹⁹² Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VII/6.

¹⁹³ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VII/6.

¹⁹⁴ İbn Kesîr, *et-Tekmîl fî ma‘rifeti’s-sıkkât* I/113.

Zührî hususunda insanların en sağlamının Ma‘mer olduğunu söylediğini kaydetmiştir.¹⁹⁵ Abdullah b. Ahmed babasından, o da Abdurrezzâk’tan şöyle nakletmiştir: İbnü’l-Mübârek’i şöyle derken işittim: “Zührî’den rivayet konusunda Yunus hariç, Ma‘mer’den daha çok rivayet eden kimse görmedim. Yunus herşeyi yazdı.”¹⁹⁶

Yemen valisi Ma‘an ona altın veya Ma‘mer’in karısı Halîme’nin dediğine göre beş yüz dinar gönderdi.¹⁹⁷ O ise bunu reddetti ve “Bizim buna ihtiyacımız yoktur.” dedi. Daha sonra ailesine “Eğer bunu bizden başkası öğrenirse senin ve benim başım asla bir araya gelmez.” dedi.¹⁹⁸ Abdurrezzâk Sevrî ve Ma‘mer hariç bu malı reddeden kimseyi görmediklerini belirtmiştir.¹⁹⁹

Osman b. Sa’d ed-Dârimî Yahya b. Maîn’e İbn Uyeyne’yi mi yoksa Ma‘mer’i mi daha çok sevdiğini sorunca o “Ma‘mer” yanıtını vermiştir. Bunun üzerine Ma‘mer mi yoksa İbn Keysân’ı mı daha çok sevdiğini sorunca o “Ma‘mer” yanıtını vermiştir. “Ma‘mer mi yoksa Yunus mu” diye sorunca o “Ma‘mer” yanıtını vermiştir. “Zührî’den rivayet konusunda Ma‘mer mi yoksa Mâlik mi sana daha yakın?” diye sorunca o “Mâlik” cevabını vermiştir. Bu sefer ona bazı insanların Zührî’den rivayette insanların en sağlamının Süfyân olduğunu söylediğini aktarınca o “Bunu ondan işitenler söyler. Süfyân sadece küçük bir hizmetçiydi.” demiştir.²⁰⁰

Ma‘mer sika-sebt olmasına rağmen vehim yapıyordu. Özellikle de annesini ziyaret için Basra’ya geldiğinde yanında kitapları olmadığından dolayı hafızasından rivayet etmiştir. Bu nedenle Basralılara rivayetleri yanlış aktarmıştır. Hişâm ve Abdurrezzâk’ın ondan yaptığı rivayetler ise kitaplarından aldıkları için daha sahihtir.²⁰¹

¹⁹⁵ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, IV/224.

¹⁹⁶ Ebü’l-muâtî vd., *Mevsû‘atü aqvâli’l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli’l-hadîs ve ilelih*, III/379.

¹⁹⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü (Zeyl ‘alâ) Tehzîbi’l-Kemâl*, XI/301.

¹⁹⁸ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*, VII/11.

¹⁹⁹ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, XI/301.

²⁰⁰ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*, VII/10.

²⁰¹ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*, VII/11.

Abdilmunim b. İdris Onun 150'nin başında vefat ettiğini söylemiştir.²⁰² Ebû Yusuf el-Fisevî Zeyd b. Mübârek es-San'ânî'den Ma'mer'in 152 yılının ramazan ayında vefat ettiği rivayet edilmiştir.²⁰³ Bekir b. eş-Şurûd da aynı görüştedir. İbn Hibbân ise 152 veya 153'ün ramazan ayında vefat ettiğini belirtmektedir.

İbrahim b. Hâlid es-San'ânî, Vâkidî, Halîfe b. Hayyât, Ebû Ubeyd, Kâsım b. Selâm ve el-Fellâs 153 yılında vefat ettiğini söylemişlerdir. İbrahim buna ek olarak namazını kıldığını belirtmiştir. İbrahim ve Vâkidî ayrıca ramazan ayında vefat ettiği bilgisini vermişlerdir.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ali b. Medînî ise 154'te vefat ettiğini söylemişlerdir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd onun 59 yaşında vefat ettiğini belirtmiştir.²⁰⁴

- **Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/750)**

Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî. Sika, sadûk, *eş-Şahîfetü 'ş-şahîha* müellifi.²⁰⁵ Münebbih'in oğulları olan Ma'kıl, Vehb ve Gaylân'ın en büyükleridir. Bir görüşe göre Vehb en büyükleridir.²⁰⁶

Ahmed b. Hanbel Gavs v. Câbir b. Gaylân b. Münebbih'ten naklederek Gaylân'ın en küçükleri olduğunu söylemiştir.

Hemmâm, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer b. Hattâb, Muâviye b. Ebî Süfyân ve Ebû Hüreyre'den rivayet etmiştir.²⁰⁷ Ondan Ma'mer b. Râşid, Ali b. Hasan es-San'ânî, kardeşi Vehb, yeğeni Akîl b. Ma'kıl rivayette bulunmuşlardır.²⁰⁸

²⁰² Ebû Nasr el-Buhârî, *el-Hidâye ve'l-irşâd*, II/722

²⁰³ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) el-Fesevî, el-Ma'rife ve't-târîh I-III (2. Baskı), tahkik: Ziyâ el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle Beyrût 1981, I/139.

²⁰⁴ Cemâlüddîn el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII/304.

²⁰⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/311.

²⁰⁶ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXX/298.

²⁰⁷ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXX/299.

²⁰⁸ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXX/299.

Ahmed onun çok gezip kardeşi için kitap aldığını, daha sonra Abbasîlerin ortaya çıkışına kadar Medine’de Ebû Hüreyre’nin meclisine devam ettiğini belirterek yaşlılıktan dolayı kaşları gözlerine indiğini söylemiştir.²⁰⁹

Abdurrezzâk babası ve başkalarından Hemmâm b. Münebbih’in Abdullah b. Zübeyr’in ve Necrânî, sakalı olmayan ve Haneş denilen saygı duydukları bir adamın yanına oturdu.

Kureyşli bir adam ona kim olduğunu sordu. O, Yemenli olduğunu söyleyince “Sizin yaşlınız (Haneş) ne yaptı?” diye sordu. Hemmâm da “Yaşlınız Süleyman ile birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah’a teslim oldu. Sizin yaşlınız ise odun taşıyıcısı.” dedi. Kureyşli şaşırıp kaldı. İbnü’z-Zübeyr ona “Kiminle konuştuğunu bilmiyor musun? Niçin İbn Münebbih’e sataştın?” dedi.²¹⁰

Muhammed b. Sa’d onun 131 yılında vefat ettiğini belirtmiştir.²¹¹ Buhârî Ali’den yaptığı nakilde onun şöyle dediğini belirtmiştir: “Hemmâm b. Münebbih ile görüşen bir adama Hemmâm’ın ne zaman vefat ettiğini sordum. O da 132’de vefat ettiğini söyledi.”²¹² Kâtip Çelebî 132 veya 133 yılında vefat ettiğini kaydetmiştir. Zehebî ise 100 sene yaşadığını belirtmiştir.²¹³

• Ebû Hüreyre (ö. 58/678)

İmam, fakîh, hâfız, müctehid, sâbit hâfızların efendisi ve Rasûlullah’ın (s.a.v.) arkadaşı. Rasûlullah’tan (s.a.v.) temiz, mübarek ve çok ilim almıştır. Aldığı ilmin çokluğunda kimse ona yetişememiştir.

Tam adı Ebû Hüreyre Abdurrahman b. Sahr ed-Devsî el-Yemânî’dir. Âlimler adının ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Birden çok ismi olabilir. En doğrusu Abdurrahman b. Sahr’dır.²¹⁴ Ebû Hüreyre câhiliyede adının Abdüşems olduğunu söylemiştir. Muharrer b. Ebî Hüreyre ise babasının adının Abduamr b. Abdüganm olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel adının Abdüşems olduğunu belirterek başka

²⁰⁹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III/748.

²¹⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V/313.

²¹¹ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, XXX/299.

²¹² Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III/748.

²¹³ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III/748.

²¹⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, II/578.

rivayetlere göre Abdüganm ve Sükeyn olduğunu söylemiştir. İbn Ebî Hâtim adının Abdüşems olduğunu belirterek başka rivayetlere göre Abdüganm ve Âmir olduğunu ve Müslüman olduktan sonra Abdullah ve Abdurrahman olarak isimlendirildiğini söylemiştir.²¹⁵

İbn İshâk'tan rivayet edildiğine göre bazı arkadaşları kendisine Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini nakletmiştir: Câhiliyede adım Abdüşems b. Sahr idi. Müslüman olduktan sonra bana Abdurrahman adı verildi. Koyun otlatırken bazı kedi yavrularını buldum ve onları korumak için elbisemin eteğine koydum. Geri döndüğümde odamdan kedi sesleri geldi. Bana bunun ne olduğu sorulunca onlara “bulduğum kedi yavruları” dedim. Onlar da “Sen Ebû Hüreyre'sin” dediler ve bu künye hep kaldı. Ondan gelen bir rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) onu “Ebâ Hir” veya “Ebâ Hüreyre” olarak çağırırdı.²¹⁶

Muhammed b. Sa'd, İbnü'l-Kelbî ve Taberânî annesinin adının Meymûne b. Safih b. Hâris b. Ebî Sa'b b. Hibe b. Sa'd b. Sa'lebe olduğunu, müslüman olup müslüman olarak vefat ettiğini kaydetmişlerdir.²¹⁷

Ebû Hüreyre -kendisinin naklettiği üzere- Hz. Peygamber'den (s.a.v.) üç sene boyunca yanında kalmış ve sözlerini rivayet etmiştir. Humeyd b. Abdurrahman el-Himyerî onun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında dört sene kaldığını belirtmiştir ki bu daha doğrudur. Dört yıllık bu süre Hayber'in fethinden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatına kadardır.²¹⁸ Ebû Hüreyre ayrıca Hz. Aişe, Ebû Bekir, Ömer, Üsâme, Fazl, Übeyy, Basra b. Ebî Basra ve Kâ'b el-Ahbâr'dan rivayette bulunmuştur.

Ondan çok sayıda sahabe ve tâbiîn rivayet etmiştir. Buhârî Sekiz yüzden fazla kişinin rivayet ettiğini kaydetmiştir.²¹⁹

Ebü'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*'de Kütüb-i Sitte'de rivayeti olanları şu şekilde sıralamıştır:

İbrâhim b. İsmâil, Enes b. Mâlik, Sâbit İyâz, Câbir b. Abdullah, Hâris b. Muhalled, Hasan-ı Basrî, Hafs b. Âsım b. Ömer, Hafs b. Abdullah b. Enes, Humeyd b.

²¹⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/560.

²¹⁶ Ebü'l-Kâsım el-İsfahânî, *Siyerü's-selefi's-sâlihîn*, 537.

²¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VIII/103.

²¹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II/589.

²¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VIII/103.

Abdurrahman, Humeyd b. Mâlik, Habbâb Sâhibü'l-maksûra, Hayseme b. Abdurrahman, Zürâre b. Evfâ, Saîd b. Müseyyeb, Abdullah b. Rebâh el-Ensârî, Hz. Aişe'nin mevlâsı Abdullah b. Saîd, İbn Abbas, Abdulaziz b. Mervân, Urve b. Zübeyr, Urve b. Temîm, Atâ b. Rebâh, İkrime b. Hâlid, Ali b. Hüseyin, Amr b. Dînâr, Muharrer b. Ebû Hüreyre, Muhammed b. Sîrîn, Muhammed b. Müslim ez-Zührî, Muhammed b. Münkedir, Hemmâm b. Münebbih, Ümmü Derdâ es-Suğrâ vd.²²⁰

Hayber'in fethi sırasında annesiyle birlikte müslüman olmuş bir şekilde Devs'ten gelmiştir.²²¹ Saîd b. Müseyyeb, Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini nakletmiştir:

“Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikte Hayber'e şahit oldum.” Kays b. Ebî Hâzim Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini nakletmiştir: “Hayber günü savaşı bittikten sonra geldim.”²²² Ebü'l-Ahvas, Zeyd el-Amî, Ebü's-Sıddîk, Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre onun hakkında Allah'ın Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ebû Hüreyre bir ilim kabıdır.”²²³

Muhammed b. Müsennâ ez-Zemenî şöyle demiştir: Ebû Bekir el-Haneffî'nin bize haber verdiğine göre Abdullah b. Ebî Yahya şöyle dedi: Saîd b. Hind'i Ebû Hüreyre'den şöyle rivayet ederken işittim: Rasûlullah (s.a.v.) bana

“Sen de arkadaşlarının benden istediği gibi ganimetten istemez misin?” diye sordu. Ben de “Allah'ın sana öğrettiği ilimden bana da öğretmeni istiyorum.” dedim. Bunun üzerine sırtımdaki elbiseyi aldı ve aramıza serdi. Sanki ben karıncanın onun üzerinde yürüdüğünü gördüm. Konuşmasını iyice kavrayıncaya kadar benimle konuştu. Bana “Onları topla ve unutma.” dedi. Bundan sonra bana söylediği bir harf bile unutmadım.²²⁴

Muhammed b. Kays b. Mahreme'nin rivayet ettiğine göre bir adam Zeyd b. Sâbit'e gelerek ona bir şey sordu. Zeyd ona şöyle dedi: “Ebû Hüreyre'ye git. Zira ben, Ebû Hüreyre ve falanca kişi Mescid-i Nebevî'de dua ve zikirle meşgul iken Allah Resûlü (s.a.v.) gelip yanımıza oturdu. Biz de sustuk. Rasûlullah (s.a.v.) “Yaptığınız şeye

²²⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II/579.

²²¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/561.

²²² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/562.

²²³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II/596.

²²⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II/594.

devam edin.” dedi. Ben ve arkadaşım Ebû Hüreyre’den önce dua ettik. Rasûlullah (s.a.v.) dualarımıza ‘âmîn’ dedi. Sonra Ebû Hüreyre ‘Allahım! Sen’den bu iki arkadaşımın istediklerini ve ayrıca unutulmayacak bir ilim vermeni istiyorum.’ diye dua etti. Rasûlullah (s.a.v.) onun duasına amîn dedi. Bunun üzerine ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Biz de unutulmayacak ilim istiyoruz.’ deyince ‘Şu Devsli genç sizi geçti.’ buyurdu.²²⁵

İbn Şihâb’ın Saîd b. Seleme’den rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Sizler ‘Ebû Hüreyre çok (hadîs rivayet) ediyor. Ne oluyor ki muhâcirler ve ensâr onun gibi rivayet etmiyorlar?’ diyorsunuz. Ensar kardeşlerim tarlalarında ziraatla, muhâcir kardeşlerimiz de pazarda ticaretle meşgul idiler. Ben ise Suffa’nın miskinlerinden idim. Karın tokluğuna Hz. Peygamber’e (s.a.v.) hizmet ediyor, onlar gelmediği zaman geliyor ve unuttukları zaman unutmuyordum. Rasûlullah (s.a.v.) bir gün şöyle buyurdu: “Kim sözlerim bitinceye kadar ridasını açar, sonra da onu toplarsa, benden işittiği hiçbir şeyi unutmaz.”²²⁶

Hüseyim’in Ya’lâ b. Atâ’dan, o da Velîd b. Abdurrahman’dan, o da İbn Ömer’den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: “Ey Ebû Hüreyre! Sen içimizde Rasûlullah’ın (s.a.v.) yanında en çok bulunanımız ve onun hadisini en çok bilenimizsin.”²²⁷

Süfyân b. Uyeyne’nin Amr’dan, o da Vehb b. Münnebih’ten, o da kardeşi Hemmâm’dan rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Rasûlullah’ın (s.a.v.) ashâbından hiç kimse benden daha fazla hadis bilmezdi. Abdullah b. Amr hariç. O yazar, ben yazmazdım.²²⁸

İbn Sîrîn onun şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Ravza ile minber arasında açlıktan kendimi yere atardım. Öyle ki insanlar deli derlerdi.”²²⁹ İbn Lehîa’nın Ebû Yunus’tan rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre bir gün insanlara namaz kıldırды. Selam verince sesini yükseltip şöyle dedi: “Dini hâkim ve Ebû Hüreyre’yi imam yapan Allah’a hamd olsun. Ben bundan önce Gazvân’ın kızının yanında karın tokluğuna çalışan bir işçiydim.”²³⁰

²²⁵ Ebû’l-Kâsım el-İsfahânî, *Siyerü’s-selefi’s-şâlihîn*, 540.

²²⁶ II/2594

²²⁷ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, II/603.

²²⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, VIII/106.

²²⁹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, II/562.

²³⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, VIII/110.

Ebû Kesîr es-Suhaymî'nin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: Vallahi Allah beni duyup sevmeyen hiçbir mümin yaratmamıştır. Ben de “Bunu nereden biliyorsun?” diye sordum. O da “Annem müşrikti. Onu İslam’a davet ederdim. Ancak kabul etmezdi. Bir gün onu yine davet ettim. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) hakkında hoşuma gitmeyen şeyler söyledi. Ben de ağlayarak yanına gittim ve annem için dua etmesini istedim. O da “Allah’ım! Ebû Hüreyre’nin annesine hidayet ver.” dedi. Ben anneme müjde vermek için çıktım. Geldiğimde kapı kapalıydı. Suyun kaynama sesini işitiyordum. Annem geldiğimi duydu ve ‘Sen burada dur!’ dedi ve içeriye geçti. Annem yıkandı, üzerine bir elbise aldı ve yanıma gelip “Ben şahitlik ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur. Yine şahitlik ederim ki Muhammed onun kulu ve elçisidir.” dedi. Bu kez mutluluktan ağlayarak Rasûlullah’ın (s.a.v.) yanına vardım ve “Ya Rasûlallah! Allah’a dua et de Allah beni ve annemi mümin kullarına sevdirsın.” dedim. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) “Allah’ım! Bu kulunu ve annesini Müslümanlara sevdire. Bunlara da Müslümanları sevdire!” diye dua etti. Bu hadisin sahih olduğunu zannediyorum.²³¹

Ebû Hüreyre’nin Allah katından gelen bir hıfzı ve şerefi vardı. Ebû Sa’d es-Sem’ânî şöyle demiştir: Ebû Muammer el-Mübârek b. Ahmed el-Ezcî’nin şöyle dediğini işittim: Fakîh Ebû’l-Kâsım Yusuf b. Ali ez-Zencânî’nin şöyle dediğini işittim: Ebû İshâk İbrâhim b. Ali el-Fîrûzâbâdî’nin şöyle dediğini işittim: Ebû’t-Tayyib’in şöyle dediğini işittim: Mansûr camisinde bir tefekkür halkasıydık. Horasanlı bir genç gelerek sütü biriktirilmiş hayvan meselesini sordu ve delil istedi. Kendisinden delil istenen kişi Ebû Hüreyre’nin konuyla ilgili hadisini delil getirdi. O genç hanefî idi ve Ebû Hüreyre hadislerinin makbul olmadığını söyledi. Sözlerini bitirir bitirmez caminin çatısından büyük bir yılan üzerine düştü. İnsanlar yilandan dolayı sıçradılar. Genç de kaçtı. Yılan da onu kovalıyordu. Ona “Tevbe et, tevbe et.” denildi. O da “Tevbe ettim.” deyince yılan izini kaybederek kayboldu.²³²

İbn Kesîr’in İkrime’den yaptığı nakle göre Ebû Hüreyre her gün on iki defa tesbih çeker ve “Diyetim kadar tesbih çekiyorum.” derdi.²³³

²³¹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, II/560.

²³² Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, II/560.

²³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, VIII/110.

Müslümanlar geçmişte ve günümüzde hıfzı, yüceliği, vukûfu ve derin kavrayışından dolayı Ebû Hüreyre'yi delil olarak kullanmışlardır. Onu yerenin ona bir zararı yoktur. Çünkü bütün sahabeler âdildirler. İbn Abbas ona karşı edepli davranarak “Ey Ebû Hüreyre! Fetva ver.” demiştir.

En sahih hadisler Zührî, Saîd b. Müseyyeb, Ebû Hüreyre; Ebü'z-Zinâd, el-A'rec, Ebû Hüreyre; İbn Avn, Eyyûb, Muhammed b. Sîrîn, Ebû Hüreyre kanalıyla gelenlerdir.²³⁴

Vefatı:

Saîd el-Mukbirî'nin rivayet ettiğine göre Mervân, hasta olan Ebû Hüreyre'nin yanına gelerek “Allah sana şifa versin ey Ebû Hüreyre!” dedi. O da “Allahım! Sana kavuşmayı istiyorum. Sen de kavuşmamı iste.” dedi. Mervân Kattânî'n'e varmadan Ebû Hüreyre vefat etti. Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir'in Umeyr b. Hâni'den rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre “Allahım! Benin altmışa ulaştırma.” diye dua etti. O sene veya ondan bir yıl önce vefat etti.²³⁵ Süfyân b. Uyeyne'nin Hişâm b. Urve'den rivayet ettiğine göre Hz. Aişe ve Ebû Hüreyre, Muâviye'den iki yıl önce Hicrî 57 yılında vefat etmişlerdir. Yahya b. Bekîr, İbnü'l-Medînî, Kâtip Çelebi, Medâinî ve Fellâs da bu görüştedir. Siyer kitaplarında yazıldığına göre doğrusu da budur.²³⁶ Ebû Ma'ser, Damra, Abdurrahman b. Mağrâ, Heysem vb. 58 yılında vefat ettiğini söylemişlerdir Vâkıdî, İbn İshâk, Ebû Ömer ed-Darîr, Ebû Ubeyde, Muhammed b. Abdullah b. Nemîr 59 vefat ettiğini belirtmişlerdir.²³⁷

Vâkıdî Ebû Hüreyre'nin 59 yılında vefat ettiğini belirterek yetmiş sekiz sene yaşadığını söylemiştir. Ona göre 58'de ramazan ayında Hz. Aişe'nin cenaze namazını kıldırmasıdır. Aynı şekilde 59 yılının şevvâl ayında Ümmü Seleme'nin cenaze namazını kıldırmasıdır.

Bir görüşe göre Ebû Hüreyre'nin cenaze namazını Velîd b. Muğîre kıldırmasıdır. İkindiden sonra İbn Ömer ve Ebû Sa'd onu uğurlamış ve Cennetü'l-bakî'a'ya defnedilmiştir.

²³⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II/609.

²³⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/567.

²³⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II/626.

²³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II/626.

Zehebî'ye göre ondan yaklaşık 5370 hadis rivayet edilmiştir. Sahihayn'de 325 hadisi yer almaktadır. Sadece Buhârî'de 93, Müslim'de ise 190 hadisi vardır.²³⁸

2.2.1.2. Sema Kayıtlarında Yer Alan Raviler

- **Humeyr el-Yemânî'nin mevlâsı Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm.**

Hadis ilminin erkânlarından olup çeşitli memleketlerden talebelerin kendisine geldiği ilk kişidir ve Ma'mer'den en fazla hadis rivayet edendir.

Ubeydullah, Abdullah b. Ömer el-Ömeriyyîn, Abdumelik b. Cüreyc, Abdumelik b. Ebî Süleyman, Ma'mer, Sevrî, İbn Uyeyne, Hüseyim, Hişâm b. Hassân ve Evzâî'den hadis almıştır.

Ondan Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medînî, İshâk b. Râheveyh, Muhammed b. Yahya el-Abdî, Muhammed b. Yahya ez-Zühelî, Muhammed b. Râfi ve daha birçok kişi hadis rivayet etmiştir.

Şiilik temayülü vardır. 250'den önce rivayet ettiği hadislerde hüccettir. Bu tarihten sonraki rivayetleri tartışmalıdır. Ona telkin ediyor, o da mutâbî'i olmayan hadisleri rivayet ediyordu. Buhârî Kitabında rivayet ettiği hadislerin sahih olduğunu belirtmiştir. Çünkü kitabı 211'den öncedir. Buhârî ve Müslim hadislerin tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd, Nesâî ve Tirmizî ondan çok sayıda hadis rivayet etmiştir. Sahihayn'da Abdurrezzâk adında ondan başkası yoktur.

- **Abdurrezzâk Ebû Ubeyd Ma'mer b. Râşid, Ebû Amr Râşid**

Abdüsselâm'ın mevlâsı Sâlih b. Abdulkuddûs, Mühelleb b. Ebî Safra'nın kardeşi Abdurrahman b. Kays'ın mevlâsı Abdüsselâm'dan rivayet etmiştir. Anne tarafı Basralı olup Yemen'de ikamet etmiştir. Hasan-ı Basrî'nin vefatına yetişmiş ve cenazesine katılmıştır.

Katâde, Zührî, Amr b. Dînâr, Ebû İshak, A'meş, Yahya b. Ebî Kesîr ve Eyyûb es-Sahtiyânî'den hadis işitmiştir.

²³⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/561.

Ali b. el-Medîni şöyle demiştir: Rasûlullah'ın (s.a.v.) hadisleri etrafında dönen Kütüb-i Sitte'ye baktım. Bunlar dünya Ma'mer hariç hiç bir imam üzerinde ittifak etmediler.

İmamlardan Eyyûb es-Sahtiyânî, İbn Cüreyc, Saîd b. Ebî Arûbe, Sevrî, Şu'be, İbn Uyeyne, Hammâd b. Zeyd, İbnü'l-Mübârek, Yezîd b. Zerî', İbn Aliyye, Muhammed b. Ca'fer Gander ve Abdurrezzâk ondan rivayet etmiştir. 153'Te 85 yaşında vefat etmiştir. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî hadislerini tahrir etmiştir. Sahihayn'da onun dışında Ma'mer adında kimse yoktur. Buhârî onun hadislerinde teferrüd etmiştir.

- **Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil b. Zî Kenân es-San'ânî.**

İran asıllı olup Vehb, Ma'kıl, Gaylân, Ömer ve Abdullah adlarında kardeşleri vardır. Onun San'ân'nın köylerinden olan Zemâr'dan olduğu söylenmiştir. Bir görüşe göre Herâtlıdır. Kardeşlerinin en büyüğü olup hadisi en sahih olanlarıdır. Ebû Hüreyre, İbn Abbas ve Muâviye'den hadis işitmiştir. Bir görüşe göre Abdullah b. Zübeyr b. İdris'i görmüştür.

Ondan kardeşi Vehb ve Ma'mer rivayette bulunmuştur. Muhammed b. Yahya ez-Zühelî şöyle demiştir: el-Medîni'ye "Muhammed b. Amr'ın Ebû Seleme'den Ebû Hüreyre rivayeti mi saha daha sevimli yoksa Ma'mer'in Hemmâm'dan Ebû Hüreyre rivayeti mi?" diye sordum. O da: "Bu daha önce bana soruldu." dedikten sonra başını kaldırı ve şöyle dedi: "Muhammed b. Amr'ın Ebû Seleme'den Ebû Hüreyre rivayeti daha meşhurdur. Ma'mer'in Hemmâm'dan Ebû Hüreyre rivayeti ise daha sağlam ve sahihtir." 136 yılında vefat etti. Hadisleri bütün sahihlerde tahrir edilmiştir.

2.2.1.3. Sahîfenin Metni ve Rivayetlerin Tahriri

(1) صحيفة همام بن منبه

2. أخبرنا أبو محمد الموفق بن سعيد بن الموفق النيسابوري بقراءتي عليه في جمادي الاول سنة أربع وثلاثين وخمس مائة، وأبو نصر محمد بن عبد الله الأريغاني وأبو علي الحسن بن القاسم محمد بن محمد بن أحمد بن حمويه الصفار في ذي القعدة سنة ست وستين وأربع مائة، أنا أبو سعد عبد الرحمن بن حمدان بن محمد النصروي سنة خمس وعشرين وأربع مائة، أنا أبو محمد

عبد الله بن محمد بن زياد السمدي²³⁹، في رجب سنة ست وستين وثلاثمائة، انا الفقيه العامل أبو محمد عبد الله بن محمد بن عبد الرحمن بن شيرويه المدني، وجدي لأمي أبو محمد أحمد بن إبراهيم بن عبد الله بن أبي نصر، قالوا: ثنا أبو يعقوب إسحاق بن إبراهيم بن مخلد الحنظلي المروزي، أنا عبد الرزاق بن همام بن نافع الصنعاني، ثنا معمر، ثنا همام بن منبه، قال هذا ما حدثنا أبو هريرة، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "نحن الآخرون السابقون يوم القيامة، بيد أنهم أوتوا الكتاب من قبلنا، وأوتيناه من بعدهم، فهذا يومهم الذي فرض لهم فاختلفوا فيه، فهدانا الله فالناس لنا فيه تبع فغدا لليهود، وبعد غد للنصارى"²⁴⁰.

3. وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "مثلي كمثل رجل أوقد ناراً فلما أضاءت ما حوله فجعل الفراش، وهذه الدواب اللاتي يقعن في النار، يقعن فيها وجعل يحجزهن ويغلبنه فيقعن فيها فهذا مثلي أنا أحجزكم عن النار أن تقعوا فيها، هلم عن النار تغلبونني فتقعون فيها"²⁴¹.

²³⁹ أبو محمد عبد الله بن محمد بن علي بن زياد السمدي، هو الصحيح كما ذكر في كتب السير، وكتبه د. محمد حميد ب (السندي)

²⁴⁰ أحمد بن محمد بن حنبل، المسند، تحقيق: أحمد محمد شاكر، (القاهرة: دار الحديث، د. ت.) 193/8 (رقم: 8100) وقد اعتمدت في تخريج الصحيفة ما أخرجه الإمام أحمد عن همام ثم أعقبت ذلك بمن أخرجه من الأئمة؛ وأخرجه محمد بن إسماعيل، البخاري، الجامع السند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه (صحيح البخاري)، تحقيق: محمد زهير الناصر، (القاهرة: دار طوق النجاة، 1422)، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 2486)؛ مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري، المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم (صحيح مسلم)، تحقيق: محمد عبد الباقي، (بيروت: دار إحياء التراث العربي، د. ت.)، "الجمعة"، (رقم: 855).

²⁴¹ مسند أحمد، 219/8 (رقم: 8155)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3399)؛ (لم يخبز الخبز) في نسخة الأصل. وكتبها د. محمد حميد (يخنز الخبز) وفي المسند (يخنز اللحم).

4. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلاً ولبكيتم كثيراً"²⁴².

5. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "ناركم هذه ما يوقد بنو آدم جزءاً من سبعين جزءاً من حر جهنم" فقالوا: يا رسول الله إن كانت لكافية، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "فإنها فضلت عليها بتسعة وستين جزءاً كلهن مثل حرها"²⁴³.

6. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لما قضى الله الخلق كتب كتاباً فهو عنده فوق عرشه إن رحمتي غلبت غضبي"²⁴⁴.

7. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من أحب لقاء الله أحب الله لقاءه، ومن لم يحب لقاء الله لم يحب لقاءه"²⁴⁵.

8. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أفرح أحدكم براحلته إذا وجدها إذا ضلت؟" فقالوا: نعم يا رسول الله. فقال: "والذي نفسي بيده الله أشد فرحاً بتوبة عبده من أحدكم بضالته إذا وجدها"²⁴⁶.

9. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا تقوم الساعة حتى تقتتل فئتان عظيمتان تكون بينهما مقتلة عظيمة ودعواهما واحدة"²⁴⁷.

²⁴² مسند أحمد، 198/8 (رقم: 8109)؛ وأخرجه البخاري، "الأيمان والنذور"، (رقم: 6637)؛ مسلم، "الكسوف"، (رقم: 901).

²⁴³ مسند أحمد، 198/8 (رقم: 8111)؛ وأخرجه البخاري، "بدء الخلق"، (رقم: 3265)؛ مسلم، "كتاب الجنة وصفة نعيمها وأهلها"، (رقم: 2843).

²⁴⁴ مسند أحمد، 199/8 (رقم: 8112)؛ وأخرجه البخاري، "بدء الخلق"، (رقم: 3194)؛ مسلم، "التوبة"، (رقم: 2751).

²⁴⁵ مسند أحمد، 201/8 (رقم: 8118)؛ وأخرجه البخاري، "الرقاق"، (رقم: 6508)؛ مسلم، "الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار"، (رقم: 2685).

²⁴⁶ مسند أحمد، 203/8 (رقم: 8177)؛ وأخرجه مسلم، "التوبة"، (رقم: 2744).

²⁴⁷ مسند أحمد، 203/8 (رقم: 8121)؛ وأخرجه البخاري، "المناقب"، (رقم: 3608).

10. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا تقوم الساعة حتى تطلع الشمس من مغربها فإذا طلعت أجمعين وذلك { لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا } [الأنعام:150]"²⁴⁸.

11. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا انقطع شسع نعل أحدكم أو شراكه فلا يمشي في أحدها بنعل والأخرى حافية، ليحفيها جميعا أو لينعلهما جميعا"²⁴⁹.

12. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "قال الله لي أنفق أنفق عليك، وسمي الحرب خدعة"²⁵⁰.

13. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "رأى عيسى ابن مريم رجلاً يسرق فقال له قد سرقت؟ قال: كلا والذي لا إله إلا هو، قال: فقال عيسى بن مريم: آمنت بالله وكذبت عيني"²⁵¹.

14. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "ما أوتيكم من شيءٍ ولا أمنعكم إنما إلا خازن أصنع حيث أمرت"²⁵².

15. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أيما قرية أتيتموها فأقمتم فيها فسهمكم فيها، وأيما قرية عصت الله ورسوله فإن خمسها لله ورسوله"²⁵³.

²⁴⁸ مسند أحمد، 203/8 (رقم: 8123)؛ وأخرجه البخاري، "تفسير القرآن"، (رقم: 4636)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 157).

²⁴⁹ مسند أحمد، 210/8 (رقم: 8136)؛ وأخرجه مسلم، "اللباس والزينة"، (رقم: 2097).

²⁵⁰ مسند أحمد، 211/8 (رقم: 8138)؛ وأخرجه البخاري، "التوحيد"، (رقم: 7496)؛ مسلم، "الزكاة"، (رقم: 993).

²⁵¹ مسند أحمد، 211/8 (رقم: 8139)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3444)؛ مسلم، "الفضائل"، (رقم: 2368).

²⁵² مسند أحمد، 212/8 (رقم: 8140)؛ وأخرجه البخاري، "فرض الخمس"، (برقم: 3117).

²⁵³ مسند أحمد، 240/8 (رقم: 8200)؛ وأخرجه مسلم، "الجهاد والسير"، (برقم: 1756).

16. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "بينما أيوب يغتسل عريانا إذ خر عليه جرادٌ من ذهب فجعل يحتفي في ثوبه، فقال الرب: يا أيوب أولم أكن أغنيك عن هذا المال؟ قال: رب ومن يستغني عن بركتك"²⁵⁴.
17. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "خفف على داود القرآن، وكان يأمر بدابته أن تسرج فيفرغ من القرآن قبل أن تسرج دابته، وكان لا يأكل الا من عمل يده"²⁵⁵.
18. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "يسلم الصغير على الكبير والماشي على القاعد والقليل على الكثير"²⁵⁶.
19. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لقيد سوط أحدكم من الجنة خير مما بين السماء والارض"²⁵⁷.
20. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "تحتاج الجنة والنار، فقالت النار: أثرت بالجبارين والمتكبرين، وقالت الجنة: ما لي لا يدخلني إلا ضعفاء الناس وسقطهم وغرثهم، فقال الله للجنة: أنت رحمتي أرحم بك من شئت من عبادي، وقال للنار: أنت عذابي أعذب بك من أشاء، ولكلما عليّ ملؤها، فأما الجنة: فينشئ الله لها خلقا، وأما النار: فتمتلئ ويزوى بعضها إلى بعض، ولا يظلم الله من خلقه احداً"²⁵⁸.

²⁵⁴ مسند أحمد، 214/8 (رقم: 8144)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3391).

²⁵⁵ مسند أحمد، 214/8 (رقم: 8145)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3417).

²⁵⁶ مسند أحمد، 215/8 (رقم: 8147)؛ وأخرجه البخاري، "الاستئذان"، (رقم: 6231)؛ مسلم، "السلام"، (رقم: 2160).

²⁵⁷ مسند أحمد، 218/8 (رقم: 8152)؛ وأخرجه محمد بن حبان، أبو حاتم البستي، صحيح ابن حبان، تحقيق: شعيب الأرناؤوط، (بيروت: مؤسسة الرسالة، 1993)، 28/14 (برقم: 6158).

²⁵⁸ مسند أحمد، 216/8 (رقم: 8149)؛ وأخرجه البخاري، "تفسير القرآن"، (رقم: 4850)؛ مسلم، "الجنة وصفة نعيمها وأهلها"، (رقم: 2846).

21. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إن أدنى مقعد أحدكم من الجنة أن هون له بالجنة يقال له: تمن فيتمنى ويتمنى فيقول الله: هل تمنيت؟ فيقول نعم، فيقول له: إن لك ما تمنيت ومثله معه"²⁵⁹.

22. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لو لا بنو إسرائيل لم يخبث الطعام ولم يخبز الخبز، ولولا حواء لم تخن أنثى زوجها الدهر"²⁶⁰.

23. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "خلق الله آدم وطوله ستون ذراعا، فلما خلقه الله قال له: اذهب فسلم على أولئك النفر قال: وإذا نفر من الملائكة جلوس، فاستمع ما يجيبونك فإنها تحيتك وتحية ذريتك، قال: فذهب فقال: السلام عليكم، فقالوا: السلام عليك ورحمة الله فزادوه ورحمة الله، قال: فكل من يدخل الجنة على صورة أبيهم آدم طوله ستون ذراعا، ثم لم يزل الخلق ينقصون بعد حتى الآن"²⁶¹.

24. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "جاء ملك الموت إلى موسى ليقبضه فكان منه إليه، فرجع إلى ربه فقال: إنك أرسلتني إلى عبد لا يريد الموت، فقال: ارجع إليه، فقل له: الحياة تريد فإن كنت تريد الحياة فضع يدك على متن ثور فما وارت يدك من شعره فإنك تعيش بها سنة، قال: ثم مه قال: ثم تموت قال: فالآن يا رب من قريب، قال ربي: أدنى من الأرض المقدسة

²⁵⁹ مسند أحمد، 218/8 (رقم: 8153)؛ وأخرجه مسلم، "الإيمان"، (رقم: 182).

²⁶⁰ مسند أحمد، 219/8 (رقم: 8155)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3399)؛ (لم يخبز الخبز) في نسخة الأصل. وكتبها د. محمد حميد (يخبز الخبز) وفي المسند (يخبز اللحم).

²⁶¹ مسند أحمد، 219/8 (رقم: 8156)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3326)؛ مسلم، "الجنة وصفة نعيمها وأهلها"، (رقم: 2841).

رمية بحجر قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لو أني عنده لأريتكم قبره إلى جانب الطور عند الكثيب الأحمر²⁶².

25. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "كانت بنو إسرائيل يغتسلون عراة ينظر بعضهم إلى سوءة بعض، قال: وكان موسى لا يغتسل معهم، فقالوا: إنه لا يمنعه أن يغتسل معنا إلا أنه آدر، قال: فذهب يغتسل يوماً فوضع ثوبه على حجر، ففر الحجر بثوبه، فجمع يأمره يقول: حجر ثوبي حجر ثوبي حتى نظرت بنو إسرائيل، فقالوا: والله ما به من بأس، وقام الحجر حتى نظر إليه فأخذ ثوبه وطفق ضرباً بالحجر" قال: وقال أبو هريرة: فو الله إنه لبالحجر ندباً ستة أو سبعة ضرب موسى بالحجر²⁶³.

26. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إن من الظلم مطل الغني، وإذا أتبع أحدكم على مليء فليتبع أحدكم"²⁶⁴.

27. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أغيب رجل يوم القيامة وأخبثه وأغيبه على الله رجل يسمى ملك الملوك ولا ملك إلا الله"²⁶⁵.

28. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "كل سلامى من الناس عليه صدقة، في كل يوم تطلع الشمس فيه قال: تعين الإنسان على دابته وتحمله

²⁶² مسند أحمد، 220/8 (رقم: 8157)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3407)؛ مسلم، "الفضائل"، (رقم: 2372).

²⁶³ مسند أحمد، 220/8 (رقم: 8158)؛ وأخرجه مسلم: "الحيض"، (برقم: 339).

²⁶⁴ مسند أحمد، 221/8 (رقم: 8160)؛ وأخرجه البخاري، "الاستقراض وأداء الديون والحجر والتفليس"، (رقم: 2400)؛ مسلم، "المساقاة"، (رقم: 1564).

²⁶⁵ مسند أحمد، 222/8 (رقم: 8161)؛ وأخرجه مسلم، "الأداب"، (رقم: 2143).

عليها أو ترفع متاعه عليها صدقة، وكل خطوة تمشيها إلى الصلاة صدقة، وإماطتك الأذى عن الطريق صدقة، والكلمة الطيبة صدقة"²⁶⁶.

29. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا ما لم يعط رب النعم حقها تسلط عليه يوم القيامة تخبط وجهه بأخفافها"²⁶⁷.

30. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا تصوم المرأة وبعطها شاهد يوماً واحداً إلا بإذنه، ولا تأذن في بيته وهو شاهد إلا بإذنه، وما أنفقت من كسبه ومن غير أمره فله نصف أجره"²⁶⁸.

31. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يتمنى أحدكم الموت ولا يدع به من قبل أن يأتيه فإن المؤمن يزيد على عمره خيراً"²⁶⁹.

32. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أشترى رجل من رجل عقاراً فوجد الذي أشترى العقار فيها جرة من ذهب، فقال الذي اشتراها له: إني اشتريت الأرض ولم ابتع الذهب فخذها فقال: الذي اشتري الأرض إنما بعثك الأرض وما فيها، فتحاكما إلى رجل فقال الذي تحاكما إليه: ألكما ولد فقال أحدهما: نعم لي غلام وقال الآخر: لي جارية قال: أنكحوا الغلام الجارية وأنفقا على أنفسهما منه وتصدقاً"²⁷⁰.

²⁶⁶ مسند أحمد، 252/8 (رقم: 8168)؛ وأخرجه البخاري، "الصلح"، (رقم: 2707)؛ مسلم، "الزكاة"، (رقم: 1009).

²⁶⁷ مسند أحمد، 226/8 (رقم: 8169)؛ وأخرجه البخاري، "الحيل"، (رقم: 6958)؛ مسلم، "الزكاة"، (رقم: 987).

²⁶⁸ مسند أحمد، 228/8 (رقم: 8173)؛ وأخرجه البخاري، "النكاح"، (رقم: 5192)؛ مسلم، "الزكاة"، (رقم: 1026).

²⁶⁹ مسند أحمد، 228/8 (رقم: 8174)؛ وأخرجه مسلم، "الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار"، (رقم: 2682).

²⁷⁰ مسند أحمد، 229/8 (رقم: 8176)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3472)؛ مسلم، "الأفضية"، (رقم: 1721).

33. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إن أول زمرة تلج الجنة صورهم على صورة القمر ليلة البدر لا يبرزون فيها، ولا يتخطون، ولا يتغوطون فيها، أنيتهم وأمشاطهم من الذهب والفضة، ومجامرهم الألوة، ورشحهم كرشح المسك، ولكل رجل منهم زوجتان يرى مخ ساقيهما من وراء الثياب من الحسن، ولا اختلاف بينهم، ولا تباغض، قلوبهم قلب واحد"²⁷¹. قال عبد الرزاق: الألوة هذا العود الجبل.

34. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لم تحل الغنائم لأحد قبلنا، فرأى الله ضعفنا وعجزنا فطيبها لنا"²⁷².

35. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "والذي نفس محمد بيده لا يسمع بي أحد يعني من هذه الأمة ولا يهودي ولا نصراني ومات ولم يؤمن بي إلا كان من أهل النار"²⁷³.

36. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إني لأنقلب إلى أهلي فأجد التمرة ساقطة فأرفعها لأكلها فأخشى أن تكون صدقة فألقها"²⁷⁴.

37. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لأن يلج أحدكم في يمينه في أهله آثم له من أن يأتي الكفارة التي فرض الله فيها"²⁷⁵.

²⁷¹ مسند أحمد، 233/8 (رقم: 8183)؛ وأخرجه البخاري، "بدء الخلق"، (رقم: 3245)؛ مسلم، "الجنة وصفة نعيمها وأهلها"، (رقم: 2834).

²⁷² مسند أحمد، 233/8 (رقم: 8185)؛ وأخرجه مسلم، "الجهاد والسير"، (رقم: 1747).

²⁷³ مسند أحمد، 235/8 (رقم: 8188)؛ وأخرجه مسلم، "الإيمان"، (رقم: 153).

²⁷⁴ مسند أحمد، 236/8 (رقم: 8191)؛ وأخرجه البخاري، "في اللقطة"، (رقم: 2432)؛ مسلم، "الزكاة"، (رقم: 1069).

²⁷⁵ مسند أحمد، 236/8 (رقم: 8193)؛ وأخرجه البخاري، "الأيمان والنذور"، (رقم: 6625)؛ مسلم، "الأيمان"، (رقم: 1655).

38. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا أكره اثنان على اليمين فاستحباها فليستهما عليه"²⁷⁶.

39. قال كأنه يعني النبي صلى الله عليه وسلم: "لا يشير أحدكم إلى أخيه بالسلاح، ينزع الشيطان في يده فيلقيه في حفرة من النار"²⁷⁷.

40. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "اشتد غضب الله على قوم فعلوا برسول الله صلى الله عليه وسلم وهو حينئذ يشير إلى ربايته"²⁷⁸.

41. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "اشتد غضب الله على رجل يقتله رسول الله صلى الله عليه وسلم في سبيل الله"²⁷⁹.

42. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "خير نساء ركن الإبل صالح نساء قریش، أحناه على ولدٍ في صغره، وأرعاه على زوج في ذات يده"²⁸⁰.

43. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا أحسن إسلام أحدكم كتبت كل حسنة له بعشر أمثالها إلى سبعمائة ضعف، وكتبت عليه كل سيئة بمثلها حتى يلقي الله"²⁸¹.

²⁷⁶ مسند أحمد، 237/8 (رقم: 8194)؛ وأخرجه البخاري، "الشهادات"، (رقم: 2674).

²⁷⁷ مسند أحمد، 239/8 (رقم: 8197)؛ وأخرجه مسلم، "البر والصلة والآداب"، (رقم: 2617).

²⁷⁸ مسند أحمد، 239/8 (رقم: 8198)؛ وأخرجه البخاري، "المغازي"، (رقم: 4073)؛ مسلم، "الجهاد والسير"، (رقم: 1793).

²⁷⁹ مسند أحمد، 239/8 (رقم: 8198)؛ وأخرجه البخاري، "المغازي"، (رقم: 4073)؛ مسلم، "الجهاد والسير"، (رقم: 1793).

²⁸⁰ مسند أحمد، 249/8 (رقم: 8227)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3434)؛ مسلم، "فضائل الصحابة رضي الله تعالى عنهم"، (رقم: 2527).

²⁸¹ مسند أحمد، 240/8 (رقم: 8201)؛ وأخرجه مسلم، "الإيمان"، (رقم: 129).

44. وبه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "لم يسم خضراً إلا إنه جلس على فروة بيضاء فإذا تهتز تحته خضراً"²⁸².
45. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "قالت الملائكة: يا رب عبدك فلان يريد أن يعمل سيئة قال: وهو أعلم به فقال: ارقبوه فإن يتحملها فاكتبوها له بمثلها، وإن تركها فاكتبوها له حسنة فإنما تركها من جراي"²⁸³.
46. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "قال الله كذبنى عبي ولم يكن له أن يكذبني، وشتمني عبي ولم يكن له أن يشتمني، وأما تكذبيه إياي فأن يقول: فأنى يعيدنا كما بدأنا، وأما شتمه إياي فأن يقول: اتخذ الله ولداً، وأنا الصمد لم ألد ولم أولد، ولم يكن لي كفوا أحد"²⁸⁴.
47. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا تقبل صلاة أحدكم إذا أحدث حتى يتوضأ"²⁸⁵.
48. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يزال أحدكم في الصلاة ما كانت الصلاة تحبسه ولم يمنعه أن يخرج إلا انتظارها"²⁸⁶.
49. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "اليد العليا خير من اليد السفلى وابدأ بمن تعول"²⁸⁷.

²⁸² مسند أحمد، 247/8 (رقم: 8211)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث أنبياء"، (رقم: 3402).

²⁸³ مسند أحمد، 241/8 (رقم: 8203)؛ وأخرجه مسلم، "الإيمان"، (رقم: 128).

²⁸⁴ مسند أحمد، 241/8 (رقم: 8204)؛ وأخرجه البخاري، "تفسير القرآن"، (رقم: 4975).

²⁸⁵ مسند أحمد، 242/8 (رقم: 8206)؛ وأخرجه البخاري، "الوضوء"، (رقم: 135)؛ مسلم، "الطهارة"، (رقم: 225).

²⁸⁶ مسند أحمد، 250/8 (رقم: 8229)؛ وأخرجه البخاري، "بدء الأذان"، (رقم: 659).

²⁸⁷ مسند أحمد، 251/8 (رقم: 8230)؛ وأخرجه البخاري، "النفقات"، (رقم: 5355).

50. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "قل لبني اسرائيل ادخلوا الباب سجدا وقولوا حطة يغفر لكم خطاياكم، فبدلوا فدخلوا الباب يزحفون على أستاهم، وقالوا حبة في شعرة"²⁸⁸.

51. قال وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا قام أحدكم من الليل فاستعجم القرآن على لسانه فلم يدر ما يقول فليضطجع"²⁸⁹.

52. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أنا أولى الناس بالمؤمنين في كتاب الله، فأياكم ترك ديننا فأنا وليه، وأيكم ترك مالا فالمال لعصبته من كان منهم أولى به"²⁹⁰.

53. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يقل أحدكم اللهم اغفر لي إن شئت، اللهم ارحمني إن شئت، اللهم ارزقني، ليعزم مسألته فإن الله يفعل ما يشاء لا مكره له"²⁹¹.

54. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أنا أولى الناس بعيسى ابن مريم في الأولى والآخرة الأنبياء أبناء علات، أمهاتهم شتى، ودينهم واحد، وليس بيننا نبي"²⁹².

²⁸⁸ مسند أحمد، 254/8 (رقم: 8213)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3403)؛ مسلم، "التفسير"، (رقم: 3015).

²⁸⁹ مسند أحمد، 254/8 (رقم: 8214)؛ وأخرجه مسلم، "صلاة المسافرين وقصرها"، (رقم: 787).

²⁹⁰ مسند أحمد، 246/8 (رقم: 8219)؛ وأخرجه البخاري، "الكفالة"، (رقم: 2298)؛ مسلم، "الفرائض"، (رقم: 1619).

²⁹¹ مسند أحمد، 247/8 (رقم: 8220)؛ وأخرجه البخاري، "التوحيد"، (رقم: 7477)؛ مسلم، "الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار"، (رقم: 2679).

²⁹² مسند أحمد، 251/8 (رقم: 8231)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3443)؛ مسلم، "الفضائل"، (رقم: 2367).

55. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا تقوم الساعة حتى تقاتلوا قوما نعالهم الشعر"²⁹³.

56. قال وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "الخيلاء والفخر في أهل الخيل والإبل، والسكينة في أهل الغنم"²⁹⁴.

57. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "الناس تبع لقريش في هذا الشأن مسلمهم تبع لمسلمهم، وكافرهم تبع لكافرهم"²⁹⁵.

58. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "العين حق، ونهى عن الوشم"²⁹⁶.

59. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "ليس أحد منكم بمنجيه عمله، ولكن سدّدوا وقاربوا" قالوا ولا أنت يا رسول الله قال: "ولا أنا إلا أن يتغمدني الله منه برحمةٍ وفضلٍ"²⁹⁷.

60. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "غزا نبي من الأنبياء فقال لقومه لا يتبعني رجل ملك بضع امرأة وهو يريد أن يبني بها ولم يبني بها، ولا آخر بنى بنيانا ولما يرفع سقفها، ولا آخر اشترى غنما أو خلفاتٍ وهو ينتظر ولادها، قال: فغزى فانتهى إلى القرية حين العصر أو قريبا منه، فقال للشمس: أنت مأمورة وأنا مأمور، اللهم أحسبها عليّ شيئا، فحسبها الله عليه

²⁹³ مسند أحمد، 248/8 (رقم: 8224)؛ وأخرجه البخاري، "المناقب"، (رقم: 3590)؛ مسلم، "الفتن وأشراف الساعة"، (رقم: 2912).

²⁹⁴ مسند أحمد، 249/8 (رقم: 8225)؛ وأخرجه البخاري، "بدء الخلق"، (رقم: 3301).

²⁹⁵ مسند أحمد، 249/8 (رقم: 8226)؛ وأخرجه البخاري، "المناقب"، (رقم: 3495)؛ مسلم، "الإمارة"، (رقم: 1818).

²⁹⁶ مسند أحمد، 250/8 (رقم: 8228)؛ وأخرجه البخاري، "اللباس"، (رقم: 5944)؛ مسلم، "السلام"، (رقم: 2187).

²⁹⁷ مسند أحمد، 252/8 (رقم: 8233)؛ وأخرجه البخاري، "المرضى"، (رقم: 5673).

حتى فتح عليه، فجمعوا الغنائم، فأقبلت النار لتأكله فلم تطعمه، قال: فقال إن فيكم غلولا فليباعني من كل قبيلة رجل، قال: فلصقت يد رجلين أو ثلاث، فقال: فيكم الغلول أنتم غللتهم، قال: فاخرجوا له مثل رأس بقرة من ذهب، فأقبلت فأكلته قال: فلم تحل الغنائم لأحد قبلنا، ذلك بأن الله رأى ضعفنا وعجزنا فطيبها لنا"²⁹⁸.

61. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "بينما أنا نائم إذ أوتيت خزائن الأرض، فوضع في يدي سواران من ذهب فكبرا علي واهماني، فأوحى إلي أن انفخ فيهما، فنفخت فيهما، فذهبوا، فأولتهما الكذابين اللذين أنا بينهما؛ صاحب صنعاء، وصاحب اليمامة"²⁹⁹.

62. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "قال الله تعالى أعددت لعبادي الصالحين ما لا عين رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر"³⁰⁰.

63. قال: وقال أبو القاسم صلى الله عليه وسلم: "مثلي ومثل الانبياء قبلي كمثل رجل ابتنى بيوتا فأحسنها وأجملها وأكملها إلا موضع زاوية من زواياها، فجعل الناس يطوفون بالبنيان فيعجبون منه ويقولون: ألا وضعت هنا اللبنة فيتم بنيانه، قال محمد: فأنا تلك اللبنة"³⁰¹.

²⁹⁸ مسند أحمد، 247/8 (رقم: 8221)؛ وأخرجه البخاري، "فرض الخمس"، (رقم: 3124)؛ مسلم، "الجهاد والسير"، (رقم: 1747).

²⁹⁹ مسند أحمد، 253/8 (رقم: 8232)؛ وأخرجه البخاري، "التعبير"، (رقم: 7022)؛ مسلم، "الرؤيا"، (رقم: 2273).

³⁰⁰ مسند أحمد، 250/8 (رقم: 8128)؛ وأخرجه البخاري، "التوحيد"، (رقم: 7498).

³⁰¹ مسند أحمد، 194/8 (رقم: 8101)؛ وأخرجه البخاري، "المناقب"، (رقم: 3535)؛ مسلم، "الفضائل"، (رقم: 2286).

64. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، وَإِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّهُ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلَا تَجَسَّسُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَنَافَسُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا"³⁰².

65. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إِنْ فِي الْجُمُعَةِ سَاعَةٌ لَا يُوَافِقُهَا مُسْلِمٌ يَصْلِي فِيهِ يَسْأَلُ اللَّهَ شَيْئًا إِلَّا آتَاهُ إِيَّاهُ"³⁰³.

66. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "الْمَلَائِكَةُ يَتَعَاقِبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ وَمَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ، وَيَجْتَمِعُونَ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ وَصَلَاةِ الْعَصْرِ، ثُمَّ يَعْرَجُ إِلَيْهِ الَّذِينَ بَاتُوا فِيكُمْ فَيَسْأَلُهُمْ رَبُّهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِهِمْ: كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي؟ فَقَالُوا تَرَكْنَاهُمْ وَهُمْ يَصَلُّونَ وَأَتَيْنَاهُمْ وَهُمْ يَصَلُّونَ"³⁰⁴.

67. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَصْلِي عَلَى أَحَدِكُمْ مَا دَامَ فِي مَصَلَاةٍ مَا لَمْ يَحْدَثْ، وَتَقُولُ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ"³⁰⁵.

68. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إِذَا قَالَ أَحَدُكُمْ آمِينَ وَالْمَلَائِكَةُ فِي السَّمَاءِ آمِينَ فَوَافَقَتْ إِحْدَاهُمُ الْآخَرَى غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ"³⁰⁶.

³⁰² مسند أحمد، 195/8 (رقم: 8103)؛ وأخرجه البخاري، "الأدب"، (رقم: 6064)؛ مسلم، "البر والصلة والآداب"، (رقم: 2563).

³⁰³ مسند أحمد، 196/8 (رقم: 8104)؛ وأخرجه البخاري، "الدعوات"، (رقم: 6400)؛ مسلم، "الجمعة"، (رقم: 852).

³⁰⁴ مسند أحمد، 196/8 (رقم: 8105)؛ وأخرجه البخاري، "مواقيت الصلاة"، (رقم: 555)؛ مسلم، "المساجد ومواضع الصلاة"، (رقم: 632).

³⁰⁵ مسند أحمد، 196/8 (رقم: 8106)؛ وأخرجه البخاري، "الصلاة"، (رقم: 445)؛ مسلم، "المساجد ومواضع الصلاة"، (رقم: 649).

³⁰⁶ مسند أحمد، 197/8 (رقم: 8107)؛ وأخرجه البخاري، "بدء الأذان"، (رقم: 781)؛ مسلم، "الصلاة"، (رقم: 410).

69. ورأى رسول الله صلى الله عليه وسلم "رجلاً يسوق بدنه، فقال: اركبها ويلك فقال: إنها بدنه يا رسول الله فقال اركبها ويلك"³⁰⁷

70. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إذا قاتل أحدكم فليجتنب الوجه"³⁰⁸

71. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا كان يوم صوم أحدكم فلا يجهل ولا يرفث، فإن امرؤ قاتله أو شاتمه فليقل: إني صائم إني صائم"³⁰⁹

72. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "نزل نبي من الأنبياء تحت شجرة فلدغته نملة، فأمر بجهازه فرفع من تحتها، فأمر بها فأحرقت بالنار، فأوحى الله إليه فهلا نملة واحدة"³¹⁰

73. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "والذي نفس محمد بيده لخلوف فم الصائم أطيب عند الله من ريح المسك، يذر طعامه وشرابه وشهوته من جرائي، فالصيام لي وأنا أجزي به"³¹¹

74. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "والذي نفس محمد بيده لولا أن أشق على أمتي ما قعدت عن خلاف سرية تغزو في سبيل الله، ولكن لا

³⁰⁷ مسند أحمد، 197/8 (رقم: 8108)؛ وأخرجه البخاري، "الأدب"، (رقم: 6159)؛ مسلم، "الحج"، (رقم: 1322).

³⁰⁸ مسند أحمد، 198/8 (رقم: 8110)؛ وأخرجه البخاري، "العتق"، (رقم: 2559)؛ مسلم، "كتاب البر والصلة والآداب"، (رقم: 2612).

³⁰⁹ مسند أحمد، 199/8 (رقم: 8113)؛ وأخرجه البخاري، "الصوم"، (رقم: 1894)؛ مسلم، "الصيام"، (رقم: 1151).

³¹⁰ مسند أحمد، 200/8 (رقم: 8115)؛ وأخرجه البخاري، "بدء الخلق"، (رقم: 3319)؛ مسلم، "السلام"، (رقم: 2241).

³¹¹ مسند أحمد، 200/8 (رقم: 8114)؛ وأخرجه البخاري، "الصوم"، (رقم: 1904)؛ مسلم، "الصيام"، (رقم: 1151).

أجد سعة فأحملهم، ولا يجدون سعة فيتبعوني، ولا تطيب أنفسهم أن يقعدوا بعدي"³¹²

75. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لكل نبي دعوة مستجابة، وإنني أخرت دعوتي شفاعتي لأمتي يوم القيامة"³¹³

76. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من أطاعني فقد أطاع الله، ومن يعصني فقد عصى الله، ومن أطاع أميري فقد أطاعني، ومن عصى أميري فقد عصاني"³¹⁴

77. قال أبو هريرة: "نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن بيعتين وعن لبستين، أن يحتبي الرجل في ثوب واحد وليس بينه وبين السماء شيء، أو يشتمل في إزاره يصلّي فيه إلا أن يخالف بين طرفيه، ونهى عن اللّمس والنّجش"³¹⁵

78. قال: وقال: "العجماء جراحها جبارٌ، والمعدن جبارٌ، وفي الركاز الخمس". قال إسحاق: الجبار هدر³¹⁶

79. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا قلت للنّاس أنصتوا وهم يتكلمون، فقد لغيت على نفسك"³¹⁷

³¹² مسند أحمد، 200/8 (رقم: 8116)؛ وأخرجه مسلم، "الإمارة"، (رقم: 1876).

³¹³ مسند أحمد، 201/8 (رقم: 8117)؛ وأخرجه البخاري، "الدعوات"، (رقم: 6305)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 199).

³¹⁴ مسند أحمد، 201/8 (رقم: 8119)؛ وأخرجه البخاري، "الأحكام"، (رقم: 7137)؛ مسلم، "الإمارة"، (رقم: 1835).

³¹⁵ مسند أحمد، 205/8 (رقم: 8234)؛ وأخرجه البخاري، "مواقيت الصلاة"، (رقم: 584).

³¹⁶ مسند أحمد، 205/8 (رقم: 8235)؛ وأخرجه البخاري، "الديات"، (رقم: 6912)؛ مسلم، "الحدود"، (رقم: 1710).

³¹⁷ مسند أحمد، 201/8 (رقم: 8218)؛ وأخرجه البخاري، "الجمعة"، (رقم: 934)؛ مسلم، "الجمعة"، (رقم: 851).

80. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "بيننا أنا نائمٌ، أريت كأنني على حوض أنزع أسقي الناس، فأتاني أبو بكر فأخذ الدلو من يدي ليعينني فنزع ذنوبين، وفي نزعہ ضعفٌ، والله يغفر له، فجاء عمر بن الخطاب فلم يزل ينزع حتى تولى الناس والحوض ينفجر"³¹⁸.

81. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لا تقوم الساعة حتى يقبض العلم، وحتى يكثر المال أو يفيض حتى يهمل رب المال من يقبل منه صدقته، قال: ويقترب الزمان، وتظهر الفتن، ويكثر الهرج، قالوا: الهرج ما هو؟ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: القتل القتل"³¹⁹.

82. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا تقوم الساعة حتى ينبعث دجالون كذابون قريب من ثلاثين، كلهم يزعم أنه رسول الله"³²⁰.

83. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا نودي بالصلاة أدبر الشيطان وله ضراط حتى لا يسمع التأذين، فإذا قضي التأذين أقبل، حتى إذا ثوب بالصلاة أدبر، حتى إذا قضي التثويب أقبل، حتى يخطر بين المرء ونفسه، ويقول: افعل كذا افعل كذا اذكر كذا، لما لم يكن يذكره قبل، حتى يظل الرجل إن يدرى كم صلى"³²¹.

³¹⁸ مسند أحمد، 203/8 (رقم: 8222)؛ وأخرجه البخاري، "التعبير"، (رقم: 7022)؛ مسلم، "فضائل الصحابة رضي الله تعالى عنهم"، (رقم: 2392).

³¹⁹ مسند أحمد، 202/8 (رقم: 8120)؛ وأخرجه البخاري، "أبواب الاستسقاء"، (رقم: 1036)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 157).

³²⁰ مسند أحمد، 203/8 (رقم: 8122)؛ وأخرجه البخاري، "المناقب"، (رقم: 3609)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 157).

³²¹ مسند أحمد، 203/8 (رقم: 8124)؛ وأخرجه البخاري، "الأذان"، (رقم: 608)؛ مسلم، "الصلاة"، (رقم: 389).

84. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "يمين الله مملان سجا الليل والنهار، ولا يفيضه نفقة، أرأيتم ما أنفق منذ خلق السماء والأرض؟ (لم ينقصه) ممّا في يمينه، والعرش على الماء، وبيده الأخرى القبض يرفع ويخفض" ³²².

85. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "والذي نفسي بيده، ليأتين على أحدكم يوم لا يراني، ثم لأن يراني أحب إليه من أهله وماله معهم" ³²³.

86. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "هلك كسرى ثم لا يكون كسرى بعده، وليهلكن قيصر ثم لا يكون قيصر بعده، وليقسمن كنوزهما في سبيل الله" ³²⁴.

87. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "ذروني ما تركتكم، فإنما أهلك الذين من قبلكم سؤالهم واختلافهم على أنبيائهم، فإذا نهيتكم عن شيء فاجتنبوه، وإذا أمرتكم بأمر فأتموه ما استطعتم" ³²⁵.

88. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا نودي للصلاة صلاة الصبح وقد أجنب أحدكم فلا يصم يومئذ" ³²⁶.

³²² مسند أحمد، 204/8 (رقم: 8125)؛ وأخرجه البخاري، "التوحيد"، (رقم: 7419)؛ مسلم، "الزكاة"، (رقم: 993)، (لم ينقصه) غير موجود في نسخة الأصل.

³²³ مسند أحمد، 205/8 (رقم: 8126)؛ وأخرجه مسلم، "الفضائل"، (رقم: 2364)

³²⁴ مسند أحمد، 205/8 (رقم: 8127)؛ وأخرجه البخاري، "كتاب الجهاد والسير"، (رقم: 3027)؛ مسلم، "الفتن وأشرار الساعة"، (رقم: 2918).

³²⁵ مسند أحمد، 206/8 (رقم: 8129)؛ وأخرجه البخاري، "الاعتصام بالكتاب والسنة"، (رقم: 7288)؛ مسلم، "الحج"، (رقم: 1337).

³²⁶ مسند أحمد، 207/8 (رقم: 8130).

89. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لله تسعة وتسعون اسمًا مائةٌ إلا واحدًا، من أحصاها دخل الجنة، وهو وترٌ يحبُّ الوتر"³²⁷.
90. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا نظر أحدكم إلى من فضل عليه في المال والخلق، فليُنظر إلى من هو أسفل منه ممّن فضل عليه"³²⁸.
91. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "طهور إناء أحدكم إذا ولغ الكلب فيه أن يغسله سبع مرّات"³²⁹.
92. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لقد هممت أن أمر فتياي أن يأخذوا حزم الحطب، ثم أمر رجلا فيصلي بالنّاس، ثم أحرق بيوتًا على من فيها" يعني الذين يتخلفون عن الجماعة³³⁰.
93. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا تقوم الساعة حتّى تقاتلوا الخور وكرمان قومًا حمر الوجوه من الأعاجم، فطس الأنوف، صغار الأعين، كأنّ وجوههم المجان المطرقة"³³¹.
94. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أعطيت جوامع الكلم، ونصرت بالرّعب"³³².

³²⁷ مسند أحمد، 208/8 (رقم: 8131)؛ وأخرجه البخاري، "الدعوات"، (رقم: 6410)؛ مسلم، "الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار"، (رقم: 2677).

³²⁸ مسند أحمد، 208/8 (رقم: 8132)؛ وأخرجه البخاري، "الرقائق"، (رقم: 6490)؛ مسلم، "الزهد والرقائق"، (رقم: 2963).

³²⁹ مسند أحمد، 208/8 (رقم: 8133)؛ وأخرجه مسلم، "الطهارة"، (رقم: 279).

³³⁰ مسند أحمد، 209/8 (رقم: 8134)؛ وأخرجه مسلم، "المساجد ومواضع الصلاة"، (رقم: 651).

³³¹ مسند أحمد، 203/8 (رقم: 8223)؛ وأخرجه البخاري، "المناقب"، (رقم: 3590).

³³² مسند أحمد، 209/8 (رقم: 8135)؛ وأخرجه البخاري، "الجهاد والسير"، (رقم: 2977)؛ مسلم، "المساجد ومواضع الصلاة"، (رقم: 523).

95. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يأتي على ابن آدم النذر بشيء لم أكن قدرته له، ولكنه يلقيه النذر وما قدرته له ليستخرج به، ويؤتيني عليه ما لم يكن آتاني من قبل"³³³.

96. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إنما الإمام ليؤتم به، فلا تختلفوا عليه، إذا كبر فكبروا، وإذا قال: سمع الله لمن حمده، فقولوا: اللهم ربنا لك الحمد، وإذا ركع فاركعوا، وإذا سجد فاسجدوا، وإذا صلى جالساً فصلوا أجمعون جلوساً"³³⁴، "وأقيموا الصف في الصلاة، فإن إقامة الصف في الصلاة من حسن الصلاة"³³⁵.

97. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "حاج آدم وموسى قال له موسى: يا آدم أنت الذي أغويت الناس وأخرجتهم من الجنة إلى الأرض؟ فقال له آدم: أنت موسى الذي أعطاك الله علم كل شيء، واصطفاك على الناس برسالاته؟ فقال: نعم، فقال: أتؤمنني أن أفعل أمراً كتب علي من قبل أن أخلق، قال: فحج آدم موسى مرتين"³³⁶.

98. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "رؤيا الصالح جزء من ستة وأربعين جزءاً من النبوة"³³⁷.

³³³ مسند أحمد، 210/8 (رقم: 8137)؛ ابن حبان، الصحيح، 144/15 (رقم: 6743).

³³⁴ مسند أحمد، 212/8 (رقم: 8141)؛ وأخرجه البخاري، "الأذان"، (رقم: 689)؛ مسلم، "الصلاة"، (رقم: 414).

³³⁵ مسند أحمد، 213/8 (رقم: 8142)؛ وأخرجه البخاري، "الأذان"، (رقم: 722)؛ مسلم، "الصلاة"، (رقم: 435).

³³⁶ مسند أحمد، 213/8 (رقم: 8143)؛ وأخرجه البخاري، "التوحيد"، (رقم: 7515)؛ مسلم، "الفقر"، (رقم: 2652).

³³⁷ مسند أحمد، 215/8 (رقم: 8146)؛ وأخرجه البخاري، "التعبير"، (رقم: 7987)؛ مسلم، "الرؤيا"، (رقم: 2265).

99. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا تحدّث عبدي بأن يعمل حسنةً، فأنا أكتبها له بمثلها، فإذا عملها فأنا أكتبها له بعشر أمثالها، وإذا تحدّث عبدي بأن يعمل سيئةً فأنا أغفرها له إن لم يفعلها، فإذا فعلها فأنا أكتبها له بمثلها"³³⁸.

100. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا أزال أقاتل الناس حتّى يقولوا: لا إله إلا الله، فقد عصموا مني أموالهم وأنفسهم إلا بحقها وحسابهم على الله"³³⁹.

101. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا استجمر أحدكم فليوتر"³⁴⁰.

102. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لولا الهجرة لكنت امرءًا من الأنصار، ولو يندفع الناس في شعبةٍ أو في وادٍ ويندفع الأنصار في شعبةٍ لاندفعت مع الأنصار في شعبتهم"³⁴¹.

103. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "ليس الغنى غنى العرض، ولكنّ الغنى غنى النفس"³⁴².

³³⁸ مسند أحمد، 217/8 (رقم: 8151)؛ وأخرجه مسلم، "الإيمان"، (رقم: 129).

³³⁹ مسند أحمد، 215/8 (رقم: 8148)؛ وأخرجه البخاري، "الزكاة"، (رقم: 1399)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 21).

³⁴⁰ مسند أحمد، 217/8 (رقم: 8150)؛ وأخرجه البخاري، "الوضوء"، (رقم: 161)؛ مسلم، "الطهارة"، (رقم: 239).

³⁴¹ مسند أحمد، 219/8 (رقم: 8154)؛ وأخرجه البخاري، "التمني"، (رقم: 7244)؛ مسلم، "الزكاة"، (رقم: 1061).

³⁴² مسند أحمد، 221/8 (رقم: 8159)؛ وأخرجه البخاري، "الرقاق"، (رقم: 6446).

104. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "بينما رجلٌ يتبختر في بردين إذ أعجبتَه نفسه، فخسف به الأرض فهو يتجلجل فيها إلى يوم القيامة"³⁴³.

105. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "قال الله: أنا عند ظن عبدي بي"³⁴⁴.

106. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من يولد يولد على الفطرة، فأبواه يهودانه وينصرانه كما تنتجون إبلکم، هل تكون فيها جدعاء حتّى تكونوا أنتم تجدعونها؟ قالوا: يا رسول الله، أفرأيت من يموت وهو صغير؟ قال: فقال: الله أعلم بما كانوا عاملين"³⁴⁵.

107. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إن في الانسان عظما واحدا لا تأكله الارض أبداً، يركب منه يوم القيامة، قالوا: يا رسول الله، أيّ عظم؟ قال: هو عجب الذنب"³⁴⁶.

108. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إياکم والوصال، مرتين، أو ثلاثاً، قالوا: يا رسول الله، فإنّك تواصل فقال: إني لست في ذلك مثلكم، إني أبيت يطعمني ربي ويسقيني، فاكلفوا من الأعمال ما لكم به طاقة"³⁴⁷.

³⁴³ مسند أحمد، 222/8 (رقم: 8162)؛ وأخرجه مسلم، "اللباس والزينة"، (رقم: 2088)

³⁴⁴ مسند أحمد، 223/8 (رقم: 8163)؛ وأخرجه البخاري، "التوحيد"، (رقم: 7505)؛ مسلم، "الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار"، (رقم: 2675).

³⁴⁵ مسند أحمد، 223/8 (رقم: 8164)؛ وأخرجه مسلم، "القدر"، (رقم: 2658).

³⁴⁶ مسند أحمد، 223/8 (رقم: 8165)؛ وأخرجه مسلم، "الفتن وأشرار الساعة"، (رقم: 2955).

³⁴⁷ مسند أحمد، 224/8 (رقم: 8166)؛ وأخرجه البخاري، "الصوم"، (رقم: 1966)؛ مسلم، "الصيام"، (رقم: 1103).

109. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا تبلى في الماء الدائم الذي لا يجري، ثم يغتسل به"³⁴⁸.

110. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "ليس المسكين هذا الطّواف الذي تردّه اللّقة واللّقتان والثّمرة والثّمرتان، ولكن المسكين الذي لا يجد ما يغنيه، ويستحيي أن يسأل النّاس، ولا يفطن له فيتصدّق عليه"³⁴⁹.

111. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "يكون كنز أحدكم يوم القيامة شجاعاً أقرع، يفرّ منه صاحبه ويطلبه ويقول: أنا كنزك قال: والله لن يزال يطلبه حتّى يبسط يده فيلقمها فاه"³⁵⁰.

112. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يقل أحدكم للعنب الكرم، فإن الكرم الرّجل المسلم"³⁵¹.

113. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يقل أحدكم: اسق ربك وليقل: سيدي، ولا يقل أحدكم عبدي وأمتي، وليقل: فتاتي وفتاتي وغلامي"³⁵².

114. قال: وقال عليه السلام: "يقول الله: إذا تلقّاني عبدي بشبر تلقّيته بذراع، وإذا تلقّاني بذراع تلقّيته بباع، وإذا تلقّاني بباع أتيته بأسرع"³⁵³.

³⁴⁸ مسند أحمد، 227/8 (رقم: 8171)؛ وأخرجه البخاري، "الوضوء"، (رقم: 239)؛ مسلم، "الطهارة"، (رقم: 282).

³⁴⁹ مسند أحمد، 227/8 (رقم: 8172)؛ وأخرجه البخاري، "الزكاة"، (رقم: 1479)؛ مسلم، "الزكاة"، (رقم: 1039).

³⁵⁰ مسند أحمد، 226/8 (رقم: 8170)؛ وأخرجه البخاري، "الحيل"، (رقم: 6957).

³⁵¹ مسند أحمد، 229/8 (رقم: 8175)؛ وأخرجه مسلم، "الألفاظ من الأدب وغيرها"، (رقم: 2247).

³⁵² مسند أحمد، 232/8 (رقم: 8182)؛ وأخرجه البخاري، "العق"، (رقم: 2552)؛ مسلم، "الألفاظ من الأدب وغيرها"، (رقم: 2249).

³⁵³ مسند أحمد، 231/8 (رقم: 8178)؛ وأخرجه مسلم، "الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار"، (رقم: 2675).

115. - قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا توضأ أحدكم، فليستنشق الماء، ثم لينتثر"³⁵⁴.

116. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "والذي نفس محمد بيده، لو أن أحدًا عندي ذهبًا، لأحببت ألا يأتي عليّ ثلاث وعندي منه دينارٌ أجد لدين"³⁵⁵.

117. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أذا جاءكم الصانع بطعام قد أغنى حره ودخانه، فادعوه ليأكل معكم، وإلا فآلقموه في يده"³⁵⁶.

118. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يقل أحدكم: اسق ربك، أو أطعم ربك، وضئ ربك، ولا يقل أحدكم: ربي، وليقل: سيدي"³⁵⁷.

119. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "اللهم إني أتخذ عندك عهدًا لن تخلفه، إنما أنا بشرٌ فأَيُّ المؤمنين جلدته، أو لعنته، أو شتمته، أو سببته، فاجعلها صلاةً وزكاةً وقربةً تقربه بها يوم القيامة"³⁵⁸.

120. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "دخلت امرأة النار من جرّاء هرة ربطتها، فلا هي أطعمتها ولا هي أرسلتها تتقّم من خشاش الأرض"³⁵⁹.

³⁵⁴ مسند أحمد، 231/8 (رقم: 8179)؛ وأخرجه مسلم، "الطهارة"، (رقم: 237).

³⁵⁵ مسند أحمد، 231/8 (رقم: 8180)؛ وأخرجه البخاري، "التمني"، (رقم: 7228).

³⁵⁶ مسند أحمد، 232/8 (رقم: 8181)؛ وأخرجه مسلم، "الأيمن"، (رقم: 1663).

³⁵⁷ مسند أحمد، 232/8 (رقم: 8182)؛ وأخرجه البخاري، "العتق"، (رقم: 2552)؛ مسلم، "الألفاظ من الأدب وغيرها"، (رقم: 2249).

³⁵⁸ مسند أحمد، 233/8 (رقم: 8184)؛ وأخرجه مسلم، "البر والصلة والآداب"، (رقم: 2601).

³⁵⁹ مسند أحمد، 234/8 (رقم: 8186)؛ وأخرجه البخاري، "بدء الخلق"، (رقم: 3318)؛ مسلم، "البر والصلة والآداب"، (رقم: 2619).

121. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يسرق السارق وهو حين يسرق مؤمنٌ، ولا يزني أحدكم وهو حين يزني مؤمنٌ، ولا يشرب الحدود يعني الخمر وهو حين يشربها مؤمنٌ، لا ينتهب نهبةً يرفع المؤمنون إليه أعينهم وهو حين ينتهبها مؤمنٌ، ولا يغل أحدكم حين يغل وهو مؤمنٌ فإياكم وإياكم" ³⁶⁰.

122. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "التسبيح للقوم، والتصفيق للنساء يعني في الصلاة" ³⁶¹.

123. قال: وقال صلى الله عليه وسلم: "كلّ كلم يكلمه المسلم في سبيل الله يكون كهيتها يوم القيامة إذا طعنت (...) يعني دمًا، اللون لون الدّم، والعرف عرف المسك" قال عبد الرزاق: "العرف عندنا الريح" ³⁶².

124. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا تزالون تستفتون حتّى تقولوا: هذا الله خلق الخلق، فمن خلق الله؟" ³⁶³.

125. قال: وقال صلى الله عليه وسلم: "إذا اشترى أحدكم لقحةً مصرّةً، أو شاةً مصرّةً فهو بخير النظرين بعد أن يحلبها، إمّا يرضى، وإلا فليردّها ومعها صاعًا من تمر" ³⁶⁴.

³⁶⁰ مسند أحمد، 234/8 (رقم: 8187)؛ وأخرجه البخاري، "المظالم"، (رقم: 2475)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 57).

³⁶¹ مسند أحمد، 253/8 (رقم: 8189)؛ وأخرجه البخاري، "العمل في الصلاة"، (رقم: 1203)؛ مسلم، "الصلاة"، (رقم: 422)، (يعني) غير موجود.

³⁶² مسند أحمد، 253/8 (رقم: 8190)؛ وأخرجه البخاري، "الوضوء"، (رقم: 237)؛ مسلم، "الإمارة"، (رقم: 1876)، قال (كل كذا يكلمه المسلم) (...) غير موجود في الصحيفة، وفي المسند (تنفجر دما) في المسند قال أبي: العرف عندنا الريح.

³⁶³ مسند أحمد، 254/8 (رقم: 8191)؛ وأخرجه البخاري، "الاعتصام بالله"، (رقم: 7296)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 134).

³⁶⁴ مسند أحمد، 238/8 (رقم: 8195)؛ وأخرجه مسلم، "البيوع"، (رقم: 1524).

126. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يزال قلب الشيخ شاباً على حب اثنتين طول الحياة وكثرة المال"³⁶⁵.

127. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "على ابن آدم (نصيب) من الزنا أدرك ذلك لا محالة، فالعين زنيتهما النظر وتصديقها الإعراض، واللسان زنيته المنطق، والقلب زنيته التمني، ويصدق ما ثم الفرج أو يكذبه"³⁶⁶.

128. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا ما أقام أحدكم للناس فليخفف الصلاة؛ فإنّ فيهم الضّعيف والكبير والسّقيم، وإذا ما أقام الصلاة وحده فليطل ما شاء"³⁶⁷.

129. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أبردوا عن الحر في الصلاة، فإنّ شدّة الحر من فيح جهنّم"³⁶⁸.

130. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا نودي بالصلاة، فاتوها ثمشون، فما أدركتم فصلّوا، وما سبقتم فأتمّوا"³⁶⁹.

131. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "يضحك الله إلى رجلين يقتل أحدهما الآخر، كليهما يدخل الجنة، قالوا: وكيف يا رسول الله؟ قال:

³⁶⁵ مسند أحمد، 238/8 (رقم: 8196)؛ وأخرجه مسلم، "الزكاة"، (رقم: 1046)

³⁶⁶ مسند أحمد، 239/8 (رقم: 8199)؛ مسلم، "القدر"، (رقم: 2657)، (نصيب) غير في نسخة الأصل ولا في طبعة د. محمد حميد. وموجود في الصحيفة.

³⁶⁷ مسند أحمد، 219/8 (رقم: 8155)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3399)؛ (لم يخبز الخبز) في نسخة الأصل. وكتبها د. محمد حميد (يخنز الخبز) وفي المسند (يخنز اللحم).

³⁶⁸ مسند أحمد، 242/8 (رقم: 8205)؛ وأخرجه مسلم، "المساجد ومواضع الصلاة"، (رقم: 615)

³⁶⁹ مسند أحمد، 243/8 (رقم: 8207)؛ وأخرجه البخاري، "الجمعة"، (رقم: 908).

يقتل في سبيل الله فيدخل الجنة، ثم يتوب الله على الآخر فيهديه إلى الإسلام، فيقاتل في سبيل الله فيستشهد"³⁷⁰

132. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يبيع أحدكم على بيع أخيه، ولا يخطب أحدكم على خطبة أخيه"³⁷¹

133. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "الكافر يأكل في سبعة أمعاء، والمؤمن يأكل في معًا واحد"³⁷²

134. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إن الله لا ينظر إلى المسبل يوم القيامة"³⁷³

135. قال: وقال صلى الله عليه وسلم: "لا يقولن أحدكم واخية الدهر، فإني أنا الدهر، أرسل ليله ونهاره، فإذا شئت قبضتهما"³⁷⁴

136. قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "نعما بالمملوك أن يتوفاه الله بحسن عبادة الله وحسن صحابة سيده"³⁷⁵

³⁷⁰ مسند أحمد، 243/8 (رقم: 8208)؛ وأخرجه البخاري، "الجهاد والسير"، (رقم: 2826)؛ مسلم، "الإمارة"، (رقم: 1890).

³⁷¹ مسند أحمد، 243/8 (رقم: 8209)؛ وأخرجه البخاري، "البيوع"، (رقم: 2140)؛ مسلم، "النكاح"، (رقم: 1412).

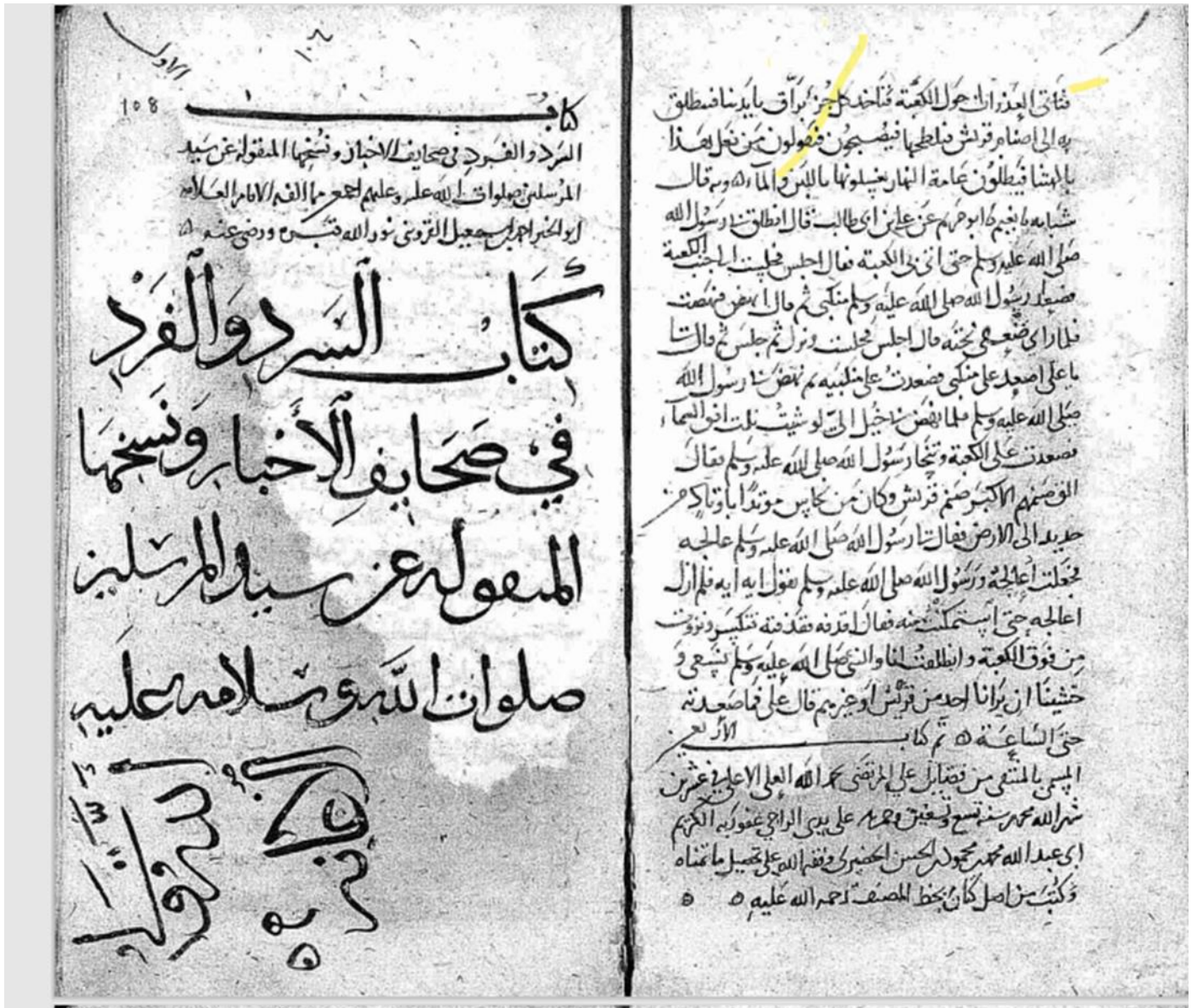
³⁷² مسند أحمد، 244/8 (رقم: 8210)؛ وأخرجه البخاري، "الأطعمة"، (رقم: 5393)؛ مسلم، "الأشربة"، (رقم: 2060).

³⁷³ مسند أحمد، 244/8 (رقم: 8211).

³⁷⁴ مسند أحمد، 245/8 (رقم: 8215).

³⁷⁵ مسند أحمد، 245/8 (رقم: 8216)؛ وأخرجه مسلم، "الأيمان"، (رقم: 1667).

137. قال: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا ما صلى أحدكم، فلا يبصق بين يديه، فإنه مناجي ربه ما كان في مصلاه، ولا عن يمينه، فإن عن يمينه ملكاً، وليبصق عن يساره" 376.

2.2.2. Külsûm ve Atâ'nın Aktardığı Ebû Hüreyre Sahîfe'si

2.2.2.1. Sahîfedeki Raviler

- **el-Muvaffak b. Saîd**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Ebû Ali es-Sıfır**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Ebû Sa'd en-Nasûrî**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **İbn Ziyâd es-Simzî**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **İbn Şîreveyh.**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Ahmed b. İbrahim.**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **İshak el-Hanzalî**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Külsûm b. Muhammed b. Ebî Sidre**

Külsûm b. Muhammed b. Ebî Sidre el-Halebî. Halep'te doğmuştur. Atâ b. Ebî Müslim el-Horasânî'den mürsel ve mutâbî olmayacak şekilde hadis rivayet etmiştir.³⁷⁷

Ondan Ya'kûb b. Ka'b, İshak b. Râheveyh ve Ebû Hemmâm rivayette bulunmuşlardır.³⁷⁸ Abdulaziz b. Selman er-Rahmelî bize şöyle haber verdi: Ya'kûb b. Ka'b bize şöyle haber verdi: Külsûm b. Muhammed b. Ebî Sidre, Atâ el-Horasânî'den, o da Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî'den, o da Urve b. Zübeyr'den, o da Ubeydullah b. Abdullah, Saîd b. Müseyyeb ve Alkame b. Vakkâs'tan rivayet ettiğine göre Hz. Aişe "Rasûlullah (s.a.v.) bir sefere çıkacağı zaman bütün kadınları arasında kura çekerdi." dedi ve İfk hadisini zikretti.³⁷⁹

Atâ el-Horasânî'nin Zührî'den rivayet ettiği bu hadis garip olup Külsûm b. Muhammed, Ebû Şeybe Şuayb b. Razîk ve Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman b. Yezîd'den başka kimse tarafından rivayet edilmemiştir. Ebû şeybe Külsûm ile birlikte Atâ el-Horasânî'den, Abdullah b. Muhammed ise Atâ, Zührî, Urve ve Hz. Aişe kanalıyla rivayet etmiştir.³⁸⁰

Ebû hâtim Hakkında konuşulduğunu belirtmiştir.³⁸¹ İbn Ebî Hâtim babasına onun hakkında soru sorduğunda onun, Horasan'da asker olup hadisinin sahih olmadığını söylediğini belirtmiştir.³⁸² Hatîb el-Bağdâdî Onun Halepli olduğunu belirtmiş, ondan sonra da İbn Ayyin'den rivayetle Külsûm b. Muhammed er-Râzî'yi zikretmiştir. Ayrıca ondan Hâtim b. Leys'in rivayet ettiğini belirterek herhangi bir cerh kaydetmemiştir.³⁸³

³⁷⁷ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl* I-IX (1. Baskı), tahkik: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid ve Abdülfettâh Ebû Sünne, Dâru'l-Kütübî'i-İlmiyye Beyrût 1997, VII/211.

³⁷⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'îdâl fî naqdi'r-ricâl* I-IV (1. Baskı), tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rife Beyrût 1963, III/413.

³⁷⁹ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'* I-XI (1. Baskı), tahkik: Mâzin Muhammed es-Sersâvî, Mektebetü'r-Reşîd Riyâd 2013, VIII/678.

³⁸⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'*, VIII/678.

³⁸¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ'* ve *l-metrûkîn* (2. Baskı), tahkik: Hammâd b. Muhammed el-Ensârî, Mektebetü'n-Nahdati'l-Hadise Mekke 1967, 331.

³⁸² Ebû'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Hanefî, *es-şikât mimmen lem yeka' fî l-kütübî's-sitte* I-IX (1. Baskı), tahkik: Şâdî Muhammed b. Sâlim Âl Nu'mân, Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye San'â 2011, VIII/83.

³⁸³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân* I-X (1. Baskı), tahkik: Abdülfettâh Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye Beyrût 2022, VI/423.

İbn Hibbân onu sikalar arasında saymış ve Atâ el-Horasânî dışındaki râvilerden yaptığı rivayetlerin muteber olduğunu belirtmiştir.³⁸⁴

• **Atâ b. Müslim el-Horasânî (ö. 135/752)**

Muhaddis, müfessir, vâiz, sika, fetvâlarıyla meşhur âlim Atâ b. (Ebî) Müslim el-Horasânî. Babasının Mühelleb b. Ebî Safra el-Ezdî'nin mevlâsı Meysere veya Abdullah olduğu söylenmiştir.³⁸⁵ Atâ el-Horasânî ya da İbn Meysere olarak çağrılırdı. Bir görüşe göre künyesi Ebû Müslim veya Ebû Eyyûb'tur.³⁸⁶ Başka bir görüşe göre Ebû Muhammed veya Ebû Sâlih'tir.³⁸⁷ Diğer bir görüşe göre Ebû Osman'dır. Enes b. Mâlik'in dediğine göre Atâ b. Abdullah'tır.³⁸⁸ Bir görüşe göre Atâ b. Müslim ve Atâ b. Meysere şeklinde iki kişi olarak zikredilse de aynı kişidir.

İbn Atâ onun 60 yılında doğduğunu belirtmiştir. Ancak bu, *el-Kâmil fî du'afâ*'daki bir vehim ya da hata gibi görünmektedir.³⁸⁹ Çünkü Buhârî *et-Târîhu'l-kebîr*'inde onun 50'de doğduğunu belirtmektedir.³⁹⁰ Mâlik,³⁹¹ Ahmed³⁹² ve Yahya b. Maîn'in zikrettiğine göre 50'de doğmuştur.³⁹³ Doğrusu da budur.

İbn Hibbân onun aslen Belh'ten olduğunu belirterek Basralılar arasında saymıştır. el-Horasânî denmesinin sebebi, Horasân'a gelip uzun süre burada ikamet etmesinden dolayıdır. Daha sonra ise Irak'a dönmüştür.³⁹⁴ Şâm'da ikamet ettikten sonra Beytûlmakdis'e gitmiş ve burada vefat etmiştir.³⁹⁵

³⁸⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI/423.

³⁸⁵ İbn Asâkir Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin, *Târîhu medîneti Dimaşk* I-LXXX, tahkik: Amr b. Garâme el-âmûrî, Dâru'l-Fikr Beyrût 1995, XL/416.

³⁸⁶ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III/73.

³⁸⁷ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XL/416.

³⁸⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XL/420.

³⁸⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ*, VII/69.

³⁹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* I-VIII, Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye Haydarâbâd, VI/474.

³⁹¹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III/73.

³⁹² İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ*, VII/70.

³⁹³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XL/420.

³⁹⁴ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III/74.

³⁹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ*, VII/69.

Ebü'd-Derdâ, İbn Abbas, Muğîre b. Şu'be,³⁹⁶ Muâz b. Cebel, İbn Ömer ve Ka'b b. 'Aceze'den mürsel olarak rivayette bulunmuştur.³⁹⁷ Ahmed b. Hanbel onun İbn Ömer'i gördüğünü ancak ondan ve İbn Abbas'tan hadis işitmediğini belirtmiştir.³⁹⁸ Yahya b. Maîn İbn Meysere'nin İbn Ömer'i gördüğünü ve ondan hadis işittiğini belirtmiştir.³⁹⁹ Ebû Mûsâ el-Medînî onun Ebû Hüreyre'den hadis işitmediğini söylemiştir.⁴⁰⁰ İshak b. Mansûr'un Yahya b. Maîn'den yaptığı nakle göre o Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbından birisini gördüğünü bilmediğini söylemiştir.⁴⁰¹ Dârekutnî onun sika olduğunu ancak İbn Abbas ile görüşmediğini belirtmiştir.⁴⁰²

Saîd b. Müseyyeb, Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas'ın mevlâsı İkrime, Urve b. Zübeyr, İbn Ömer'in mevlâsı Nâfî, Saîd el-Makberî, Zührî, Nuaym b. Selâme el-Filistînî, Atâ b. Ebî Rebâh, Ebû Nadra el-Münzir b. Mâlik, Ebû Süfyân Talha, Hasan-ı Basrî ve Osman'ın mevlâsı Hamrân'dan rivayet etmiştir.⁴⁰³

Ondan Ma'mer, Mâlik b. Enes, Urve b. Ruveym, Hammâd b. Seleme, oğlu Osman b. Atâ, Külsûm b. Muhammed b. Ebî Sidre, Evzâî, Süfyân-ı Sevrî, Hişâm b. Yahya, Dahhâk b. Muzâhim el-Hilâlî rivayet etmiştir.⁴⁰⁴ Hatta hocası Atâ b. Ebî Rebâh ondan rivayette bulunmuştur.⁴⁰⁵

Eserleri: El yazması halinde bir tefsiri olup Taberî onu kullanmıştır. Nâsîh ve mensûh ile ilgili bir kitabının bir kısmı yazma olarak mevcuttur. Her iki yazma da Zâhiriye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Fuâd Sezginê göre bu kitabın parçaları müteahhir tefsirlerde ve aynı adı taşıyan kitaplarda kalmıştır.⁴⁰⁶

³⁹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI/140.

³⁹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XL/416.

³⁹⁸ Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî, *Câmi'u't-tahşîl fî ahkâmi'l-merâsîl* (2. Baskı), tahkik: Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Âlemü'l-Kütüb Beyrût 1986, 238.

³⁹⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/701.

⁴⁰⁰ Alâî, *Câmi'u't-tahşîl*, 238.

⁴⁰¹ Alâî, *Câmi'u't-tahşîl*, 238.

⁴⁰² *Mevsû'atü akvâli'd-Dârekutnî*, II/452.

⁴⁰³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XL/416.

⁴⁰⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XL/417.

⁴⁰⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI/140.

⁴⁰⁶ Âdil Nüveyhid, *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hetta'l-'asri'l-hâdir* I-II (3. Baskı) Müessesetü Nüveyhid es-Sekâfiyye Beyrût 1988, I/347.

Tirmizî'nin *el-İlel*'de Buhârî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: “Mâlik'in hadisini rivayet eden adamlar içinde Atâ'dan başka hadisi terk edilmeyi hak eden kimse bilmiyorum.” Ben “Durumu nedir?” diye sorunca “Bütün hadisleri makluptur.” cevabını verdi.⁴⁰⁷

Tirmizî onun sika olduğunu, Mâlik ve Ma'mer gibi kişilerin ondan rivayette bulunduğunu ve mütekaddimîn içinde onun hakkında konuşan kimseyi işitmediğini belirtmiştir.⁴⁰⁸ Buhârî, el-Ukaylî ve İbn Hibbân onu zayıflar arasında saymıştır.⁴⁰⁹ İbn Maîn, Ebû Hâtim ve Dârekutnî onu sika kabul etmiştir.⁴¹⁰ el-İclî, Atâ el-Horasânî'nin sika olduğunu söylemiştir.⁴¹¹ Nesâî adının Ebû Eyyûb Atâ b. Abdullah el-Belhî olduğunu, Şam'da ikamet ettiğini ve onda bir beis olmadığını belirtmiştir.⁴¹² Ebû Hâtim de onda bir beis olmadığını belirtmiştir.⁴¹³ İbn Hacer ise onun doğru sözlü olduğunu ancak çokça vehim, irsâl ve tedlîs yaptığını belirtmiştir.⁴¹⁴

Vefatı:

Mâlik Atâ b. Abdullah'ın 50 senesinde doğduğunu ve 133'te vefat ettiğini belirtmiştir.⁴¹⁵ İbn Asâkir de Enes b. Mâlik'in görüşüne dayanarak 133'Te vefat ettiğini belirtmiştir.⁴¹⁶ Oğlu Osman b. Atâ Babasının 135 yılında Erîhâ'da vefat ettiğini söylemiştir.⁴¹⁷ Saîd b. Abdulaziz Erîhâ'da vefat ettiğini, Kudüs'te defnedildiğini söylemiştir.⁴¹⁸

⁴⁰⁷ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III/74.

⁴⁰⁸ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III/74.

⁴⁰⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI/141.

⁴¹⁰ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'* I-VIII (1. Baskı), tahkik: Muhammed Mustafa el-A'zâmî, Müessesetü Zâyid b. Sultân Âl Nehyân li'l-a'mâlî'l-hayriyye Ebû Zabî 2004, VI/82.

⁴¹¹ Seyyid Ebû'l-Mu'âtî en-Nûrî vd., *el-Câmi' fi'l-cerh ve't-ta'dîl* I-III (1. Baskı), 'Âlemü'l-Kütüb Beyrût 1992, II/206.

⁴¹² Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III/73.

⁴¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI/141.

⁴¹⁴ İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli (ülü)'t-takdîs bi-merâtibi'l-mevşûfine bi't-tedlîs*, tahkik: Âsım b. Abdullah, 64

⁴¹⁵ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III/73.

⁴¹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XL/420.

⁴¹⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/702.

⁴¹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI/142.

Bir görüşe göre Buhârî'nin Sahîh'inde Nûh sûresinin tefsirinde zikrettiği kişi Atâ'dır. Bize göre ise Atâ b. Ebî Rebâh'tır.⁴¹⁹

2.2.2.2. Sahîfenin Metni ve Rivayetlerin Tahriri

(2) صحيفة أبي هريرة من رواية كلثوم وعطاء:

1. أخبرنا الموفق بن سعيد، أنا أبو علي الصفار، أنا أبو سعد النصروي، أنا ابن زياد السمذي⁴²⁰، أنا ابن شيرويه، وأحمد بن إبراهيم، قالوا: نا إسحاق الحنظلي، أنا كلثوم بن محمد بن أبي سدر، ثنا عطاء بن مسلم الخراساني، عن أبي هريرة، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "الصلوات الخمس، والجمعة كفارات لما بينهن لمن اجتنب الكبائر"⁴²¹.
2. وبه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "بحسب امرئ من الشر أن يشار إليه في دينه أو دنياه إلا من عصمه الله"⁴²².
3. وبهذا الإسناد عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "إن الله لا ينظر إلى صوركم، وأموالكم ولكن ينظر إلى قلوبكم، وأعمالكم"⁴²³.

⁴¹⁹ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, III/702.

⁴²⁰ أبو محمد عبد الله بن محمد بن علي بن زياد السمذي، هو الصحيح كما ذكر في كتب السير. وكتبه د. محمد حميد ب (السندي)

⁴²¹ مسلم، "الطهارة"، (رقم: 233)؛ محمد بن عيسى بن سورة، أبو عيسى الترمذي، سنن الترمذي، تحقيق: أحمد شاكر، (مصر: مكتبة مصطفى البابي الحلبي، 1975)، "أبواب الصلاة"، (رقم: 214).

⁴²² إسحاق بن يعقوب بن مخلد، المعروف بابن راهويه، المسند، تحقيق: عبد الغفور بن عبد الحق البلوشي، (المدينة المنورة: مكتبة الإيمان، 1991)، 369/1 (رقم: 378)؛ سليمان بن أحمد بن أيوب، أبو القاسم الطبراني، المعجم الأوسط، تحقيق: طارق بن عوض الله، (القاهرة: دار الحرمين، د.ت.)، 72/7 (رقم: 689).

⁴²³ مسلم، "البر والصلة والآداب"، (رقم: 2564)؛ محمد بن يزيد القزويني، المعروف بابن ماجه، سنن ابن ماجه، تحقيق: محمد عبد الباقي، (مصر: دار إحياء الكتب العلمية، د.ت.)، "الزهد"، (رقم: 4143).

4. وبه قال: النبي صلى الله عليه وسلم "في الجمعة ساعة، لا يوافقها مسلم يصلي يسأل الله فيها خيراً إلا آتاه الله إياه ما لم يسأل مأثماً أو قطيعة رحم"⁴²⁴.
5. وبذا عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "المكر والخديعة في النار"⁴²⁵.
6. وبهذا عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "ثلاثٌ من أمر الجاهليّة: النياحة، (وتبرئ امرئ) من ابنه، وفخره على الناس"⁴²⁶.
7. وبهذا عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "ثلاث من أمر المنافق، وإن صام وصلى، وزعم أنه مسلم: إذا حدث كذب، وإذا وعد أخلف، وإذا اتّمن خان"⁴²⁷.
8. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "والذي نفسي محمد بيده لأن أصبر مع قوم يدعون الله ويذكرونه من صلاة الغداة إلى طلوع الشمس أحبّ إليّ من عتق أربع محرّرين من ولد إسماعيل، أو من العصر حتّى تغرب الشمس من أعتق مثلهم"⁴²⁸.

⁴²⁴ البخاري، "الدعوات"، (رقم: 6400)؛ مسلم، "الجمعة"، (رقم: 852).

⁴²⁵ إسحاق بن راهويه، المسند 370/1 (رقم: 381)؛ سليمان بن أحمد بن أيوب، أبو القاسم الطبراني، مسند الشاميين، تحقيق: حمدي بن عبد المجيد السلفي، (بيروت: مؤسسة الرسالة، 1984)، 304/3 (رقم: 2336).

⁴²⁶ الطبراني، مسند الشاميين، 305/3 (رقم: 2337)؛ (تبرئ امرئ من أبيه). (وتبرئ امرئ) غير واضحة في نسخة الأصل ولم يكتبها الدكتور محمد حميد الله. إسحاق بن راهويه، المسند 371/1 (رقم: 382) (تبرئ امرئ من ابنه).

⁴²⁷ البخاري، "الإيمان"، (رقم: 33)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 59).

⁴²⁸ إسحاق بن راهويه، المسند 371/1 (رقم: 384)؛ سليمان بن أحمد بن أيوب، أبو القاسم الطبراني، الدعاء، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، (بيروت: دار الكتب العلمية، 1413)، 525 (رقم: 1881).

9. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "والذي نفس محمد بيده، لا تدخلوا الجنة حتى تؤمنوا، ولا تؤمنوا حتى تحابوا، ألا أدلكم على أمر إذا أتيتموه تحاببتكم، قالوا: وما هو يا رسول الله؟ قال: أفشوا السلام بينكم"⁴²⁹.

10. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "لا تقوم الساعة إلا على شرار الناس"⁴³⁰.

11. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "لا تقوم الساعة على أحد يقول: لا إله إلا الله، أو يأمر بالمعروف أو ينهى عن المنكر"⁴³¹.

12. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "بادروا بالعمل ستاً: الدابة، وطلوع الشمس من مغربها، والدخان، والدجال، وخويصة أحدكم، وأمر العامة" قال كلثوم: خويصة أحدكم موته، وأمر العامة: الفتنة"⁴³².

13. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الله يحب الحيي، الحليم المتحلم، العفيف المتعفف، ويكره الفاحش المتفحش، البذيء، السائل، الملحف"⁴³³.

14. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إذا صلى الرجل المكتوبة، فلم يتم ركوعها وسجودها وتكبيرها والتضرع فيها كان كمثل التاجر لا (يشف له) حتى يفني رأس المال"⁴³⁴.

⁴²⁹ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 54)؛ أبو داود، "أبواب النوم"، (رقم: 5193).

⁴³⁰ مسلم، "الفتن وأشرار الساعة"، (رقم: 2949)؛ إسحاق بن راهويه، المسند، 372/1 (رقم: 386).

⁴³¹ إسحاق بن راهويه، المسند، 373/1 (رقم: 387).

⁴³² إسحاق بن راهويه، المسند، 373/1 (رقم: 388).

⁴³³ إسحاق بن راهويه، المسند، 374/1 (رقم: 389).

⁴³⁴ إسحاق بن راهويه، المسند، 374/1 (رقم: 390) (لا يشف له) غير واضحة في نسخة الأصل. ولم يكتبها الدكتور محمد حميد الله الطبراني، مسند الشاميين، 307/3 (رقم: 2345).

15. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن أشد الناس سرقة الذي يسرق من صلاته، قيل: يا رسول الله، فكيف يسرق من صلاته؟ قال: لا يتم ركوعها ولا سجودها"⁴³⁵.

16. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن من حسن الصلاة إقامة الصف"⁴³⁶.

17. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "ثلاث من كن (فيه) وجد بهن حلاوة الإيمان؛ أن يكون الله ورسوله أحب إليه مما سواه (ما)، وأن يحب (المرء) لا يحبه إلا لله، ويكره أن يرجع إلى الكفر بعد أن هداه الله للإسلام، كما يكره أن يقذف به في النار"⁴³⁷.

18. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن من الكبر من بطر الحق وغمض الناس"⁴³⁸.

19. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إلى ذكر الله فانتهوا"⁴³⁹.

20. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من أحدث حديثاً على نفسه، أو آوى محدثاً فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين، لا يقبل منه صرف ولا عدل"⁴⁴⁰.

⁴³⁵ أحمد، المسند، 90/18 (رقم: 11532)؛ أحمد بن علي بن المثنى، أبو يعلى الموصلي، المسند، تحقيق: حسين سليم الأسد، (دمشق: دار المأمون، 1984)، 481/2 (رقم: 1311).

⁴³⁶ البخاري، "الأذان"، (رقم: 722)؛ "مسلم"، (رقم: 435).

⁴³⁷ إسحاق بن راهويه، المسند، 375/1 (رقم: 393)؛ (فيه) و(المرء) و(ما) غير واضح في نسخة الأصل. البخاري، "،" (رقم: 16)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 43).

⁴³⁸ أبو داود، "اللباس"، (رقم: 4092).

⁴³⁹ إسحاق بن راهويه، المسند، 376/1 (رقم: 395).

⁴⁴⁰ إسحاق بن راهويه، المسند، 376/1 (رقم: 396).

21. قال الشيخ: وبإسنادنا إلى إسحاق، أنا جرير، عن عمرو بن قيس الملائي، عن أمية بن يزيد الشامي قال: قال: رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من أحدث في الإسلام حدثاً فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين، لا يقبل منه يوم القيامة صرف ولا عدل"، فقيل: يا رسول الله، فما الحدث؟ قال: "من قتل نفساً بغير نفس، أو امتثل مثله بغير قود، أو ابتدع بدعة بغير سنة، قال: والعدل الفدية، والصرف: التوبة"⁴⁴¹.

22. قال: الشيخ عدنا إلى رواية كلثوم، عن عطاء، عن أبي هريرة، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "سباب المؤمن فسق، وقتاله كفر"⁴⁴².
 23. وبهذا الإسناد عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الله ليضع رحمته على كل رحيم"، فقالوا: كلنا يرحم نفسه، فقال: "ليس يرحم أحدكم نفسه خاصة حتى يرحم الناس"⁴⁴³.

24. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن أصر البيوت من الخير البيت الصفر من كتاب الله"⁴⁴⁴.

25. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "والذي نفس محمد بيده ليردنّ على الحوض رجالٌ حتّى إذا رفعوا إليّ وعرفتهم حجبوا دوني، فأقول: أصحابي أصحابي، فيقال: إنك لا تدري ما أحدثوا بعدك"⁴⁴⁵.

⁴⁴¹ إسحاق بن راهويه، المسند، 377/1 (رقم: 397).

⁴⁴² ابن ماجه، "الفتن"، (رقم: 3940)؛ إسحاق بن راهويه، المسند، 379/1 (رقم: 400).

⁴⁴³ إسحاق بن راهويه، المسند، 379/1 (رقم: 401).

⁴⁴⁴ إسحاق بن راهويه، المسند، 379/1 (رقم: 402)؛ (أصغر) و(أصفر) هو الصحيح هكذا أخرجه الطبراني، مسند الشاميين، 309/3 (رقم: 2355).

⁴⁴⁵ إسحاق بن راهويه، المسند، 379/1 (رقم: 403)؛ الطبراني، مسند الشاميين، 310/3 (رقم: 2359).

26. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "والذي نفس محمد بيده، لتدخلن الجنة إلا من أبى"⁴⁴⁶.
27. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الله أوحى إلي أن تواضعوا، ولا يبغي بعضكم على بعض"⁴⁴⁷.
28. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "والله لغدوة أو راحة في سبيل الله خير من الدنيا وما فيها"⁴⁴⁸.
29. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من صلى صلاتنا، واستقبل قبلتنا، وأكل ذبيحتنا، وصام شهرنا، فذلك المسلم له ذمة الله وذمة رسوله"⁴⁴⁹.
30. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الإسلام بدأ غريباً وسيعود غريباً"⁴⁵⁰.
31. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "لا إيمان لمن لا أمانة له"⁴⁵¹.

⁴⁴⁶ البخاري، "الاعتصام بالكتاب والسنة"، (رقم: 7280).

⁴⁴⁷ إسحاق بن راهويه، المسند، 380/1 (رقم: 405)؛ الطبراني، مسند الشاميين، 310/3 (رقم: 2361).

⁴⁴⁸ البخاري، "الجهاد والسير"، (رقم: 2794)؛ ابن ماجه، "الجهاد"، (رقم: 2757).

⁴⁴⁹ إسحاق بن راهويه، المسند، 382/1 (رقم: 407)؛ الطبراني، مسند الشاميين، 311/3 (رقم: 2363).

⁴⁵⁰ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 145)؛ ابن ماجه، "الفتن"، (رقم: 3986) زاد "فطوبا للغرباء".

⁴⁵¹ إسحاق بن راهويه، المسند، 382/1 (رقم: 409)؛ الطبراني، مسند الشاميين، 311/3 (رقم: 2365).

32. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "المعتدي في الصدقة كمانعها"⁴⁵².

33. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "لا شغار في الإسلام، ويكون إن تنكح المرأة بصدّاق الأخرى، يقول: انكحني، وأنكحك بغير صدّاق فذلك شغار"⁴⁵³.

34. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من يريد الله به خيراً يفقهه في الدين"⁴⁵⁴.

35. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من دخل الجنة فهو على صورة آدم، ولم يزل الخلق ينقص حتّى اليوم"⁴⁵⁵.

36. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "بين يدي الساعة فتنة كقطع الليل المظلم، يصبح الرجل فيها مؤمناً ويمسي كافراً، ويمسي مؤمناً ويصبح كافراً، إن يبيع فيها أقوام دينهم بعرض الدنيا من قليل"⁴⁵⁶.

37. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من حلف بسورة من القرآن فعليه بكل آية منها يمين صبر إن فجره"⁴⁵⁷.

⁴⁵² إسحاق بن راهويه، المسند، 383/1 (رقم: 410)؛ الطبراني، مسند الشاميين، 311/3 (رقم: 2366).

⁴⁵³ مسلم، "النكاح"، (رقم: 1416)؛ أحمد بن شعيب بن علي الخراساني، النسائي، المجتبى من السنن "سنن النسائي الصغرى"، تحقيق: عبد الفتاح أبو غدة، (حلب: مكتبة المطبوعات الإسلامية، 1986)، "النكاح"، (رقم: 3338).

⁴⁵⁴ البخاري، "العلم"، (رقم: 71)؛ مسلم، "الزكاة"، (رقم: 1037).

⁴⁵⁵ البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3326).

⁴⁵⁶ الترمذي، "أبواب الفتن"، (رقم: 2195).

⁴⁵⁷ إسحاق بن راهويه، المسند، 402/1 (رقم: 442).

38. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الله أرسلني برسالته فضقت بها ذرعا وعلمت أن الناس مكذبي فأوعدني أن أبلغها أو ليعذبني"⁴⁵⁸.
 39. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "أرأيتم الزاني والسارق وشارب الخمر ما ترون فيهم؟" فقالوا: الله ورسوله أعلم قال: "هنّ فواحش وفيهنّ عقوبة"، ثم قال: "ألا أنبئكم ما أكبر الكبائر؟" قالوا: الله ورسوله أعلم، قال: "الإشراك بالله، وعقوق الوالدين، وقول الزور، وقتل مسلم، وقذف المحصنة"⁴⁵⁹.

40. وبذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "أتدرون ما النميمة"، فقالوا الله ورسوله أعلم، قال: "نقل حديث الناس بعضهم إلى بعض ليفسد بينهم"⁴⁶⁰.

41. وقال: "لو أنّ لابن آدم واديين من مال لا يتغى وادياً ثالثاً، ولا يملأ نفس ابن آدم إلاّ التراب، ويعفو الله عن يثاء"⁴⁶¹.
 42. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إنّما هما النّجدان: نجد الخير ونجد الشر، فلا يكن نجد الشر أحبّ إلى أحدكم من نجد الخير"⁴⁶².

⁴⁵⁸ إسحاق بن راهويه، المسند، 402/1 (رقم: 443)؛ الطبراني، مسند الشاميين، 314/3 (رقم: 2376).

⁴⁵⁹ البخاري، "الحدود"، (رقم: 6857)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 89).

⁴⁶⁰ إسحاق بن راهويه، المسند، 402/1 (رقم: 445)؛ الطبراني، مسند الشاميين، 314/3 (رقم: 2377).

⁴⁶¹ البخاري، "الرقاق"، (رقم: 6436)؛ مسلم، "الزكاة"، (رقم: 1048)؛ إسحاق بن راهويه، المسند، 403/1 (رقم: 446).

⁴⁶² إسحاق بن راهويه، المسند، 403/1 (رقم: 447)؛ الطبراني، مسند الشاميين، 314/3 (رقم: 2379).

43. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الله أجاركم من ثلاث: لن تجتمعوا كلكم على ضلالة، وأن يظهر فيكم الباطل، وأن تدعوا بدعوة فتهلكوا جميعاً؛ و(لا بد لكم) من الدخان والدجال والدابة"⁴⁶³.

44. قال: الشيخ وبإسنادنا إلى إسحاق، أنا يحيى بن سعيد، عن المهلب بن أبي حبيبة، ثنا الحسن، عن أبي بكر (ة) عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يقولن أحدكم إني صمت رمضان كله، وقمته كله، قال: فلا أدري أكره التزكية، (أم لا) قال: لا بدّ من رقدة أو غفلة"⁴⁶⁴.

45. قال الشيخ: وعدنا إلى رواية كلثوم، عن عطاء، عن أبي هريرة، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الله اختار لكم أفضل الكلام، ليس من القرآن، وهو من القرآن: لا إله إلا الله، والله أكبر، سبحان الله وبحمده، والحمد لله رب العالمين، ولا حول ولا قوة إلا بالله"⁴⁶⁵.

46. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الله رفيق يحب الرفق، ويعطي على الرفق ما لا يعطي على العنف"⁴⁶⁶.

47. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "ما توادّ اثنان في الله والإسلام ففرق ذلك بينهما إلا من ذنب يحدثه أحدهما"⁴⁶⁷.

⁴⁶³ إسحاق بن راهويه، المسند، 403/1 (رقم: 448).

⁴⁶⁴ سليمان بن الأشعث بن إسحاق، أبو داود السجستاني، سنن أبي داود، تحقيق: محمد محي الدين عبد الحميد، (بيروت: المكتبة العصرية، د.ت.)، "الصوم"، (رقم: 2415)؛ النسائي، "الصيام"، (رقم: 2109).

⁴⁶⁵ إسحاق بن راهويه، المسند، 405/1 (رقم: 451)؛ الطبراني، مسند الشاميين، 315/3 (رقم: 2382).

⁴⁶⁶ ابن ماجه، "الرفق"، (رقم: 3688)؛ صحيح ابن حبان، "الصحيح"، 309/2 (رقم: 549).

⁴⁶⁷ إسحاق بن راهويه، المسند، 406/1 (رقم: 453)؛ الطبراني، مسند الشاميين، 316/3 (رقم: 2384).

48. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "رأس الكفر من قبل المشرق"⁴⁶⁸.

49. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "لا تزال من أمتي أمة يجاهدون في سبيل الله، لا يضرهم خلاف من خالفهم حتى يجيء أمر الله وهم كافرون"⁴⁶⁹.

50. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إذا دعي أحدكم إلى طعام فليجب، فإما أن يأكل وإما أن يتفضل، فإذا ولج الرسول قبله فهو إذنه، وإن دخل هو قبله فليستأذن"⁴⁷⁰.

51. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "اشترى رجل من بني إسرائيل من آخر أرضاً فأصاب فيها جرة من ذهب مختومة فقال: للذي باع الأرض خذ جرتك هذه فإني إنما ابتعت الأرض ولم أبتع الذهب، فقال الآخر: أترد علي مالا قد نزعه الله مني، قال: فاختصما إلى قاضي، فقال: ألكما أولاد، فقالوا: نعم، قال: هذا: لي غلام، وقال: الآخر: لي جارية، قال: فانكحوا أحدهما الآخر، وأعطوهما المال فليستغنيا منه وليتصدقا"⁴⁷¹.

52. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "الجنة حفت بالمكاره والنار حفت بالشهوات"⁴⁷².

⁴⁶⁸ البخاري، "بدء الخلق"، (رقم: 3301)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 52).

⁴⁶⁹ البخاري، "العلم"، (رقم: 71)؛ مسلم، "الإمارة"، (رقم: 1920)؛ إسحاق بن راهويه، المسند، 406/1 (رقم: 455).

⁴⁷⁰ مسلم، "النكاح"، (رقم: 1430)؛ إسحاق بن راهويه، المسند، 407/1 (رقم: 456).

⁴⁷¹ إسحاق بن راهويه، المسند، 407/1 (رقم: 457)؛ (فليستغينا منه وليتصدقا). الطبراني، مسند الشاميين، 317/3 (رقم: 2389).

⁴⁷² البخاري، "الرقاق"، (رقم: 6487).

53. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "لما خلق الله الخلق، كتب كتاباً، ووضعته عنده فوق عرشه، كتب فيه: أن رحمتي غلبت غضبي"⁴⁷³.

54. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إني لأجد التمرة ساقطة، فأرفعها لأكلها فأخشى أن يكون من الصدقة فألقيها"⁴⁷⁴.

55. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن المملوك إذا توفي وهو يحسن عبادة ربه، وينصح لسيده يعفيه الله"⁴⁷⁵.

56. وبذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "رأى عيسى ابن مريم رجلاً يسرق، فقال: له أسرقت، قال: لا والله الذي لا إله إلا هو، فقال عيسى: أمنت بالله، وكذبت البصر"⁴⁷⁶.

57. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "لا أوتيتكم شيئاً، ولا أمنعكموه، إن أنا إلا خازنٌ أضع حيث أمرت"⁴⁷⁷.

58. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من قام ليلة القدر إيماناً بالله وتصديقاً به غفر له ما تقدم من ذنبه"⁴⁷⁸.

⁴⁷³ البخاري، "بدء الخلق"، (رقم: 3194). مسلم، "التوبة"، (رقم: 2751).

⁴⁷⁴ البخاري، "في اللقطة"، (رقم: 2432). مسلم، "الزكاة"، (رقم: 1070).

⁴⁷⁵ البخاري، "العنق"، (رقم: 2549).

⁴⁷⁶ إسحاق بن راهويه، المسند، 425/1 (رقم: 485).

⁴⁷⁷ إسحاق بن راهويه، المسند، 425/1 (رقم: 486).

⁴⁷⁸ البخاري، "الصوم"، (رقم: 1901)؛ مسلم، "،"، (رقم: 760)؛ إسحاق بن راهويه، المسند، 425/1 (رقم: 487).

59. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْتَقِلُ فِي جَسَمِ ابْنِ آدَمَ، فَإِذَا عَصَمَهُ اللَّهُ مِنْ بَابٍ تَحَوَّلَ لَهُ مِنْ بَابٍ آخَرَ حَتَّى يَهْلِكَ فِي لِعْضِهِ"⁴⁷⁹.

60. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "دَخَلْتُ الْجَنَّةَ فَوَجَدْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا، وَسَاكِنَهَا الْمَسَاكِينَ"⁴⁸⁰.

61. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه سئل: أي الإسلام أفضل؟ قال: "من سلم المسلمون من لسانه ويده"⁴⁸¹.

62. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "والذي نفسي بيده لصلاة في مسجد المدينة أفضل من ألف صلاة فيما سواه، ليس الكعبة"⁴⁸².

63. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من قام ليلة القدر إيماناً بالله وتصديقاً به غفر الله له ما تقدم من ذنبه"⁴⁸³.

64. وبهذا عن أبي هريرة قال: استب رجلان فغير أحدهما الآخر بأمه، فبلغ ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فدعا الرجل، فقال: "غيرته بأمه؟" فأعاد ذلك مراراً، فقال الرجل: يا رسول الله: استغفر الله لما قلت، فقال: رسول الله صلى الله عليه وسلم "ارفع رأسك فانظر إلى الملاء" فنظر إلى من حول

⁴⁷⁹ إسحاق بن راهويه، المسند، 426/1 (رقم: 488).

⁴⁸⁰ إسحاق بن راهويه، المسند، 426/1 (رقم: 490)؛ أحمد، المسند، 333/13 (رقم: 7951).

⁴⁸¹ البخاري، "الرقاق"، (رقم: 6484).

⁴⁸² البخاري، "فضل الصلاة في مسجد مكة والمدينة"، (رقم: 1190)؛ مسلم، "الحج"، (رقم: 1394).

⁴⁸³ البخاري، "الصوم"، (رقم: 1901)، مسلم، "صلاة المسافرين وقصرها"، (رقم: 760)؛ إسحاق بن راهويه، المسند، 425/1 (رقم: 487).

رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: "وما أنت بأفضل من أحمر وأسود منهم إلا من كان له فضل الدين"⁴⁸⁴.

65. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "كل مسلم على مسلم محرم، والذي نفسي بيده، إن الشيطان ليخرج من البيت، يسمع سورة البقرة تقرأ فيه، وقال: التآني من الله، والعجلة من الشيطان"⁴⁸⁵.

66. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "المسلم أخو المسلم لا يظلمه، ولا يخذله، ثم أشار بيده إلى صدره، فقال: التقوى هاهنا"⁴⁸⁶.

67. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن من أكمل الناس إيماناً أحسنهم خلقاً"⁴⁸⁷.

68. وبهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "والله لقاب قوس أحدكم أو(سود)سوطه) في الجنة خير مما بين السماوات والأرض"⁴⁸⁸.

⁴⁸⁴ إسحاق بن راهويه، المسند، 427/1 (رقم: 493)؛ الطبراني، مسند الشاميين، 306/3 (رقم: 2243).

⁴⁸⁵ الترمذي، "أبواب فضائل القرآن"، (رقم: 2877)؛ إسحاق بن راهويه، المسند، 428/1 (رقم: 494).

⁴⁸⁶ الترمذي، "أبواب البر والصلة"، (رقم: 1927)؛ إسحاق بن راهويه، المسند، 449/1 (رقم: 521).

⁴⁸⁷ أبو داود، "السنة"، (رقم: 4682)؛ الترمذي، "أبواب الرضاع"، (رقم: 1162)؛ إسحاق بن راهويه، المسند، 449/1 (رقم: 522).

⁴⁸⁸ البخاري، "الجهاد والسير"، (رقم: 2793) (أو سوطه) غير واضحة في نسخة الأصل ولم يكتبها د. محمد حميد الله.

Sonuç:

İshâk el-Hanzalî'den Ebû Hüreyre'ye kadar olan râvilerin -ki bunlar Külsûm ve Atâ'dır- durumu şu şekildedir:

Külsûm: İbn Muhammed b. Sidre el-Halebî. Şamlılar arasında sayılmıştır. Atâ el-Horasânî'den rivayetleriyle tanınmıştır. İshâk b. İbrâhim el-Hanzalî, Ya'kûb b. Ka'b el-Antakî rivayet etmiştir.

Ebû Eyyûb veya Ebû Osman **Atâ b. Ebî Müslim el-Horasânî**. Ebû Müslim'in tam adı Abdullah el-Belhî el-Horasânî'dir. Bir rivayete göre Atâ b. Meysere'dir. Meysere ise Mühelleb b. Ebî Safra'nın mevlâsıdır. Şam'da ikamet etmiştir.

Saîd b. Müseyyeb, Saîd b. Cübeyr ve İbn Abbas'ın mevlâsı İkrime'den rivayet etmiştir. Ondan ise Atâ b. Ebî Rebâh, İbn Cüreyc, Ma'mer, Mâlik, Sa'd, Hammâd b. Seleme ve Yezîd b. el-Hâdî rivayet etmiştir. Haccâc b. Muhammed'in Şu'be'den yaptığı nakle göre o şöyle demiştir: Atâ el-Horasânî yaşlı iken bize rivayet etti.

Yahya onun sika olduğunu ve ed-Dûrî'nin ondan rivayet ettiğini belirtmiştir. Ebû hâtim onda bir beis olmadığını, sadûk ve sika olduğunu ve hadisinin hüccet olduğunu belirtmiştir. 50'de doğmuş, 135'te vefat etmiştir.

Dârekutnî onun sika olduğunu ancak İbn Abbas'ı görmediğini ve hadis işitmediğini belirtmiştir. Müslim hadisleri tahrîcde teferrüd etmiştir.

المدينة قلت محمد بن عمرو عن ابي سلمة عن ابي هريرة اخبرنيك او
 محمد بن عمرو عن ابي هريرة قال لقد بليت
 ثم رجع راسه فقال محمد بن عمرو عن ابي سلمة عن ابي هريرة اشهر ومحمد
 بن عمرو عن ابي هريرة اثبت واقوم فاثبت سنة ست وثلاثين ومائة
 حدثنا محمد بن عمرو عن ابي هريرة
 قلت كل يوم عن عطاء عن ابي هريرة اخبرنا
 الموقر عن محمد بن عمرو عن ابي سلمة عن ابي هريرة اخبرنا
 السجستاني عن ابي هريرة عن ابي سلمة عن ابي هريرة اخبرنا
 من محمد بن عمرو عن ابي سلمة عن ابي هريرة عن ابي سلمة عن ابي سلمة
 الله صلى الله عليه وسلم قال الصلوات الخمس والجمعة كفارات لما بينهن
 لمن اجتنب الكبائر وبم عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال
 بحسبي من امر الله اني شارب اليه في ربه او دنياه الامم عصمة
 الله في هذا لا ينقض عن النبي صلى الله عليه وسلم قال ان الله لا ينظر
 الى صوركم ولا اصولكم ولكن ينظر الى قلوبكم واعمالكم وبم قال النبي صلى
 الله عليه وسلم قال في الجمعة لا يوافقها مسلم يقضي فليسأل الله فيها
 خيرا الا اياه الله اياه علمه بصلاته ما شاء او فطيلة يعجز وهذا عن
 النبي صلى الله عليه وسلم قال في الجمعة في الفداء وهذا عن النبي صلى
 الله عليه وسلم قال ثلث من امر الكاهلية النجاسة ومن اشبه
 بجزءه على الناصية وهذا عن النبي صلى الله عليه وسلم قال ثلث من امر النفاق و
 ان يكلم ويكلم فيهم انما حدثت كذب واذا عد اخلف
 واذا اذن خان وهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال في المراك

لنفس محمد بن عمرو لان اصبر مع قوم يلعون الله وتذكرون من خلق الخدابة
 الى طلوع الشمس اجبا الى من عرق اربع محرر من كذا سجيل
 او من العصر حتى تغرب الشمس من العرق فبالله وهذا عن رسول الله
 صلى الله عليه وسلم قال والذي نفسي بيده لا يدخلوا الجنة حتى يرموا
 ولا يؤمنوا حتى يجابوا فلا احدكم على امر اذا اتفقوا بما بينهم قالوا
 يوما مؤمرا رسول الله قال انشوا السلام بينكم وهذا عن رسول الله
 صلى الله عليه وسلم قال لا تقوم الساعة الا على شراو الناس وهذا
 عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا تقوم الساعة على احد منكم
 الا الله الا الله اياما بالمعروف والنهي عن المنكر وهذا عن رسول الله
 صلى الله عليه وسلم قال ياد روبا يا جمل ستة الامة وطلوع الشمس من
 مغربها والفرقان الدجال وخويصة احدكم وامر العامة فان كل يوم
 خويصة احدكم مؤنة وامر العامة القيمة وهذا عن رسول الله
 صلى الله عليه وسلم قال ان الله يحب الجير الجليل المتكلم العفيف المتعفف
 ويكره الفاحش المتعشش الذي يسايل الخلف وهذا عن رسول
 الله صلى الله عليه وسلم قال اذا علم على الرجل المتقنة فليتم ركنها وحفظ
 وتكبيرها والنقص فيها كان كشرا الناجر لا حتى تغني عن المال
 وهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ان الشدة للناس سيرة
 التي سرف من ملوثة قيل يا رسول الله فليكن سرف من ملوثة قال
 سرف من ملوثة ولا سرف من ملوثة وهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال
 ان من عيش الضيق اقامته الصفة وهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم
 قال ثلث من كن فيه من ملوثة الايمان ان يكون لله ورسوله

شيئا ولا منعكم به ان انا الاخلاص اضحى حيث لم ننهه وهذا عن
رسول الله صلى الله عليه وسلم قال من قام ليلة القدر ايمانا بالله و
تقيا لغيره عظم له ما تقدم من ربه وهذا عن رسول الله صلى الله عليه
وقال ان الشيطان ينفلج جسمه ان ادم فاذا اعطيه الله من باب تحول له
من باب التحول حتى يملكه في اجنحه وهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم
قال قلت لجنه فوجدت اكثر اهلها وبياتها الماكين له وهذا عن رسول
الله صلى الله عليه وسلم انه قيل لى الاسلام افضل قال من سلم المليون
من سائر دينه وهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال والذى هبني
بيده الصلوة في مسجد المدينة افضل من الف صلوة فيما سواه ليس الكعبة
وهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال من نام ليلة القدر ايمانا
بالله وتقيادها عظم الله له ما تقدم من ربه وهذا عن ابي هريرة قال
استبى جلال في غير احد ما الاخر بانه فخلق ذلك رسول الله صلى الله
فدعا الرجل فقال خير ثم نام فاعاد ذلك ثم ارا فقال الرجل يا رسول
الله استغفر الله ما فعلت فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ارفع
راحتك فادخل الى الملاء فطر الحق رسول الله صلى الله عليه وسلم
فقال وما انت بافضل من الحق اسود منهم الامم كان له فضل الدين
وهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال كل مسلم على علم محمد والى نبي
بيده ان الشيطان يخرج من البيت سمح سورة البقرة يراخيه وقال
الثاني من الله والعلة من الشيطان وهذا عن رسول الله صلى الله عليه
والا لم يخر لي لم يظلمه وابتدله ثم اشار بيده الى صدره فقال
التي هي اعداء وهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ان من عمل

الغاس ايمانا احبهم خلقا وهذا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال
والله لقات قوس اجلك او سجد في الجنة خير مما بين السموات والارض
خاتم حتى تعرف حال الرواه من الحق الخاطي الى
اي هسرة وهو كل شئ وعطى اما كل شئ فهو ان من من اي سدة للهي
عبدان في الشامين واشهر الرواه عن عطى الراياضي روى الحق
من ابرهم الخاطي ولعقوب من كعب الانطاك ليس بذلك واما عطى فهو ابو
ايوب واهل الرواه عن عطى ان لم الحسرا في واسم الى مسلم عبد
البحر خراساني فقال عطى ان يتيه مولى المذهب من اي صفوة
سكن ايام روى عن سعيد بن السيب وسعيد بن جبير وعكرمة
مولى ابراهيم روى عنه عطى ان اي ربح المكي ولم يخرج وعمره مائة
ويعد وحملا من كلمة ويرد من الهاد قال حجاج بن محمد عن شعبه لفرما
عطى الراياضي وكان شيئا قال يحيى موهبة روى عنه الدوركي قال
ابو حاتم لا بأس به صدوق ثقة حجة بحديثه ما في سنة حسن ثلاثين
ومائة وولده خمسة عشر قال الدارقطني موثقة في ثقته الا انه لم يسمع
من ابراهيم ولا رآه الا في نسخة من باخرج حديثه

2.2.3. Abdurrezzâk'ın, Mamer, Zührî, Saîd b. Müseyyeb, Ebû Hüreyre Tarikiyle Rivayet Ettiği Sahîfe

2.2.3.1. Sahîfedeki Raviler

- **el-Muvaffak b. Saîd**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Ebû Ali es-Safr**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Ebû Sa'd en-Nasûrî**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **İbn Ziyâd es-Simzî**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **İbn Şîreveyh.**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Ahmed b. İbrahim.**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **İshak el-Hanzalî**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Abdurrezzâk**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Ma'mer**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Zührî (ö. 124/742)**

İmam, alem, fakîh, hâfız, hadisleri tedvîn eden kişi, tâbiî, Medineli.⁴⁸⁹ Hâfız el-İrakî sahabenin büyüklerini görmediğinden dolayı tâbiînin küçüklerinden olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁰

Tam adı Ebû Bekir Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdullah Şihâb b. Abdullah b. Hâris b. Zühre b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b, Lüey b. Gâlib el-Kureyşî ez-Zührî el-Medenî'dir.⁴⁹¹ Duheym ve Ahmed b. Sâlih'in belirttiğine göre 50 yılında doğmuştur.⁴⁹² Siyercilerin çoğu da bu görüştedir. Halife b. Hayyât 51'de doğduğunu belirtmiştir. Yahya b. Bükeyr ise 56'da doğduğunu söylemiştir.

Anbese'nin Yunus kanalıyla İbn Şihâb'tan naklettiğine göre o şöyle demiştir: Buluğa ermiş iken Mervân'a gittim.

Bu rivayette Yahya b. Bükeyr vardır. Bu, bâtıldır. Çünkü Abdülmelik b. Mervân'a gitmiştir. Anbese hadis yazacak durumda değildi.⁴⁹³

Medine'de doğmuştur. Bir rivayete göre on sahabeyi görmüştür.⁴⁹⁴ Sahabe asrının sonlarında yirmi küsur yaşlarında iken ilim tahsiline başlamıştır.⁴⁹⁵ Ebû Hüreyre'yi görmüş olması muhtemeldir. Câbir, Ebû Saîd el-Hudrî, Râfi' b. Hadîc ve Ubâde b. Sâmit'ten rivayet etmiştir. Ubâde b. Sâmit'ten irsâl yapmıştır. Ahmed b. el-Acîlî İbn Şihâb'ın İbn Ömer'den üç hadis işittiğini belirtmiştir. Abdurrezzâk'ın Ma'mer'den naklettiğine göre Zührî İbn Ömer'den iki hadis işitmiştir.⁴⁹⁶ Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn ise onun İbn Ömer'den işitmediğini söylemiştir.⁴⁹⁷

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel babasından, o da Şuayb b. Harb'ten, o da Mâlik b. Enes'ten rivayet ettiğine göre Mâlik şöyle demiştir: Zührî ve Muhammed b.

⁴⁸⁹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII/97.

⁴⁹⁰ Ebû Amr Nûreddin b. Ali b. Abdullah es-Sa'dî el-Vassâbî, *Tuḥfetü'l-lebîb bi-men tekellam fihimü'l-hâfız İbn Hacer mine'r-ruvâti fî gayri't-takrîb* I-II (1. Baskı), Mektebetü İbn Abbas Mansûra 2010, II/66.

⁴⁹¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/326.

⁴⁹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/326.

⁴⁹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/326.

⁴⁹⁴ Ebû't-tayyib Muhammed Sıddîk Hân el-Buhârî, *et-Tâcü'l-mükellel min cevâhiri meâsiri't-tirâzi'l-âhiri ve'l-evvel*, 92.

⁴⁹⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/499.

⁴⁹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/326.

⁴⁹⁷ Alâî, *Câmi'u't-taḥşîl*, 269.

Münkedir'in meclisine giderdik. Zührî bize "İbn Ömer şöyle derdi." diyer haber verirdi. Sonrasında yanında oturduğumuzda ona "İbn Ömer'den naklettiğini kim sana haber verdi?" diye sorduk. O da "Oğlu Sâlim" diye cevap verdi.⁴⁹⁸ Dârekutnî'ye göre onun Ümmü Abdillâh ed-Devsîyye'den işitmesi doğru değildir.⁴⁹⁹

Şam'da Enes b. Mâlik'le görüşmüş ve ondan rivayet etmiştir. Ayrıca Sehl b. Sa'd,⁵⁰⁰ Abdurrahman b. Ezher, Süneyn b. Ebî Cemîle, Ebü't-Tufeyl b. Âmir, Rebîa b. Abbâd, Abdullah b. Sa'lebe, Kesîr b. Abbas b. Abdulmuttalib, ame b. Vakkâs, Sâib b. Yezîd, Saîd b. Müseyyeb Ebû Ümâme b. Sehl,⁵⁰¹ Urve b. Zübeyr, Sâlim b. Abdullah, Abdülmelik b. Mervân, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe ve diğerlerinden rivayet etmiştir.⁵⁰²

Ondan Mâlik b. Enes, Ma'mer b. Râşid, Evzâî, Amr b. Dînâr, İbn Cüreyc, Sâlih b. Keysân, Atâ b. Ebî Rebâh, Ömer b. Abdülaziz (ondan yirmi küsur yıl önce vefat etmiştir), Katâde b. Di'âme, Süfyân b. Uyeyne, Eyyûb es-Sahtiyânî ve çokları rivayette bulunmuştur.⁵⁰³ Ebu Dâvûd iki bin iki yüz kadar hadis rivayet ettiğini ve yarısının müsned olduğunu belirtmiştir. Ali b. el-Medînî yaklaşık iki bin hadisinin olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁴

Ziriklî infak edilebilecek kişilerin hayatı hakkında *taḳdîru farḍi'n-naḫâḫât* adlı bir eseri olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁵ Ayrıca *Tenzîlü'l-Ḳur'ân* adlı bir eseri vardır. Bu eser basılmıştır.⁵⁰⁶

⁴⁹⁸ Ebü'l-muâtî vd., *Mevsû'atü aḳvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs ve 'ilelih*, III/314.

⁴⁹⁹ Necmüddin Halef, *Mu'cemü'l-cerhi ve't-ta'dîl li-ricâli's-süneni'l-kübrâ* (1. Baskı), Dâru'r-Râye Ammân 1989, 153.

⁵⁰⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/327.

⁵⁰¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/499.

⁵⁰² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/327.

⁵⁰³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/327.

⁵⁰⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/327.

⁵⁰⁵ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII/97.

⁵⁰⁶ Âdil Nüveyhid, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, II/637.

el-Fesevî'nin Hüseyin b. Hasan'dan, o da Abdurrezzâk'tan, o da Ma'mer'den, o da Zührî'den naklettiğine göre o şöyle demiştir: “Sekiz yıl boyunca dizim, Saîd b. Müseyyeb'in dizine değdi.”⁵⁰⁷

İbn Sa'd'ın Muhammed b. Ömer'den, o da Abdurrahman b. Abdulaziz'den naklettiğine göre o şöyle demiştir: Zührî'yi şöyle derken işittim: Malım olmadan veya divanda çalışmadan büyüdüm. Kavmimin nesebini Abdullah b. Sa'lebe b. Saîr'den öğreniyordum. O kavmimin müttefiki ve kız kardeşinin oğluydu ve bunu biliyordu. Bir adam gelip talakla ilgili bir mesele sordu. O buna cevap veremedi ve Saîd b. Müseyyeb'i işaret etti. Kendi kendime “Rasûlullah'ın (s.a.v.) saçını meshettiğini söyleyen ama bunu bilemeyen bu yaşlı adamın yanında ne yapıyorum?” dedim. Sonra soru soranla birlikte Saîd b. Müseyyeb'in yanına gittim ve İbn Sa'lebe'yi terk ettim. Fıkıh öğreninceye kadar Urve, Ubeydullah ve Ebû Bekir Abdurrahman'ın meclisine katıldım. Daha sonra Şam'a gittim. Dimaşk camisine seher vakti girdiğimde bir gruba imamlık yaptım. İmam odası çok büyüktü. İçinde dolaşırken oradakiler bana nesebimi sordu. Ben de “Kureyşli bir adam” dedim. Onlar da çocuk sahibi olan câriyelerle ilgili hükmü bilip bilmediğimi sordu. Onlara Ömer b. Hattâb'ın sözünü söyledim. Onlar, “Bu, Kabîsa b. Züeyb'in meclisidir. O seni himaye eder. Emîrû'l-mü'minîn ona bunu sordu. O da bize sordu. Bizde böyle bir bilgi bulamadı.” dediler. Sonra Kabîsa geldi. Bunu ona haber verdiler. Bana nesebimi, Saîd b. Müseyyeb'i ve onun gibileri sordu. Ben de anlattım. O “Ben seni emîrû'l-mü'minîn'in yanına götüreceğim.” dedi. Sabah namazını kıldı ve gitti. Ben de onu takip ettim. Abdülmelik'in yanına girdi. Ben de güneş yükselinceye kadar kapıda bekledim. Biraz sonra kapıcısı çıktı ve “Medineli Kureyşli nerede?” diye sordu. Ben de “Burdayım.” dedim. Onunla birlikte emîrû'l-mü'minîn'in yanına girdim. Önünde kapattığı bir mushaf vardı. Kaldırılmasını emretti. Bunun üzerine mushafı kaldırdılar. Yanına sadece Kabîsa vardı. Ona halife olarak selam verdim. O kim olduğumu sordu. Ben “Muhammed b. Messâk” dedim ve Zühre'ye kadar nesebimi saydım. O da: “Oo, isyana teşvik eden kavim.” dedi. Müslim b. Ubeydullah Zübeyr ile birlikteydi.

Sonra “Çocuk doğuran câriyelerle ilgili bilgin nedir? diye sordu. Saîd'den haber verdim. O da onun nasıl olduğunu sordu. Ona anlattım ve “Ebû bekir b. Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm bana haber verdi ki ...” deyince onu sordu. Sonra Hz. Ömer'in Çocuk

⁵⁰⁷ el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I/631.

doğuran câriyelerle ilgili sözünü aktardım. Kabîsa'ya dönerek “Bunun adı âfâkta yazılacak.” dedi. Onunla baş başa kalamayacağımı ve bir daha yanına gelmeyeceğimi düşündüm ve ona şöyle dedim: “Emîrû'l-mü'minîn bana merhamet edip bana ihsanda bulunmak istemeyi düşünürse yapabilir.” O “Kalk şimdi. İşine git.” dedi. Allah'a yemin olsun kendisi için çıktığım herşeyden ümit keserek dışarı çıktım. Ben o zaman çok fakirdim. Sonra Kabîsa çıktı ve kınayarak bana yöneldi ve “Emrim olmadan yaptığın şeyi sana yaptıran nedir?” dedi. Ben de “Allah'a yemin olsun ki bir daha gitmeyeceğimi düşündüm.” dedim. O evine gelmemi istedi. Bineğinin arkasında yürüdüm. İnsanlar onunla konuşuyordu. Evine girdi. Kısa bir zaman sonra bir hizmetçi çıktı ve bana yüz dinar, bir katır, bir hizmetçi ve on elbise verdi. Ertesi gün katırla yanına gittim. Beni Emîrû'l-mü'minîn'in huzuruna çıkardı ve “Benim yetebileceğim bir konuda sakın onunla konuşma!” dedi. Ona selam verdim. O da oturmam için işaret etti. Daha sonra Kureyş'in nesebi hakkında soru sormaya başladı. O bu konuda benden daha bilgiliydi. Bu yüzden bu kesmesini temenni ettim. Daha sonra bana “Ev ahalisinin geçimini saha ihsan ettim.” dedi. Sonra Kabîsa'ya bunu divana yazmasını emretti ve “Divanının nerede olmasını istersin? Burada Emîrû'l-mü'minîn'in yanında mı, yoksa memleketinde mi?” diye sordu. Ben de “Ey mü'minlerin emiri! Sizinleyim.” dedim. Çıktıktan sonra Kabîsa “Emîrû'l-mü'minîn, sohbetinde bulunmanı, arkadaş rızkı verilmesini ve ihsanın daha çok olmasını emretti. Emîrû'l-mü'minîn'in kapısını tut.” dedi. Bir iki gün geri kaldım. Bunun üzerine beni çok azarladı. Ben de artık hiç geri kalmadım. Abdülmelik bana kiminle karşılaştığımı sormaya başladı. Ben de karşılaştığım kişileri saydım. O “Ensâr'a ne dersin? Çünkü sen onların yanında ilim buldun. Efendilerinin oğlu Hârîce b. Zeyd hakkında ne dersin?” diye sordu. Ayrıca onlardan birisinin adını söyledi. Ben de Medine'ye gelerek bu kişileri sordum ve onları dinledim. Abdülmelik vefat edince oğlu Velîd'in, sonra Süleyman, daha sonra Ömer b. Abdulazîz'in, ondan sonra da Yezîd'in yanında kaldım.” Yezîd b. Abdülmelik Zührî'yi ve Selmân b. Habîb el-Muhâribî'yi kadı olarak tayin etti.

Sonrasında Hişâm b. Abdülmelik'in yanında kalan Zührî, Hişâm'ın oğullarına hoca olarak tayin edildi ve onlarla birlikte hacca gitti.⁵⁰⁸ Leys İbn Şihâb'ın Abdülmelik'in yanına 82'de geldiğini belirtmiştir.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/330.

⁵⁰⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/328.

Ebû Sâlih el-Leys İbn Şihâb'tan daha bilgili bir âlim görmediğini belirterek şöyle demiştir: “O terğibi anlatırken bundan daha güzeli olamaz derdin. Araplar ve ensâptan bahsederken bundan daha güzeli olamaz derdin. Kur'an ve sünnetten bahsederken hadis rivayet ederdi.”⁵¹⁰

Ebü'z-Zinâd Zührî ile beraber tavaf yaparlarken yanında sahife ve elvha taşıdığını ve işittiği her şeyi yazdığını belirtmiştir. Bir rivayette “Ona gülerdik. Ona ihtiyaç olunca onun insanların en bilgilisi olduğunu bildim.” demiştir.⁵¹¹

İbn Hayseme'nin İbrâhim b. Münzir'den, o da Maan'dan, oda İsa'dan, o da Zührî'nin yeğeninden naklettiğine göre o Amcasının Kur'an-ı Kerim'i seksen gecede ezberlediğini belirtmiştir.⁵¹² Ma'mer Zührî'nin kimseye “tekrar et” demediğini söylemiştir.⁵¹³ Hâlid b. Nizâr el-Eylî'nin Süfyân'dan naklettiğine göre Zührî Medine'deki en bilgili kişiydi.⁵¹⁴

Ebü Seleme el-Munkırî'nin İbn Uyeyne'den, o da Amr'dan naklettiğine o şöyle demiştir: İbn Abbas, İbn Ömer, Câbir ve İbnü'z-Zübeyr'in meclisine katıldım. Zührî'den hadisi daha düzenli tutan kimse görmedim.⁵¹⁵

Muhammed b. Sehl b. Asker Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediğini nakletmiştir: Zührî hadis ve sened konusunda insanların en iyisidir.⁵¹⁶

İbn Ebî Hâtim'in Abdurrahman'dan, o da Muhammed b. Yahya'dan, o da Mahmûd b. Gaylân'dan, o da Abdurrezzâk'tan naklettiğine göre Ma'mer onlara bir adamdan haber vererek Ömer b. Abdulaziz'in şöyle dediğini nakletti: İbn Şihâb'a gidin. Geçen sünneti ondan daha iyi bileni bulamazsınız.⁵¹⁷

⁵¹⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/500.

⁵¹¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* I-III, nşr. Gottfried Bergstraesser 1932, II/263.

⁵¹² Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî, *et-Târîhu'l-kebîr* I-VIII, Dâru'l-Fikr Beyrût, I/220.

⁵¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/333.

⁵¹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/334.

⁵¹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/335.

⁵¹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/335.

⁵¹⁷ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (1. Baskı), Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî Beyrût, II/72.

İbn Ebî Hâtim'in Abdurrahman'dan, o da İsmâil b. Ebi'l-Hâris'ten, o da Ahmed b. Hanbel'den, o da Abdurrahman b Mehdî'den, o da Vüheyb'ten naklettiğine göre Eyyûb şöyle demiştir: Zührî'den daha bilgili kimse görmedim. Sahr b. Cüveyriye ona "Hasan-ı Basrî'den de mi?" diye sorunca "Zührî'den daha bilgili kimse görmedim." dedi.⁵¹⁸ Ali b. el-Medînî şöyle demiştir: Dört kişi fetva vermiştir: Hakem, Hammâd, Katâde ve Zührî. Zührî bana göre en bilgili olandı.⁵¹⁹ Anbese'nin Yunus'tan, o da İbn Şihâb'tan naklettiğine göre o şöyle demiştir: Saîd b. Müseyyeb bana "Seni arkasında bırakan ölmemiştir." dedi.⁵²⁰

Ebû Bükeyr be Abdullah b. Sâlih Ebû Sâlih şöyle dediler: Leys'in Ca'fer b. Rebîa'dan naklettiğine göre o şöyle demiştir: Arrâk b. Mâlik'e Medinelilerin en fakîhini sordum. O şöyle dedi: "Rasûlullah (s.a.v.), Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın işlerini en iyi bilen en iyi kavrayan, insanların mazisini en iyi bilen Saîd b. Müseyyeb'tir. Hadisi en çok olan Urve'dir. Ubeydullah b. Abdullah'tan bir deniz fışkırır. Bana göre hepsinin en bilgilisi İbn Şihâb'tır. Çünkü onların bütün ilmini kendi ilmine katmıştır."⁵²¹

Ma'mer Zührî'nin şöyle dediğini işittiğini söylemiştir: "Ey Iraklılar! Bizim yanımızdan hadis bir karış olarak çıkar. Sizin yanınızda bir arşın olur."⁵²²

İbn Uyeyne Zührî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: Kitapta Ahmed b. Hanbel'in Abdurrezzâk'tan naklettiğine göre Ma'mer şöyle demiştir: Velîd ölünceye kadar Zührî'den çok rivayet ettiğimizi zannederdik. O vefat edince hazinelerinden hayvanlar üzerinde defterler (Zührî'nin ilmi) çıkarıldı. Zehebî bu kitapların Mervân ailesi için yazılan kitaplar olduğunu belirtmiştir.⁵²³

Ahmed b. Ebi'l-Hivârî'nin Velîd b. Müslim'den naklettiğine göre el-Hadrâ'da Abdülmelik'in yanından çıktığında şu direğin yanına oturdu ve "Ey insanlar! Biz onlara sarf ettiğimiz şeyi size vermemiştik. Haydi gelin size hadis rivayet edeyim." dedi. Onların "Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu." dediklerini işittim. Bunun üzerine o "Ey

⁵¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II/72.

⁵¹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/336.

⁵²⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II/72.

⁵²¹ el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I/622.

⁵²² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/333.

⁵²³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/509.

Şamlılar! Neden hadislerinizin dizgini (senedi) yok?” dedi. O günden sonra arkadaşlarımız isnâda yapıştılar.⁵²⁴

Şâfiî'nin naklettiğine göre İbn Uyeyne şöyle demiştir: Zührî bir gün hadis rivayet edince ona “Senedsiz rivayet et.” dedim. O ise “Çatıya merdivensiz çıkabilir misin?” dedi.⁵²⁵

Leys'in Mûaviye b. Sâlih'ten naklettiğine göre Ebû Ceble ona hadis rivayet ederek şöyle demiştir: Bir yolculukta İbn Şihâb ile birlikteydim. Âşûra günü oruç tuttu. Ona “Ramazan ayında seferde oruç tutmadığın halde neden oruç tutuyorsun?” diye soruldu. O şöyle dedi: “Ramazan başka günlerde tutulabilir. Âşûra ise kaçır.”⁵²⁶

Tirmizî şöyle demiştir: Saîd b. Abdurrahman el-Mahzûmî'nin Süfyân b. Uyeyne'den, o da Amr b. Dînâr'dan naklettiğine göre o şöyle demiştir: Hadis konusunda Zührî'den daha sıkı kimse görmedim. Zührî'den paranın yanında daha değersiz olduğu kimse de görmedim. Para onun için hayvan gübresi mesabesindeydi.⁵²⁷

Ebû Sâlih-Leys'in naklettiğine göre İbn Şihâb hadis rivayetini kapsamlı bir dua ile bitirerek şöyle derdi: “Allah'ım! Dünya ve âhirette senin ilminin kuşattığı her hayrı senden istiyorum. Dünya ve âhirette senin ilminin kuşattığı her şerden sana sığınıyorum.”

Gördüğüm en cömert kişiydi. Elindeki bitince hizmetçisinden para ister ve şöyle derdi: “Ey falanca! Bildiğin gibi bana para ver. Bildiğin gibi sana kat kat fazlasını vereyim.”

İnsanlar tirit yedirir ve bal şerbeti içirirdi. Şarap ehlinin içecekleriyle gecelediği gibi bal şerbeti ile geceler ve “Bize şerbet verin ve hadis rivayet edin.” derdi. Bal şerbetini çok içerdi. Elma yemezdi. Diliyle ilim için ağladığını işittim. Şöyle diyordu: “İlim ve kendisiyle amel eden çok kimse gidiyor.” Ona “Kendinden sonra halefin olacak kimselere ilminden bıraksan. deyince şöyle dedi: “Allah'a yemin olsun ki kimse benim gibi ilmi neşretmedi ve bu yolda benim gibi sabretmedi. Saîd b. Müseyyeb'in

⁵²⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/512.

⁵²⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/347.

⁵²⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/342.

⁵²⁷ Seyyid Ebû'l-Mu'âtî en-Nûrî vd., *el-Câmi' fi'l-cerh ve't-ta'dil*, III/83.

yanında otururduk. Bizden birisi ona soru sorduğunda hadise başlardı. Ya da bir adam gelip başına gelen bir şeyi sorardı.”⁵²⁸

Süveyd’in Dimâm’dan, oda Ukayl b. Hâlid’den naklettiğine göre İbn Şihâb bedevilere fıkıh öğretmek için yanlarına giderdi. Bir gün bir bedevi yanına geldi. Zührî’nin elindeki para bitmişti. Bu yüzden sarığına uzanarak onu aldı ve ona verdikten sonra “Ey Ukayl! Sana daha iyisini vereceğim.” dedi.⁵²⁹

Müemmel b. Fadl’ın Velîd b. Müslim’den, onun da Saîd b. Abdulaziz’den naklettiğine göre Zührî Hişâm’a “Borcumu öde.” dedi. O da ne kadar olduğunu sorunca on sekiz dinar olduğunu söyledi. Hişâm “Bunu ödersem tekrar borçlanacağından korkuyorum.” deyince Zührî şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Mümin bir delikten iki defa ısırılmaz.” Bunun üzerine Saîd onun borcunu ödedi şöyle dedi: Zührî ölmeden önce tekrar aynı miktarda borçlandı. Yine para gönderilerek borcu ödendi.⁵³⁰

Ali b. el-Hacer’in naklettiğine göre Mûkirî şöyle demiştir: Yedi ay boyunca Zührî’nin yanına gider gelirdik. Bize “Yemeğimizi yemeyen bize yaklaşmasın.” dedi.

Bir gün borcundan dolayı onu ayıpladılar. Bunun üzerine o şöyle dedi: “Benim on bin dinardan başka borcum mu var? Ben dünya nimete mazhar olmuş birisiyim. Beş akarım var. Her biri bin altı yüz dinardan daha iyidir. Torunumdan başka vârisim de yoktur. Ona bir dirhem bile kalmasa önemsemem. Çünkü o fâsıktır.”⁵³¹

Muhammed b. Yahya ez-Zühelî’nin Ca’fer el-Feryâbî’den, o da Mâlik’ten naklettiğine göre Zührî şöyle demiştir: Cömerde tecrübelerin fayda vermediğini gördük.⁵³²

Vefatı:

⁵²⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V/335.

⁵²⁹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III/515.

⁵³⁰ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III/504.

⁵³¹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III/506.

⁵³² Ebü’l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Muhammed el-Gâfikî el-Cevherî el-Mâlikî, *Müsnedü’l-Muvatta’* (1. Baskı), tahkik: Lütfî b. Muhammed es-Sağîr ve Taha b. Ali Bû Sureyh, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî Beyrût 1997, 122.

Muhammed b. Saîd'in Hüseyin b. el-Mütevekkil el-Askalânîden naklettiğine göre o Zührî'nin kabrini Vâdilkurâ yakınlarında kendisine ait Şağb denilen yerin arkasındaki Edmâ'da görmüştür. Kabri kireçli ve kambur şeklindedir.⁵³³

Yahya b. Kattân, Ebû Ubeyde ve Yahya b. Maîn'e göre Zührî 123 veya 124'te vefat etmiştir.⁵³⁴ Zührî'nin yeğeni, İbrâhim b. Sa'd, İbn Uyeyne, Halîfe ve diğer bazı kişiler onun 124'Te vefat ettiğini belirtmişlerdir. Halîfe, İbn Sa'd ve Zübeyr 17 ramazanda vefat ettiğini söylemiştir.⁵³⁵ Vâkıdî 72 yaşında vefat ettiğini belirtmiştir.⁵³⁶ Ebû Müshir ise bunlara ihtilaf ederek 125'te vefat ettiğini söylemiştir.⁵³⁷

• **11) Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713)**

Zamanındaki tâbiînin efendisi, Medinelilerin âlimi, âlimlerin hocası, Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biri, imam, sika. Tam adı Ebû Muhammed Saîd b. el-Müseyyeb (el-Müseyyib) b. Hazn el-Kureşî el-Mahzûmî el-Medenî'dir.⁵³⁸

Halîfe b. Hayyât'ta göre Hz. Ömer'in hilafetinin ikinci yılında doğmuştur. Kelâbâzî Hicrî 15'te Medine'de doğduğunu belirtmiştir.⁵³⁹ Bir görüşe göre Hz. Ömer'in hilafetinin dördüncü yılında dünyaya gelmiştir.⁵⁴⁰

Annesi Ümmü Saîd bint Hakîm b. Ümeyye b. Hârise es-Sülemî'dir. Saîd b. Müseyyeb, Muhammed, Saîd, Ümmü Osmân, Ümmü Amr, Fâhite adında çocukları olmuştur. Anneleri Ümmü Habîb bint Ebî Kerîm b. Âmir b. Abd zi's-Şirâ ed-Devsîyye'dir.⁵⁴¹

⁵³³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX/518.

⁵³⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/349.

⁵³⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/518.

⁵³⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/349.

⁵³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V/349.

⁵³⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/217.

⁵³⁹ Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî el-Kelâbâzî, *el-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-sîka ve's-sedâd ellezîne aħreçe lehümü'l-Buħârî fî Cāmi'ih* I-II (1. Baskı), tahkik: Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife Beyrût 1986, I/292.

⁵⁴⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/217.

⁵⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *eṭ-Ṭabaḳāti'l-kübrâ* I-VIII (1. Baskı), tahkik: İhsân Abbas, Dâru Sâdır Beyrût, V/119.

Babası yağ tüccarıydı.⁵⁴² Saîd de yağ ticareti yapıyor ve kimseden hediye kabul etmiyordu.⁵⁴³ Mervân ailesinen de bir şey almıyordu. Hatta beytûlmalden alacağı payı otuz küsr bine ulaşmıştı.⁵⁴⁴

Selâm b. Miskîn'in İmrân b. Abdullah'tan naklettiğine göre Saîd b. Müseyyeb'in beytûlmaldeki hediyesi otuz küsur bindi. Bunu alması için çağrılırdı. Ancak o Allah kendisiyle Mervân oğulları arasında hüküm verinceye bu paraya ihtiyacı olmadığını söylerdi.⁵⁴⁵

Rasûlullah'ın (s.a.v.) zevcelerinden Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'yi görmüş ve onlardan hadis dinlemiştir.⁵⁴⁶ Ömer b. Hattâb, Osmân b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Zeyd b. Sâbit, Sa'd b. Vakkâs,⁵⁴⁷ Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû Hüreyre, Cübeyr b. Mut'im, Abdullah b. Zeyd el-Mâzinî, Muhammed b. Mesleme, Hz. Aişe,⁵⁴⁸ İbn Abbas, babası Müseyyeb, İbn Amr, Abdullah b. Amr, Hassân b. Sâbit ve başkalarını görmüş ve onlardan hadis işitmiştir.⁵⁴⁹

Ondan İbn Şihâb ez-Zühri, Katâde, Amr b. Dînâr, Yahya b. Saîd el-Ensârî, Üsâme b. Zeyd el-Leysî, İsmâil b. Ümeyye, Atâ el-Horasânî, İbnü'l-Münkedir, Ma'mer b. Ebî Habîbe ve çok sayıda kişi rivayette bulunmuştur.⁵⁵⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.), Ebû Bekir, Ömer b. Hattâb, Übey b. Ka'b, Ebû Zer ve başkalarından mürsel olarak rivayette bulunmuştur.⁵⁵¹

Fakîhlerin büyükleri, Saîd b. Müseyyeb'in mürsellerinin en sahih mürseller olduğunu belirtmişlerdir. Dört sünen müellifi de Hz. Ömer'den mürsel olarak yaptığı

⁵⁴² Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, eş-Şikât (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrût 1998, 2.

⁵⁴³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, III/102.

⁵⁴⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II/276.

⁵⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/225.

⁵⁴⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/1103.

⁵⁴⁷ Ebû Ya'lâ İbnü'l-Ferrâ' Ubeydullah b. Ali b. Muhammed b. Hüseyin el-Bağdâdî el-Hanbelî, *Tecrîdü'l-esmâ' ve'l-küna'l-mezkûre fî kitâbi'l-muttefağ ve'l-müfterağ li'l-hağîb el-bağdâdî* I-II (1. Baskı), tahkik: Şâdî b. Muhammed b. Sâlim, Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye Yemen 2011, I/233.

⁵⁴⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/1103.

⁵⁴⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/218.

⁵⁵⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/218.

⁵⁵¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/218.

rivayetleri delil saymışlardır.⁵⁵² Hz. Ebû Bekir'den yaptığı mürsel rivayetler Sünen-i İbn Mâce'de,⁵⁵³ Sa'd b. Ubâde'den rivayetleri de Sünen-i Ebî Dâvûd'da yer almaktadır. Ebû'l-Hasan el-Meymûnî ve Hanbel b. İshâk'ın Ahmed b. Hanbel'den naklettiğine göre Saîd b. Müseyyeb'in mürselleri sahih olup onlardan daha sahihi görülmemiştir.⁵⁵⁴

Attâf b. Hâlid'in Ebû Harmele'den, o da Saîd b. Müseyyeb'ten naklettiğine göre o şöyle demiştir: Kırk yıldır cemaatle bir namazı kaçırmadım. Süfyân-ı Sevrî'nin Osmân b. Hakîm'den rivayet ettiğine göre o Saîd b. Müseyyeb'in şöyle dediğini işitmiştir: Otuz yıldır müezzin ezan okuduğunda ben mescitte olurum. Hammâd b. Zeyd'in Yezîd b. Hâzim'den naklettiğine göre Saîd b. Müseyyeb sürekli olarak oruç tutardı.⁵⁵⁵

Mâlik'in Yahya b. Saîd'den naklettiğine göre Saîd b. Müseyyeb'e bir ayet soruldu. Saîd de "Kur'an hakkında bir şey söylemem." dedi.⁵⁵⁶ Siyer kitaplarında yazıldığına göre bu yüzden tefsir ile ilgili az nakli vardır.

el-Fesevî'nin Ebû Nuaym'dan, o da Mis'ar b. Saîd b. İbrâhim'den naklettiğine göre o Saîd b. Müseyyeb'i şöyle derken işitmiştir: Rasûlullah (s.a.v.), Ebû Bekir ve Ömer'in hükümlerini benden iyi bilen kimse kalmadı.⁵⁵⁷

Attâf'ın İbn Harmele'den yaptığı nakle göre Saîd şöyle demiştir: "Musayhif (mushafık), müseycid (camicik) demeyin. Allah için olan, büyük ve güzeldir."⁵⁵⁸

Abdullah babasından, o da Abdurrahman b. Mehdî'den, o da Mâlik b. Enes'ten, o da Zührî'den naklettiğine göre o şöyle demiştir: Sa'lebe b. Ebî Mâlik'in meclisine giderdim. Bir gün bana "Bunu istiyor musun?" diye sordu. Ben "Evet" deyince "Saîd b. Müseyyeb'in yanına git." dedi. Ben de on yıl boyunca bir gün gibi onun meclisine katıldım.⁵⁵⁹

⁵⁵² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/218.

⁵⁵³ Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî, *Câmi'u't-taḥṣîl fî aḥkâmi'l-merâsil* (2. Baskı), tahkik: Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Âlemü'l-Kütüb Beyrût 1986, 184.

⁵⁵⁴ Ebû'l-muâfi vd., *Mevsû'atü aqvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs ve 'ilelih*, II/50.

⁵⁵⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/221.

⁵⁵⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/242.

⁵⁵⁷ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) el-Fesevî, el-Ma'rife ve't-târîḥ I-III (2. Baskı), tahkik: Ziyâ el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle Beyrût 1981, I/249.

⁵⁵⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/238.

⁵⁵⁹ Ebû'l-muâfi vd., *Mevsû'atü aqvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs ve 'ilelih*, II/47.

İbn Kesîr Saîd b. Müseyyeb'in şöyle dediğini nakletmiştir: Şeytân sadece kadınlar tarafından gelen şeyden ümidini kesmemiştir.

Saîd b. Müseyyeb şöyle demiştir: Benim için kadınlardan daha çok korkutucu bir şey yoktur.⁵⁶⁰

Üsâme b. Zeyd'in Nâfi'den naklettiğine göre İbn Ömer'in Saîd b. Müseyyeb'i zikredip onun müftülerden olduğunu söylemiştir.⁵⁶¹

Maan'ın Mâlik'ten rivayet ettiğine göre İbn Müseyyeb şöyle demiştir: Tek bir hadis için geceler ve gündüzler boyunca yürüdüm.

Katâde, Mekhûl, Zührî ve başkaları Saîd b. Müseyyeb'ten daha bilgili bir kimse görmediklerini belirtmişlerdir.⁵⁶² Ali b. el-Medînî şöyle demiştir: Tâbiîn içinde İbn Müseyyeb'ten daha geniş ilmi olan kimse bilmiyorum. Eğer Saîd sünnet gitti dese o sana yeter. Bana göre o tâbiîn'in en büyüğüdür.⁵⁶³ Kudâme b. Mûsâ Saîd b. Müseyyeb'in sahabe hayatta iken fetva verdiğini belirtmiştir.⁵⁶⁴

Maan'ın İsâ'dan, onun da Mâlik'ten naklettiğine göre Ömer b. Abdulaziz - Medine valisi iken- Saîd b. Müseyyeb'e sormadan hüküm vermezdi. Bir defasında bir kişiyi ona soru sorması için gönderdi. Saîd b. Müseyyeb geldiğinde Ömer b. Abdulaziz ona "Elçi hata etmiş. Biz sana meclisinde soru sorması için göndermiştik." dedi.⁵⁶⁵

Siyer kitaplarında yazıldığına göre Saîd b. Müseyyeb Ümeyye oğullarının yanlış hareketlerinden dolayı onlara karşıydı ve onların hediyelerini kabul etmezdi.

İbn Sa'd'ın Kesîr b. Hişâm'dan, o da Ca'fer b. Burkân'dan, o da Meymûn'dan, o da Abdullah b. Ca'fer'den, o da Ebû'l-Melîh'ten, o da Meymûn b. Mehrân'dan naklettiğine göre Abdülmelik b. Mervân Medine'ye geldiğinde kafilе onun yoluna çıktı. Bunun üzerine Abdülmelik uyandı ve hâcibine Mescidde muhaddislerden biri olup olmadığını sordu. Hâcib gidip baktığında Saîd b. Müseyyeb'i halkasında olduğunu

⁵⁶⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/1104.

⁵⁶¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/1104.

⁵⁶² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/222.

⁵⁶³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, IX/100.

⁵⁶⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/222.

⁵⁶⁵ Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî, *İkmâlû (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl* I-XII (1. Baskı), tahkik: Adil b. Muhammed, Üsâme b. İbrahim, Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse li't-tibâ'ati ve'n-neşr Kâhire 2001, V/355.

gördü. Onun kendisini görebileceği yere gelip göz kırparak eliyle işaret etti ve döndü gitti. Saîd b. Müseyyeb yerinden kımıldamadı. Hâcîp anlamadığını düşünerek yeniden ona yaklaştı ve göz kırparak “Sana işaret ettiğimi görmedin mi?” diye sordu. O da “Ne istiyorsun?” dedi. O da “Emîru’l-mü’minîne icabet et.” dedi. O da “Seni mi gönderdi?” diye sorunca O da “Hayır. Ama muhaddislerimiz var mı diye sordu. Ben de senden daha uygun kimseyi bulamadım.” dedi. Saîd ise “Git ve onun muhaddislerinden olmadığımı söyle.” dedi. Hâcîp “Bu adam deli” diye söylenerek çıktı. Abdülmelik’e bunu haber verince o “O Saîd b. Müseyyeb’tir. onu bırak” dedi.⁵⁶⁶ Saîd o zamanda sıkıntı yaşamış ve iki defa kırbaçlanmıştı. Ayrıca insanların onun meclisine gelmesi yasaklanmıştı.

Vâkıdî’nin Abdullah b. Ca’fer ve başkalarından naklettiğine göre İbn Zübeyr Câbir b. el-Esved b. Avf ez-Zührî’yi Medine’ye görevlendirmişti. O da insanları İbn Zübeyr’e biat etmeye çağırdı. Saîd b. Müseyyeb insanlar toplanıncaya kadar olmaz dedi. Bunun üzerine Câbir ona altmış sopa vurdu. Bu durum İbn Zübeyr’e ulaşınca Câbir’e mektup yazarak onu azarladı ve “Saîd’le ne işimiz var? Onu bırak.” dedi.⁵⁶⁷

Yine Vâkıdî’nin Abdullah b. Ca’fer ve başkalarından naklettiğine göre Abdulaziz b. Mervân 82 yılında Mısır’da vefat edince Abdülmelik iki oğlu Velîd ve Süleyman’a veliahdlık verdi ve şehirlere biat edilmesi için mektup gönderdi. O gün Medine için Hişâm b. İsmâil el-Mahzûmî’yi görevlendirdi. Hişâm insanları biat etmeye çağırdı. Onlar da biat ettiler. Ancak Saîd b. Müseyyeb biat etmeye yanaşmadı ve bekleyeceğini söyledi. Hişâm da ona altmış veya elli⁵⁶⁸ veya yüz⁵⁶⁹ sopa vurdu. Bir görüşe göre Abdülmelik’in emriyle otuz sopa vurdu.⁵⁷⁰

Saîd b. Müseyyeb’i kıldan yapılmış bir iç elbise giymiş olduğu halde alıp bir tepenin başına kadar götürdüler. Onu sürüklemeye başlayınca nereye götürdüklerini sordu. Onlar da Hapishaneye götürdüklerini söylediler. O da “Vallahi eğer çarmaha gerileceğimi zannetmeseydim bu elbiseyi asla giymezdim.” dedi. Daha sonra onu hapse attılar. Vali durumu Abdülmelik’e haber verdi. Abdülmelik de yaptığından dolayı onu

⁵⁶⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV/226.

⁵⁶⁷ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV/229.

⁵⁶⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV/232.

⁵⁶⁹ el-Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, I/255.

⁵⁷⁰ el-Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, I/253.

azarladı ve “Allah’a yemin yemin olsun ki Saîd’e vurmaktan çok ona merhamet etmene ihtiyacı vardı. Biz onun karşılığını biliyoruz.” diye yazdı.⁵⁷¹

Ebû Âsım en-Nebîl’in Ebû Yunus el-Kavî’den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: Mescid-i Nebevî’ye girdiğimde Saîd b. Müseyyeb’i tek başına otururken gördüm. Durumunun ne olduğunu sordum. Meclisine katılmanın yasaklandığını söylediler. Hemmâm’ın Katâde’den naklettiğine göre Saîd b. Müseyyeb’in meclisine katılmak isteyenlere sopa vurulurdu. İnsanların onun meclisine oturmaları yasaklanırdı.⁵⁷² Saîd şöyle demiştir: “Kıldığım her namaza Mervân oğullarına beddua ettim.”⁵⁷³

Ebû Veddâ’a şöyle demiştir: Saîd b. Müseyyeb’in meclisine giderdim. Birkaç gün gitmedim. Ona gittiğimde nerede olduğumu sordu. Ona eşimin öldüğünü ve onun cenazesıyla ilgilendiğimi söyledim. O da “Bize haber verseydin cenazesine gelirdik.” dedi. Sonra bana yeni bir eş bulup bulmadığımı sordu. Ona “Allah sana merhamet etsin. Sadece iki üç dirhemi olan beni kim evlendirir?” dedim. O da: “Eğer ben evlendirirsem evlenir misin?” diye sordu. Ben evet deyince Allah’a hamd, Rasûlullah’a (s.a.v.) salât ve selâm ettikten sonra iki veya üç dirheme beni evlendirdi. Ben kalktım. Sevinçten ne yapacağımı şaşırdım. Evime döndüm ve kimden borç isteyeceğimi düşündüm. Akşam namazını kılıp yeniden eve döndüm. Evde sadece ben oruçluydum. Yemeğim gelince iftarı yaptım. İftarda ekmek ve yağ vardı. Birden kapım çalındı. Kim olduğunu sorunca “Saîd” dedi. Saîd b. Müseyyeb dışında ismi Saîd olan herkes aklıma geldi. Çünkü o kırk yıl boyunca ev ve mescit dışında bir yere gitmemişti. Kapıyı açınca onu gördüm. Bir şey fark ettiğini zannettim ve Ona “Ey Ebû Muhammed! Bana haber gönderseydin ben gelirdim.” dedim. O ise “Hayır. Sen, sana gelinmede daha hak sahibisin. Sen bekar bir adamdın ve evlendin. Bu gece tek başına kalman hoşuma gitmedi. Bu senin karındır.” dedi. Bir de baktım ki onun boyundaki kızı arkasında duruyor. Sonra kızının elinden tutarak kapıdan içeri itti ve kapıyı kapattı. Kadın utancından yere düştü. Kapıyı kontrol ettim ve onu görmemesi için kandile bir kap koydum. Sonra çatıya çıktım ve komşuları çağırdım. Onlar gelip ne olduğunu sorunca durumu onlara anlattım. Kadının yanında gittiler. Anneme de haber verilince o da geldi ve “Eğer onu dokunursan yüzüm

⁵⁷¹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV/229.

⁵⁷² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV/232.

⁵⁷³ el-Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, I/253.

yüzüne haram olsun. Bırak üç gün onu hazırlayayım.” Ben de üç gün bekledim. Sonra yanına girdim. Bir de baktım ki eşim insanların en güzeli, Allah’ın kitabını en iyi ezberleyen, Rasûlullah’ın (s.a.v.) sünnetini ve kocanın hakkını en iyi bilenlerden imiş. Bir ay boyunca Saîd b. Müseyyeb’in yanına gitmedim. Bu sürenin sonunda yanına gittiğimde halkasında ders veriyordu. Selam verdim, o da selamımı aldı. Halka dağılıncaya kadar benimle konuşmadı. Benden başka kimse kalmayınca “O insanın durumu nedir?” diye sordu. Ben de “İyidir ey Ebû Muhammed! Dostun sevineceği, düşmanın hoşlanmayacağı durumda.” dedim. O “Eğer bir konuda şüpheye düşersen sopa vur.” dedi. Evime gittim. O bana yirmi bin dirhem gönderdi.

Ebû Bekir b. Ebî Dâvûd, İbn Veddâ’a’nın Kesîr b. Muttalib b. Ebî Veddâ’a olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁴

Saîd b. Müseyyeb rüya tabirini de bilirdi. Vâkıdî Saîd b. Müseyyeb’in insanlar içinde en iyi rüya tabir eden kişi olduğunu, bu ilmi Esmâ bint Ebî Bekir’den, o da babasından aldığını belirtmiştir.⁵⁷⁵ Vâkıdî’nin Mûsâ b. Ya’kûb’tan, o da Velîd b. Amr b. Musâfi’den, o da Ömer b. Habîb’ten naklettiğine göre o şöyle demiştir: Bir gün Saîd b. Müseyyeb’in yanında oturuyordum. Bazı şeyler beni sıkışmış ve borcum beni daraltmıştı. Saîd’e bir adam gelerek “Rüyamda Abdülmelik b. Mervân’ı alıp yere attım ve sırtına dört kazım sapladım.” dedi. Saîd onun bu rüyayı görmediğini söyleyince adam “Evet” dedi. Bunun üzerine Saîd “Ban söylemezsen ben de sana tabir etmem.” dedi. Adam rüyayı İbn Zübeyr’in gördüğünü ve kendisini gönderdiğini söyleyince Saîd “Eğer rüyasını doğru anlattıysan Abdülmelik onu öldürecek. Abdülmelik’in soyundan dört kişi de halife olacak.” dedi. Ben de Şam’a Abdülmelik’in yanına gittim ve bunu anlattım. Çok sevindi ve bana Saîd’i sordu. Ben da anlattım. Borcumun ödenmesini emretti. Ben ondan çok hayır gördüm.⁵⁷⁶

Zührî’ye “Ey Ebû Muhammed! Rüyada gölgede iken güneşe çıktım.” denildi. O da “Eğer rüyan doğruysa sen İslam’dan çıkacaksın.” dedi. “Ey Ebû Muhammed! Rüyamda yükseltilip güneşe kadar çıktım ve oturdum.” denildiğinde Saîd Rüyayı küfre

⁵⁷⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, II/276.

⁵⁷⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV/235.

⁵⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV/235.

zorlanacağı şeklinde yorumladı. Bu adam esir düştü ve küfre zorlandı. Sonra döndü. Medine’de bunu anlatırdı.⁵⁷⁷

Hüseyin b. Ali rüyasında “*Karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da.*” (Duhâ 1-2) âyetlerinin altına yazıldığını gördü. Bir azatlı kölesini Saîd b. Müseyyeb’e göndererek bunu sordu. Saîd vasiyet etmesini tavsiye etti. Azatlı köle dönünce Hüseyin b. Ali’ye “Vallahi sen mecnunsun. Beni mecnun bir adama gönderdin.” dedi. Hüseyin b. Ali ne dediğini sorunca o da anlattı. Bunun üzerine bir kağıt istedi ve vasiyetini yazdı. Bitirir bitirmez vefat etti.⁵⁷⁸

Sevrî’nin Yahya b. Saîd’den naklettiğine göre Saîd b. Müseyyeb yüz dinar bıraktı. Ubâde b. Yahya b. Saîd’den nakledildiğine göre iki bin veya üç bin bıraktı. Saîd b. Müseyyeb’ten nakledildiğine göre o “Bunu ancak dinimi korumak için bıraktım.” demiştir.⁵⁷⁹

Ömer b. Âsım’ın Âsım b. Abbas el-Esedî’den naklettiğine göre Saîd b. Müseyyeb uyarır ve korkuturdu. Geceleyin bineği üstünde çokça okurdu. Besmeleyi açıktan söylerdi. Şiir dinlemeyi severdi ama okumazdı. Üzerinde kaba yünden bir elbise olduğu halde yalın ayak yürürdü. Bıyıklarını gizlerdi. Karşılaştığı herkesle musafaha ederdi. Çok gülmekten hoşlanmazdı.⁵⁸⁰

Hastalığı ve vefatı

İbn Ebi’z-Zi’b’in kardeşi Muğîre’den naklettiğine göre o, babasıyla Saîd’in yanına girdi. Saîd bayılmıştı. Yüzünü kibleye çevirdiler. Kendine geldiğine bunu kimin yaptığını sordu ve “Sen müslüman değil misin? Benim yüzüm olduğu yerde Allah’a dönüktür.” dedi.⁵⁸¹

Heysem b. Adî Saîd b. Müseyyeb’in de aralarında olduğu çok sayıda fakîhin 94 yılında vefat ettiğini belirtmiştir. Saîd b. Afîr, İbn Nümeyr ve Vâkıdî de aynı

⁵⁷⁷ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV/236.

⁵⁷⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû (Zeyl ‘alâ) Tehzîbi’l-Kemâl*, IX/304.

⁵⁷⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû (Zeyl ‘alâ) Tehzîbi’l-Kemâl*, IV/239.

⁵⁸⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV/239.

⁵⁸¹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV/245.

görüştür.⁵⁸² Ebû Nuaym ve el-Medînî ise 93'te vefat ettiğini belirtmiştir.⁵⁸³ Ahmed b. Hanbel'in Hammâd b. Hâlid el-Hayyât'tan naklettiğine göre Saîd b. Müseyyeb 95'te vefat etmiştir. Medâinî ve başkaları ise 105'te vefat ettiğini söylemiştir. Bu ise yanlıştır.⁵⁸⁴

- **Ebû Hüreyre (ö. 58/678)**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

2.2.3.2. Sahîfenin Metni ve Rivayetlerin Tahriri

(3) صحيفة أبي هريرة من رواية عبد الرزاق عن معمر عن الزهري
عن سعيد بن المسيب

⁵⁸² Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, IV/245.

⁵⁸³ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, II/1107.

⁵⁸⁴ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, IV/246.

1. أخبرنا الموفق بن سعيد، أنا أبو علي الصفار، أنا أبو سعد النصروي، أنا ابن زياد السمذي، أنا ابن شيرويه وأحمد قالا، أنا إسحاق الحنظلي، أنا عبد الرزاق، أنا معمر، أنا الزهري، عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة قال: "حرم رسول الله صلى الله عليه وسلم ما بين لابتيها فلو وجدت الأطباء ما بين لابتيها ما ذعرتها، وجعل حول المدينة اثنا عشر ميلاً حمى"⁵⁸⁵.

2. وبهذا الإسناد عن أبي هريرة قال: "شهدنا مع رسول الله خبير فقال: لرجل ممن يدع الاسلام "هو من أهل النار" فحضر ذلك الرجل القتال فقاتل قتالاً شديداً فقالوا: يا رسول الله الرجل الذي قلت انه من أهل النار قاتل قتالاً شديداً وقد مات فقال: رسول الله "الى النار" قال: فكاد بعض المسلمين ان يرتاب (فبينما هم) كذلك اذ قيل انه لم يمت ولكن به جراح شديد فلما كان الليل لم يصبر على الجراحة فقتل نفسه فاخبر النبي عليه السلام فقال: "أشهد أني عبد الله ورسوله" (ثم امر) بلالاً فنادى انه "لا يدخل الجنة الا بنفس مسلمة وان الله ليؤيد هذا الدين بالرجل الفاجر"⁵⁸⁶.

3. وبهذا الإسناد عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "صلاة في مسجدي هذا أفضل من ألف صلاة في غيره الا المسجد الحرام"⁵⁸⁷.

4. وبهذا الإسناد عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "شدوا الرحال إلى ثلاثة مساجد المسجد الحرام والمسجد الاقصى ومسجدي"⁵⁸⁸.

البخاري، "فضائل المدينة"، (رقم: 1873)؛ مسلم، "الحج"، (رقم: 1372).⁵⁸⁵

البخاري، "الجهاد والسير"، (رقم: 3062)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 111).⁵⁸⁶

⁵⁸⁷ البخاري، "فضل الصلاة في مسجد مكة والمدينة"، (رقم: 1190)؛ مسلم، "الحج"، (رقم: 1394).

⁵⁸⁸ مسلم، "الحج"، (رقم: 1397)؛ أحمد، "المسند"، 116/12 (رقم: 7191).

5. وبهذا الإسناد عن النبي صلى الله عليه وسلم "أنه نعى في الصحابة النجاشي، فصف الناس خلفه صلى الله عليه وكبر أربعاً"⁵⁸⁹.
6. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "إذا اشتد الحر فابردوا عن الصلاة، فإن شدة الحر من فيح جهنم"⁵⁹⁰.
7. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "نصرت بالرعب، وأعطيت جوامع الكلم، فبينما أنا نائم إذ جيء بمفاتيح خزائن الأرض فجعلت في يدي" فقال: أبو هريرة فقد ذهب رسول الله وأنتم تتلونها⁵⁹¹.
8. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "كل مولود يولد على الفطرة؛ فأبواه يهودانه أو ينصرانه أو يمجسانه، كما تنتجون إبلكم هذه هل تحسون فيها من جدعاء"، ثم يقول أبو هريرة: فأقروا إن شئتم {فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ} [الروم: 30].
9. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "الفطرة خمس أو خمس من الفطرة؛ تقليم الأظفار، وقص الشارب، والاستحداد، والختان، ونتف الابط"⁵⁹².
10. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "من أدخل فرساً بين فرسين وهو آمن أن يسبق فهو قمار، ومن فرسا بين فرسين وهو يخاف أن يسبق فليس بقمار"⁵⁹³.

⁵⁸⁹ مسلم، "الجنائز"، (رقم: 953)؛ الترمذي، "الجنائز"، (رقم: 1039).

⁵⁹⁰ البخاري، "مواقيت الصلاة"، (رقم: 536)؛ مسلم، "المساجد ومواضع الصلاة"، (رقم: 615).

⁵⁹¹ البخاري، "الجهاد والسير"، (رقم: 2977)؛ مسلم، "المساجد ومواضع الصلاة"، (رقم: 523).

⁵⁹² البخاري، "اللباس"، (رقم: 5889)؛ مسلم، "الطهارة"، (رقم: 257).

⁵⁹³ أبو داود، "الجهاد"، (رقم: 2579)؛ ابن ماجه، "الجهاد"، (رقم: 2876).

11. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "لا يبيع الرجل على بيع أخيه، ولا يخطب على خطبة أخيه، ولا يسأل المرأة طلاق أختها لتكفى ما في إنائها، ولا تناجشوا، ولا يبيع حاضر لباد"⁵⁹⁴.

12. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "إذا اتيتم الصلاة فلا تأتوها تسعون، وأتوها تمشون وعليكم السكينة والوقار، وصلوا ما أدركتم واقضوا ما فاتكم"⁵⁹⁵.

13. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "غزا نبي من الانبياء بأصحابه فقال: لا يتبعني رجل تزوج امرأة ولم يدخل بها، أو بنى داراً ولم يسكنها وفي قلبه رجوع، قال: فلقى العدو، وعند غيبوبة الشمس فقال: إني مأمور فإنها مأمورة، فأحبسها علي الله حتى تقضي بيني وبينهم، فحبسها الله عليه، ففتح الله له، فجمع الغنائم فلم تأكلها النار، وكانوا إذا اغتتموا غنيمة بعث الله عليها النار فأكلتها، فقال: لهم نبيهم إن فيكم غلواً فليأتي من كل قبيلة رجل فليبايعني، فأتوه فلن يبعث رجلين منهم يده فقال: إنكما غللتنا، فقالا: أجل صورة رأس بقرة من ذهب فجاءاها بها، فالقياه في الغنائم، فبعث الله النار، فأكلتها فقال: رسول الله عند ذلك: إن الله اطعمنا الغنائم رحمة رحمنا بها وتخفيفاً خففه عنا لما علم من ضعفنا"⁵⁹⁶.

⁵⁹⁴ البخاري، "اليبوع"، (رقم: 2150).

⁵⁹⁵ البخاري، "الأذان"، (رقم: 636)؛ مسلم، "المساجد ومواضع الصلاة"، (رقم: 602).

⁵⁹⁶ البخاري، "فرض الخمس"، (رقم: 3124)؛ مسلم، "الجهاد والسير"، (رقم: 1747).

14. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم: سأل رجل رسول الله صلى الله عليه وسلم أي العمل أفضل؟ فقال: "الإيمان بالله" قال: ثم أي قال: "ثم الجهاد في سبيل الله" قال: ثم أي قال: "ثم حج مبرور"⁵⁹⁷.
15. وبه عن أبي هريرة أنه قال: "كان رسول الله يعتكف العشر الأواخر من شهر رمضان حتى قبضه الله إليه"⁵⁹⁸.
16. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم "أنه نهى عن المضامين والملاقيح وحبل الحبلية"⁵⁹⁹.
17. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "يقولون الكرم وإنما الكرم قلب المؤمن"⁶⁰⁰.
18. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "أسرعوا بالجنزة فإن يك صالحاً فخيراً تقدمونه، وإن يك سوى ذلك فشر تضعونه عن رقابكم"⁶⁰¹.
19. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "إذا قال: الرجل لصاحبه أنصت والامام يخطب لغاً"⁶⁰².
20. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "صلاة الرجل في الجماعة أفضل من صلاته وحده بخمسة وعشرين جزءاً"⁶⁰³.

⁵⁹⁷ البخاري، "الإيمان"، (رقم: 26)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 26).

⁵⁹⁸ البخاري، "الاعتكاف"، (رقم: 2044).

⁵⁹⁹ أحمد بن عمرو بن عبد الخالق، المعروف باليزار، مسند اليزار "البحر الزخار"، تحقيق: محفوظ الرحمن بن زين الله وآخرون، (المدينة المنورة: مكتبة العلوم والحكم، 2009)، 109/11 (رقم: 4828).

⁶⁰⁰ البخاري، "الأدب"، (رقم: 6183).

⁶⁰¹ البخاري، "الجنائز"، (رقم: 1315)؛ مسلم، "الجنائز"، (رقم: 944).

⁶⁰² البخاري، "الجمعة"، (رقم: 934)؛ مسلم، "الجمعة"، (رقم: 851).

⁶⁰³ البخاري، "الأذان"، (رقم: 647)؛ مسلم، "المساجد ومواضع الصلاة"، (رقم: 649)؛ الترمذي، "الصلاة"، (رقم: 216).

21. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "الفخر والخيلاء من أهل الوبر، والسكينة في أهل الغنم والإيمان يمان، والحكمة يمانية"⁶⁰⁴.
22. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "من أكل من هذه الشجرة يعني الثوم فلا يؤذينا في مجالسنا"⁶⁰⁵.
23. 23- وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "لا يموت لمسلم ثلاثة من الولد لم يبلغوا حيناً فيلج النار إلا تحلة القسم"⁶⁰⁶.
24. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "إذا هلك كسرى فلا كسرى بعده، وإذا هلك قيصر فلا قيصر بعده، والذي نفس محمد بيده لينفقن كنوزهما في سبيل الله"⁶⁰⁷.
25. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "إذا كان يوم الجمعة جلس الملائكة على كل باب من أبواب المسجد يكتبون الأول فالأول، فإذا خرج الإمام طورا الصحف واستمعوا الذكر، فالمهجر إلى الصلاة كالمهedy بدنه، والذي يليه كالمهedy بقرة، ثم الذي يليه كالمهedy شاة، حتى ذكر الدجاجة والبيضة"⁶⁰⁸.
26. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "لا تقوم الساعة حتى تقاتلوا أقواما صغار الأعين، كأن وجوههم المجان المطرقة"⁶⁰⁹.

⁶⁰⁴ البخاري، "المناقب"، (رقم: 3499).

⁶⁰⁵ البخاري، "الأطعمة"، (رقم: 5452)؛ مسلم، "المساجد ومواضع الصلاة"، (رقم: 564)؛ ابن حبان، "الصحيح"، 523/4 (1645).

⁶⁰⁶ البخاري، "الأيمان والنذور"، (رقم: 6656).

⁶⁰⁷ البخاري، "الجهاد والسير"، (رقم: 3027). مسلم، "الجهاد والسير"، (رقم: 1740).

⁶⁰⁸ البخاري، "الجمعة"، (رقم: 929).

⁶⁰⁹ البخاري، "الجهاد والسير"، (رقم: 2928). مسلم، "الفتن وأشرار الساعة"، (رقم: 2912).

27. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "من صلى على جنازة فله قيراط، ومن انتظرها حتى توضع في اللحد فله قيراطان، وقيراطان مثل الجبلين العظيمين"⁶¹⁰.

28. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "مثل المؤمن كالزراع لا يزال الريح يصيبه، ولا يزال المؤمن البلاء، ومثل المنافق كشجرة الأرز لا تهتز حتى تستحصد"⁶¹¹.

29. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "رؤيا المؤمن جزء من ست وأربعين جزءا من النبوة"⁶¹².

30. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه خطب أم هانئ بنت أبي طالب فقالت: إني كبرت ولي عيال فقال: رسول الله صلى الله عليه وسلم "خير النساء ركن الإبل نساء قريش؛ أحناه على ولد في صغره، وأرعاه على زوج في ذات يده، ولم تترك مريم بنت عمران بعيرا قط"⁶¹³.

31. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "حق المسلم على المسلم: خمس عيادة المريض، ورد السلام، وإجابه الداعي، ... العاطس، واتباع الجنازة"⁶¹⁴.

⁶¹⁰ البخاري، "الجنائز"، (رقم: 1325).

⁶¹¹ البخاري، "المرضى"، (رقم: 5644). مسلم، "صفة القيامة والجنة والنار"، (رقم: 2809).

⁶¹² البخاري، "التعبير"، (رقم: 6988). مسلم، "الرؤيا"، (رقم: 2263).

⁶¹³ البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3434)؛ مسلم، "فضائل الصحابة رضي الله تعالى عنهم"، (رقم: 2527).

⁶¹⁴ البخاري، "الجنائز"، (رقم: 1240)؛ مسلم، "اللباس والزينة"، (رقم: 2126).

32. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "كل عمل ابن آدم له إلا الصيام فإن الصيام لي وأنا أجزي به، ولخوف فم الصائم أطيب عند الله من ريح المسك"⁶¹⁵.

33. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "إذا استيقظ أحدكم فلا يغمس يده في وضوئه أو قال: في إنائه حتى يغسلها ثلاث فإنه لا يدري أين باتت يده"⁶¹⁶.

34. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "يظهر في آخر الزمان ذو السويقتين على الكعبة قال: حسبته قال: فيهدمها"⁶¹⁷.

35. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "اختتن إبراهيم بالقدم بعد عشرين ومئة سنة ثم عاش بعد ذلك ثمانين سنة" قال: سعيد بن المسيب: وهو أول ما اختتن، وضاف الضيف، ورأى الشيب، واستجد، وقص الشارب، وقلم اظفاره، فلما رأى الشيب قال: ما هذا يا رب قال: وقار قال: رب زدني وقاراً"⁶¹⁸.

36. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "إذا آمن القارئ فأمّنوا فإن الملائكة تؤمن، فمن وافق تأمينه تأمين الملائكة غفر له"⁶¹⁹.

⁶¹⁵ البخاري، "اللباس"، (رقم: 5927).

⁶¹⁶ البخاري، "الوضوء"، (رقم: 162)؛ مسلم، "الطهارة"، (رقم: 278).

⁶¹⁷ البخاري، "الحج"، (رقم: 1591)؛ مسلم، "الفتن وأشرار الساعة"، (رقم: 2909)؛ أحمد، "المسند"، 458/13 (رقم: 8094).

⁶¹⁸ محمد بن إسماعيل بن إبراهيم، البخاري، الأدب المفرد، تحقيق: سمير بن أمين الزهري، (الرياض: مكتبة المعارف، 1998)، 710 (رقم: 1250)؛ عبد الله بن محمد بن إبراهيم، أبو بكر بن أبي شيبة، المصنف، تحقيق: كمال حوت، (الرياض: مكتبة الرشد، 1409هـ)، 317/5 (رقم: 26467).

⁶¹⁹ البخاري، "الدعوات"، (رقم: 6402).

37. وبه عن سعيد بن المسيب أن عمر مر بحسان وهو ينشد في المسجد فينظر إليه، فالتفت حسان إلى أبي هريرة فقال: له أنشدك الله هل سمعت رسول الله يقول "أجب عني اللهم أيده بروح القدس؟ فقال: نعم"⁶²⁰.
38. وبه عن أبي هريرة قال: يقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا صلى أحدكم بالناس فليخفف فإن منهم السقيم والشيخ الكبير وذا الحاجة"⁶²¹.
39. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "إذا أمن الإمام فأمنوا فإنه إذا قال الإمام آمين غفر له ما تقدم من ذنبه"⁶²². قال: ابن شهاب وكان رسول الله يقول آمين يجهر بهم.
40. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "ليس الشديد بالصرع، ولكن الشديد الذي ملك نفسه عند الغضب"⁶²³.
41. وبه قال: عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "ما من مولود يولد إلا والشيطان يمسه حين يولد فيستهل صارخاً من مس الشيطان إلا مريم وابنها". قال: ثم يقول أبو هريرة اقرأوا ان شئتم {إِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَدُرَيْتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ} [آل عمران: 36]⁶²⁴.
42. وبه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "كان طول آدم ستين ذراعاً في السماء وسبع أذرع عرضاً"⁶²⁵.

⁶²⁰ البخاري، "بدء الخلق"، (رقم: 3212)؛ مسلم، "فضائل الصحابة رضي الله تعالى عنهم"، (رقم: 2485).

⁶²¹ البخاري، "الأذان"، (رقم: 703)؛ مسلم، "الصلاة"، (رقم: 467).

⁶²² البخاري، "الدعوات"، (رقم: 6402).

⁶²³ البخاري، "الأدب"، (رقم: 6114)؛ مسلم، "البر والصلة والآداب"، (رقم: 2609).

⁶²⁴ البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3431)؛ مسلم، "الفضائل"، (رقم: 2366).

⁶²⁵ أحمد، "المسند"، 532/16 (رقم: 10913). قال المحقق حديث صحيح دون قوله: في سبعة أذرع.

43. وبه عن أبي هريرة قال: "بينما الحبشة يلعبون بحرابهم إذ دخل عمر فأهوى إلى الحصار فحصبهم وقال: رسول الله: "دعهم يا عمر"⁶²⁶.

44. وبه عن أبي هريرة قال: قال: النبي عليه السلام: "ليلة أسرى بي لقيت موسى فنعتته قال: حسبته مضطرباً رجل الرأس، كأنه من رجال شنوءة قال: ولقيت عيسى فإذا رجل أحمر، كأنما خرج من دماس يعني من الحمام، فرأيت ابراهيم وأنا أشبه ولده، فأتيت بإناءين؛ أحدهما فيه خمر والآخر فيه لبن، قيل لي خذ أيهما شئت فأخذت واللبن، فقيل لي: هديت الفطرة أما إنك لو أخذت .. لغوت أمتك"⁶²⁷.

45. وبه عن أبي هريرة أن رجل قال: يا رسول الله امرأتي ولدت غلاماً أسود وهو حينئذ يعرض بأن ينفيه، فقال رسول الله: "هل لك من إبل" فقال: نعم، قال: "وما ألوانها" فقال: حمر، "فهل فيها من أورك" فقال: إن فيها أوركاً، قال: "فمن أين تراه نوع ذلك"؟ فقال: لا أدري لعله أن يكون نزع عرق، قال: "وهذا عسى أن يكون نزع عرق"⁶²⁸.

46. وبه عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "الولد للفراش وللعاهر الحجر"⁶²⁹.

⁶²⁶ البخاري، "الجهاد والسير"، (رقم: 2901)؛ مسلم، "صلاة العيدين"، (رقم: 893).

⁶²⁷ البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (برقم: 3437).

⁶²⁸ البخاري، "الطلاق"، (رقم: 5305)؛ مسلم، "الطلاق"، (رقم: 1500).

⁶²⁹ البخاري، "الحدود"، (رقم: 6818).

47. وبه عن أبي هريرة قال: سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الفأرة تقع في السمن وغمرت قال: "إن كان جامداً ألقى ما حوله وألقاها وأكله وإن كان مائعا لم يقربه"⁶³⁰.

⁶³⁰ أبو داود، "الأطعمة"، (رقم: 3842)؛ النسائي، "الفرع والعنيرة"، (رقم: 4260).

صورة بداية صحيفة عبد الرزاق عن معمر عن الزهري...

صورة آخر صحيفة عبد الرزاق عن معمر عن الزهري....

2.2.4. Humejd et-Tavîl'in Enes Tarikiyle Rivayet Ettiği Sahîfe

2.2.4.1. Sahifedeki Raviler

- Ebû Sa'd İsmâil b. Yusuf
- Kâdî Ebü'l-Mehâsin Abdulvâhid b. İsmâil er-Rûyânî

Büyük imam, zamanının Şâfiîsi, Taberistân kadısı, İslam'ın ve imamların fahrı, sultanların makbulü.⁶³¹ *Bahrü'l-mezheb* müellifi olarak bilinmektedir.⁶³² Tam adı Ebü'l-Mehâsin Fahrülislâm Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî eş-Şâfiî'dir.⁶³³ 415 yılının Zilhicce ayında dünyaya gelmiştir.⁶³⁴ Dedesi Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed er-Rûyânî'den fıkıh öğrendi ve hadis rivayet etti.⁶³⁵ Buhârâ, Gazne, Nisâbûr, Rey ve Isfahan'a giderek fıkıh öğrendi. Taberistan'da bir medrese inşa etti.⁶³⁶ Ebü'l-Hüseyn Abdulgâfir b. Muhammed el-Fârisî,⁶³⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Abdurrahman et-Taberî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Belhî, Şeyhülislam Ebû Osman es-Sâbûnî, Ebû Abdullah Muhammed b. Beyân b. Muhammed el-fakîh⁶³⁸ ve hocalardan rivayette bulundu. Ondan Zâhir b. Tâhir eş-Şahhâmî,⁶³⁹ Ebû Tâhir es-Selefi, Ebû Râşid İsmâîl b. Gânim, İsmâîl b. Muhammed et-Temîmî⁶⁴⁰ ve başkaları rivayet etmiştir. Şâfiî mezhebinde çok yetkindi. Hatta "Şâfiî mezhebinin kitapları yansaydı, hepsini hıfzımdan yazardım." dediği nakledilir.⁶⁴¹ Kitapları arasında *Menâşîşü'l-İmâm eş-Şâfiî*, *Hilyetü'l-mü'min*, *el-Kâfi fi'l-fürû'* ve Şâfiî kitapları arasında en uzun kitapların arasında yer alan *Bahrü'l-mezheb* yer almaktadır.⁶⁴² Seçtiği görüşler arasında fitır sadakasının tek bir fakire ve Hanefî mezhebinde olduğu gibi değerinin verilmesinin cevazı vardır.⁶⁴³

⁶³¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, I/35.

⁶³² Ebû Bekir b. Hidâyetullah el-Hüseynî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* (3. Baskı), tahkik: Âdil Nüveyhid, Dâru'l-Âfâki'l-Cedide Beyrût 1982, 190.

⁶³³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIX/260.

⁶³⁴ Ebû Bekr b. Hidâyetillâh el-Hüseynî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 190.

⁶³⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, I/36.

⁶³⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV/176.

⁶³⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III/198.

⁶³⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIX/261.

⁶³⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III/198.

⁶⁴⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIX/261.

⁶⁴¹ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyîn*, I/524).

⁶⁴² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III/198.

⁶⁴³ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *el-İkdu'l-müzheb fi tabakâti hameleti'l-mezheb* (1. Baskı), tahkik: Eymen Nasr el-Ezherî ve Seyyid Mühenî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye beyrût 1997, 114.

Rûyân Taberistan'da bir şehirdir.⁶⁴⁴ Rey ise Fahreddin er-Râzî'nin nispet edildiği büyük bir şehirdir.⁶⁴⁵

Ma'mer b. Abdulvâhid b. Fâhir Rûyânî'nin Amül'de 502 yılında 11 Muharrem cuma günü Melâhide tarafından öldürüldüğünü kaydetmiştir.⁶⁴⁶ Zehebî ise 501 yılında vefat ettiğini belirtmiştir.⁶⁴⁷

- **Kâdî Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin. (Ö. 471/1079)**

Fakîh Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali b. Bekir. 393 yılında dünyaya geldi. Çok hadis işitti ve rivayet etti. Yaşlılığına kadar hadis rivayet etmeye devam etti. Sonra ilim ondan alındı. Esedâbâd'da Ebû Abdullah b. Şâzân el-Celîlî, Ebü'l-Kâsım Nasr b. Ahmed'den, Bağdat'ta Ebü'l-Hüseyin b. Bişrân, Ebü'l-Hüseyin el-Hamâmî ve bir grup âlimden, Nîsâbûr ve Isfahan'da Ebû Bekir el-Hîrî ve başkalarından hadis işitti. Ondan et-Tavîl el-Hemezânî'nin yeğeni Hibetullah rivayet etmiştir.⁶⁴⁸

- **Ebû Saîd Muhammed b. Mûsâ b. el-Fadl es-Sayrafî**

Sika, Nîsâbûr meşhurlarından, şeyh, emin,⁶⁴⁹ doğruluğu ve âlî isnâdı ile meşhurdur.⁶⁵⁰ Tam adı İbn Ebî Amr Ebû Saîd Muhammed b. Mûsâ b. Fadl b. Şâzân es-Sayrafî en-Nîsâbûrî⁶⁵¹ es-Sinânî el-Ma'kılî en-Nîsâbûrî el-Esamm'in mevlâsı Ebü'l-Abbas Muhammed b. Ya'kûb b. Yusuf b. Ma'kıl b. Sinân el-Ümevî'den çok hadis işitmiş ve rivayet etmiştir.⁶⁵² Babası Ebû Amr çok zengin bir adam olup el-Esam'a infak ederdi. O da Ebû Saîd Muhammed gelmeden hadis rivayet etmezdi. Eğer bir parçasını kaçırsa onu tekrar ederdi. Bu şekilde ondan çok rivayet etmiştir.⁶⁵³ Ayrıca Ebû

⁶⁴⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III/198.

⁶⁴⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III/198.

⁶⁴⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III/198.

⁶⁴⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIX/261.

⁶⁴⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, I/462. Sadece Zehebî onun biyografisini yazmıştır. Allah Teâlâ daha iyi bilir.

⁶⁴⁹ Mahmûd b. Abdülfettâh en-Nehhâl, *İthâfü'l-mürtekâ bi-terâcimi şuyûhi'l-beyhakî* (1. Baskı), Dâru'l-Meymân li'n-neşr ve't-tevzî' Riyâd 2008, 503.

⁶⁵⁰ Mahmûd b. Abdülfettâh en-Nehhâl, *İthâfü'l-mürtekâ bi-terâcimi şuyûhi'l-beyhakî*, 502.

⁶⁵¹ Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *es-Selsebilü'n-naķi fi terâcimi şuyûhi'l-beyhakî*, 619.

⁶⁵² Mahmûd b. Abdülfettâh en-Nehhâl, *İthâfü'l-mürtekâ bi-terâcimi şuyûhi'l-beyhakî*, 503.

⁶⁵³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII/350.

Abdullah Muhammed b. Ya'kûb el-Ahram eş-Şeybânî, Ebü'l-Abbas el-Mahmelî, Yahya b. Mansûr el-Kâdî ve başkalarından rivayet etmiştir.⁶⁵⁴ Ondan Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Abdulgaffâr b. Muhammed b. Hüseyin b. Ali b. Şîreveyh b. Ali en-Nîsâbûrî, Ebû Sâlih Ahmed b. Abdûlmelik b. Ali b. Ahmed b. Abdüssamed b. Bekir el-Müezzin en-Nîsâbûrî es-Sûfî, Ebû Bekir el-Beyhakî gibi çok sayıda kişi rivayet etmiştir. Beyhakî ondan dinlemiş olduğu hadisleri ona okumuş ve icazet almıştır.⁶⁵⁵

es-Sarîfinî Abdulgaffâr'dan naklettiğine göre o, Ebû Saîd es-Sayrafi'nin sika, doğruluğu ve âlî isnâdı ile meşhur, sûfî-meşreb ve el-Esam'dan çokça rivayet eden bir kişi olduğunu söylemiştir.⁶⁵⁶

Zehebî onun hakkında şöyle demiştir: Şeyh, sika, emin İbn Ebî Amr Ebû Saîd Muhammed b. Mûsâ b. Fadl b. Şâzân es-Sayrafi en-Nîsâbûrî'dir. Babası Ebû Amr çok zengin bir adam olup el-Esamm'a infak ederdi. O da Ebû Saîd Muhammed gelmeden hadis rivayet etmezdi. Eğer bir parçasını kaçırsa onu tekrar ederdi. Bu şekilde ondan çok rivayet etmiştir. 421 yılının Zilhicce ayında 90 yaşını aşmışken vefat etmiştir.⁶⁵⁷

- **Ebü'l-Abbas Muhammed b. Ya'kûb (ö. 346/958)**

Asrının muhaddisi, yetmiş altı sene hadis rivayet eden,⁶⁵⁸ imam, sika, doğunun muhaddisi, hâfız, sadûk, zamanının dayanağı. Babalar, oğullar ve torunlar ondan hadis işitmiştir.⁶⁵⁹ Yetmiş yıl bir camide müezzinlik yapmıştır.⁶⁶⁰ Ebü'l-Abbas Muhammed b. Ya'kûb b. Yusuf b. Ma'kıl b. Sinân b. Abdullah el-Esam el-Ma'kîlî el-Ümevî en-Nîsâbûrî eş-Şâfiî.⁶⁶¹ Ebü'l-Abbas 247 yılında doğduğunu belirtmiştir.⁶⁶² Nîşâburlu olup

⁶⁵⁴ Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *es-Selsebilü'n-naķî fî terâcimi şuyûhi'l-beyhakî* (1. Baskı), Dâru'l-Âsime Riyâd 2011, 619.

⁶⁵⁵ Mahmûd b. Abdülfettâh en-Nehhâl, *İthâfû'l-mürtekâ bi-terâcimi şuyûhi'l-beyhakî*, 501.

⁶⁵⁶ Mahmûd b. Abdülfettâh en-Nehhâl, *İthâfû'l-mürtekâ bi-terâcimi şuyûhi'l-beyhakî*, 502.

⁶⁵⁷ Mahmûd b. Abdülfettâh en-Nehhâl, *İthâfû'l-mürtekâ bi-terâcimi şuyûhi'l-beyhakî*, 502.

⁶⁵⁸ Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravdu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-hâkim* I-II (1. Baskı), Dâru'l-Âsime Riyâd 2011, II/1272.

⁶⁵⁹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII/145.

⁶⁶⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII/842.

⁶⁶¹ Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravdu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-hâkim*, II/1270.

⁶⁶² Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravdu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-hâkim*, II/1273.

orada vefat etmiştir.⁶⁶³ Mısır, İsfahan, Mekke, Şâm, Askalân, Beyrût, Dimaşk, Humus, Rakka, Kûfe, Musul, Bağdâd vb. şehirlere seyahat etmiştir.⁶⁶⁴ Otuz yaşında büyük bir muhaddis iken Horasân'a gitmiştir.⁶⁶⁵

Ahmed b. Yusuf es-Sülemî, Ebü'l-Ezher Ahmed b. el-Abdî, Hârûn b. Süleymân, Ahmed b. Şeybân er-Remlî, Muhammed b. Abdullah b. Abdulhakem, Bekkâr b. Kuteybe el-Kâdî, Abbas b. Velîd b. Mezîd, Muhammed b. Hişâm b. Melâs en-Nemîrî, Muhammed b. Ali b. Meymûn, Abbas b. Muhammed ed-Dûrî, Muhammed b. İshâk es-Sağânî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Hanbel b. İshâk b. Hanbel'den hadis işitmiştir.⁶⁶⁶ Ondan Ebû Abdillâh Muhammed b. Ya'kûb el-Ahram, Yahya el-Anberî, Ebû Amr el-Hîrî, Mü'mel b. Hüseyin, Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhâb es-Sekafî, Hâkim, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ebû Saîd es-Sayrafî, Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed b. Muzâhim es-Saffâr vd. rivayet etmiştir.⁶⁶⁷

Hâkim adının Ebü'l-Abbas el-Esam olduğunu ancak onun bundan hoşlanmadığını belirterek Ebû Bekir b. İshâk'ın şöyle dediğini nakletmiştir: “el-Ma'kılî yolculuğa çıktıktan sonra onda sağırlık başladı. Daha sonra ilerledi. Öyle ki eşeğin anırmasını duymuyordu. Güzel ahlaklık ve gönlü zengin olup gücü yettiği konularda zimrilik yapmazdı. Eski günlerde geçinmek için varrâklık yapardı. Hadis rivayetinden para almakla ayıplanıyordu. Ancak onu bilmeyenler onu ayıplardı. Çünkü o bundan hiç hoşlanmazdı ve kimseyle tartışmazdı. Verrâkı ve oğlu insanlardan para istiyorlardı. O da onlara karşı çıkamıyordu.”⁶⁶⁸

Hâkim onun şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ferrâ'nın el-Me'ânî adlı kitabını 270'li yıllarda ders verdim. Bundan önce Şâfiî'nin er-Risâle'sini okudum.

⁶⁶³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII/145.

⁶⁶⁴ Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravdu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-hâkim*, II/1273.

⁶⁶⁵ Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravdu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-hâkim*, II/1274.

⁶⁶⁶ Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravdu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-hâkim*, II/1273.

⁶⁶⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII/843.

⁶⁶⁸ Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravdu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-hâkim*, II/1271.

Ebû Bekir b. Huzeyme arkadaşlarına “Ona gidin ve ders alın. Çünkü onu okumaya vaktim yok.” derdi.⁶⁶⁹

Hâkim’in Muhammed b. Fadl’dan naklettiğine göre o dedesi Ebû Bekir b. Huzeyme’ye Şâfiî’nin telifi olan *el-Mebsûṭ*’un el-Esam’dan işitilerek ders alınması soruldu. O da “Ondan alın. Çünkü o sikadır. Mısır’da işittiğini gördüm.” demiştir.⁶⁷⁰

Yahya b. Mansûr el-Kādî’nin Ebû Nuaym Abdûlmelik b. Muhammed b. Adî’den naklettiğine göre ona *el-Mebsûṭ*’un Nîşâbûr’da semâi soruldu. O da “Sübhaneallah. Bu kitabı rivayet eden sika ve güvenilir Ebû’l-Abbâs el-Esam varken siz onu başkasından işitmek istiyorsunuz.” dedi.⁶⁷¹

Hâkim şöyle demiştir: Bu kadar yıl hadis rivayet edip hiç kimsenin onda bir kusur bulamaması ona şeref olarak yeter. İslam beldelerinde bu hususta ondan daha ileri olan bir kimse görmedik. Onun kapısında Endülüslüler, Tarazlılar, Esbîcâblılar, Meşrikliler, Farslılar, Şîrazlılar ve Hûzistanlıları gördüm. Bu şeref, şöhrat, dinde üstünlük ve bütün dünyada Müslüman beldelerde kabul görmesi ona yeter.⁶⁷²

Ebû’l-Velîd el-Bâcî onun meşhur bir sika olduğunu belirtmiştir. Emîr b. Me’kûl çok sayıda Horasanlıların ondan rivayet ettiğini söylemiştir. es-Sem‘ânî onun çok rivayet eden sikalardan olduğunu kaydetmiştir.⁶⁷³

İbnü’s-Salah şöyle demiştir: Şâfiî’nin kitapları ve mûsnedinin rivayeti, Şâfiî’nin kendisi tarafından cem ve telif edilmemiştir. Bilakis bazı ashâbı el-Esam’ın duyduklarından cem etmiştir. Aynı şekilde Şâfiî’nin bütün konuşmalarını kapsamamaktadır. Çünkü onun konuşmalarından el-Esam’da kalanlarla sınırlıdır.⁶⁷⁴

İbn Abdilhâdî onu faydalı bir imam ve meşrikin muhaddisi olarak nitelemiştir. Zehebî de onu faydalı bir imam ve meşrikin muhaddisi olarak nitelemiştir. Elbani hâfız

⁶⁶⁹ Ebû’t-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravḍu ’l-bâsim fî terâcimi şuyûḥi ’l-hâkim*, II/1274.

⁶⁷⁰ İbn Kesîr, *Ṭabaḳātü ’ş-Şâfi’iyyîn*, I/271).

⁶⁷¹ Ebû’t-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravḍu ’l-bâsim fî terâcimi şuyûḥi ’l-hâkim*, II/1275.

⁶⁷² Ebû’t-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravḍu ’l-bâsim fî terâcimi şuyûḥi ’l-hâkim*, II/1272.

⁶⁷³ Ebû’t-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravḍu ’l-bâsim fî terâcimi şuyûḥi ’l-hâkim*, II/1280.

⁶⁷⁴ Ebû’t-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravḍu ’l-bâsim fî terâcimi şuyûḥi ’l-hâkim*, II/1280.

ve sika olduğunu belirtmiştir.⁶⁷⁵ Hâkim hayatının sonlarında durumunun kötüleştiğini ve 346 yılında rebîü'l-âhirde vefat ettiğini belirtmiştir.⁶⁷⁶

İbnü's-Salah bazılarının onu bir kaside ile methettiğini nakletmiştir. Kaside şöyledir:

Ey isteklerin vardığı son nokta! Sana uzaklardan geldim.

Güzel koku gibi senin insanlar arasında güzel anılmandan dolayı.

Sicistân veya geniş vâdilerde onun gibisi bilinmeyen birisinden İmam Şâfiî'nin ilimlerini işitmek için geldim. Çünkü onlar yüce Peygamberin âsârıdır.

Talebelere faydalı ol ve topladığın ilmi saç. Onlara karşı müsamahalı ol.⁶⁷⁷

• **Muhammed b. Hişâm b. Melâs en-Numeyrî (ö. 270/884)**

Tam adı Ebû Ca'fer Muhammed b. Hişâm b. Melâs en-Numeyrî ed-Dimaşkî'dir.⁶⁷⁸ 172'de doğmuştur. Mervân b. Muâviye, Dimaşk kadısı İsmâil b. Abdullah es-Sükkerî, Harmele b. Abdulaziz ve Mütevekkil b. Mûsâ'dan rivayet etmiştir.⁶⁷⁹ Ondan Ebû'l-Abbas el-Esam, torunu Muhammed b. Ca'fer, Ebû 'Avâne es-Seferâyînî, İbrâhim b. Ebi'd-Derdâ, Ebû Hâmid b. Hüsneviye, Ebû Ali el-Hasâirî⁶⁸⁰ ve İbn Ebî Hâtim rivayet etmiştir.⁶⁸¹

Muhammed b. Ebî Hâtim adının Muhammed b. Hişâm b. Melâs ed-Dimaşkî olduğunu, Mervân el-Fezârî ve Harmele b. Abdulaziz'den rivayet ettiğini, Dimaşk'ta ondan hadis işittiğini ve doğru sözlü olduğunu belirtmiştir.

el-Esam ona yaşını sorduğunda doksan iki yaşında olduğunu belirterek 192'de haccederken İbn Uyeyne ile görüştüğünü, insanların etrafında çok olmasından dolayı

⁶⁷⁵ Ebû't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravdu 'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi 'l-hâkim*, II/1281.

⁶⁷⁶ İbn Kesîr, *Tabakâtü 'ş-Şâfi 'iyyîn*, I/272).

⁶⁷⁷ İbn Kesîr, *Tabakâtü 'ş-Şâfi 'iyyîn*, I/272).

⁶⁷⁸ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, VI/426.

⁶⁷⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LXXIII/261.

⁶⁸⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LXXIII/261.

⁶⁸¹ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, VI/426.

ondan bir şey yazmadığını söylemiştir.⁶⁸² Amr b. Garâme el-Umerî'nin tahkik ettiği *Târîhu medîneti Dimaşk*'ta bu şekildedir.

Târîhu'l-İslâm'da ise onun yetmiş yılında 97 yaşında iken vefat ettiği belirtilmiştir. Muhammed b. Hişâm 202'de İbn Uyeyne ile görüşüğünü ancak insanların etrafında toplanmasından dolayı ondan birşey yazmadığını söylemiştir.⁶⁸³

• **Mervân b. Muâviye el-Fezârî (ö. 193/809)**

İmam, sika, hâfız, sadûk. Tam adı Ebû Abdillâh Mervân b. Muâviye b. Hâris b. Osmân b. Esmâ b. Hârice b. Uyeyne⁶⁸⁴ b. Utbe⁶⁸⁵ b. Hısn b. Huzeyfe b. Bedr el-Fezârî el-Kûfî ed-Dimaşkî'dir.⁶⁸⁶ Ebû İshâk el-Fezârî'nin amca oğludur.⁶⁸⁷ Hişâm b. Abdûlmelik b. Mervân'ın hilafeti döneminde 112'de doğmuştur.⁶⁸⁸ Kûfe'de doğmuş, daha sonra Bağdat'a gitmiş ve orada hadis rivayet etmiştir.⁶⁸⁹ Mekke ve Dimaşk'a gitmiştir.⁶⁹⁰

Humeyd et-Tavîl, Süleyman el-A'meş, Yahya b. Saîd el-Ensârî, İsmâil b. Ebî Hâlid, Âsım el-Ahvel, Ubeydullah b. Abdullah el-Âs ve başkalarından rivayet etmiştir.⁶⁹¹ Hadis tahsilinde cevval idi.⁶⁹² Ondan Muhammed b. Hişâm b. Melâs, Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye, Ali b. el-Medînî, Ebû Hayseme, Ya'kûb ed-Devrakî ve birçok kişi rivayet etmiştir.⁶⁹³

⁶⁸² İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LXXIII/261.

⁶⁸³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI/426.

⁶⁸⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd ve ziyûlühü* I-XXIV (1. Baskı), tahkik: Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrût 1996, XIII/150.

⁶⁸⁵ Ebû't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-Fâsî, el-'İkdü's-semîn fî târîhi'l-beledi'l-emîn I-VII (1. Baskı), tahkik: Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrût 1998, VI/56.

⁶⁸⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX/51.

⁶⁸⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl*, XI/136.

⁶⁸⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX/51.

⁶⁸⁹ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII/329.

⁶⁹⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV/1024.

⁶⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve ziyûlühü*, XIII/150.

⁶⁹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX/52.

⁶⁹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX/52.

Ahmed b. Hanbel sebt-hâfız olduğunu belirterek bütün hadislerini ezbere bildiğini söylemiştir.⁶⁹⁴ Ali b. el-Medînî bilinen kişilerden rivayet ettiği hadislerde sika olduğunu belirtmiştir.⁶⁹⁵ Osmân ed-Dârimî'nin Yahya'dan naklettiğine göre sikadır.⁶⁹⁶ Nesâî ve başkaları onu tevsik etmiştir. Ebû hâtim onu sadûk olduğunu belirttikten sonra mechûl şeyhlerden çok hadis rivayet ettiğini söylemiştir.⁶⁹⁷

el-Muallimî Mervân'ın sika olduğunu, hocalarının isimlerinde tedlîs yaptığını ancak bunun burada bir eserinin olmadığını belirtmiştir. İbn Hacer ise tedlîs ile meşhur olduğunu ve hocalarının isimlerinde tedlîs yaptığını söylemiştir. Dârekutnî de onu bu vasıfla zikretmiştir.⁶⁹⁸

Bir görüşe göre 193 yılının Zilhicce ayında aniden vefat etmiştir.⁶⁹⁹ Yaygın görüşe göre Mekke'de, bir görüşe göre de Şam'da vefat etmiştir.⁷⁰⁰ İbn Sa'd sika olduğunu ve öldüğünde 81 yaşında olduğunu belirtmiştir.⁷⁰¹

• Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760)

İmam, hâfız, doğruluk ve ilim sahibi. Tam adı Ebû Ubeyde (Ebû Ubeyd) Humeyd b. Ebî Humeyd Tîrûye el-Basrî'dir. Talhatü't-Talahât'ın azatlısıdır. Seleme'nin azatlısı olduğu da söylenmiştir.⁷⁰² Huzâî nisbesiyle de anılmıştır. ed-Dârimî de deniştir. Âlimler babasının adı konusunda ihtilaf etmişlerdir. En doğrusu babasının adının Tîreveyh olduğudur. Bir görüşe göre Tîr'dir. Babasının adının Dâvûd, Mihrân, Tarhân, Muhalled ve Abdurrahman olduğuna dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır.⁷⁰³ Buhârî

⁶⁹⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV/1205.

⁶⁹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX/52.

⁶⁹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX/53.

⁶⁹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX/53.

⁶⁹⁸ Ebû Enes İbrâhim b. Saîd es-Subeyhî, *en-Nüketü'l-ciyâdü'l-müntehabe min kelâmi şeyhi'n-nukkkâd Zehebiyyi'l-'aşr el-'Allâme 'Abdirrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî* I-IV (1. Baskı), Dâru Tayyibe Riyâd 2010, I/584.

⁶⁹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX/53.

⁷⁰⁰ Takıyyüddîn el-Fâsî, *el-'İkdü's-s-semîn fi târihi'l-beledi'l-emîn* VI/56.

⁷⁰¹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl*, XI/136.

⁷⁰² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI/163.

⁷⁰³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI/163.

onu Humeyd b. Dâvûd olarak kaydetmiştir.⁷⁰⁴ İbn Abbas'ın vefat ettiği yıl olan 86'da dünyaya gelmiştir.⁷⁰⁵

Akranı olan Yahya b. Saîd el-Ensârî, Enes b. Mâlik, İkrime, Hasan-ı Basrî, Mûsâ b. Enes b. Mâlik ve başkalarından rivayet etmiştir.⁷⁰⁶ Ondan Ebû İshâk el-Fezârî, Süfyân-ı Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Mervân b. Muâviye el-Fezârî, kız kardeşinin oğlu Hammâd b. Seleme, İbn Cüreyc, Şu'be, İbnü'l-Mübârek, Yahya el-Kattân, Mâlik b. Enes gibi kişiler rivayet etmiştir.⁷⁰⁷

Ahmed b. el-Acîlî onun Basralı, tâbiî ve sika olduğunu belirterek Hammâd b. Seleme'nin dayısı olduğunu söylemiştir.⁷⁰⁸ Ebû Hâtim er-Râzî sika olduğunu belirterek onda beis olmadığını ve Hasan'ın en büyük ashabının Katâde ve Humeyd olduğunu belirtmiştir. İbn Harrâş ise onun sika ve sadûk olduğunu belirterek Enes'ten rivayet ettiği hadislerinin genelini Sâbit'ten geldiğini ifade etmiştir. Siyer kitaplarında yazıldığına göre tedlîs yapmıştır.⁷⁰⁹ Ebû Ubeyde el-Haddâd'ın Şu'be'den naklettiğine göre Humeyd Enes'ten sadece 24 hadis dinlemiştir. Geri kalanları Sâbit'ten dinlemiş veya Sâbit onları tespit etmiştir.

Zehebî Kitaplarda Humeyd'in Enes'ten rivayet ettiği hadislerin sayısının çok olduğunu ve Kütüb-i Sitte'de yüz hadisinin bulunduğunu ifade etmiştir. Ebû Ahmed b. Adî doğru birçok hadisi olduğunu, bundan dolayı başka bir şeye ihtiyacı olmadığını ve bazı hadislerini nakledeceğini belirterek bunları zikretmiştir.

Ondan imamlar rivayet etmiştir. Enes'ten ancak mezkur sayıda hadis işittiği ve geri kalanları Sâbit'ten rivayet ettiği şeklinde iddiada bulunanlar bu hadisleri ayırmalıdır. Çünkü hem Enes'ten hem de Sâbit'ten rivayet etmiştir. Enes'ten rivayet ettiği bazı hadislerde tedlis olup bunları Sâbit'ten işittiği. Bazı râviler de gördükleri hocalarında tedlis yapmıştır.⁷¹⁰

⁷⁰⁴ İbn Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, III/65.

⁷⁰⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI/163.

⁷⁰⁶ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü köpek'l-kemâl*, VII/355.

⁷⁰⁷ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü köpek'l-kemâl*, VII/355.

⁷⁰⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI/164.

⁷⁰⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI/164.

⁷¹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI/166.

İbn Adî el-Cürcânî şöyle demiştir: İshâk b. İbrâhim b. Yunus'un el-Esram'dan, o da Ahmed'den, o da Affân'dan, o da Muâz b. Muâz'dan naklettiğine göre Humeyd Osmân'a "İnsanlar sana geldiğinde tek birinden alma. Ama biraz bundan, biraz ondan al ve aralarını düzelt." dedi. Osmân "Senin yaptığını yapamam." demiştir. İbn Adî Humeyd'in Basralıların arabulucusu olduğunu belirtmiştir.⁷¹¹ el-Esram bu nakli Affân'dan duyduğunu söylemiştir.

Muâz b. Muâz Humeyd et-Tavîl'in namaz kılarken vefat ettiğini belirtmiştir. Bunu İbn Avn'a haber verip Humeyd'in faziletlerinden bahsedince İbn Avn "Önceden yaptıklarına ihtiyacı vardı." demiştir.⁷¹² Kureyş b. Enes, Heysem b. Adî ve Muhammed b. Sa'd 142 yılında vefat ettiğini belirtmiştir.⁷¹³ Muhammed b. Yusuf'un İbrâhim b. Humeyd et-Tavîl'den naklettiğine göre Humeyd 143'te vefat etmiştir.⁷¹⁴ Halîfe b. Hayyât, Fellâs ve Amr b. Ali de aynı görüştedir. Ahmed b. Hanbel'in Yahya b. Saîd'den naklettiğine göre Humeyd 142 veya 143'de vefat etmiştir.⁷¹⁵ İbrâhim b. Humeyd ve Amr b. Ali 75 yaşında vefat ettiğini belirtmiştir.⁷¹⁶

• Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)

İmam, müftü, muhaddis, mukrî,⁷¹⁷ Rasûlullah'ın (s.a.v.) arkadaşı, vefatına kadar hizmetkârı ve İbnü't-Tufeyl'den⁷¹⁸ önce son vefat eden sahabîdir.⁷¹⁹ Kur'an'ı Hz. Peygamber'den işiterek almış ve kendisinden bir kıraat rivayet edilmiştir.⁷²⁰

⁷¹¹ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl* I-IX (1. Baskı), tahkik: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid ve Abdülfettâh Ebû Sünne, Dâru'l-Kütübî'i-İlmiyye Beyrût 1997, III/66.

⁷¹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI/168.

⁷¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI/168.

⁷¹⁴ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II/348.

⁷¹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI/168.

⁷¹⁶ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, VII/364.

⁷¹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III/96.

⁷¹⁸ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vüşûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, I/347.

⁷¹⁹ Âdil Nüveyhid. *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hetta'l-'asri'l-hâdir* I-II (3. Baskı) Müessesetü Nüveyhid es-Sekâfiyye Beyrût 1988, I/96.

⁷²⁰ Abdülfettâh es-Seyyid Acemî el-Mersafî el-Mısri eş-Şâfiî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî* I-II (2. Baskı), Mektebetü Tayyibe Medine 1982, II/636.

Tam adı Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr b. Damîm b. Zeyd b. Haram b. Cündüb b. Âmir b. Ganem b. Adî b. Neccâr el-Hazrecî en-Ensârî'dir.⁷²¹ Kâtip Çelebi adını ... b. Amr b. Zeyd Menât b. Adî b. Amr b. Mâlik b. Neccâr el-Hazrecî en-Ensârî olarak kaydetmiştir. Annesi Ümmü Süleym bint Milhân'dır.⁷²²

Enes şöyle derdi: Rasûlullah (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde ben on yaşındaydım. Vefat ettiğinde yirmi yaşındaydım. Annelerim Rasûlullah'a (s.a.v.) hizmet etmeye beni teşvik ederlerdi.⁷²³

İbn Ebî Hayseme'nin Şuayb b. Haccâc'tan, o da Enes'ten rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: Ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) hizmetçisi ve sırdaşıyım. Âsım'ın Enes b. Mâlik'ten naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) ona "Ey iki kulaklı!" şeklinde hitap etmiştir.⁷²⁴ Enes şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.) toplayıp getirdiğim baklardan dolayı bana Ebû Hamza künyesini taktı.

Ali b. Zeyd'in İbnü'l-Müseyyeb'ten naklettiğine göre Enes şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde sekiz yaşındaydım. Annem elimden tutarak ona götürdü ve "Ya Rasûlullah! Ensâr'dan kadın erkek herkes sana bir hediye getirdi. Benimse oğlumdan başka sana hediye edecek bir şeyim yok. Onu al, sana istediğin gibi hizmet etsin." dedi. Ona on yıl hizmet ettim. Bana vurmadı, kötü söz söylemedi ve yüzünü asmadı. Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiştir.⁷²⁵

Rasûlullah (s.a.v.), Ebû Bekir, Ömer, Osmân, Ebû Hüreyre, Muâz, annesi Ümmü Süleym, teyzesi Ümmü Harâm ve kocası Ubâde b. Sâmit, Mâlik b. Sa'saa, Hz. Fâtıma,⁷²⁶ İbn Mes'ûd, Ebû Zer, Üseyd b. Hudayr ve Ebû Talha'dan ilim almıştır.⁷²⁷ Ondan oğulları Mûsâ ve Nadr,⁷²⁸ Yahya b. Sa'd, Hasan, Ömer b. Abdulaziz, Zührî, İbnü'l-Münkedir, Ebû Kılâbe, İbn Sîrîn, Şa'bî, Sâbit el-Bünânî, Mekhûl, İshâk b.

⁷²¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III/95.

⁷²² Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vüşûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, I/347.

⁷²³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III/97.

⁷²⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl*, II/782.

⁷²⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III/398.

⁷²⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III/96.

⁷²⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/1057.

⁷²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Tecridü'l-esmâ*, I/28.

Abdullah b. Ebî Talha, Abdulaziz b. Suheyb, Humeyd et-Tavîl, Amr b. Âmir el-Kûfî, Süleyman et-Teymî ve başkaları rivayet etmiştir.⁷²⁹

Ayrıca Kesîr b. Süleym, Amr b. Şâkir ile bu tabakadan Hicrî 170'ten sonra biten ve aralarında hüccet sayılan kimselerin bulunmadığı az sayıda kişi rivayette bulunmuştur.⁷³⁰ Hicrî 200'den sonra Harrâş, İbrâhim b. Hedbe ve Dînâr b. Ebû Mükîs gibi yalancılıkla itham edilmiş kişiler rivayette bulunmuştur. Zehebî'ye göre ondan rivayet eden râvilerin sayısı seksen satırdır.⁷³¹ O, eseri olmayan sahabe müfessirler arasındadır.⁷³² 2286 adet hadis içeren bir müsnedi vardır.

Buhârî ve Müslim 180 hadiste ittifak etmiştir. Sadece Buhârî'de 80, sadece Müslim'de 90 hadisi vardır.⁷³³ Enes Hudeybiye'de ağaç altında biat edenlerden olup birçok defa Rasûlullah (s.a.v.) ile savaşa katılmıştır.⁷³⁴ Mûsâ b. Enes'e göre Enes sekiz gazveye katılmıştır.⁷³⁵

Câhız'ın naklettiğine göre Ümmü Süleym "Ey Allah'ın Rasûlü! Küçük hizmetkarın Enes için Allah'a dua et." deyince Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "'Allah'ım! Malını ve çocuklarını çoğalt. Ömrünü uzat ve onu bağışla." Enes şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki malım senede iki defa ürün veriyordu. Çocuklarım öyle çoğaldı ki yüz tanesini defnettım. Ömrüm öyle uzadı ki Rabbime kavuşmayı özledim. Dördüncüsünü ise Allah istediği gibi yapacaktır. Daha sonra Ümmü Süleym Rasûlullah'a (s.a.v.) teşekkür etmek için geldi. Rasûlullah (s.a.v.) onu görünce "Ey Ümmü Süleym! Niye geldin?" diye sordu. O da "Ya Rasûlullah! Sana teşekkür etmeye geldim." dedi. Rasûlullah (s.a.v.) "Teşekkür ettin." buyurdu.⁷³⁶

Kâtip Çelebî'nin Ebü'l-Yakzân'dan naklettiğine göre vebâ Enes'in seksen çocuğu öldü. Bir rivayete göre 67 yılında yetmiş çocuğu öldü.⁷³⁷ Enes'in çocukları arasında

⁷²⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III/398.

⁷³⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/1057.

⁷³¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/1104.

⁷³² Âdil Nüveyhid, *Mu'cemü'l-müfessirîn* I/96.

⁷³³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III/406.

⁷³⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III/397.

⁷³⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III/400.

⁷³⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl*, II/280.

⁷³⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/1062.

Nadr, Mûsâ, Ebû Umeyr, Abdullah, Ubeydullah, Ebû Hafs, Zeyd, Ebû Bekir, Ömer ve Mâlik vardır.⁷³⁸

Ebû Hüreyre şöyle demiştir: İbn Ümmi Süleym Enes b. Mâlik'ten daha fazla namazı Rasûlullah'ın (s.a.v.) namazına benzeyen kimse görmedim.⁷³⁹ Enes b. Sîrîn Enes'in hizada ve seferde en güzel namaz kılan insan olduğunu söylemiştir.⁷⁴⁰ el-Ensârî'nin Babasından, o da Sümâme'den naklettiğine göre Enes kıyâmda uzun süre durmasından dolayı ayağı kanayınca kadar namaz kıları.⁷⁴¹

el-Askerî'nin naklettiğine göre Haccâc Enes'i Nîşâbûr'a tayin etti. Orada uzun bir süre kaldı. Bu süre zarfında namazını kasr ile kılıyor ve şöyle diyordu: "Ne kadar kalacağımı ve görevimin ne zaman biteceğini bilmiyorum."⁷⁴²

Taberânî'ye göre Ebû Hüreyre'nin Enes'ten sadece bir hadis rivayet ettiği bilinmektedir. O hadis şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.v.) namazda (eliyle) işaret yapardı.⁷⁴³

İbn Adî'nin naklettiğine göre onlar Enes'e gelip Haccâc'ı şikayet ettiler. O da "Sabredin. Çünkü bundan sonra gelecek zamanın bir sonrası bundan daha kötü olacaktır ve bu Rabbinize kavuşuncaya kadar böyle sürüp gidecektir. Ben bunu Nebinizden işittim" dedi. İbnü'l-Esîr ve İbn Abdülber bunu zikretmiştir.⁷⁴⁴

A'meş'in naklettiğine göre Enes b. Mâlik Haccâc ona eziyet ettiğinde Abdülmelik b. Mervân'a bir mektup yazarak şöyle dedi: Ben Rasûlullah'a (s.a.v.) dokuz yıl hizmet ettim. Allah'a yemin olsun Hristiyanlar peygamberlerine hizmet eden bir adam ulaşsalar ona ikram ederlerdi.⁷⁴⁵

Vefatı: Âlimler Enes'in vefat tarihi üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Şuayb b. el-Habhâb onun 90 yılında vefat ettiğini söylemiştir.⁷⁴⁶ Ahmed b. Hanbel'in Mu'temir'de, o da

⁷³⁸ Moğultay b. Kılıç, İkmâlû (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl, II/282.

⁷³⁹ Moğultay b. Kılıç, İkmâlû (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl, II/281.

⁷⁴⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/1060.

⁷⁴¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/1060.

⁷⁴² Moğultay b. Kılıç, İkmâlû (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl, II/280.

⁷⁴³ Moğultay b. Kılıç, İkmâlû (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl, II/282.

⁷⁴⁴ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vüşûl ilâ tabakâti'l-fuḥûl*, I/348.

⁷⁴⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/1061.

⁷⁴⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/1062.

Humeyd et-Tavîl'den naklettiğine göre Enes 91'de vefat etmiştir. Katâde, Heysem b. Adî, Saîd b. Ufeyr ve Ebû Ubeyde de bu görüştedir. Vâkîdî ve Maan b. Îsâ'nın Enes'in oğlundan naklettiğine göre 92'de vefat etmiştir.⁷⁴⁷ Saîd b. Âmir, İsmâil b. Aliyye, Ebû Nuaym, Medâinî, Fellâs, Halîfe, Ku'nub ve başkaları 93'te vefat ettiğini belirtmiştir. es-Siyer müellifi bu görüşün daha doğru olduğunu ifade etmiştir. Buna göre 103 yaşında vefat etmiştir.⁷⁴⁸ Muhammed b. Abdullah el-Ensârî şöyle demiştir: Âlimlerimiz Enes'in yaşında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları 103 yaşına ulaştığını söylemiştir. Bazıları da 107 yaşına ulaştığını söylemiştir. Zehebî'ye göre Enes'in "Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde ben on yaşındaydım." sözüne dayanılarak onu 100 yaşını tamamladığı kesindir. Enes Basra'da vefat etmiştir.⁷⁴⁹

2.2.4.2. Sahîfenin Metni ve Rivayetlerin Tahriri

(4) صحيفة أنس من رواية حميد الطويل

أخبرنا والدي أبو سعد إسماعيل بن يوسف، أنا القاضي أبو المحاسن عبد الواحد بن إسماعيل الروياني، أنا القاضي أبو الحسن علي بن الحسين المحكمي رحمه الله في المعسكر بزنجان، نا أبو سعيد محمد بن موسى بن الفضل (الصيرفي)⁷⁵⁰ (قال:) نا أبو العباس محمد بن يعقوب، نا محمد بن هاشم بن ملاس النميري من أهل دمشق سنة ست وستين ومائتين، نا مروان بن (معويه) معاوية الفزاري، نا حميد الطويل قال:

⁷⁴⁷ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, II/1062.

⁷⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, III/406.

⁷⁴⁹ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, II/1062.

⁷⁵⁰ مسند أحمد، 219/8 (رقم: 8155)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3399)؛ (لم يخبز الخبز) في نسخة الأصل. وكتبها د. محمد حميد (يخنز الخبز) وفي المسند (يخنز اللحم).

1. سئل أنس بن مالك رضي الله عنه هل خضب رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ فقال: لم يَشْنِه (يشبه) الشيب ولكن خضب أبو بكر رضي الله عنه بالحناء والكتم، وخضب عمر بن الخطاب بالحناء⁷⁵¹.
2. وبه عن حميد الطويل قال: قال أنس رضي الله عنه: نادى رجل بالبيع يا أبا القاسم فالتفت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله لم أعنك إنما عنيتُ فلان فقال: "سموا باسمي ولا تُكنوا بكنيتي"⁷⁵².
3. وبه قال أنس: رأى رسول الله صلى الله عليه وسلم نخامة في قبلة المسجد فحكها ثم قال: "إن أحدكم أو قال: إن المرء إذا قام أن يصلي فإنما يناجي ربه" قال: حميد أ، قال: "ربه بينه وبين قبلته فليزق عن يساره إذا بزق أو تحت قدميه ثم أخذ طرف رداءه فتقل فيه فردد بعضه على بعض"⁷⁵³.
4. وبه قال أنس: كنا نصلي المغرب في مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم نأتي بني سلمة وأحدنا يرى موقع نبلة⁷⁵⁴.
5. وبه عن أنس قال: لما نزلت هذه الآية {لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ} [آل عمران:92] قال: أبو طلحة: يا رسول الله حائطي الذي هو بكذا وكذا هو لله، ولو استطعن أن أسره لم أعلنه، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "اجعله في فقراء أهلك وقرابتك"⁷⁵⁵.

⁷⁵¹ عبد المنعم بن عبد الله بن محمد النيسابوري، أبو المعالي الفراءى، أحاديث محمد بن هشام بن ملاس النميري "سبايعات أبي المعالي الفراءى"، تحقيق: يحيى بن عبد الله البكري الشهري، (الرياض: أضواء السلف، 1998)، 33 (رقم:1)، مسلم، "الفضائل"، (رقم:2341).

البخاري، "اليبوع"، (رقم:2120)؛ مسلم، "الآداب"، (رقم:2131).⁷⁵²

⁷⁵³ البخاري، "الصلاة"، (رقم:405)؛ مسلم، "المساجد ومواضع الصلاة"، (رقم:551).

⁷⁵⁴ أبو داود، "الصلاة"، (رقم:416).

⁷⁵⁵ البخاري، "الزكاة"، (رقم:1461)؛ مسلم، "الزكاة"، (رقم:998)؛ ابن عساكر، "المعجم"، ج/ص (311).

6. وبه قال أنس: نعى رسول الله صلى الله عليه وسلم رُمي رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم أحد فكسرت رباعيته وأدمي وجهه، فجعل الدم يسيل على وجهه، فجعل يمسح الدم ويقول: "لن يفلح قوم خضبوا وجه نبيهم بالدم، وهو يدعوهم إلى ربهم عز وجل" فأنزل الله تعالى {لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ} [آل عمران: 128]⁷⁵⁶.

7. به قال أنس: إن امرأة عرضت لرسول الله صلى الله عليه وسلم في طريق من طرق المدينة، فقالت: يا رسول الله إن لي إليك حاجة فقال: "يا أم فلان اجلسي في أي سكك المدينة شئت أجلس إليك" قال: (فقعدت) فجلست فقعد إليها رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى قضت حاجتها⁷⁵⁷.

8. وبه قال أنس: أولم رسول الله صلى الله عليه وسلم حين ابنتى بزينب بنت جحش فأشبع المسلمين خبزا ولحماً⁷⁵⁸.

9. وبه قال أنس: قدم النبي صلى الله عليه وسلم ولأهل المدينة يومان يلعبون فيهما في الجاهلية فقال: رسول الله: "قد أبدلكم الله بهما خيرا منهما؛ عيد الفطر وعيد الاضحى"⁷⁵⁹.

10. وبه قال: قال: رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إن الدجال أعور عينه الشمال عليها طفرة غليظة بين عينيه مكتوب كافر ك ف ر"⁷⁶⁰.

⁷⁵⁶ مسلم، "الجهاد والسير"، (رقم: 1791)؛ الترمذي، "تفسير القرآن"، (رقم: 3002)؛ ابن ماجه، "الفتن"، (رقم: 4027).

⁷⁵⁷ مسلم، "الفضائل"، (رقم: 2326).

⁷⁵⁸ البخاري، "النكاح"، (رقم: 5154).

⁷⁵⁹ أبو داود، "تفريغ أبواب الجمعة"، (رقم: 1134)؛ النسائي، "صلاة العيدين"، (رقم: 1556).

⁷⁶⁰ البخاري، "الفتن"، (رقم: 7131)؛ مسلم، "الفتن وأشرار الساعة"، (رقم: 2933).

2.2.5. Ehl-i beyt Tarikiyle Gelen Sahife

2.2.5.1. Sahîfedeki Raviler

- **İshâk b. Ca'fer b. Muhammed. (Ö. 191/807)**

İshâk b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî el-Hüseynî el-Medenî.⁷⁶¹ Kardeşleri Abdullah, Mûsâ, İsmâil, Ali, Muhammed ve Abbas'tır. Hanımı Seyyide Nefise'dir.⁷⁶² Annesi Ümmü Veled⁷⁶³ Hamîde el-Berberîye'dir.⁷⁶⁴ (Allah hepsinden razı olsun.)

Abdullah b. Ca'fer el-Mahremî, Abdurrahman b. Ebî Bekir el-Melîkî,⁷⁶⁵ Saîd b. Müslim b. Bânek, Mâlik b. Enes, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Bekir el-Melîkî, Sâlih b. Muâviye b. Ca'fer b. Ebî Tâlib, Abdurrahman b. Abdulaziz b. Abdullah el-Ensârî el-İmâmî, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Bekir el-Melîkî ve başkalarından rivayet etmiştir.⁷⁶⁶

Ondan Ya'kûb b. Humeyd b. Kâsib, Ya'kûb b. Muhammed ez-Zühri, İbrâhim b. Münzir el-Huzâmî, Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer b. İbrâhim b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Ca'fer ve başkaları rivayet etmiştir.⁷⁶⁷

İbn Hacer'in naklettiğine göre İbn Ukde onu Şîa'nın adamları arasında saymış ve hiç bir zaman gülmediği için ona "hazin" denildiğini kaydetmiştir. Buhârî, Tirmizî ve İbn Mâce "İmamın arkasında okumak" bâbında onun hadisini rivayet etmiştir. Osman b. Saîd'in Yahya b. Maîn'den yaptığı nakle göre o onun sadûk olduğunu söylemiştir.⁷⁶⁸ İbn Hibbân onu sikalar arasında saymış ve hata ettiğini söylemiştir.⁷⁶⁹

- **Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765)**

⁷⁶¹ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, II/416.

⁷⁶² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl*, II/86.

⁷⁶³ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, II/416.

⁷⁶⁴ Fahrüddîn Ebû Süleymân Dâvûd b. Muhammed, *Ravzatü üli'l-elbâb fî tevârîhi'l-ekâbir ve'l-ensâb Târîh-i Benâkîti* (1. Baskı), trc: Mahmûd Abdülkerim Ali, el-Merkezü'l-kavmî li't-Terceme Kâhire 2007, 118.

⁷⁶⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV/1068.

⁷⁶⁶ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, II/416.

⁷⁶⁷ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, II/416.

⁷⁶⁸ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, II/417.

⁷⁶⁹ İbn Hibbân, *eş-Sikât*, 2.

İmam Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî el-Hüseyinî el-Medenî.⁷⁷⁰ İmâmiye mezhebine göre on iki imamdan birisi olup doğruluğu ve faziletinden dolayı sâdık olarak adlandırılmıştır.⁷⁷¹ Annesi Ümmü Ferve bint Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir'dir. Onun da annesi Esmâ bint Abdurrahman b. Ebî Bekir'dir. Bu yüzden "Siddik beni iki kere doğurdu." derdi.⁷⁷² 80 yılında Medine'de doğmuştur. Diğer bir görüşe göre 83'te dünyaya gelmiştir.⁷⁷³

Ca'fer es-Sâdık, beş yüz adet mektubunu içeren bin sayfalık bir kitap yazmıştır. Kimya alanında söz sahibidir. Ebû Mûsâ Câbir b. Hayyân es-Sûfî et-Tartûsî onun öğrencisidir.⁷⁷⁴

Dedesî Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir, babası Ca'fer b. Muhammed, Atâ b. Ebî Rebâh, Muhammed b. Münkedir, Urve b. Zübeyr, Nâfi, Zührî⁷⁷⁵ ve Ubeydullah b. Ebî Râfi'den rivayet etmiştir.⁷⁷⁶

Ondan Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, İbn Cüreyc, Şu'be, Süleymân b. Bilâl, ed-Derâverdî, İbn Ebî Hâzim, İbn İshâk, Vüheyb, Yahyâ el-Kattân, Hâtım b. İsmâil ve başkaları rivayet etmiştir.⁷⁷⁷ Oğlu Mûsâ el-Kâzım da ondan çokça rivayet etmiştir.⁷⁷⁸

Yahya b. Maîn ve Şâfiî onu sika kabul etmiştir. Ebû Hâtım sika olduğunu ve onun gibisinin sorulmadığını söylemiştir.⁷⁷⁹ İbn Ukde'nin İsmâil b. İshâk er-Râşidî'den, o da Yahya b. Sâlim'den, o da Sâlih b. Ebi'l-Esved'den naklettiğine göre Ca'fer b. Muhammed şöyle demiştir: Beni kaybetmeden önce bana sorunuz. Zira benden sonra benim gibi kimse size anlatmayacaktır.

⁷⁷⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/828.

⁷⁷¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I/327.

⁷⁷² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/829.

⁷⁷³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I/327.

⁷⁷⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I/327.

⁷⁷⁵ el-Mağravî, *Mevsû'atü mevâkifi's-selef fi'l-'akîde ve'l-menhec ve't-terbiye*, II/316.

⁷⁷⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/829.

⁷⁷⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/829.

⁷⁷⁸ Zehebî, *Siyeru'l-âmi'n-nübelâ*, VI/256.

⁷⁷⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/829.

İbn Ukde'nin Ca'fer b. Muhammed b. Hüseyin b. Hâzim'den, o da Ebû Nüceyh İbrâhîm b. Muhammed'den, o da Hasan b. Ziyâd'dan naklettiğine göre Ebû Hanîfe'ye gördüğü en büyük fakîhin kim olduğu soruldu. O da "Ca'fer'den daha fakîh kimse görmedim." dedi. Mansûr onu Hîre'ye getirdiğinde "Ey Ebû Hanîfe! İnsanlar Ca'fer b. Muhammed ile fitneye düştüler. Zor sorularından hazırla." dedi. O da kırk soru hazırladı. Daha sonra Mansûr onu çağırdı. Ebû Hanîfe yanına gittiğinde Ca'fer-i Sâdık'ın onun sağında oturduğunu gördü. Onları görünce Mansûr'dan daha fazla Ca'fer'in heybeti içine düştü. Daha sonra Ca'fer'e dönerek "Ey Ebû Abdillâh! Bunu tanıyor musun?" diye sordu. O da "Evet. Ebû Hanîfe'dir. Yanımıza gelmişti." dedi. Sonra Mansûr "Ey Ebû Hanîfe! Sorularını sor." dedi. Ebû Hanîfe de sorularını sordu. Her soruda "Siz bu konuda şöyle şöyle diyorsunuz. Medineliler ise şöyle şöyle diyor. Biz -Ehl-i Beyt- ise şöyle şöyle diyoruz. Belki bize ya da Medinelilere tâbi olursun. Ya da muhalefet edersin." diyordu. Ebû Hanîfe ona kırk soru sordu. Hepsine cevap verdi. Ebû Hanîfe daha sonra şöyle dedi: "İnsanların en bilgelisinin, ihtilâf ilmini bilen olduğunu söylememiş miydik?"⁷⁸⁰

Bir gün Sevrî Ca'fer-i Sâdık'ın yanında girdi. Üzerinde ipekten bir elbise gördü ve "Peygamberin evinden olan sizler bunu mu giyiyorsunuz?" dedi. O da: "Ne biliyorsun? Elini altına koy bakalım." dedi. Elini koyunca sert kıldan yapılmış bir gömlek buldu. Ca'fer "Ey Sevrî! Cübbenin altındakini göster." deyince kardan daha beyaz ince bir gömlek gördü. Bunun üzerine Sevrî utandı. Ca'fer de "Ey Sevrî! Yanımıza çok gelme. Sen bize, biz sana zarar veririz." dedi.⁷⁸¹

Ali b. Ca'd'ın Züheyr b. Muhammed'den naklettiğine göre babası Ca'fer b. Muhammed'e "Benim bir komşum var. Senin Ebû Bekir'den teberri ettiğini iddia ediyor." dedi. Ca'fer de "Allah komşundan beri olsun. Vallahi Ebû Bekir'e olan yakınlığının bana fayda vermesini umuyorum. Bir defa şikayet edildim. Dayım Abdurrahman b. Kâsım'a vasiyet ettim."⁷⁸²

⁷⁸⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/830.

⁷⁸¹ Ebû'l-Mevâhib (Ebû Abdîrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî, *Levâkıhu'l-envâr fî tabakâti'l-ahyâr* I-II, Mektebetü Muhammed el-Melîhî Kahire 1897, I/28.

⁷⁸² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/831.

Muhammed b. Hüseyin el-Hanî'nin Ca'fer b. Muhammed'den, o da Hafs b. Giyâs'tan naklettiğine göre o Ca'fer b. Muhammed'in şöyle dediğini ıstımtıştır: "Ali'nin şefaatinde umduğum şeyin aynısını Ebû Bekir'in şefaatinde de umuyorum."

el-Hanî'nin Muhalled b. Ebî Kureş'ten, O da Abdulcebbâr b. Abbas el-Hemezânî'den naklettiğine göre onlar Medin'den ayrılmak isterlerken Ca'fer b. Muhammed onların yanına geldi ve "İnşallah sizler Mısırlıların sâlihlerindensiniz. Benden onlara şunu ulaştırın: Kim benim itaati farz kılan bir halife olduğumu iddia ederse ben ondan beriyim. Kim benim Ebû Bekir'den teberri ettiğimi iddia ederse ben ondan beriyim." dedi.⁷⁸³

Onun sözlerinden bir tanesi şudur: "Fakîhler peygamberlerin vekilleridirler. Eğer onları sultanlara meyleder görürseniz, onları suçlayın."⁷⁸⁴ Ayrıca şöyle derdi: "Aç olup sonra doyanın elinden yemeyin."⁷⁸⁵

Bir kabileden bir adama "Bu kabilenin efendisi kimdir?" diye sordu. Adam "Benim" dedi. O da: "Eğer onların efendisi olsaydın, ben demezdin." dedi.⁷⁸⁶

Ayrıca şöyle derdi: "Rızık az olan istîfârı çok yapsın."⁷⁸⁷ Menkıbeleri çoktur.

148 yılında Medine'de vefat etmiş ve Cennetü'l-bakî'da babası Muhammed el-Bâkır, dedesi Zeynelâbidîn ve dedesinin amcası Hüseyin b. Ali'nin kabirlerinin yanına defnedilmiştir.⁷⁸⁸ (Allah hepsinden razı olsun.)

• Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733)⁷⁸⁹

İmam, müctehid Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî el-Hüseyinî el-Medenî.⁷⁹⁰ Kardeşleri Zeynelâbidîn'in oğulları Zeyd, Ömer, Hüseyin ve Abdullah'tır.⁷⁹¹

⁷⁸³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/831.

⁷⁸⁴ el-Mağravî, *Mevsû'atü mevâkıfi's-selef fi'l-'akîde ve'l-menhec ve't-terbiye*, II/316.

⁷⁸⁵ Şa'rânî, *Levâkıhu'l-envâr*, I/28.

⁷⁸⁶ Şa'rânî, *Levâkıhu'l-envâr*, I/28.

⁷⁸⁷ Şa'rânî, *Levâkıhu'l-envâr*, I/28.

⁷⁸⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I/327.

⁷⁸⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/401.

⁷⁹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/401.

⁷⁹¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/309.

Ahmed b. el-Berkî 56'da doğduğunu belirtmiştir. Medine'de doğmuş ve burada vefat etmiştir. Hz. Âişe ve Ebû Hüreyre⁷⁹² hayatta iken dünyaya gelmiş ancak onlardan işitmemiştir.⁷⁹³ Zübeyr b. Bekkâr'ın naklettiğine göre Muhammed b. Ali'ye Bâkırü'l-ilm denilmiştir. Annesi Ümmi Abdillâh bint Hüseyin b. Ali'dir. Bâkır lakabı, "ilmi yarıp derinliklerine ulaşan, geniş ilim sahibi" anlamına gelen "bâkırü'l-ilm"den gelmektedir.⁷⁹⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ali, Hasan, Hüseyin, İbn Abbas, Ümmü Seleme, Âişe, Ebû Hüreyre ve Semüre b. Cündüb'ten mürsel hadisler rivayet etmiştir.⁷⁹⁵ Zehebî'ye göre Hz. Ömer'den de mürsel hadis rivayet etmiştir.⁷⁹⁶ İbn Ömer, Câbir, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Ca'fer, Saîd b. Müseyyeb, babası Zeynelâbidîn, Muhammed b. Hanefiyye ve başka âlimlerden rivayet etmiştir.⁷⁹⁷ Çok hadis rivayet etmemiştir.⁷⁹⁸

Ondan oğlu Ca'fer es-Sâdık, Amr b. Dînâr, Ebû İshâk es-Sebî, A'meş, Evzâî, Kurra b. Hâlid,⁷⁹⁹ İbn Şihâb ez-Zührî, Haccâc b. Ertât, Yahyâ b. Ebû Kesîr gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur⁸⁰⁰

Meymûnî'nin Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel'den naklettiğine göre o Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in sika ve hadisinin güçlü olduğunu belirtmiştir.⁸⁰¹ Dârekutnî sikalarından olduğunu söylemiştir.

Zehebî'nin Bessâm es-Sayrafi'den naklettiğine göre o Ebû Ca'fer'e Ebû Bekir ve Ömer'i sorduğunda şu cevabı almıştır: "Vallahi, ben onları kabul eder ve onlar için istiğfâ ederim."⁸⁰²

⁷⁹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/401.

⁷⁹³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/308.

⁷⁹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/402.

⁷⁹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/401.

⁷⁹⁶ Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî, *Câmi'u't-taḥşîl fî aḥkâmi'l-merâsîl*, 266.

⁷⁹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/401.

⁷⁹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/401.

⁷⁹⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/308.

⁸⁰⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/401.

⁸⁰¹ Ebû'l-muâti vd., *Mevsû'atü aḳvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-ḥadîṣ ve 'ilelih*, III/295.

⁸⁰² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl* I-XI (1. Baskı), tahkik: Guneym Abbas Guneym-Mecdî Seyyid Emîn, Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse Kahire 2004, VIII/223.

İsâ b. Yunus'un Abdülmelik b. Ebî Süleyman'dan naklettiğine göre o Muhammed b. Ali'ye "Sizin dostunuz Allah, rasûlü ve iman edenlerdir." (Mâide 58) âyetini sordu. O da "Onlar Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbıdır." dedi. Bunun üzerine "Onun Ali olduğunu söylüyorlar." deyince o "Ali onlardandır." dedi.⁸⁰³

İbn Ukde'nin Muhammed b. Abdullah b. Ebî Necîh'ten, o da Ali b. Hassân el-Kureyşî'den, o da amcası Abdurrahman b. Kesîr'den, o da Ca'fer b. Muhammed'den naklettiğine göre babası şöyle demiştir: Dedem Hüseyin beni odasında oturtup "Rasûlullah (s.a.v.) sana selam söylüyor." dedi.⁸⁰⁴

Ebû Ca'fer şöyle demiştir: Kimin kalbine imanın halis hakikati girerse, ona masivadan yüz çevirtir. Dünya nedir? Ne olabilir? Dünya ancak bindiğin binek, giydiğin elbise ve ulaştığın kadındır.⁸⁰⁵

İbn Uyeyne'nin Ca'fer b. Muhammed'den naklettiğine göre Ca'fer'in babası, halası Fatıma bint Hüseyin'e şöyle demiştir: "Bu (sadaka) bana elli sekiz yıl yetti." O sene vefat etti.⁸⁰⁶ Bu da onun 114'de vefat ettiğine delildir. Ebû Nuaym, Musab ez-Zübeyrî ve Saîd b. Afîr böyle demiştir.⁸⁰⁷ Bir görüşe göre 117'de vefat etmiştir.⁸⁰⁸

- **Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn (ö. 94/712)**

Alî b. el-Hüseyin b. Alî b. Ebî Tâlib b. Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf el-Hâşimî el-Medenî. Künyesi Ebû'l-Hüseyin, Ebû'l-Hasen, Ebû Muhammed veya Ebû Abdullah'tır.⁸⁰⁹ Annesi Selâme ve Gazâle adlarıyla bilinmektedir. Hüseyin'den sonra Hüseyin'in azatlısı Zebîd ile evlenmiştir ve Abdullah b. Zebîd adında bir oğlu olmuştur. Abdullah⁸¹⁰ Ali b. Hüseyin'in anne bir kardeşidir.⁸¹¹ Annesinin adının Sülâfe olduğu da söylenmiştir. Zemahşerî'nin naklettiğine göre sahabe Hz. Ömer döneminde İran'dan

⁸⁰³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/406.

⁸⁰⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/404.

⁸⁰⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/405.

⁸⁰⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/407.

⁸⁰⁷ Zehebî, *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, VIII/223.

⁸⁰⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/409.

⁸⁰⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/386.

⁸¹⁰ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk I-XXIX* (1. Baskı), tahkik: Rûhiyye en-Nehhâs vdd, Dâru'l-Fikr Dimaşk 1984, XVII/230.

⁸¹¹ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, V/211.

döndüğünde yanlarında esirler getirmişlerdi. Esirler arasında Yezdicerd'in üç kızı da vardı. Esirler satılığa çıkarılınca Hz. Ömer onların da satılmasını emretti. Hz. Ali kral kızlarının diğer kızlar gibi muamele görmemesi gerektiğini belirtince Ömer ne yapılması gerektiğini sordu. O da onlara değer biçilmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Ali onlara değer biçti ve onları aldı. Bir tanesini oğlu Hüseyin'e verdi. Ondan Ali Zeynelâbidîn dünyaya geldi. Bir tanesini Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddîk'a verdi. Ondan Kâsım dünyaya geldi. Üçüncüsünü de Abdullah b. Ömer'e verdi. Ondan da Sâlim dünyaya geldi. Bu üçü teyze oğullarıdır.

İbn Hallikân'a göre Medineliler Zeynelâbidîn, Sâlim b. Abdullah ve Kâsım b. Muhammed doğuncaya kadar câriyelerden doğan çocuklardan hoşlanmazdı. Bu zâtlar anlayış ve vera' açısından Medinelileri geçti.⁸¹²

Kerbelâ'da babası ve ailesiyle birlikte şehit düşen büyük kardeşi Ali el-Ekber ile ayırmak için ona Ali el-Asgar denilmiştir. Ali el-Ekber'in annesi Leylâ bint MürreUrve b. Mes'ûd'dur.⁸¹³

İbn Kâni 'Kitâbü't-Târih'inde onun 34 veya 36'da dünyaya geldiğini belirtmiştir.⁸¹⁴ Bir görüşe göre 33 veya 38'de Medine'de doğmuştur.

Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'in eşleri Hz. Âişe, Safiyye bint Huyey b. Ahtab, Ümmü Seleme,⁸¹⁵ babası ve amcası, Amr b. Osman b. Affân, Saîd b. Müseyyeb, Saîd b. Mercân, Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Abbas, Mesrûr b. Mahreme, Mervân b. Hakem,⁸¹⁶ Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm, Ebû Üseyd es-Sâidî, Ebû Abdurrahman Hâris b. Hişâm ve Üsâme b. Zeyd gibi çok sayıda kişiden rivayet etmiştir.⁸¹⁷

Ondan Oğulları Ca'fer ve Muhammed, Tâvûs, Zührî, Zeyd b. Eslem, Hakem b. Utbe,⁸¹⁸ Saîd b. Müseyyeb, Abdullah b. Muhammed b. Akîl, Sâlim Ebü'n-Nadr, Ebû

⁸¹² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III/268.

⁸¹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III/268. Ancak müellif yanılarak babası Ali b. Ebî Tâlib ile birlikte Kerbelâ'de öldürüldüğünü söylemiştir.

⁸¹⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl*, IX/305.

⁸¹⁵ İmâm Mâlik, *el-Muvaţta'*, VI/84.

⁸¹⁶ Ebû Nasr el-Buhârî, *el-Hidâye ve'l-irşâd*, II/527

⁸¹⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl*, IX/300.

⁸¹⁸ İmâm Mâlik, *el-Muvaţta'*, VI/84.

Sehl Nâfi b. Mâlik, Osmân b. Hâlid b. Zübeyr b. Avvâm, Velîd b. Rebâh, Kufelilerin şeyhi Abdullah b. Atâ, Ebû Muhammed Şeybe b. Sa'lebe ve Kûfeli İsa el-Melâî gibi şahsiyetler rivayet etmiştir.⁸¹⁹

Ebû Beir b. Ebî Şeybe'ye göre sahih senedlerin hepsi Zührî'nin Ali b. Hüseyin'den, o da babası Ali'den rivayet ettiği hadislerdir.⁸²⁰ Tirmizî şöyle demiştir: Ali b. Hüseyin, Ali b. Ebî Tâlib'ten hadis işitmemiştir.⁸²¹ İbn Ayyine'nin naklettiğine göre Zührî şöyle demiştir: Oturmalarımın çoğu Ali b. Hüseyin ile değildi. Ondan daha anlayışlı kimse görmedim. Ancak az konuşurdu.⁸²²

Ebû Ca'fer'in naklettiğine göre Ali b. Hüseyin'in künyesi Ebü'l-Hüseyin'dir. Ayrıca Ebû Muhammed künyesi de vardır. Ali b. Hüseyin sika, güvenilir, âli hadisi çok ve vera' sahibiydi. el-İclî Ali b. Hüseyin'in Medineli sika bir tâbiî olduğunu belirtmiştir.⁸²³

Abdurrahman b. Erdek'in Ali b. Hüseyin'in anne bir kardeşi olduğu söylenmiştir. Ali b. Hüseyin mescide girdiğinde insanlar, onun Zeyd b. Eslem'in halkasında oturması için ona yer açarlardı. Nâfi b. Cübeyr ona "Allah seni affetsin. Sen insanların efendisisin. Gelip bu kölenin meclisine oturuyorsun." deyince Ali b. Hüseyin ona "İlme rağbet edilir, ona gidilir ve neredeyse orada talep edilir." dedi.⁸²⁴

Abdullah'ın Ebû Ma'mer'den, o da İbn Ebî Hâzim'den naklettiğine göre bir adam Ali b. Hüseyin'e gelerek "Ebû Bekir ve Ömer'in Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanındaki yeri nasıldı?" diye sordu. O da (eliyle kabirlerine işaret ederek) "Makamları şu anda olduğu gibiydi."⁸²⁵

Bir adam Saîd b. Müseyyeb'e "Falancadan daha vera' sahibi kimse görmedim." dedi. O "Ali b. Hüseyin'in gördün mü?" diye sorunca adam hayır dedi. Bunun üzerinde Saîd "Ondan daha vera' sahibi kimse görmedim." dedi.⁸²⁶

⁸¹⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl*, IX/300.

⁸²⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/391.

⁸²¹ Seyyid Ebû'l-Mu'âfi vd., *el-Câmi' fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, II/226.

⁸²² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/389.

⁸²³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/390.

⁸²⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/388.

⁸²⁵ Ebü'l-muâfi vd., *Mevsû'atü aqvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fi ricâli'l-hadîs ve 'ilelih*, III/35.

⁸²⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/391.

Muhammed b. İshâk şöyle demiştir: Medineli fakirler rızıklarının nereden geldiğini bilmiyorlardı. Ali b. Hüseyin vefat edince geceleyin aldıkları yardımları alamaz oldular.⁸²⁷

Ebû Ca'fer'in naklettiğine göre babası Ali b. Hüseyin iki defa malını Allah için dağıtmış ve "Allah tevbe eden günahkar kulunu sever." demişti.⁸²⁸

Amr b. Sâbit'ten nakledildiğine göre Ali b. Hüseyin vefat edince sırtında bazı izler gördüler. Bunun ne olduğu sorulduğunda dulların evine taşıdığı torbalardan dolayı olduğunu söylediler.⁸²⁹

Abdurrezzâk'ın naklettiğine göre Ali b. Hüseyin abdest alırken cariyesi ona su döküyordu. Cariyenin elindeki ibrik onun yüzüne düştü ve başını yardı. Ali b. Hüseyin başını kaldırıncı cariyeye şöyle dedi: Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Öfkelerini yutarlar." O da öfkelerini yuttuğunu söyledi. Cariye "İnsanları affederler." deyince o "Allah senin affetti." dedi. Cariye "Allah iyilik yapanları sever." deyince "Git, özgürsün." dedi.⁸³⁰

Ebü'z-Zübeyr şöyle demiştir: Câbir'in yanında iken Ali b. Hüseyin geldi. Câbir şöyle dedi: Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanında iken Hüseyin b. Ali geldi. Rasûlullah (s.a.v.) onu bağrına bastı, öptü, yanına oturttu ve

"Benim bu oğlumun, Ali adında bir oğlu olacak. Kıyamet günü arşın merkezinden bir münadi 'âbidlerin efendisi ayağa kalsın.' diyecek, o da kalkacaktır." dedi.⁸³¹

Bir rivayete göre Ali b. Hüseyin'in elleri uyluğunu geçmezdi. Ellerini ileri geri sallamazdı. Namaza geldiğinde titremeye başladılar. Ona "Neyin var?" diye sorduklarında o "Kimin huzuruna çıkıyorum ve kime münacat ediyorum, biliyor musunuz?" dedi. Bir rivayete göre Ali b. Hüseyin abdest alırken rengi sapsarı oldu. Ailesi ona abdest sırasında ne olduğunu sorunca "Kimin huzuruna çıkmak istediğimi biliyor musunuz?" dedi.

Süfyân b. Uyeyne'nin naklettiğine göre Ali b. Hüseyin hacca gitti. İhrama girip bineğine binince rengi sarardı, titredi ve sarsıldı. Telbiye getiremez hale geldi. Ona

⁸²⁷ Ebü'l-Kâsım el-İsfahânî, *Siyerü's-selefi's-sâlihîn*, 867.

⁸²⁸ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târihi Dimaşk*, XVII/238.

⁸²⁹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târihi Dimaşk*, XVII/238.

⁸³⁰ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târihi Dimaşk*, XVII/240.

⁸³¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târihi Dimaşk*, XVII/233.

“Telbiye getirmeyecek misin?” denildiğinde o “Lebbeyk (buyur) deyince bana “sana lebbeyk yok.” denilmesinden korkuyorum.” dedi. Bunun üzerine bunun farz olduğu söylendiğinde bayıldı ve bineğinden düştü. Haccını bitirinceye kadar bu haldeydi.⁸³²

Zübeyr’in Ebû Bekkâr’dan, o da amcası Musab b. Hibetullah’tan naklettiğine göre (Kerbelâ günü) Hz. Hüseyin’in oğlu Ali el-Asgar yirmi üç yaşında iken babasıyla birlikte idi. Hz. Hüseyin şehit edilince Ömer b. Sa’d “Bu hastaya dokunmayın.” dedi. Ali b. Hüseyin şöyle dedi: Onlardan biri beni oradan aldı ve beni gizledi. Bana çok ikram etti. Her içeri girişinde ve dışarı çıkışında ağlıyordu. Kendi kendime, "Eğer yanı hayırlı ve vefalı bir kimse varsa, bunun yanındır" diyordum. İbn Ziyâd’ın tellalı, "Haberiniz olsun ki, Ali b. Hüseyin'i kim bulursa hemen getirsin! Ona üçyüz dirhem bahşiş vereceğiz." diyerek seslenince ev sahibi yanıma girdi. Vallahi o yine ağlıyordu. Ellerimi boğazıma bağladı ve "Korkuyorum." dedi. Beni bağlı olarak onların yanına götürdü. Ben bakakalırken beni onlara teslim edip üç yüz dirhemi aldı. İbn Ziyâd’ın yanına götürüldüm. Bana adımı sordu. “Ali b. Hüseyin” deyince “Allah Ali’yi öldürmedi mi?” dedi. Ben “O benim abimdi. Onun adı da Ali idi. İnsanlar onu öldürdü.” dedim. O ise “Bilakis Allah onu öldürdü.” dedi. Ben “Allah ölümü anında nefisleri öldürendir.” dedim. İbn Ziyâd onun öldürülmesini emretti. Zeynep bint Ali ise bağırarak “Ey İbn Ziyâd! Kanlarımız sana yeter. Allah aşkına eğer onu öldürürsen beni de onunla birlikte öldür.” deyince onu bıraktı ve Yezîd b. Muâviye’ye gitti. Şamlı bir adam “Onların kadınları bize helaldir.” deyince Ali b. Hüseyin “Yalan söyledin. Ancak bizim milletimizden çıkarsan bu senin olabilir.” dedi. Bunun üzerine Yezîd biraz durdu ve Ali b. Hüseyin’e “Eğer istersen yanımda kalıp akrabalarını ziyaret edersin. Eğer istersen seni memleketine göndereyim.” dedi. O da Medine’ye gönderilmeyi istedi. Yezîd de onu gönderdi. Ali’nin künyesi Ebû Hüseyin idi.⁸³³

İbn Şihâb ez-Zührî şöyle demiştir: Ali b. Hüseyin’i Medine’den Şam’a Abdülmelik b. Mervân’a götürüldüğü gün gördüm. Bir grup memurun kontrolünde ayağı demirle bağlanmış ve elleri kelepçelenmişti. Ona selam vermek ve vedalaşmak için izin istedim. Yanına girdim. Bir odada ayağında prangalar, ellerinde kelepçe vardı. Bunun üzerine ağladım ve “Keşke şimdi siz sağ salim olsaydınız da sizin yerinizde benim ellerim kelepçeli olsaydı.” dedim. O ise “Ey Zührî! elimde ve ayağımda gördüklerinin Beni

⁸³² Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târihi Dimaşk*, XVII/236.

⁸³³ İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk*, XIV/367.

rahatsız ettiğini mi düşünüyorsun? Eğer bunun olmamasını isteseydim, yapabilirdim. Sen ve senin gibiler böyle bir duruma düşseydi, Allah'ın azabını hatırlamanız için olacaktı.” Bunu dedikten sonra el ve ayaklarındaki zincirler kendiliğinden açıldı ve bana “Sadece Medine'deki iki evde onlarla bu durumda olacağım.” dedi. Dört gece geçti, muhafızlar onun Medine’de olduğunu zannediyordu ama onu bulamadılar. Onlara onun hakkında soranların içindeydim. Bazıları bana “Onu takip ediyor, hiç uyumuyor ve hep gözlüyorduk. Sabah olunca zincirler dışında bir şey bulamadık.” dediler.

Zührî şöyle demiştir: Ben daha sonra Abdülmelik b. Mervân’a geldim. Bana Ali b. Hüseyin’i sordu. Ben de ona olanları anlattım. Bana şöyle dedi: “Muhafızların onu kaybettiği gün yanıma geldi ve ‘Benimle senin aranda ne oldu?’ dedi. Ben ‘yanımda ikâmet et.’ dedim. ‘Burada ikâmet etmem.’ dedi ve çıkıp gitti. Onun heybetinden bir şey söyleyemedim. Ben de ona “Ey mü’minlerin emiri! Ali b. Hüseyin zannettiğin gibi değildir. O kendisiyle meşguldür.” dedim. O da “Ne güzel bir meşguliyet.” dedi.⁸³⁴

Ca’fer b. Muhammed’in naklettiğine göre Ali b. Hüseyin’e neden çok ağladığı soruldu. O “Beni kınamayın. Çünkü Ya’kûb (a.s.) bir oğlunu kaybettiği için üzüntüden ağladığı için gözleri kör oldu. Halbuki öldüğünü bilmiyordu. Ben ise ehl-i beytimden on dört kişinin bir günde kurban gibi kesildiğini gördüm. Onların üzüntüsü kalbimden gider mi?” dedi.⁸³⁵

Ali b. Hüseyin’in küçük yaşta vefat eden Hasan ve Hüseyin ile Muhammed Bâkır, Abdullah, Zeyd, Ömer, Ali, Muhammed el-Evsat, Abdurrahman, Hüseyin es-Sağîr ve Kâsım adlarında çocukları olmuştur.⁸³⁶

Hişâm hacda izdihamden Hacerü’l-esved’e ulaşamamışken Ali b. Hüseyin gelince insanlar selam vermesi için ona yol vermişti. Hişâm Şamlılara onun kim olduğunu sorduğunda tanımadıklarını söylediler. Ferezdak ise onu tanıdığını ve Hz. Peygamber’in torunlarından olduğunu belirtti ve şu şiiri söyledi:

Ayak izini Mekke toprakları tanır onun. Tanır Kâbe onu; harem sınırı ve ötesi tanır.

Kullar içinde en mübarek ceddin torunudur, Bu takvalı tertemiz yol gösterici efendi.

⁸³⁴ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, XVII/234.

⁸³⁵ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, XVII/238.

⁸³⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, III/321.

Kureyşliler onu görünce, içlerinden biri dedi: “Bu kişinin hayırlarıdır, cömertliğin son haddi”

Bunun üzerine Hişâm kızdı ve Ferezdak’ın hapsedilmesini emretti.⁸³⁷

Vefatı: 57 yaşında vefat etmiştir. 58 yaşında vefat ettiğini söyleyenler de vardır.⁸³⁸

Abdullah babasının el yazısıyla Ebû Bekir b. Abdurrahman, Ali b. Hüseyin, Saîd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr’in 92 yılında vefat ettiğini kaydettiğini belirtmiştir. Bu yıla fakîhler yılı denilmiştir.⁸³⁹ Vâkıdî, Ebû Ubeyd, Buhârî ve Fellâs bu görüştedir. Ca’fer es-Sâdık’tan da bu şekilde rivayet edilmiştir. Yine Muhammed b. Abdullah b. Hasan’ın kardeşi Yahya’ya göre 94 yılında rebû’l-evvelin on dördü salı günü vefat etmiştir.⁸⁴⁰ 92, 93, 95, 99 ve hatta 100 yılında vefat ettiğini söyleyenler vardır. Bakî‘ mezarlığına defnedilmiştir.⁸⁴¹

• Hüseyin b. Ali (ö. 61/680)

Cennet gençlerinin efendisi, dedesine (s.a.v.) benzeyen, mü’minleri emiri, imam, şerîf, Rasûlullah’ın (s.a.v.) torunu ve dünyadaki reyhanı.⁸⁴² Rasûlullah (s.a.v.) ona “oğlum” adını vermiştir.⁸⁴³ Onun ağlaması Rasûlullah’ı (s.a.v.) üzerdi.⁸⁴⁴ Tam adı şehit Hüseyin b. Alî b. Ebî Tâlib b. Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf b. Kusay el-Kureyşî el-Hâşimî el-Medenî’dir.⁸⁴⁵ Medine’de doğmuş ve Peygamber evinde büyümüştür.⁸⁴⁶

Hız. Hasan ile aralarında bir yaş vardır. Hız. Fatıma onu hicretin dördüncü yılında şaban ayının dördünde dünyaya getirmiştir. Bir rivayete göre hicretin üzerinden dört yıl

⁸³⁷ Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, XVII/246.

⁸³⁸ Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, XVII/256.

⁸³⁹ Ebû’l-muâtî vd., *Mevsû’atü aqvâli’l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli’l-hadîs ve ‘ilelih*, III/35. Kitapta yanlışlıkla 72 yazılmıştır.

⁸⁴⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV/399.

⁸⁴¹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV/400.

⁸⁴² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, III/280.

⁸⁴³ Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, VII/124.

⁸⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, III/284.

⁸⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, III/280.

⁸⁴⁶ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, II/243.

dört ay geçmişken dünyaya gelmiştir.⁸⁴⁷ Vâkıdî'ye göre Hz. Fatıma hicretin on birinci yılında ramazanın üçüncü gecesi olan salı gecesinde vefat etmiştir. Hz. Fatıma yaklaşık 29 yaşındaydı.⁸⁴⁸

Ali b. Ebî Tâlib şöyle demiştir: Hasan doğduğunda ona Harb adını verdim. Rasûlullah (s.a.v.) “Oğlumu bana gösterin. Ona ne isim verdiniz?” diye sordu. Ben de ona Harb adını verdiğimi söyledim. O ise Hasan adını verdi. Hüseyin doğduğunda ona Harb adını verdim. Rasûlullah (s.a.v.) “Oğlumu bana gösterin. Ona ne isim verdiniz?” diye sordu. Harb adını verdiğimi söyledim. O ise Hüseyin adını verdi. Üçüncü oğlum doğduğunda ona Harb adını verdim. Rasûlullah (s.a.v.) “Oğlumu bana gösterin. Ona ne isim verdiniz?” diye sordu. Harb adını verdiğimi söyledim. O ise Muhsin adını verdi ve “Onlara Hârûn’un oğullarının adları olan Şeber, Şebir ve Müşebbir isimlerini verdim.” dedi.⁸⁴⁹

Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre Allah'ın Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Hasan ve Hüseyin, teyze oğulları olan Yahya ve İsa hariç cennet gençlerinin efendileridir.”⁸⁵⁰

Ümmü Seleme'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*” (Ahzâb 33) âyeti benim evimde indi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) Fatıma, Ali, Hasan ve Hüseyin'i çağırdı ve “Bunlar benim ailemdir.” dedi. Bir rivayete göre “Ehl-i beytimdir.” dedi. Ben de “Ya Rasûlallah! Ben de ehl-i beytten miyim?” diye sorduğumda O “Evet, inşaallah.” dedi.⁸⁵¹

Ya'lâ b. Mürre şöyle rivayet etmiştir: Rasûlullah (s.a.v.) ile çıktım. Yemeğe davet edildik. Hüseyin'in yolda oynadığını gördük. Rasûlullah (s.a.v.) biraz hızlıca yürüyerek onu yakalamak istedi. O da oraya buraya koşuyordu. Efendimiz de hem gülüyor hem de peşinden koşuyordu. Onu tutmaya çalışıyordu. Sonunda Hüseyin'i tuttu. Onu

⁸⁴⁷ Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî, Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb I-XII, tahkik: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr Beyrût, VI/2562.

⁸⁴⁸ Ebû Nasr el-Buhârî, *el-Hidâye ve'l-irşâd*, I/669.

⁸⁴⁹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, VII/116.

⁸⁵⁰ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, VII/119.

⁸⁵¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, VII/116.

kucakladı ve öptü. Sonra (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Hüseyin bendendir. Ben de Hüseyin'denim! Allah'ı seven Hüseyin'i sever! Hüseyin torunlardan bir torundur.”⁸⁵²

İbn Mes'ûd şöyle rivayet etmiştir: Rasûlullah (s.a.v.) Hasan ve Hüseyin'in elinden tutarak şöyle buyurdu: “Bunlar benim oğullarımdır. Kim onları severse Beni sever. Kim onlardan nefret ederse benden nefret etmiş olur.”⁸⁵³

Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Ben Medine çarşılarından bir çarşıda Rasûlullah (s.a.v.) ile beraberdim. Rasûlullah (s.a.v.) yürüdü, ben de O'nun onunla yürüdüm. Sonra “Ali'nin oğlu Hüseyin'i çağır.” buyurdu. Bunun üzerine Hüseyin b. Ali yürüyerek geldi. Rasûlullah (s.a.v.) elini böyle yaydı, Hüseyin de elini açıp yaydı. Rasûlullah (s.a.v.) ona sarıldı ve “Allah'ım! Ben bu çocuğu seviyorum, sen de onu sev ve onu seveni de sev.” diye duâ etti. Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Rasûlullah'ın (s.a.v.) bu sözlerinden sonra artık bana hiçbir kimse Hüseyin b. Ali'den daha sevgili olmadı.⁸⁵⁴

Kâmil Ebû'l-Alâ'nın Ebû Sâlih'ten rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikte Yatsı namazını kılıyorduk. Secde ettiğinde Hasan ve Hüseyin'i sırtına alırdı. Başını hafifçe kaldırdı. Tekrar secde ettiğinde tekrar sırtına çıkarlardı. Namaz bittiğinde ona “Onları annelerine götürmeyeyim mi?” dedim. O hayır dedi. Bir şimşek çaktı. Onlar annelerinin yanına gidene kadar aydınlatıldı.⁸⁵⁵

Hüseyin b. Vâkîd'in Abdullah b. Büreyde'den rivayet ettiğine göre babası şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.) hutbe okuyordu. Hasan ile Hüseyin'in üzerlerindeki uzun ve kırmızı elbiseleri ile düşe kalka yürüdüklerini görünce, hutbesine ara verip, minberden inerek, onları kucağına aldı ve önüne oturttu. Daha sonra da “Allah Teâla, ‘Mallarınız ve evlatlarınız sizin için birer imtihan vesilesidir.’ (Teğâbün, 64/15) derken doğru söylemiştir. Şu ikisini bu şekilde görünce sabredemedim.” diyerek hutbesine devam etti. İsnadı sahihtir.⁸⁵⁶ Babasından, dedesinden, kayınpederi Ömer'den⁸⁵⁷ ve dayısı Hind b. Ebî Hâle'den rivayet etmiştir.⁸⁵⁸

⁸⁵² Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, XVII/120.

⁸⁵³ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, VII/120.

⁸⁵⁴ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, VII/121.

⁸⁵⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XIV/111.

⁸⁵⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/631.

⁸⁵⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III/280.

⁸⁵⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/627.

Ondan Kardeşi Hasan, torunu Muhammed b. Ali el-Bâkır, oğlu Ali, kızı Fâtıma bint Hüseyin, İkrime, Şa'bî, Ferezdak Hemmâm, Talha b. Ubeydullah,⁸⁵⁹ Ubeydullah b. Hanîn, yeğeni Zeyd b. Hasan, kızı Sekîne ve başkaları rivayet etmiştir.⁸⁶⁰

Rivayet ettiği hadisler tahâret, iman, ezan, kâmet, namaz, zekât, oruç, menâsik, siyer, nezir, rehin, câriyelerin satışı gibi bâblarda yer almaktadır. Başka bâblarda da rivayetleri vardır.⁸⁶¹

Hiz. Hüseyin yürüyerek yirmi beş defa hacetmiştir.⁸⁶² Zührî şöyle demiştir: Ömer sahabe çocuklarını giydirdi. Ancak Hasan ve Hüseyin'e uygun bir şey yoktu. Yemen'e haber göndererek onlara elbise getirtti ve "Şimdi içim rahat etti." dedi.⁸⁶³

İbn Asâkir'in naklettiğine göre Muâviye'ye gitti ve Yezîd b. Muâviye'nin komutanı olduğu orduda İstanbul'a gazaya gitti.⁸⁶⁴

İmâre b. Zâzâ'nın Sâbit'ten naklettiğine göre Enes şöyle demiştir: Ümmü Seleme'nin gününde Mikail Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanına girmek için izin istedi. Rasûlullah (s.a.v.) "Ey Ümmü Seleme! Kapıyı tut. Kimse yanımıza girmesin." dedi. O kapıdayken Hüseyin geldi ve kapıdan içeri girdi. Rasûlullah'ın (s.a.v.) sırtına tırmanmaya başladı. Rasûlullah (s.a.v.) onu öpmeye başladı. Mikail "Onu seviyor musun?" diye sordu. O da "Evet" dedi. Mikail "Ümmetin onu öldürecek. İstersen öldürüleceği yeri sana göstereyim." dedi ve kırmızı bir toprak getirdi. Sâbit şöyle demiştir: Buranın Kerbelâ olduğunu söyledik.⁸⁶⁵ İmâre'nin hadisi doğrudur. Şeybân tarikiyle ondan rivayet edilmiştir.

Hiz. Hüseyin Yezîd b. Muâviye'ye biat edilmesi istendiğinde babası hayatta iken veya sonrasında biat etmedi ve Mekke'ye gitti. Kûfeliler bir mektup yazarak oraya gelme hususunda onu teşvik ettiler. Hüseyin de durumu görmesi için Müslim b. Akîl b. Ebî Tâlib'i gönderdi. On iki bin kişi ona biat etti. Ubeydullah b. Ziyâd Yezîd b.

⁸⁵⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/627.

⁸⁶⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III/280.

⁸⁶¹ Ebû Tâlib Tâcüddîn Alî b. Enceb b. Osmân el-Hâzin el-Bağdâdî, *ed-Dürri's-semîn fi esmâi'l-muşannifîn* (1. Baskı), tahkik: Ahmed Şevkî Benîn ve Muhammed Saîd Anşî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî Tunus 2009, 349.

⁸⁶² Şa'rânî, *Levâkıhu'l-envâr*, I/23.

⁸⁶³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/633.

⁸⁶⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XIV/111.

⁸⁶⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/634.

Muâviye tarafından vali olarak gönderilince hepsi Müslim'i terk etti. Ubeydullah Müslim'i öldürdü ve Hz. Hüseyin ile savaşması için Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkas komutasında iki bin süvari gönderdi. Hz. Hüseyin akrabaları ve başkalarının itirazlarına rağmen zi'l-hiccenin on ikisinde yanında ailesi ve altmış Kûfeli ile birlikte Mekke'den ayrıldı. İtirazlara karşı "Rüyamda Rasûlullah (s.a.v.) bana bir emir verdi. Ben gideceğim. İşimi yapıncaya kadar kimseye bir şey anlatmayacağım." dedi. Kâdisiye'ye yaklaşınca Müslim'in öldürüldüğü haberini aldı. Geri dönmek isteyince kardeşleri ona "Allah'a yemin olsun ki ya intikamımızı alırız yada ölürüz." dediler. O da "Sizden sonra hayatın hayrı yoktur." dedi ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın süvarilerine rastlayıncaya kadar yürüdü. Hz. Hüseyin öncü kuvvetlere "Üç şeyden birisini seçiyorum: Ya beni bırakırsınız dağa çekilirim. Ya da Yezîd'e gitmeme izin verirsiniz. Ya da geldiğim yere giderim." Komutan bunu kabul edip durumu İbn Ziyâd'a bildirdi. İbn Ziyâd "Hayır, elini elime koyuncaya kadar olmaz." dedi. Hüseyin de "Hayır, Allah'a yemin olsun ki bu asla olmaz." dedi. Bunun üzerine savaş başladı. Hz. Hüseyin'in yanındaki 45 atlı ve 100 adamı öldürdüler. Ehl-i beytinden 17 genç de öldürüldü. Hz. Hüseyin de şehit oluncaya kadar savaştı.⁸⁶⁶ Onu Sinan b. Enes en-Nehaî şehit etti.⁸⁶⁷ Bir görüşe göre Zi'l Cevşen öldürdü.⁸⁶⁸ Başının defnedildiği yer hakkında ihtilaf edilmiştir.

Hz. Hüseyin ile birlikte öldürülenler arasında dört kardeşi Ca'fer, Atîk, Muhammed, Abbas el-Ekber, büyük oğlu Ali, oğlu Abdullah, yeğeni Kâsım b. Hasan, Müslim b. Akîl'in oğulları Abdullah ve Abdurrahman, Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'in oğulları Muhammed ve Avn bulunuyordu.⁸⁶⁹

Hammâd b. Zeyd'in Ma'mer'den naklettiğine göre Velîd'in meclisinde Velîd "Sizden Hüseyin öldürüldüğü gün Beytûlmakdis taşlarına ne olduğunu bilen var mı?" deyince Zührî şöyle demiştir: "Bana ulaştığına göre kaldırılan her taşın altında taze kan

⁸⁶⁶ Takıyyüddîn el-Fâsî, *el- 'İkdü 'ş-şemîn fî târîhi 'l-beledi 'l-emîn* III/425.

⁸⁶⁷ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma 'rifetü 'ş-şahâbe* I-VII (1. Baskı), tahkik: Âdil Yusuf el-Azâzî, Dâru'l-Vatan Riyâd 1998, II/661.

⁸⁶⁸ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İsti'âb fî ma 'rifeti 'l-aşhâb* I-IV (1. Baskı), tahkik: Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cîl Beyrût 1992, I/393.

⁸⁶⁹ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, III/321.

bulunmuş.⁸⁷⁰ Bir rivayete göre öldürüldüğü gün gökyüzü kırmızıya döndü ve güneş tutuldu.⁸⁷¹

Atâ b. Müslim el-Halebî'nin naklettiğine göre es-Südî şöyle demiştir: Ticaret amacıyla Kerbelâ'ya geldim. Tay kabilesinden yaşlı bir adam akşam yemeği hazırladı. Yanında yemeği yedik. Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden bahsettik. Ben "Onun öldürülmesine katılan herkes, kötü bir şekilde ölmüştür." dedim. O ise "Ne kadar yalan söylüyorsunuz! Ben buna katıldım." dedi. Bunu dedikten sonra yağı yakmak için lambaya yaklaştı ve eliyle fitili çıkardı. Fitol alev alınca tükrüğüyle onu söndürmeye çalıştı. Ancak sakalı alev aldı. Adam koşarak kendini suya attı. Adam sanki lav haline geldi.⁸⁷²

Katâde Hz. Hüseyin öldürüldüğüne 54 buçuk yaşında olduğunu belirtmiştir. Mâzinî'nin Şâfîî'den, o da İbn Uyeyne'den naklettiğine göre Ca'fer b. Muhammed şöyle demiştir: Ali b. Ebî Tâlib 58 yaşında vefat etti. Hüseyin b. Ali 58 yaşında şehit edildi. Ali b. Hüseyin 58 yaşında vefat etti. Muhammed b. Ali b. Hüseyin 58 yaşında vefat etti. Süfyân şöyle demiştir: Ca'fer b. Muhammed bana o ay 58 yaşında olduğunu söyledi. O ayda da vefat etti.⁸⁷³

Ebû Mihnef'in cem ettiği ve makamının yüceliği hakkında yazdığı bir şiirde şöyle demektedir:

Makamı bileceğiniz kişinin oğluyum ben. Açık hakkın üzerinde bir aydınlık yoktur.

Rasûlullah benim dedem ve babam değil mi? Babam o aydır ki doğduğunda yıldızlar kaybolur.

Kur'an bizim evimizin ortasında inmedi mi Bir sabah vakti? Sabahtan sonra da akşam gelir.⁸⁷⁴

- **Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)**

⁸⁷⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III/314.

⁸⁷¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, II/661.

⁸⁷² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III/313.

⁸⁷³ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, I/397.

⁸⁷⁴ Ali b. Abdullah es-Sayyâh vd., *et-Terâcimü's-sâkıte min kitâbi ikmâlü (Zeyl 'alâ) tehzîbi'l-kemâl* (1. Baskı), Dâru'l-Muhaddis Riyâd 2002, 155.

Cennetle müjdelenen on kişiden biri, mü'minlerin emiri, dördüncü halife, Rasûlullah'ın (s.a.v.) amca oğlu⁸⁷⁵ ve kardeşi, kızı Fâtıma'nın eşi, sancağının taşıyıcısı, zamanındaki insanların makbûlü, en büyük ve meşhur hatiplerden ve kadılardan⁸⁷⁶ biri.⁸⁷⁷ Tam adı Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib b. Abdulmuttalib b. Hişâm b. Abdimenâf b. Kusay el-Kureşî el-Hâşimî'dir.⁸⁷⁸ Ebû Muhammed de denilmiştir. Rasûlullah (s.a.v.) ona Ebû Turâb künyesini vermiştir.⁸⁷⁹ Annesi Fâtıma bint Esed b. Hâşim b. Abdimenâf⁸⁸⁰ olup Ebû Tâlib'in amcasının kızıdır. Muhâcirlerdendir. Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken Medine'de vefat etmiştir.⁸⁸¹ Bir rivayete göre hicretten önce Mekke'de vefat etmiştir.⁸⁸²

el-Askerî'nin naklettiğine göre Bi'setten 12 yıl önce Mekke'de Ebû Tâlib'in mahallesinde dünyaya gelmiştir.⁸⁸³ Bir rivayete göre doğunca annesi ona Haydar adını vermiş ancak babası ona Ali adını vermiştir. Bu yüzden Ali Hayber günü "Ben, annemin Haydar adını verdiği kişiyim." demiştir.⁸⁸⁴

Âlimler müslüman olma yaşı ve sırası hakkında ihtilaf etmişlerdir. Yahya b. Bükeyr'in Leys b. Ebi'l-Esved'den naklettiğine göre Ali sekiz yaşındayken müslüman olmuştur. Leys b. Sa'd Abdurrahman b. Nevfel'den bu görüşü nakletmiştir. Zübeyr de böyle demiştir.⁸⁸⁵ Hasan b. Zeyd b. Hasan dokuz yaşında müslüman olmuştur.⁸⁸⁶ Ma'mer'in Katâde'den naklettiğine göre Hasan şöyle demiştir: Ali on beş yaşında müslüman olmuştur. Hasan b. Ali el-Hulvânî'nin Abdurrezzâk'tan naklettiğine göre Ma'mer de bu görüştedir. Abdurrezzâk'ın Ma'mer'den, o da Katâde'den, o da Hasan'dan naklettiğine göre Hz. Hatice'den sonra Ali b. Ebî Tâlib 18 veya 16 yaşında

⁸⁷⁵ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV/295.

⁸⁷⁶ Âdil Nüveyhid, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, I/364.

⁸⁷⁷ Ebû'l-muâti vd., *Mevsû'atü aqvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs ve 'ilelih*, III/39.

⁸⁷⁸ İbn Hibbân, *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emşâr ve a'lâmü 'ulemâ'i'l-aqtâr*, 24.

⁸⁷⁹ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XX/473.

⁸⁸⁰ İbn Hibbân, *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emşâr ve a'lâmü 'ulemâ'i'l-aqtâr*, 24.

⁸⁸¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/350.

⁸⁸² Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XX/473.

⁸⁸³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl*, IX/342.

⁸⁸⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl*, IX/339.

⁸⁸⁵ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XX/481.

⁸⁸⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/352.

müslüman olmuştur.⁸⁸⁷ İbn İshâk'a göre Allah'a ve Rasûlüne ilk iman eden erkek 10 yaşındaki Ali b. Ebî Tâlib'tir.⁸⁸⁸ Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den nakledildiğine göre ilk müslüman olan kişi Hz. Hatice'dir. İlk erkekler ise Ebû Bekir ve Ali'dir. Müslüman olduğunu ilk açıklayan Ebû Bekir'dir. Ali babasıyla olan uyuşmazlığından dolayı müslüman olduğunu gizlemişti. Ebû Tâlib onunla karşılaşınca "Müslüman mı oldun?" diye sordu. O evet, dedi. Ebû Tâlib "Amcaoğluna destek ver ve yardım et." dedi. Hz. Ali, Ebû Bekir'den önce müslüman olmuştur.⁸⁸⁹ Ebû Ömer b. Abdilber şöyle demiştir Süleyman, Ebû Zer, Mikdâd, Habbâb, Câbir, Ebû Saîd el-Hudrî ve Zeyd b. Erkam'dan nakledildiğine göre Ali b. Ebî Tâlib ilk müslüman olan kişidir. Bu zâtlar, onu diğerlerinin önüne geçirmiştir.⁸⁹⁰ Müslim el-Melâî Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.) pazartesi günü peygamber olarak gönderildi. Hz. Ali salı günü namaz kıldı.⁸⁹¹

Rasûlullah (s.a.v.), Ebû Bekir Abdullah b. Kuhâfe, Ömer b. Hattâb, Mikdâd b. Esved, eşi Fâtıma ve başkalarından rivayet etmiştir.⁸⁹² Ondan Ebû Bekir, Ömer, oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed ve Ömer, amca oğlu İbn Abbas, İbn Zübeyr, Kays b. Ebî Hâzim,⁸⁹³ Câbir b. Abdullah, Hasan-ı Basrî, Hayseme b. Abdurrahman, Zârân Ebû Ömer el-Kindî, Zeyd b. Erkam el-Ensârî, Saîd b. Müseyyeb, Târik b. Ziyâd, yeğeni Abdullah b. Ca'fer ve Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hüreyre, Ebû'l-Esved ed-Düelî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Meymûn b. Ebî Şebîb ve daha birçok kişi rivayette bulunmuştur.⁸⁹⁴ Rasûlullah'ın (s.a.v.) evinde büyümüş, ondan ayrılmamış ve Tebûk gazvesi hariç bütün gazvelere onunla beraber katılmıştır.⁸⁹⁵

⁸⁸⁷ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XX/481.

⁸⁸⁸ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XX/481.

⁸⁸⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/352.

⁸⁹⁰ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XX/479.

⁸⁹¹ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XX/482.

⁸⁹² Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XX/473.

⁸⁹³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/351.

⁸⁹⁴ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XX/473.

⁸⁹⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*, tahkik: Abdullah Abdulmuhsin er-Türkî, VII/275.

Bükeyr b. Mismâr Âmir b. Saîd'den, o da babasından naklettiğine göre Muâviye Sa'd'a emir vererek şöyle dedi: "Seni Ebû Turâb'a sövmekten alıkoyan nedir?" Rasûlullah'ın (s.a.v.) söylediği üç şeyden dolayı ona asla sövmeyeceğim. Bu üçünden birisi, bana kırmızı develerden daha sevimli gelir.

Rasûlullah (s.a.v.) bazı gazvelerde Ali'yi geride bıraktı. O "Ey Allah'ın rasûlü! Beni kadınlar ve çocuklarla birlikte mi bırakıyorsun?" deyince Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Harun'un Musa katındaki yeri gibi, sen de benim katımda böyle olmaktan razı değil misin? Ancak benden sonra peygamberlik yoktur." Tirmizî hadisi tahrir etmiş ve sahih garip olduğunu söylemiştir.⁸⁹⁶

İbn Hayseme, Rasûlullah'ın (s.a.v.) kızı Fâtıma'yı Ali ile hicretin ikinci senesinde evlendirdiğini belirtmiştir. Rasûlullah (s.a.v.) Hz. Fâtıma'ya şöyle demiştir: "Seni dünya ve âhiretteki bir efendi ile evlendirdim. O benim ashabım içinde ilk müslüman olanı, en bilgilisi ve hilim sahibi olanıdır." Esmâ bint Amîs şöyle demiştir: Rasûlullah'a (s.a.v.) baktım. Onlar bir araya geldiğine sadece onlara dua etmeye başladı. Ali'ye dua ettiği gibi Fâtıma'ya da dua etti.⁸⁹⁷

Abdulaziz b. Ebî Hâzim'in babasından naklettiğine göre Sehl şöyle demiştir: Mervân oğullarından bir adam Medine'ye vali olarak tayin edildi ve Ali'ye sövmemi emretti. Ben kabul etmedim. O "O zaman Ebû Turâb'a söv." dedi. Ali'nin bundan daha çok sevdiği bir isim yoktu. Onunla çağrılınca sevinirdi. Ona Ebû Turab denilmesinin hikayesi şöyledir: Bir gün Rasûlullah (s.a.v.) Fâtıma'nın evine geldi ama Ali'yi göremedi. Bunun üzerine "Amca oğlun nerede?" diye sordu. Hz. Fâtıma da şöyle dedi: Aramızda bir şey oldu. O da bana kızdı ve gündüz uykusunu yanımda uyumadı da çıkıp gitti. Rasûlullah (s.a.v.) da birine, "Git bak, Ali nerede?" buyurdu. Mescid'de uyuduğu haberini alınca, mescide varıp, Ali'yi yan tarafına yatmış, ridâsı bir yanından sıyrılmış ve vücudu toprağa bulanmış şekilde buldu. "Ebû Turâb kalk, Ebû Turâb kalk." diye bedenindeki toprağı silkelemeğe başladı.⁸⁹⁸ Hadisi Müslim tahrir etmiştir.

Hayber günü Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Yarın sancağı bir kişiye vereceğim ki Allah fethi, onun iki elleri ile müyesser kılacaktır. O Allah ve

⁸⁹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/354.

⁸⁹⁷ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XX/484.

⁸⁹⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/351.

Peygamberini sever, Allah ve Peygamberi de onu.” sabah olunca herkes sancağın kendisine verilmesini umdu. “Ali nerededir?” diye sordu. “Gözleri ağlıyor” denildi. Rasûlullah (s.a.v.) Ali’nin gözlerine mübarek tükürüğünü sürdü. Hemen iyi oldu. Sonra da sancağı ona verdi. Sahihayn hadisi Sehl b. Sa’d ve Seleme b. el-Ekva‘ tarikiyle tahrir etmiştir. Ebû Hüreyre hadisinde şu ilave vardır: Ömer “Emirliği ancak o gün istemiştim.” dedi.⁸⁹⁹

Ma‘mer’in Vehb b. Abdullah’tan naklettiğine göre Ebü’t-tufeyl şöyle demiştir: Ali’yi hutbe verirken işittim. Şöyle diyordu: Bana sorun. Allah’a yemin olsun ki sorduğunuz her soruya cevap vereceğin. Bana Allah’ın kitabını sorun. Allah’a yemin ederim ki hangi ayetin gece veya gündüz mü, ovada veya dağda mı indiğini bilirim.⁹⁰⁰

Sa’d b. Amr b. Saîd el-Âs şöyle demiştir: Abdullah b. Ayyâş b. Rebîa’ya insanların niçin Ali’ye meylettiğini sordu O da şöyle cevap verdi: Ey kardeşimin oğlu! Ali ilimde çok ilerde, aşiret içinde güçlü, müslüman olmada ilklerden, Rasûlullah’ın (s.a.v.) dünürü, sünnette derin kavrayış sahibi, savaşta cesaretli ve yardım etmede çok cömert idi.⁹⁰¹ Ahmed b. Hanbel’den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Sahabe içinde Ali kadar hakkında rivayet edilen faziletlerin çok olduğu kimse yoktur.⁹⁰²

Hiz. Osman’ın şehit olmasından Hicrî 40 yılında ramazanın on yedinci günü cuma sabahı Abdurrahman b. Melcem tarafından şehit edilinceye kadar halifelik yapmıştır.⁹⁰³

Abdullah babasından, o da Yahya b. Abdûlmelik b. Hamîd b. Ebû Gunye’den, o da İsmâil b. Ebî Hâlid’den naklettiğine göre Husayn el-Hârisî şöyle demiştir: Hiz. Ali hasta olan Zeyd b. Erkam’ı ziyaret etti. Onun yanında bir topluluk vardı. Hiz. Ali “Susun, dinleyin! Allah’a yemin olsun ki gidinceye kadar sorduğunuz her soruya cevap vereceğim.” dedi. Bunun üzerine Zeyd “Allah aşkına söyle. Osman’ı sen mi öldürdün?” diye sordu. Hiz. Ali bir müddet başını eğip sustu. Sonra başını kaldırarak şöyle dedi:

⁸⁹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe fî temyîzi’s-şahâbe*, VII/278.

⁹⁰⁰ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, XX/487.

⁹⁰¹ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, XX/487.

⁹⁰² Ebü’l-muâti vd., *Mevsû‘atü aqvâli’l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli’l-hadîs ve ‘ilelih*, III/41.

⁹⁰³ Kâtip Çelebi, *Süllemü’l-vüşûl ilâ tabakâti’l-fuḥûl*, II/346.

Tohumu çatlatan ve canlıları yaratan Allah'a yemin ederim ki onu öldürmedim veya öldürülmesini emretmedim.⁹⁰⁴

21 tane erkek çocuğu vardır. Bunlar Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye, Ömer el-Ekber, Abbas el-Ekber, Ebü'l-Fazl, Muhsin, Muhammed el-Asgar, Ömer el-Asgar, Osman el-Ekber, Osman el-Asgar, Ca'fer el-Ekber, Ca'fer el-Asgar, Abdullah el-Ekber, Abdullah el-Asgar, Abdurrahman, Hamza, Ebû Bekir Atîk, Avn ve küçük yaşta vefat eden Yahya'dır. Bunlardan sekizinin Kerbelâ'da şehit olduğu rivayet edilmiştir. Kız çocuklarının sayısı 18 olup bunlar Zeyneb el-Kübrâ, Zeynep es-Suğrâ, Ümmü Külsûm el-Kübrâ, Ümmü Külsûm es-Suğrâ, Rukayye el-Kübrâ, Rukayya es-Suğrâ, Fâtıma el-Kübrâ, Fâtıma es-Suğrâ, Fâhite, Emetülla, Ümmü Ca'fer Cemâne, Remle, Ümmü Seleme, Ümmü'l-Hasan, Ümmü'l-kirâm Nefise, Meymûne, Hatice ve Emâme'dir. Bazı âlimlere göre Hz. Ali Ebû Tâlib'in en küçük oğlu olup Ca'fer'den on yaş küçüktü. Ca'fer Akîl'den, Akîl de Tâlib'ten on yaş küçüktü.⁹⁰⁵

Vefatı:

Hanbel b. İshâk'ın Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel'den, o da İshâk b. İsa ve Âsım b. Ali'den naklettiğine göre Ebû Ma'ser Hz. Ali'nin Hicrî 40 yılında ramazanın on yedisi cuma günü vefat ettiğini söylemiştir. Hilafeti yaklaşık beş yıl sürmüştür.⁹⁰⁶

Hicrî 40 yılında ramazanın on yedisinde Abdurrahman b. Mülcem tarafından Kûfe camisinde namazı kalktığı sırada zehirli bir kılıçla şehit edilmiştir. Şehit edildiği gün 62 yaşındaydı. Hilafeti yaklaşık 5 yıl sürdü. Kabrinin yeri ihtilafıdır.⁹⁰⁷

Muhammed b. Salt'ın İbn Uyeyne'den, o da Ca'fer, o da babasından naklettiğine göre Hz. Ali 58 yaşında iken şehit edilmiştir.⁹⁰⁸ Hüseyin b. Ali de böyle demiştir. Muhammed b. Hanefiyye Babasının 63 yaşında şehit edildiğini söylemiştir. Şa'bî, İbn Ayyâş ve bir grup âlim de bu görüştedir.⁹⁰⁹

⁹⁰⁴ Ebü'l-muâfi vd., *Mevsû'atü aqvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs ve 'ilelih*, III/40.

⁹⁰⁵ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XX/479.

⁹⁰⁶ Ebü'l-muâfi vd., *Mevsû'atü aqvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs ve 'ilelih*, III/41.

⁹⁰⁷ İbn Hibbân, *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emşâr ve a'lâmü 'ulemâ'i'l-aqtâr*, 24.

⁹⁰⁸ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI/259.

⁹⁰⁹ Abdülfettâh es-Seyyid, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî*, II/675.

Ebû Bekir b. Yahya es-Sûlî'nin naklettiği bir şiiri şöyledir:

Peygamber olan Muhammed benim kardeşim ve kayınpederim, Şehitlerin efendisi Hamza benim amcam,

Sabah ve akşam meleklerle uçan Ca'fer benim kardeşim,

Muhammed'in kızı benim sükunetim ve gelinim... Onun eti, benim kanım ve etimle karışmıştır.

2.2.5.2. Sahîfenin Metni ve Rivayetlerin Tahrîci

(5) صحيفة من رواية أهل البيت

عن إسحاق بن جعفر عن آبائه رضى الله عنهم، أخبرنا والذي رحمه الله، انا القاضي أبو المحاسن الطبري، انا أحمد بن محمد الفيروي، انا أبو

جعفر محمد بن الحسين الجبلي، انا أبو عبد الله أحمد بن عبد الرحمن بن عاثور، نا أبو محمد الحسن بن علي بن نعيم النعيمي الحافظ بمكة، أخبرني الحسين بن إبراهيم الداودي، نا كهمس بن سليمان الربيعي، حدثني أبي جعفر، حدثني أبي محمد، حدثني أبي علي بن الحسين، حدثني أبي الحسين بن علي، حدثني أبي علي بن أبي طالب:

1. قال: "كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يجلس مجلسا فيقوم حتى يستغفر الله خمسا وعشرين مرة"⁹¹⁰.

2. وبه قال: "ما اجتمع وليان لله في شيء إلا حسدهما ابليس ف(و) أفسد بينهما".

3. وبه قال صلى الله عليه وسلم: "ما أنعم الله على عبد من نعمة فشكرها وإن تطاول عهدها فجدد لها العبد الحمد لله إلا جدد الله له بحمده نعمه مجددة".

4. قال صلى الله عليه وسلم: "إذا وجهتم إلي بريدا فليكن حسن الوجه حسن الاسم"⁹¹¹.

5. وبه قال علي رضي الله عنه قال: رجل يا رسول الله (أوصني) فقال: "أكثر ذكر الموت يسلبك عن الدنيا، وعليك الشكر فإن الشكر يزيد في النعمة، وأكثر الدعاء فإنك لا تدري متى يستجاب لك، وإياك والبغي؛ فإن الله تعالى

⁹¹⁰ أكثر أحاديث هذه الصحيفة غير المروية في كتب أهل السنة، وما وجدت نحوه في كتب السنة خرجته في الهامش.

⁹¹¹ ابن أبي شيبة، "المصنف"، 470/6 (رقم: 33008)؛ البزار، "البحر الزاخر"، 269/18 (رقم: 4383).

قضى أن ينضر من بغى عليه، وإياك والمكر فإن الله تعالى قضى أن لا يحيق المكر السيئ إلا بأهله"⁹¹².

6. وبه قال علي رضي الله عنه: نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الاستحطاط بعد الصفقة.

7. وبه قال: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أربعة لا يدخل واحدة منها بيتا إلا خرب فلم يعمر بالبركة: الخيانة والسرقة وشرب الخمر والزنا".
8. وبه قال صلى الله عليه وسلم: "من ضمن لأخيه حاجة لم ينظر الله إليه حتى يقضيها".

9. وبه قال صلى الله عليه وسلم: "من اعتذر إليه أخوه المسلم فلم يقبل كان عليه إصر صاحب مكس"⁹¹³.

10. وبه قال صلى الله عليه وسلم: "ما هلك أمرئ عرف قدره، وما حال واحداً أو رفع نفسه فوق قدره إلا من خلل في عقله وبدنه".

11. وبه قال صلى الله عليه وسلم: "ألد أي أسرعوا بالقبور التي بكرمكم حق سكانها، وزوروها واطلبوا الرزق عندها، فإنهم يفرحون بزيارتكم ليطلب الرجل الحاجة عند قبر أبيه وأمه بعد ما يدعوا لها".

12. وبه قال صلى الله عليه وسلم: "القصد يورث الغنى، والسرف يورث الفقر، ومن تضمن بي القصد يورث الغنى".

⁹¹² عبد الله بن محمد بن عبيد القرشي، ابن أبي الدنيا، الشكر، تحقيق: بدر البدر، (الكويت: المكتب الإسلامي، 1980)، 58 (رقم: 168).

⁹¹³ ابن ماجه، "الأدب"، (رقم: 3718).

13. وبه قال صلى الله عليه وسلم: "ألا أدلكم على سلاح ينجيكم من عدوكم ويدر رزقكم قالوا: نعم يا رسول الله قال: تدعون الله آناء الليل والنهار، فإن الدعاء سلاح المؤمن"⁹¹⁴.

14. وبه قال علي رضي الله عنه: جاء رجل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم يشكو ضيقاً في صدره ووجعاً بجانبه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "عليك بالقرآن فاستشف به فإن الله تعالى قال: وشفاء لما في الصدور" [يونس: 57].

15. وبه قال صلى الله عليه وسلم: "يا ابن آدم لا يشغلك ذنوب الناس عن ذنبك ولأنعم الناس عن نعمة الله عليك، ولا تُقنط الناس من رحمة الله وأنت ترجوها لنفسك".

16. وبه قال علي: قال صلى الله عليه وسلم: "من نعم الله على الرجل أن يشيعه ولده، ومن فقه الرجل يرتاد لولده".

17. وبه قال صلى الله عليه وسلم: "الولد الصالح ريحانه من ريحان الجنة".

18. وبه قال علي رضي الله عنه: من دعاء رسول الله صلى الله عليه وسلم "اللهم اني أعوذ بك من ولد يكون عليّ وبالا، وأعوذ بك من مال يكون علي عذاب، وأعوذ بك من صاحب إن رأى حسنة دسها، وإن رأى سيئة أفشاها".

19. وبه قال: صلى الله عليه وسلم: "لا طاعة في معصية الله إنما الطاعة في المعروف"⁹¹⁵.

⁹¹⁴ أبو يعلى، "مسند"، 346/3 (رقم: 1812).

⁹¹⁵ أخرجه يعقوب بن إسحاق بن إبراهيم الإسفراييني، أبو عوانة، مستخرج أبي عوانة، تحقيق: أيمن بن عارف الدمشقي، (بيروت: دار المعرفة، 1998)، 405/4، (رقم: 7112).

رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يجلس مجلسا مقوم حتى يستغفر
الله خمسين مرة ه وبه قال الجميع وليان الله في شيء
الا يجدها ليس واصد عليهما ه وبه قال صلى الله عليه وسلم ما
انعم الله على عبد من عبده فذكرها وان تطاول عهدها فيجود لها
الجود الحمد الا جود الله له بجه نعمه بجوده ما صلى الله عليه وسلم
اخا وجمعت الى هذا فليكن حين الاجتماع الاسم ه وبه قال علي رضي
الله عنه قال صلى رسول الله اوصني فقال لا تشركوا بالله لا شيء
من الدنيا وعلماكم انكم فان الشكر يزيد في النعمة واكثر الدعاء
فانك لا تدرك متى يستجاب لك واياك والبيع فان الله تعالى قضى ان
يقض من نفعي عليه وليك والمك فان الله تعالى قضى ان لا يحق للمك
البيع الا باهله ه وبه قال علي رضي الله عنه هي رسول الله صلى الله
عنه الا يستخطا بعد الصفقة ه وبه قال رسول الله صلى الله
عليه وسلم اربعة لا يدخل الجنة بها بيتا الا اذنبت ولم تغفر له
الخيانه والسرقة وشرب الخمر والزنا ه وبه قال صلى الله عليه وسلم
من ضمن الخبيثة حلفت لم يظفر الله اليه حتى يقضيها ه وبه قال
صلى الله عليه وسلم من اخذ الله اخوه المسلم فلم يقبل منه كان عليه
اصر صلب ليس ه وبه قال صلى الله عليه وسلم ما فعلك لغير معرف
قدره وما فعلك واصرا رفع يده فوق قدره الامن خال وعقله
وبدنه ه وبه قال صلى الله عليه وسلم انما القبر الذي يلقى فيه
سكناها وزورها واطلبوا المروق عند هاهنا هم يفرحون بزيارتكم
ويطلب الجمل الخبيث عند قبر ابيهم وامه بعد ما دعوا اليها

وبه قال صلى الله عليه وسلم القصد ورثه الغني واليرث غوث
الفقر ومن ضمننا الصدورث الغني ه وبه قال صلى الله عليه وسلم
الا احلكنم على سلاح يخيمكم من عدوكم ويدرككم قالوا نعم يا رسول الله
قال تدعون الله انا الليل والنهار فان ادعانا سلاح المؤمن ه وبه
قال صلى الله عليه وسلم يشكوا اضيقتا في صدورهم ووجعا بجنبه فقال رسول
الله صلى الله عليه وسلم عليك بالفران فاستشف بهم فان الله تعالى قال
وشفا لما في الصدور ه وبه قال صلى الله عليه وسلم ما من ادم لا يشغلك
ذنوب الناس عن ذنبك ولا نفع الناس عن نعمة الله عليك ولا
تقسط الناس من نعمة الله وانت ترجوها لغيرك ه وبه قال صلى
الله عليه وسلم من نعم الله على الرجل ان يشيعه ولله من نفعه الجبل
ان يترك لولده ه وبه قال صلى الله عليه وسلم الولد الصالح راحة
من زيلجين الخ ه وبه قال علي رضي الله عنه من دعا رسول الله
صلى الله عليه وسلم اللهم اني اعوذ بك من ان يكون علي وباء او عوز
بك من ان يكون علي عذابا واعوذ بك من صلب ان اري حسنة
دسها وان اري سيئة انشاها ه وبه قال صلى الله عليه وسلم
اطلعة في معصية الله انا الطاعة في المعروف ه ه

معيه
عليه وسلم له اخبرنا والياس عليها اللهم عن النبي صلى الله
عليه وسلم له اخبرنا والياس عليها اللهم عن النبي صلى الله

2.2.6. Hızır ve İlyas'ın (a.s.) Hz. Peygamber'den (s.a.v.) Rivayet Ettiği Sahîfe

2.2.6.1. Sahîfedekî Raviler

- **Kâdî zâhid Ebû Sa'd İsmâil b. Yusuf**
- **Kâdî Ebû'l-Kâsım Hüceym b. Tâhir el-Hüceymî**

Tam adı Kâdî Ebû'l-Kâsım Hüceym b. Tâhir el-Hüceymî'dir. Hz. Ali'nin sancaktarı Eşec'ten⁹¹⁶ hadis işittiğini zikretmiş ve şöyle demiştir: Hz. Ebû Bekir'in hilafeti sırasında Yemen'de dünyaya geldim. Daha sonra Mağrib'te Tanca'ya gittik. Hz. Ali halife olunca babamla beraber ona geldik. O sırada Sıffin'e gidiyordu. Onunla beraber savaştım.

el-Hüceymî bu hadisleri ondan işittiğini ve o zaman yaşının 449 olduğunu belirtmiştir. 476'ya kadar yaşadığını ileri sürmüştür. İbn Reşîd el-Hüceymî'nin meçhul olup bilinmediğini kaydetmiştir.

Eşec b. Osman b. Hattâb'ın biyografisinde geçen şeyler, Hüceym'in naklettiği hususlara zıttır. Hüceym'den de bir grup Kazvînli Eşec'in nüshasından rivayette bulunmuştur. Bunların arasında Ebû'l-Ferec Muhammed b. Fadl el-İsferâyînî de vardır. İmam Ebû'l-Kâsım er-Râfî de onun bazı ashabından işitmiştir.⁹¹⁷

Hüceym b. Muhammed Eşec'in sahîfesinin başında bunu 449 yılında işittiğini, sonunda da yaşının 449 olduğunu söylemiştir. Birincisine göre yaşı 438, ikincisine göre 460'tır.

Lisânü'l-Mîzân'da zikredilen biyografisine göre el-Hüceymî bu hadisleri ondan işittiğini ve o zaman yaşının 449 olduğunu belirtmiştir. 476'ya kadar yaşadığını ileri sürmüştür. Bu da onun 449'dan 460'a kadar ondan işittiği ve 487'de vefat ettiği anlamına gelmektedir.

- **Edîb Ebû'l-Abbas Ahmed b. Hasan b. Affân el-Kenkeşî. (Ö. 449/1057)**

⁹¹⁶ Yedinci sahîfede kendisinden bahsedilecektir.

⁹¹⁷ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân* I-X (1. Baskı), tahkik: Abdulfettâh Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye Beyrût 2022, VIII/329.

Ebü'l-Abbas Ahmed b. Hüseyin b. Annân el-Kenkeşî. 359'da dünyaya gelmiş ve doksan yıl yaşamıştır.⁹¹⁸ Büyüklerle karşılaşmış ve onlardan rivayet etmiştir. Dînever'deki tarikat büyüklerindendi. Ondan selefi şeyhlerinden oğlu Saîd rivayet etmiştir.

Şeyh İsa el-Kassâr'ın müridi Ebü'l-Abbas Ahmed el-Esved'le arkadaşlık etmiştir. İsa el-Kassâr Mümşâz ed-Dîneverî'nin önde gelen öğrencilerinden olup şeyhi Ebü'l-Abbas'ın yüz sene yaşadığını söylemiştir.

Sözlerinden bazıları şöyledir: Allah'a yakınlığın hakikati masivadan uzaklaşmaktır.

Sonra şöyle demiştir: Ahmed el-Esved'in şöyle dediğini işittim: Kerametlere meyletmek hile ve aldatmadır.

es-Selefi şöyle demiştir: Ebü'l-Abbas el-Kenkeşî altmış eser telif etmiştir. Bazılarını okudum. Sözlerini çok güzel buldum. Fâzıl, ârif, âbid ve ilim sahibi olup Süfyân'ın mezhebindendi. O civarda bir benzeri yoktu. Çok sayıda arkadaşı ve müridi vardı.⁹¹⁹

• **Ebü Bekir Ahmed b. Muhammed b. Ali b. el-Kasem ...**⁹²⁰

Terâcim kitaplarında hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadık. Bununla birlikte Hızır ve İlyas sahîfesinde Ebü'l-Muzaffer'in biyografisinde adı geçmektedir.⁹²¹ Adı Ebü Bekir Ahmed b. Muhammed b. Ali ed-Dandankânî el-Müezzîn'dir.

• **Ebü'l-Muzaffer Muhammed b. Abdullah b. Hiyâm es-Semerkindî**

O şöyle demiştir: Hızır ve İlyas'ı şöyle derken işittim: Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini işittik: “Kim benim söylemediğim bir şeyi benim adıma söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın.”

⁹¹⁸ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, IX/721.

⁹¹⁹ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, IX/721.

Diğer terâcim kitaplarında herhangi bir bilgiye rastlamadık.

⁹²⁰ Asıl el yazması nüshada bu kısım açık değildir. Şeyh Muhammed Hamidullah el-Vendankânî olarak zikretmiştir. Ancak terâcim kitaplarında Ebü'l-Muzaffer'in biyografisinde ed-Dandankânî olarak belirtilmiştir.

⁹²¹ Zehebî, *Mizânü 'l-i 'tidâl*, III/602;

İbn Hacer, *Lisânü 'l-Mizân*, VII/236.

Allâme Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed el-Fûrânî, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed ed-Dandankânî'den, o da Ebü'l-Muzaffer'den rivayet etmiştir. Bu hadisi Ebû Amr b. es-Salâh imlâ ederek bunun Hızır ve İlyas hadisinin bir nüshası olduğunu söylemiştir. Bunu kimin uydurduğunu bilinmemektedir.⁹²²

Ahmed b. Ebû Bekir el-Fakîh Selmân b. Hamza'dan rivayet ettiği bize naklettiğine göre Muhammed b. Saîd'den, o da Ahm b. Sâlim b. Ebû Temmâm'dan, o da Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed el-Acemî'den, o da 463 yılında Ebû Sa'd İsmâil b. Abdulkâhir el-İsmâilî'den, o da Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî'den, o da Ahmed b. Muhammed b. Ali ed-Dandankânî'den şöyle rivayet etmiştir: Ebü'l-Muzaffer Muhammed b. Abdullah el-Harbî es-Semerkindî şöyle demiştir: Bir gün Ka'b mağarasına girdim. Yolu şaşırdım. Birden bir adam gördüm. Ona ismini sordum. O "Ebü'l-Abbâs" dedi. Yanında bir arkadaşı vardı. Onun kim olduğunu sordum. "İlyâs b. Sâ'm" dedi. Onlara Rasûlullah'ı (s.a.v.) görüş görmediklerini sordum. Evet, dediler. Ben de "Allah'ın izzeti için bana bir şey anlatın ki sizden rivayet edeyim." dedim. Onlar da şöyle dediler: Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini işittik: "Muhammed'e salât olsun" diyen hiçbir mümin yoktur ki kalbi nifaktan temizlenmesin. ... Daha sonra sahîfedeki rivayetleri zikretmiştir. Bu sahîfede bu tür çok sayıda rivayet olup toplamı 22'dir.⁹²³

2.2.6.2. Sahîfenin Metni ve Rivayetlerin Tahriri

(6) متن صحيفة الخضر وإلياس عليهما السلام عن النبي صلى الله

عليه وسلم⁹²⁴.

أخبرنا والدي القاضي الزاهد أبو سعد إسماعيل بن يوسف رحمه الله،
أنا القاضي أبو القاسم هجيم بن محمد بن طاهر الهجيمي، نا الشيخ أبو العباس
أحمد بن الحسن بن عفان الكنكشي الأديب، نا أبو بكر أحمد بن محمد بن علي

⁹²² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII/236.

⁹²³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII/236.

⁹²⁴ قال الذهبي في ميزان الاعتدال ترجمة أبي المظفر أحد رواة الصحيفة كما يظهر في السند: لا أدري من هذا، وقال عن نسخته التي رواها عن الخضر وإلياس: هذه نسخة لا أدري من وضعها؛ محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز، الذهبي، ميزان الاعتدال، تحقيق: علي محمد البجاوي، (بيروت: دار المعرفة، 1963)، 602/3 (رقم: 7771).

بن القسيم الوند انقاني، نا أبو المظفر محمد بن عبد الله بن الخيام السمرقندي بأبيورد قال: دخلت يوما في مغارة كعب فضالت الطريق، فإذا أنا بالخضر صلى الله عليه وسلم رأيته فقال: لي بحذاي أي امش، فمشيت معه وظننت فقلت: لعله الخضر صلى الله عليه وسلم، فقلت: ما اسمك؟ فقال: الخضر بن إيشا (أبي) العباس، ورأيت معه صاحباً، فقلت: ما اسمه؟ فقال: إلياس بن سام، فقلت رحمكما الله هل رأيتما محمد صلى الله عليه وسلم؟ قالاً: نعم قلت: فبعزة الله وبقدرته لتخبراني شيء حتى أروي عنكما.

1. فقال: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "ما من مؤمن يقول صلى الله على محمد إلا نضر قلبه ونور به".

2. وبه قالاً: كان في بني اسرائيل نبي يقال له اشموئيل صلى الله عليه وسلم، قد رزقه الله تعالى النصر على أعدائه، وأنه خرج في جيشه فقالوا: هذا ساحر يسحر أعيننا ويفسد عساكرنا فنجعله في ناحية البحر ونهزمه، فخرج في أربعين رجلاً فجعلوهم (فجعلوه) في ناحية البحر فقال: أصحابه كيف تعمل؟ فقال: احمولوا وقولوا صلى الله على محمد فحملوا وقالوا: فصار أعدائهم من ناحية البحر فغرقوا أجمعين، فقالا عليهما السلام وكان ذلك بحضرتنا له.

3. وبه قالاً سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم: "ما من مؤمن يقول صلى الله على محمد سبع مرات إلا أحبه الناس وإن كانوا بغضوه والله لا يحبونه حتى يحبه الله تعالى".

4. وبه قالاً: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول على المنبر: "من قال: صلى الله على محمد فقد فتح على نفسه سبعين باباً من الرحمة".

5. وبه قالاً: جاء رجل من الشام إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله إن أبي شيخ كبير وهو يحب أن يراك فقال: اتني به، فقال: إنه ضرير

البصر، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: قال: له يقول في سبع أسبوع: صلى الله على محمد فإنه يراني في المنام، حتى يروى عنه الحديث، ففعل فرأه في المنام وكان يروي الحديث عنه.

6. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "إذا جلستم مجلسا فقولوا: بسم الله الرحمن الرحيم وصلى الله على محمد يؤكل الله بكم ملكا يمنعكم من الغيبة حتى لا تغتابوا وإذا قمتم، فقولوا: بسم الله وصلى الله على محمد فإن الناس لا يغتابونكم ويمنعهم الملك عن ذلك".

7. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "لو أن العباد لم يذنبوا لخلق الله تعالى خلقا يذنبون ثم يغفر لهم إنه هو الغفور الرحيم".

8. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "ما على الأرض رجل يقول لا إله إلا الله، والله أكبر، وسبحان الله، والحمد لله، ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم، إلا غفرت ذنوبه ولو كانت مثل زبد البحر".

9. وبه قال: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "إن العلم من ظهراني الجاهل كالحي مشى على ظهور الأموات".

10. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "إذا رأيت الرجل لجوجا معجبا برأيه فقد تمت خسارته".

11. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "بسم الله الرحمن الرحيم أقرب إلى اسم الله الأعظم من سواد العين إلى بياضها".

12. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم: "سأل موسى صلى الله عليه وسلم ربه تعالى قال: يا رب ما لغاسل الموتى من الأجر؟ قال: أظهره من ذنوبه كيوم ولدته أمه قال: يا رب ما المعز الثكلاء من الأجر؟ قال: أظله في ظلي يوم لا ظل إلا ظلي قال: يا رب ما لعائد المرضى من الأجر؟ قال:

أبعث إليه ملائكتي فيعودونه في قبره قال: يا رب ما لمشييع الموتى من الأجر؟ قال: أبعث إليه ملائكتي معهم راياتهم يشيعونه من قبره إلى محشره".

13. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "من قال: صلى الله على محمد طهر قلبه من النفاق كما يطهر الشيء بالماء".

14. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "الحرب خدعة".

15. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "كلمة الحكمة ضالة المؤمن حيث وجدها فهو أحق بها".

16. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "لا إله إلا الله حصن الله الحصين من قالها مخلصاً أمن من عذابه".

17. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "من قال: بسم الله الرحمن الرحيم كتب الله اسمه مع الأبرار وبرئ من الكفر والنفاق".

18. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "من قال: آمنت بالله العظيم قال: الله تعالى صدق عبدي، وخرج من الكفر، وكتب الله له براءة من النار".

19. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "من قال: علي ما لم أقله فليتبوأ مقعده من النار".

20. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "من قال: توكلت على الله قال: الله تعالى صدق عبدي ومن يتوكل عليّ فأنا حسبه".

21. وبه قالوا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "من قال: الحمد لله رب العالمين يقول الله تعالى إني أشهد أنك من حامدين".

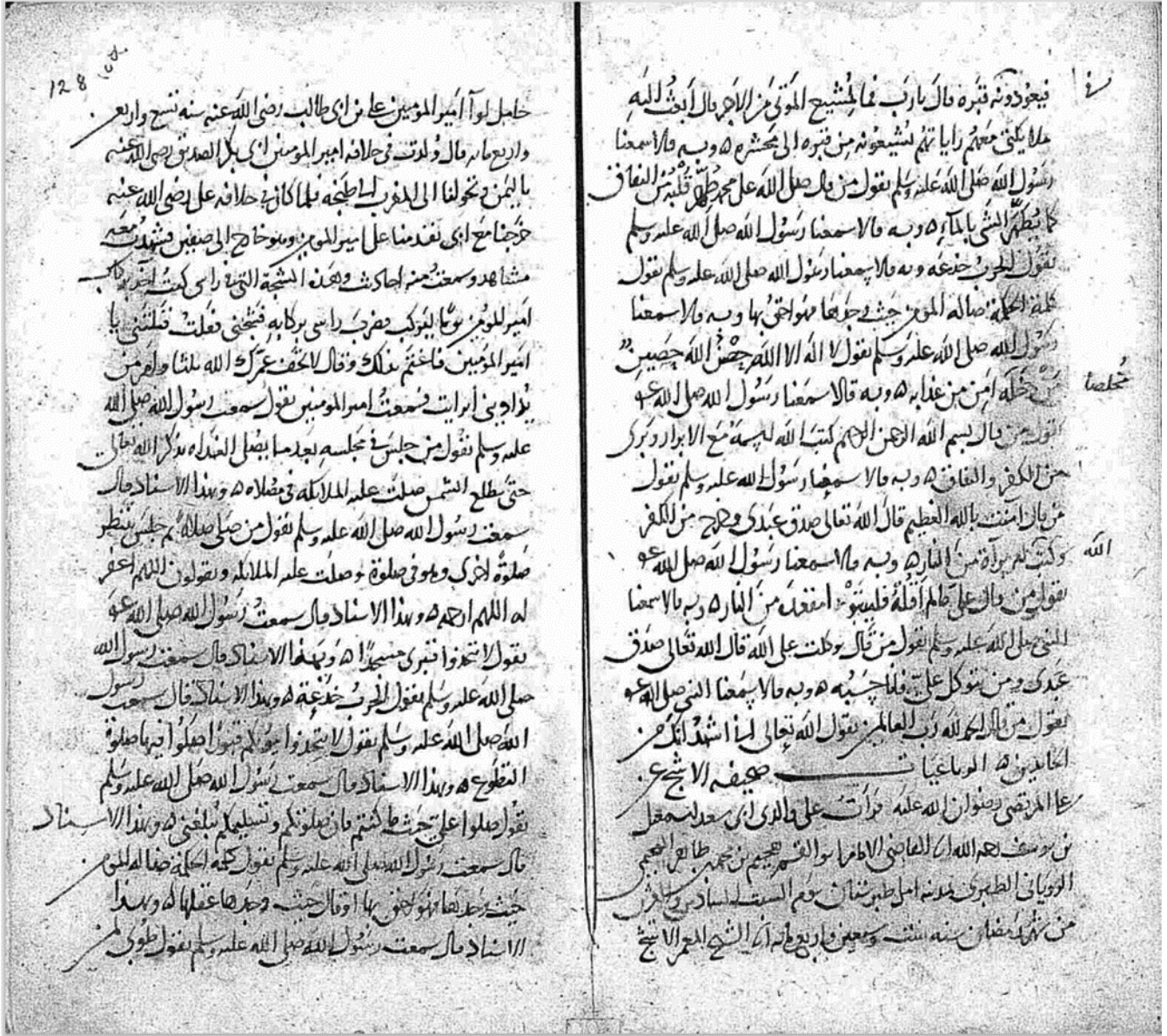
في آخر هذه الصورة تبدأ صحيفة الخضر وإلياس (عليهما السلام).

رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يجلس مجلساً فتقوم حتى تستعير
الله حساء وعشرون مرة وبه قال ما يجمع وليان الله شي
الا جسد ما ليس واصد عليهما وبه قال صلى الله عليه وسلم ما
انفع الله على عبد من نعمة فذكرها وان تجاوز عذها فبطل بها
العبد الحمله الا جرد الله له بحره نعمة مجوده ما صلى الله عليه وسلم
اذا وجهتم الى برئاء فليكن حين الوجع حين الاسم وبه قال علي رضي
الله عنه قال يقول رسول الله اوصني فقال لشركك لموتك لميتك
حسن الدنيا وعلماك انك فان الشكر يند في النعمه واكثر الدعاء
فانك لا تدرك متى يستجاب لك واياك والبيع فان الله تعالى قضى ان
يتضمن من نفعي عليه وايلك والمهل فان الله تعالى قضى ان لا يحق للمملوك
البيع الا باهله وبه قال علي رضي الله عنه في رسول الله صلى الله
عليه وسلم لا يستخطط بعد الصفقه وبه قال رسول الله صلى الله
عليه وسلم لا يرفع الاربعه ارجل واحده نهايتها الا عذب ولم يرفع بالركله
الخيانه والسرقة وشرب الخمر والذناه وبه قال صلى الله عليه وسلم
من ضمن لغيره حاجه لم يظفر الله اليه حتى ينعصمها وبه قال
صلى الله عليه وسلم من اعطى الله اخيه المسلم فلم يقبل منه كان عليه
اصر صاكب ليس وبه قال صلى الله عليه وسلم ما هلك امرؤ وعرف
قدره وما اخطأ واحداً رفع فيه فوق قدره الا من اخطأ فنعقله
وبينه وبه قال صلى الله عليه وسلم لو تاملت عبور التي يمر من تحت
سكاتها وزوروها واطلبوا الرزق عندها فانهم يفرحون بزيادتهم
ويطلبون اجل الحجة عند قبر ابيهم وامه بعد ما دعوا اليها

وبه قال صلى الله عليه وسلم المقصد وورث الخبي والميراث وورث
الفقر ومن نفعنا الصدور الخبي وبه قال صلى الله عليه وسلم
أما أدلكم على سلاح يخفيكم من عدوكم ويبدد زكمت قالوا نعم يا رسول الله
قال تدعون الله أنا والليل والهار فان الدعاء سلاح المؤمن وبه
قال صلى الله عليه وسلم يمشوا انبياء في صدره ووجهه اخيه فقال رسول
الله صلى الله عليه وسلم عليك بالقرآن فاستشف به فان الله تعالى قال
وشفا لما فيه الصدور وبه قال صلى الله عليه وسلم ما من آدم اشتك
دينوب الناس عن دينك وانعم الناس عن لغة الله عليك ولا
تقط الناس من نعم الله وانت ترجوها ليعفك وبه قال صلى
الله عليه وسلم من نفع الله على الرجل ان يشيعه الله ومن نفعه الرجل
ان يترك اوله وبه قال صلى الله عليه وسلم الولد الصالح يكافئ
من يبايع المحبة وبه قال علي رضي الله عنه من دعا رسول الله
صلى الله عليه وسلم اللهم اني اعوذ بك من ان يكون علي وباء او عود
يك من نار يكون علي عذابا او عودا لك من يحب ان راى حشفه
دسها وان راى سبه انشأها وبه قال صلى الله عليه وسلم
لا طاعة في معصية الله اذنا الطاعة في المعروف ه ه

معينهم واكرمهم والى العاصي المراءى ابو سعدا معطى

نهاية صحيفة الخضر والياس (عليهما السلام).

2.2.7. Rubâiyyât, el-Eşec'in Hz. Ali'den Rivayet Ettigi Sahîfe

2.2.7.1. Sahîfedekî Raviler

- Ebû Sa'd İsmâil b. Yusuf

- **Kâdî Ebü'l-Kâsım Hüceym b. Muhammed b. Tâhir el-Hüceymî er-Rûyânî et-Taberî**

Biyografisi altıncı sahîfe olan Hızır ve İlyas sahîfesinde geçti.

- **Müminlerin Emiri Ali b. Ebî Talib'in sancağını taşıyan Şeyh el-Eşec (ö. 327/939)**

Ebû Amr Osman b. Hattâb b. Abdullah b. Avvâm el-Belvî el-Eşec el-Mağribî. Ebü'd-Dünyâ veya İbn Ebi'd-Dünyâ olarak meşhurdur.⁹²⁵ Bazı rivayetlere göre adı Ali b. Osman b. Hattâb veya Ali b. Hattâb veya Muhammed İbn Ebi'd-Dünyâ'dır.⁹²⁶ Ondan el-Müfid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb rivayet etmiştir. Bu kişi zayıftır.⁹²⁷

Kendisinden yapılan bazı rivayetler vardır. Temîm'in naklettiğine göre o şöyle demiştir: Ben Yemenliyim. Develerimizi aramak için babamla gittim. Ararken susadım. Yolum çöle dökülen beyaz bir su kaynağına düştüm. Ondan içtim. Birden iki adam geldi ve bana “Gözden içtin mi?” diye sordular. Ben de “evet” dedim. Bana “Üç yüz yıl ve daha fazla yaşayacaksın.” dediler. Temîm 316 yılında Mu'mir'in vefat haberinin kendilerine ulaştığını söylemiştir.⁹²⁸

İbn Asâkir tarihinde şöyle nakleder: Ali b. Abdullah b. Muhammed b. Abdalbaki b. Ebî Cerrâd icazetle bize haber verdi. Ebü'l-Feth Ahmed b. Ali el-Harîrî bize haber verdi. Kâdî Ebü'l-Hasan Ahmed b. Yahya ed-Dîneverî 416 yılında bize şöyle haber verdi: 350 yılında amcamla hacca gittim. Bana el-Eşec ile görüştüğünü ve ona Mufid'e rivayet ettiği rivayet ettiğini söyledi.

Lafzı şu şekildedir: Bir kısım insanların bir halkada bulunduklarını gördüm. Onların kim olduğunu sordum. Fas'tan gelen hacılar olduklarını söylediler. Ben de onlara yaklaştım. el-Eşec'e “Bize rivayet et.” dediklerini gördüm. O da şöyle dedi: Hacca gitmek için babamla Merende adlı köyden çıktık. Mısır'a vardığımızda Hz. Ali ile Muâviye arasındaki savaşın haberi bize ulaştı. Babam bana “Ali b. Ebî Tâlib'e gidip görene kadar bizimle kal.” dedi. Dimaşk'a vardığımızda askerleri aramaya başladık. O

⁹²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûluhu*, VII/536; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XI/269.

⁹²⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, V/380.

⁹²⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, V/380.

⁹²⁸

gün çok sıcaktı. Biz yolda yürürken babama “Sana su getirene kadar otur.” dedim. Etrafta dolaşırken kuyuya benzer bir pınar gördüm. Dayanamadım ve üzerimdekileri çıkarıp kendimi içine attım. İçinde yıkandım ve suyundan içtim. Daha sonra babamın yanına geldim. Babamın öldüğünü gördüm. Onu defnettım. Daha sonra oradan ayrıldım ve geceleyin ordugaha ulaştım. Ertesi gün olunca gidip Ali'nin çadırının kapısında durdum. Çıkınca ona Rasûlullah'ın (s.a.v.) katırını getirdim. Binmeye davranınca üzengisinden öpmeye çalıştım. Üzengisiyle bana vurunca bu yaraya sebep oldu. (el-Eşcece başını açınca yara izi göründü.) Ali bağırarak “Yaklaş bana. Çünkü eşecsin (yaralısın).” Yanına yaklaşıncı elini başımın üstüne koydu ve “Bana hikayeni anlat.” dedi. Ben de ona babamla başıma gelenleri anlattım. Bana “Ey oğulcuğum! O, hayat pınarıydı. Allah'ım! Onu üç (yüz yıl) yaşat. Sen uzun ömürlü Ebü'd-Dünyâs'ın.” dedi.

929

Hemedâni'nin naklettiğine göre Eşec, yaş olarak yüz ellinin üzerinde görünüyordu. Yüzünde katırın vurduğunu söylediği bir iz vardı ve bu iz yüzünü kaplıyordu.

Doğumu sorulduğunda babasıyla Sade'dan Medine'ye gittiklerini, yolunu şaşıırıp babasından ayrıldığını, çölde bir adama rastladığını, bu sırada susadığını, adamın onu bir suyun yanına götürdüğünü ve bundan dört avuç su içtiğini söylemiştir. Bunun üzerine o adam “Sen dört yüz yıl yaşayacaksın.” demiştir. Onun anlattığına göre o adam Hızır'dı. Daha sonra Hızır ona yolu göstermiş, o da babasına yetişmiştir.

İnsanlara dört yüz yaşına gelmeden ölmeyeceğini söylerdi. Bu olayı Ali b. Ebî Tâlib'e anlatmış, o da şöyle demiştir: “O, sâlih bir kişi olan Hızır'dı.” Onun dediğine göre Hz. Ali ona Ebü'd-Dünyâ dermiş. Hangi Sa'de'den olduğu sorulduğunda Aşâş veya Aşe'den olduğunu söylerdi. O zaman Sa'de'de kimin olduğu sorulduğunda Temîm b. Mür olduğunu söyledi.

Hemedâni'nin naklettiğine göre Yemen'e gidenler hariç Temîmli birinin oraya girdiği bilinmemektedir. Ona göre Eşec karmakarışık şeyler söylüyordu.⁹³⁰

Sâlih kul Ebû Bekir Ahmed b. Musa b. Abdullah er-Rûşnâi bize haber verdi. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb el-Müfid bize haber verdi ve dedi ki: Fas'ın Rande şehrinden Ebü'd-Dünyâ olarak bilinen uzun ömürlü Ebû Amr Osman b.

⁹²⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, V/380.

⁹³⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, V/380.

Hattâb b. Abdullah el-Belevî'nin şöyle dediğini işittim: Ebû Bekir es-Sıddîk'ın hilafetinin başında doğdum. Ali b. Ebî Tâlib'in zamanında babam ve ben onu görmek için çıktık. Onun bulunduğu Kûfe'ye yaklaştığımızda yolumuza çok susadık. Neredeyse susuzluktan ölüyorduk. Babam yaşlı olduğu için ona “Sen burada bekle. Ben çöle bakayım. Belki su veya suya götürececek birisini bulabilirim.” dedim. O oturdu, ben de yola devam ettim. Çok uzaklaşmamışken gözümü bir su çarptı. Ona doğru gidince önüne bir su birikintisi veya bir vadi olan bir pınar gördüm. Elbiselerimi çıkarıp yıkandım ve kanıncaya kadar suyundan içtim. Daha sonra babamı getirmeye için geri gittim. Ona “Kalk, Allah bizi bu sıkıntıdan kurtardı. yakın bir yerde pınar var.” dedim. O da kalktı. Pınara doğru gittik ama bir şey göremedik. Dönüp dolaştık ama bir şey bulamadık. Babam başına gelen şeyden dolayı ayağa kalkamaz oldu. Onun yanına oturdum. Çok geçmeden vefat etti. Ben de onu defnettim. Daha sonra Hz. Ali'ye Sıffîn'e doğru giderken yetiştim. Onun için bir katıra semer vurup ona götürdüm. Binmesi için üzeniği tuttum. Ayağını öpmek için davrandım ama üzeniği ile bana vurdu ve yüzümü yaraladı. (Müfid yüzünde yarayı açıkça gördüğünü belirtmiştir.) Sonra başımdan geçenleri sordu. Ben de babamın ve benim başımdan geçenleri ve pınarı anlattım. O “Bu öyle bir pınardır ki ondan içen, uzun ömürlü olur. Müjde sana! Çünkü sen ondan içmeden bulamayacağın uzun bir ömre sahip olacaksın.” dedi. (Müfid şöyle demiştir: Ona sorduğumuzda Ali b. Ebî Tâlib'ten bazı hadisleri rivayet etti.)⁹³¹

Bu rivayetlere bakıldığında, bu kişinin adı, nesebi, doğumu ve yaşı hakkında çelişkiler içinde olduğu görülecektir. Bu kişi, bu konulardan bahsederken farklı ve çelişkili bilgiler vermiştir. Bu yüzden ona karşı hüsn-i zan besleyenlere aldanmamak gereklidir. En iyisini Allah bilir.⁹³²

Ebû Abdullah Muhammed b. Fadl el-Fakîh, Ebü'l-Muzaffer Abdûlmun'im b. Abdülkerim ve Ebü'l-kâsım Zâhir b. Tâhir bize haber verdiler ve dediler ki: Osman Saîd b. Muhammed b. Ahmed bize nakletti. Ebü'l-Hasan Ali b. Ebû Câbâra el-Kazvînî bize şöyle dedi: Ali b. Osman el-Hattâbî el-Mağribî'yi gördüm. Bazı insanlar ona Şeyhin yaşını sordu. O da 250 yaşında olduğunu söyledi.

⁹³¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XXXVIII/351. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI/296, XIII/184.

⁹³² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, V/380.

Ona kaç sahabiyi hatırladığı soruldu. O da Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Fatıma dışında herkesi hatırladığını söyledi. Ali b. Ebî Tâlib'i hatırlayıp hatırlamadığı sorulunca şöyle dedi: Tabi ki. Ben onu terbiyesinde idim. Onun ile Osman arasındaki elçisi idim. Beni bineğine aldırđı. Yüzümdeki bu yara da müminlerin emiri Ali b. Ebî Tâlib'in Nehravanlılarla savaşmaya gittiğı gün meydana geldi.⁹³³

Bağdat halkına gelip utanmadan 300'den sonra Ali b. Ebî Tâlib'ten rivayet etmeye başladı. Bu şekilde gerçek kişiliğı ortaya çıktı. Münekkitler onu yalancı saymışlardır. Temîm 316 yılında vefat haberinin kendilerine ulaştığını söylemiştir.⁹³⁴

Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Abdüla'lâ b. Muhammed b. Mervân er-Rakî el-Fakîh bana tahdis etti. Rakka'da el-Benna olarak bilinen Ebü'l-Kâsım Yusuf b. Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdi er-Temmâr bize tahdis etti. Ona Müfid'in el-Eşec'ten, o da Ali b. Ebî Tâlib'ten rivayet ettiğini söyledim.

O da: Eşec Bağdat'a girdi. İnsanlar İshâk'ın evinde onun etrafında toplandılar ve onu sıkıştırdılar. Ben de oradaydım. Eşec şöyle dedi: Bana eziyet etmeyin. Çünkü Ali b. Ebî Tâlib'in şöyle dediğini işittim: Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Her eziyet eden ateştedir."

Bağdat'ta üçünü ezberlediğim beş hadis rivayet etti. Bu da onlardan biridir. Bağdat'ta kimsenin ondan bir harf bile yazdığını bilmiyordum. Bana göre sika değildi.⁹³⁵ Muhaddisler ise onun sözünü sahih kabul etmemiş ve hadîslerini delil olarak kullanmamışlardır.⁹³⁶ Zehebî sika ve doğru sözlü olmadığını belirterek kendi sözüne göre üç yüz yıl veya daha fazla yaşadığını söylemiştir.⁹³⁷ Nûruddîn b. Ali'nin naklettiğine göre onun yalancı olduğu belirtilmiştir.⁹³⁸

⁹³³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XXXVIII/349.

⁹³⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V/380.

⁹³⁵ Hatîb el-Bağdâdi, *Târîhu Bağdâd*, XI/297.

⁹³⁶ Hatîb el-Bağdâdi, *Târîhu Bağdâd*, XI/297.

⁹³⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII/536.

⁹³⁸ Ebû Amr Nûruddîn b. Ali es-Sa'dî, *Tuhfetü'l-lebîb bimen tekelleme fihim hâfiz ibn Hacer mine'r-ruvât fi ğayri't-takrîb* I-II (1. Baskı), Mektebetü'l-Abbâs Mansûra 2010, II/356.

Müfid'den nakledildiğine göre Eşec 327 yılında memleketine dönerken vefat etmiştir. Yine onun nakline göre bazı arkadaşları ona Ebü'l-Hasan künyesini vermişlerdir. Buna göre adı Ali'dir.⁹³⁹

İmam Radiyyüddin'nin naklettiğine göre babası şöyle demiştir: Kādî Hüceym'e Eşec'in yaşı soruldu. O da Eşec'in 449 yaşında olduğunu, bu semadan sonra bir yıl yedi ay daha yaşayıp vefat ettiğini söyledi. Sema Nihâvend'de İsfidhân denilen yerde Amr b. Ma'dikerib'in yanında gerçekleşti. O şöyle dedi: Kādî'ye Şeyh Eşec ile olan durumunu sordum. O da şöyle cevap verdi: Rumelinde Müminlerin emiri Ali b. Ebî Tâlib'i gören bir adam olduğunu işitiyordum. Ben buna inanmıyordum. Hatta Sultan Alparslan ve veziri Hasan et-Tûsî o yere geldiklerinde onun haberini işittiler ve onu Irak'a götürdüler. Hemedân'a vardığında Sultan ve veziri Kirmân'a gittiler. Şeyh Hemedân'daydı ve yaklaşık dört yıl orada kaldı. Onu görmeyi istiyordum ancak gidemiyordum. Aradan uzun bir süre geçince Nihâvend'e gittim. Orada onu Amr b. Ma'dikerib'in yanında gördüm. Uzun boylu ve dolgun idi ve saçında biraz siyahlık kalmıştı. Vaktinin büyük kısmında ağlıyordu. Acıktığında veya susadığında çocuklar gibi ağlıyordu. Beş kişiden fazla bir topluluk yanına gidince onlardan korkup ağlıyordu. Bu hadislerden bir veya iki hadis ona okunduğunda ayağa kalkıp gitmek istiyordu. Biraz kalması istenince ağlamaya başlıyordu. Bir atı vardı. Ne zaman çıksa atına bşnip çöle giderdi. Bir iki fersah gidinceye kadar durmazdı. Kalbi bir şeye uzun bir süre bakamıyordu. Allah ona rahmet eylesin. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm efendimiz Muhammed'in ve temiz âlinin üzerine olsun.⁹⁴⁰

2.2.7.2. Sahîfenin Metni ve Rivayetlerin Tahrîci

(7) الرباعيات صحيفة الأشج عن علي المرتضى (رضوان الله

عليه)⁹⁴¹.

⁹³⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXXVIII/348. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûluhu*, XI/296.

⁹⁴⁰ *Kitâbü's-serd ve'l-Ferd*'in yazma nüshası.

⁹⁴¹ كما أسلفنا في الترجمة ان الأشج: هو كذاب دجال ليس له صحبة مع علي (رضي الله عنه) ولا يؤخذ منه أبداً. وليس له علو في الاسناد. لكن ان كان بين أحاديثه قد جاء من طريق اخر سنذكره ان شاء الله.

قرأت على والدي أبي سعد إسماعيل بن يوسف رحمه الله، أنا القاضي الإمام أبو القاسم هجيم بن محمد بن طاهر الهجيمي الروياني الطبري بمدينة طبرستان يوم السبت السادس والعشرين من شهر رمضان سنة ست وسبعين وأربع مائة، أنا الشيخ معمر الاشج حامل لواء أمير المؤمنين علي بن أبي طالب رضي الله عنه سنة تسع وأربعين وأربع مائة، قال: ولدت في خلافة أمير المؤمنين أبي بكر الصديق رضي الله عنه باليمن، وتحولنا إلى المغرب إلى طنجة، فلما كان في خلافة علي رضي الله عنه خرجنا مع أبي يقدمنا على أمير المؤمنين وهو خارج إلى صفين، فشهدت معه مشاهد وسمعت منه أحاديث، وهذه الشجرة التي في رأسي كنت آخذ بركاب أمير المؤمنين يوما ليركب فضرب رأسي بركابه فشجني، فقلت: قتلتنني يا أمير المؤمنين فأغتم بذلك وقال: عمرك الله ثلاثا وأمر من يداويني ابرئت.

1. فسمعت أمير المؤمنين يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "من جلس في مجلسه بعد ما صلى الغداة يذكر الله تعالى حتى تطلع الشمس صلت عليه الملائكة في مصلاه"⁹⁴².
2. وبهذا الاسناد قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "من صلى صلاة ثم جلس ينتظر صلاة أخرى فهو في صلاة وصلت عليه الملائكة يقولون: اللهم اغفر له اللهم ارحمه".
3. وبهذا الاسناد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "لا تتخذوا قبوري مسجدا".

⁹⁴² سليمان بن أحمد بن أيوب، أبو القاسم الطبراني، المعجم الكبير، تحقيق: حمدي بن عبد المجيد السلفي، (القاهرة: مكتبة ابن تيمية، 1994)، 178/8 (رقم: 7741)

4. وبهذا الإسناد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "الحرب خدعة"⁹⁴³.
5. وبهذا الإسناد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "لا تتخذوا بيوتكم قبورا صلوا فيها صلاة التطوع"⁹⁴⁴.
6. وبهذا الإسناد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "صلوا عليَّ حيث ما كنتم فان صلاتكم وتسبيحكم تبلغني"⁹⁴⁵.
7. وبهذا الإسناد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "كلمة الحكمة ضالة المؤمن حيث وجدها فهو أحق بها أو قال حيث وجدها عقلها"⁹⁴⁶.
8. وبهذا الإسناد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "طوبى لمن رآني أو رأى من رأيي أو رأى من رأى من رأيي"⁹⁴⁷.
9. وبهذا الإسناد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "من كذب عليَّ متعمدا فليتبوأ مقعده من النار"⁹⁴⁸.
10. وبهذا الإسناد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "خير الناس بعد المائتين والخمسين الخيف الحاذ قيل: يا رسول الله صلى الله عليه وسلم وما الخيف الحاذ؟ قال الذي لا أهل له ولا ولد"⁹⁴⁹.

⁹⁴³ البخاري، "الجهاد والسير"، (رقم: 3029).

⁹⁴⁴ البخاري، "الصلاة"، (رقم: 432)؛ مسلم، "صلاة المسافرين وقصرها"، (رقم: 777).

⁹⁴⁵ أبو داود، "المناسك"، (رقم: 2042).

⁹⁴⁶ الترمذي، "أبواب العلم"، (رقم: 2687).

⁹⁴⁷ الطبراني، المعجم الأوسط، 6/171 (رقم: 6106).

⁹⁴⁸ البخاري، "العلم"، (رقم: 108).

⁹⁴⁹ مسلم، "مقدمة الإمام مسلم رحمه الله"، (رقم: 2).

11. وبهذا الإسناد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "لما نزل قوله تعالى: {وَتَعِيَهَا أُنْذُنٌ وَاعِيَةٌ} [الحاقة:12] سألت الله أن يجعلها أذنك يا علي" ⁹⁵⁰.

12. وبهذا الإسناد قال: سمعت عليا رضي الله عنه يقول: "عهد النبي الامي صلى الله عليه وسلم أن لا يحبني إلا مؤمن ولا يبغضني لا منافق" ⁹⁵¹.

13. وبهذا الإسناد قال: سمعت عليا رضي الله عنه يقول: "ما رمدت ولا صدعت منذ يوم خيبر كنت رمدا فقتل رسول الله صلى الله عليه وسلم في عيني ودفع إلي الراية، ففتح الله تعالى على يدي" ⁹⁵².

14. وبهذا الإسناد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "إن الدين قبل الوصية وأنتم تقرأون {مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ بِهَا أَوْ دَيْنٍ} [النساء:12]" ⁹⁵³.

15. وبهذا الإسناد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "عفوت لكم عن صدقة الخيل والرقيق" ⁹⁵⁴.

16. وبهذا الإسناد قال: "كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يحجزه أو قال: لا يحجبه من قراءة القرآن إلا الجنابة" ⁹⁵⁵.

⁹⁵⁰ علي بن محمد، ابن المغازلي، مناقب أمير المؤمنين علي رضي الله عنه، تحقيق: تركي بن عبد الله الوادعي، (صنعاء: دار الآثار، 2003)، 384 (رقم:363).

⁹⁵¹ مسلم، "الإيمان"، (رقم:78).

⁹⁵² أبو يعلى، المسند، (رقم:593).

⁹⁵³ الترمذي، "أبواب الوصايا"، (رقم:2122).

⁹⁵⁴ مسند أحمد، 219/8 (رقم:8155)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم:3399)؛ (لم يخبز الخبز) في نسخة الأصل. وكتبها د. محمد حميد (يخنز الخبز) وفي المسند (يخنز اللحم).

⁹⁵⁵ مسند أحمد، 219/8 (رقم:8155)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم:3399)؛ (لم يخبز الخبز) في نسخة الأصل. وكتبها د. محمد حميد (يخنز الخبز) وفي المسند (يخنز اللحم).

17. وبهذا الإسناد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "إن في الزنا ست خصال؛ ثلاث في الدنيا، وثلاث في الآخرة، فأما اللواتي في الدنيا: فيذهب بنور الوجه، وبقطع الرزق، ويسرع الفناء، وأما اللواتي في الآخرة: فغضب الرب، وسوء الحساب، وشدة العذاب"⁹⁵⁶.
18. وبهذا الإسناد قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم "كان رسول الله لا يصلي صلاة إلا صلى بعدها ركعتين"⁹⁵⁷.
19. وبهذا الإسناد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "من أحسن إلى أحد من أهل بيتي بعدي شفعت له يوم القيامة ويكون في الجنة معي".
20. وبهذا الإسناد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "من كذب في رؤياه كلف يوم (القيامة) أن يعقد شعيرة وليس بفاعل"⁹⁵⁸.

⁹⁵⁶ أحمد بن إبراهيم الثعلبي، الكشف والبيان عن تفسير القرآن، (جدة: دار التفسير، 2015)، 64/7.

⁹⁵⁷ مسند أحمد، 219/8 (رقم: 8155)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3399)؛ (لم يخبز الخبز) في نسخة الأصل. وكتبها د. محمد حميد (يخنز الخبز) وفي المسند (يخنز اللحم).

⁹⁵⁸ مسند أحمد، 373/5 (رقم: 3383)؛ البخاري، "التعبير"، (رقم: 7042).

تمت الأشجيات.

قال الإمام العالم رضي الدين، قال والدي: سأل القاضي هجيما عن عمر الأشج كان عُمر الأشج تسع وأربعين وأربع مائة ثم عاش بعد السماع سنة وسبع أشهر، ثم مات وكان السماع بنهاوند بناحية يقال لها اسفيدهان في مشهد عمر بن معدي كرب، قال: سألت القاضي الإمام الزاهد عن كيفية حاله مع الشيخ الأشج رحمه الله، قال: كنت أسمع أن في بلدة من ثغور الروم رجل قد رأى أمير المؤمنين علي بن أبي طالب رضوان الله عليه، وكنت لا أصدق حتى أن السلطان ألب ارسلان ووزيره الحسن الطوسي (لما) بلغا تلك البلدة أخبرا به فحملاه إلى العراق، فلما بلغ همذان ذهب السلطان والوزير إلى ولاية فارسو كرمان وقد كان الشيخ بهمذان فبقي بها قدر أربع سنين وكنت اشتاق إلى لقائه ولم يمكن السفر حتى مضت لي مدة بعيدة فسافرت وبلغت نهاوند، فوجدته هناك بمشهد عمر وابن معد يكرب، فرأيت شيا تام القامة تام اللحم في شعره بقية سواد، وكان بحال كل من رآه أول مرة عرف أنه هو لساعته من الدنيا وأهلها، وكان عامة أوقاته وأحواله في البكاء، وكان إذا جاء أو عطش يبكي كالصبيان، وكان إذا اجتمع عنده قوم أكر من خمسة نفر خاف منهم وبكى، وكان كلما قرئ عليه حديث من هذه الأحاديث حديث أو اثنان قام ليذهب، وإذا قيل له: امكث سويعة جعل يبكي، وكان له فرس كلما خرج لكب الفرس وخرج إلى الصحراء يبعث الفرس فرسحا أو فرسخين لا يقدر على عليه حتى عيي الفرس وقام على هذه الحال، وكان لا يطيق قلبه أن ينظر في شيء ساعة واحدة إن قل وغيره من مثله رحمه الله، والحمد لله رب العالمين، وصلواته على سيدنا محمد وآله الطاهرين.

2.2.8. Südüsiyyât, Ca'fer b. Nestûr er-Rûmî'nin Sahîfesi

2.2.8.1. Sahîfedekî Raviler

- **Ebü Sa'd İsmâil b. Yusuf b. Muhammed b. Abbas el-Kazvînî**

Müellif Ebü'l-hayr el-Kazvînî'nin babasıdır. Biyografisine ulaşamadık.

- **Ebü Şâkir Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ali el-Osmânî.**

Ca'fer b. Nestûr'un senesinde bile hakkında hiçbir bilgiye ulalamadık.

- **Ebü'l-Hasan b. Ali İsmail el-Kâşgarî.**

Süyûtî *el-Le'âli'l-maşnû'a*'da mechûl olduğunu belirtmiştir.

Ebü Hafs Ömer b. Muzaffer bize haber verdi. Hibetullah b. Muhammed b. Hasan bize haber verdi. Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Süleyman b. Ferec et-Tenîsî bize haber verdi. Ebü'l-Hasan Ali b. Hasan el-Kâşgarî bize haber verdi. Ebü Dâvûd Süleyman b. Nûh bize tahdis etti. Ebü'l-Kâsım Mansûr b. Hakîm bize tahdis etti. Ca'fer bize merfûan tahdis ederek şöyle dedi: "Kim hayra çıplak ayakla yürürse sanki cennet topraklarında yürümüş gibidir. Melekler onun için mağfiret diler ve uzuvları tesbih eder." Hadis mevzû olup ravileri mechûldür. Ca'fer b. Nestûr'un sahabî olduğu bilinmemektedir.⁹⁵⁹ Biyografisine ulaşamadık.

- **Ebü Dâvûd Süleyman b. Nûh b. Muhammed b. Ahmed el-Mergiyânî**

Bu ravinin durumu da mezkur ravi gibidir. Ebü'l-Hasan Ali b. Hasan el-Kâşgarî. Süyûtî *el-Le'âli'l-maşnû'a*'da mechûl olduğunu belirtmiştir.

Ebü Hafs Ömer b. Muzaffer bize haber verdi. Hibetullah b. Muhammed b. Hasan bize haber verdi. Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Süleyman b. Ferec et-Tenîsî bize haber verdi. Ebü'l-Hasan Ali b. Hasan el-Kâşgarî bize haber verdi. Ebü Dâvûd Süleyman b. Nûh bize tahdis etti. Ebü'l-Kâsım Mansûr b. Hakîm bize tahdis etti. Ca'fer bize merfûan tahdis ederek şöyle dedi: "Kim hayra çıplak ayakla yürürse sanki cennet topraklarında yürümüş gibidir. Melekler onun için mağfiret diler ve uzuvları tesbih eder." Hadis mevzû olup ravileri mechûldür. Ca'fer b. Nestûr'un sahabî olduğu bilinmemektedir.⁹⁶⁰

⁹⁵⁹ (Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, I/419.

⁹⁶⁰ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, I/419.

• **Ebü'l-Kâsım Mansûr b. Hakem el-Esterâbâdî**

Zehebî *Mîzânü'l-i 'tidâl* ve *Lisânü'l-Mîzân*'da onun yalancılıkla itham edildiğini belirterek şöyle demiştir: İsmâil en-Necmî'nin Mansûr b. Hakem el-Fergânî'den naklettiğine göre o Ca'fer b. Nestûr er-Rûmî'nin şöyle dediğini işitmiştir: Tebük'te Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikteydim. Kamçısı yere düştü. Kamçıyı kendisine verdim. Şöyle buyurdu: “Allah ömrünü ziyade etsin.” Ca'fer 340 yıl yaşadı.

Bu rivayet bâtıldır. Ca'fer b. Nestûr diye birisi yoktur.⁹⁶¹

Sahabînin tanımı

İstilahta Müslüman olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) ile görüşüp İslâm üzere vefat eden kimsedir.⁹⁶²

Sahabi aşağıdaki unsurlardan birisi ile bilinir:

1. Tevâtür: Aşere-i mübeşşerenin sahâbî olduğu bu yolla bilinmektedir.
2. Şöhret yolu: Dımâm ve Ukkâşe gibi ilim ile meşhur olanlardır.
3. Şehâdet yolu. Bir sahâbî veya güvenilir bir tâbiînin bir kimsenin sahâbîliği hakkında şahitlik etmesidir. Örneğin Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Humeme b. Ebî Humeme ed-Devsî'nin sahâbî olduğunu söylemiştir.
4. İkrar yolu: Adâletiyle tanınan bir kimsenin sahâbî olduğunu ikrar etmesi ve en geç 110 (728) yılında vefat etmiş olmasıdır. Müslim ve Tirmizî'nin rivayetinde Resûl-i Ekrem vefatından kısa bir süre önce, “Yüz sene sonra bugün hayatta olanlardan hiç kimse sağ kalmayacak” demiştir.

Bu şekilde Ca'fer b. Nestûr er-Rûmî'nin Rasûlullah'ın (s.a.v.) ashabından olmadığı, yalanı ve aldatmacası ortaya çıkmıştır. Hadis âlimleri onu reddetmişlerdir.⁹⁶³

Sehâvî *Fethu'l-muğîs*'te şöyle demiştir: Sahihayn'de geçtiği üzere Rasûlullah (s.a.v.) ömrünün sonlarında “Yüz sene sonra bugün hayatta olanlardan hiç kimse sağ kalmayacak” demiştir. Rasûlullah (s.a.v.) bununla asrının sonunu kast etmiştir. Muhaddisler Hz. Peygamber'i (s.a.v) son gören ve en son vefat eden sahabînin Ebû't-

⁹⁶¹ Zehebî, *Mîzânü'l-i 'tidâl*, IV/183; Zehebî, *Lisânü'l-Mîzân*, VIII/157.

⁹⁶² (Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru muştalâhi'l-hadîs*, Mektebetü'l-Ma'ârif Riyâd, 243.

⁹⁶³ Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih, *Ulûmi'l-hadîs ve muştalâhuh* (15. Baskı), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn Beyrût 1984, 352.

Tufeyl olduğunda ittifak etmişlerdir. Bir rivayete göre o 110'da vefat etmiştir. Kim bundan sonra sahabîlik iddiasında bulunursa, rivayetin zâhirine aykırı hareket etmiş olur. Bu ise mazereti ortadan kaldıran bir yol dışında kabul edilmez. Yoksa mezkûr hadisin tevil edilmesi gerekir.

Sehâvî şöyle demiştir: Ebü'l-Tufeyl'in vefatından sonra sahabî olduğunu iddia eden kişiler Cübeyr b. el-Hâris, Rebî' b. Mahmûd el-Mardînî, Reten el-Hindî, Serbâtek el-Hindî, el-Eşec, Nestûr veya Ca'fer b. Nestûr er-Rûmî ve Yüsr b. Abdullah'tır. Bunların sonuncusu olan Reten'in 632'de öldüğü söylenir. Bu ise bâtıldır. Bu mertebeyi iddia etmek, adaletin sübûtuna bağlıdır. Adaletin sübûtu ise fayda sağlamayan bir inattır.

İbnü'l-Cezerî'nin gösterdiği gibi bu kişilerin iddiaları bâtıldır. Ahmed, Buhârî ve Dârimî gibi memleketleri ve bölgeleri gezip dolaşan ve âlî isnadlara dikkat eden âlimlerin rivayetlerinde az sayıda sülâsiyât vardır. Bu zâtların nakle harcadıkları yüksek himmete rağmen sahabenin onlardan gizli kalması mümkün değildir. ... (Sahabîlik iddia eden) bu kişilerin hepsi sahtekar ve yalancıdır. Onların hadislerine ve mesellerine aldanmamak gerekir.⁹⁶⁴

- **Ca'fer b. Nestûr er-Rûmî:**

İbn Hacer *el-İşâbe fî temyîzi 'ş-şahâbe* adlı eserinde şöyle demiştir:

Hiz. Peygamber (s.a.v.) ile iki yüz yıl sonra görüştüğünü iddia eden yalancılardan biridir. Moğultay'ın İbnü'l-Esîr'e, İbnü'd-Debbâğ'ın İbn Abdülber'e yaptığı müstedrek'te bunu okudum.

Zehebî de istidrâk yaparak şöyle demiştir: İsnadı karanlık ve bâtıldır. O deccâldır veya öyle bir kimse yoktur.⁹⁶⁵ Ayrıca *Dîvânü 'd-du'afâ*'da Ca'fer b. Nestûr er-Rûmî'nin du'afâ kitaplarında bahsedilemeyecek kadar zayıf olduğunu söylemiştir.⁹⁶⁶ *Mizânü 'l-i'tidâl*'de de du'afâ kitaplarında ondan bahsedildiğini görmediğini ve yalanlarıyla

⁹⁶⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu 'l-muğîs bi-şerhi Elfıyyeti 'l-hadîs li 'l- 'Irâkî* I-IV (1. Baskı), tahkik: Ali Hüseyin Ali, Mektebetü's-Sünne Kahire 2003, IV/130-131.

⁹⁶⁵ İbn Hacer, *el-İşâbe fî temyîzi 'ş-şahâbe*, I/648.

⁹⁶⁶ Zehebî, *Dîvânü 'd-du'afâ* ve *'l-metrûkîn*, 65.

meşgul olunmayacak kadar zayıf birisi olduğunu belirtmiştir.⁹⁶⁷ İbn Hacer bunu *Lisânü'l-Mîzân*'da da ifade etmiştir.⁹⁶⁸

Süyûtî *el-Le'âli'l-mašnû'a*'da şöyle demiştir: Ebû Hafs Ömer b. Muzaffer bize haber verdi. Hibetullah b. Muhammed b. Hasan bize haber verdi. Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Süleyman b. Ferec et-Tenîsî bize haber verdi. Ebü'l-Hasan Ali b. Hasan el-Kâşgarî bize haber verdi. Ebû Dâvûd Süleyman b. Nûh bize tahdis etti. Ebü'l-Kâsım Mansûr b. Hakîm bize tahdis etti. Ca'fer bize merfûan tahdis ederek şöyle dedi: "Kim hayra çıplak ayakla yürürse sanki cennet topraklarında yürümüş gibidir. Melekler onun için mağfiret diler ve uzuvları tesbih eder." Hadis mevzû olup ravileri mechûldür. Ca'fer b. Nestûr'un sahabî olduğu bilinmemektedir.⁹⁶⁹

İbnü'l-Cevzî şöyle demiştir: Bazı ilim talebelerinin, şeriatın münezzeh olduğu bu mevzû hadislerle göre çıplak ayakla yürüdüklerini gördük. Çıplak ayakla yürümek göze ve ayağa eziyet olup bu şekilde necâsetten korunmak mümkün değildir. Eğer bunun namazlarını sahil olmaktan çıkardığını ve zühd şöhreti ihtiva ettiğini bilselerdi, yapmazlardı. İlim ne mükemmeldir.⁹⁷⁰

2.2.8.2. Sahîfenin Metni

(8) صحيفة سداسيات جعفر بن نسطور الرمي

أخبرنا والدي أبو سعد إسماعيل بن يوسف بن محمد بن العباس القزويني رحمه الله، أخبرنا الشريف الأجل أبو شاکر أحمد بن علي بن محمد بن علي العثماني رضي الله عنه بمكة حرسها الله في سلخ ذي الحجة سنة خمسمائة، أخبرنا الفقيه أبو الحسن بن علي إسماعيل الكاشغري لفظاً من كتابه بمكة في المسجد الحرام قدم علينا حاجاً، قال: أخبرني الشيخ الإمام الزاهد أبو

⁹⁶⁷ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, I/419;

⁹⁶⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, II/478. Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, III/419;

⁹⁶⁹ Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-mašnû'a fi'l-aḥbâri (eḥâdîsi) 'l-mevzû'a* I-II (1. Baskı), tahkik: Ebû Abdurrahman b. Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrût 1996, I/177.

⁹⁷⁰ Ebü'l-Hasen Nûruddîn (Sa'düddîn) Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-aḥbâri's-şen'ati'l-mevzû'a* (1. Baskı), tahkik: Abdülvehhâb Abdullatif ve Abdullah Muhammed es-Siddîk el-Gimârî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrût 1979, 352.

داود سليمان بن نوح بن محمد بن أحمد المرغيناني، أخبرني السيد أبو القسم منصور بن الحكم الاسترأبادي⁹⁷¹، حدثني جعفر بن نسطور الرومي⁹⁷² صاحب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال:

1. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "منة مشي إلى خير حافيا فكأنما يمشي إلى أرض الجنة ويستغفره الملائكة ويسبح أعضاءه، فإن حدث له في ذلك شيء يعني يعثر أو يلدغ كان له أجر شهيد".

2. قال حدثني بهذا الإسناد جعفر بن نسطور قال: كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في غزوة تبوك فسقط منه السوط فدفعته إليه، وقال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم: "مد الله عمرك مدا" ومد بها صوته.

3. وبه قال جعفر بن نسطور قال: كنا قياما بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يستاك وأشار بيده إلى اليمنى ثم إلى اليسرى، فقلنا: يا رسول الله ما نرى أحدا إلى ما تشير فقال: "كان جبريل وميكائيل عليهما السلام بين يدي فأشرت إلى جبريل فقال إلى ميكائيل فإنه أكبر مني".

4. وبه قال: حدثني جعفر بن نسطور الرومي قال: كنا جلوس بين يدي النبي صلى الله عليه وسلم وهو يأكل الطعام فسقط من القصعة شيء فرفعه ليأكله وقال: "من يأكل ما يسقط من القصعة أو الخوان رفع عنه الجنون والمرض والحمق وعن أولاده بغير اللون و(...) والحمى والجنون.

⁹⁷¹ قال الذهبي عن منصور: "منصور بن حكيم عن جعفر بن نسطور نكرة متهم وله رفيقان عن جعفر مجهولان"، الذهبي، المغني في الضعفاء، 677/2 (رقم: 2426)؛ وقال عنه: "متهم بالكذب، والظاهر أن جعفر بن نسطور لا وجود له"، الذهبي، ميزان الاعتدال، (183/4) (رقم: 8773).

⁹⁷² قال الذهبي عن جعفر بن مسطور: "لم أره في كتب الضعفاء وهو أسقط من أن يشتغل به"؛ محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز، الذهبي، المغني في الضعفاء، تحقيق نور الدين العتر، (قطر: إدارة إحياء التراث الإسلامي، د.ت.)، 135/1 (رقم: 1169)؛ على ذلك فالصحيفة باطلة.

5. وبه قال حدثني جعفر بن نسطور عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: "من أكثر الاستغفار جعل الله له من كل ضيق مخرجاً ويرزقه من حيث لا يحتسب".

6. وبه قال حدثني جعفر بن نسطور الرومي أنه قال: علمني رسول الله صلى الله عليه وسلم هذا الدعاء كما يعلمني آية أو سورة من القرآن.... إلهي للخطر العظيم وأمنّي من العذاب الأليم".

7. وبه قال حدثني جعفر بن نسطور الرومي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: "طالب العلم بين الجهال كالحي بين الاموات".

8. وبه قال جعفر بن نسطور عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: "إن أقرب ما يكون العبد من الله إذا كان ساجداً فإن الله تعالى يذكره بياهي بعبد إذا نام في سجوده فقال إلى الملائكة: انظروا إلى عبيدي روحه عندي وجسده في عبادتي".

9. وبه قال: حدثني جعفر بن نسطور عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: "من قرأ كل يوم {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ} ثلاث مرات والمعوذتين كذلك كفاه الله من الدنيا والآخرة".

10. وبه قال: حدثني جعفر بن نسطور عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: "قال: رجل أخبرني يا رسول الله بعمل واحد أدخل به الجنة قال: كن مؤذن قومك وإمام قومك تقيم صلواتهم أو كن في الصف الأول".

11. وبه قال: حدثني جعفر بن نسطور قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "طالب الجنة لا ينام طالبها وهارب النار كذلك هاربا".

قال السيد الامام أبو شاکر رأيت على نسخة الشيخ أبي الفضل محمد بن علي الخرساني المهتدي أنه سأل الشيخ الفقيه أبو الحسن علي بن الحسن

عن سبب هذه الأحاديث فقال: قال لي شيخي أبو داود أن شيخه أبو القاسم منصر حدثه أن جعفر بن نسطور رحمه الله قال: كنت مع النبي صلى الله عليه وسلم خائناً مخوناً ثم ينزع الله منه الرحمة فيصير فظاً غليظاً ثم يخلع منه دين الإسلام وسلم في غزوة تبوك فسقط سوطه فناولته إياه، وسألته الدعاء فقال مد الله في عمرك مداً ومدبها صوته فعاش جعفر بن نسطور مائتي وثمانين سنة وعاش أبو القاسم منصور سبعين سنة أو أكثر من ذلك وعاش أبو داود مائة وعشرين سنة ومات جعفر بن نسطور بالبصرة ودفن عند قبر مالك رحمه الله عليهما وعلينا.

تمت الأحاديث.

في وسط هذه الصورة من الصفحة الأولى تبدأ صحيفة جعفر بن

نسطور:

هو قيامته من الدنا واهلها وكان عامة اوقاته واحواله
في البكاء وكان اذا جلع او عطش يبكي كالصبيان و
كان اذا احتج عذبه قوم اكثر من حسيه لفرح فظلمهم
وبكى وكان كلما قرى عليه حدث من هذه الاحاديث
حديث او اشار قام ليذهب واذا قيل له امكث سولعه
يجعد بكي وكان له فرس كلما خرج ركب الفرس وجرح الخ
الفرس بعث الفرس فرحا او فرحيا لا يقدرون عليه حتى
يموت الفرس وقام على هذه الحال وكان لا يطق قلبه ان
يتجاوز شئ ساعة احد وان قل وغيره من مثله رحمه الله
والحمد لله رب العالمين وصاداته على سيدنا محمد وآله الطاهرين
سيدنا ابيات صحيفه جعفر بن بطون الرومي رحمه الله على
صالح الرضا الطوسي ابو يعبد اسمعيل بن يوسف بن محمد الجاسقوني
رحمته الله احميه بالشراف الاجل ابو شاكرا احمد بن علي بن محمد بن علي
الغضائري رضي الله عنه ولكم حرهما الله وعلو الله
حياه اخبرنا الفقهاء ابو الحسن بن علي بن اسمعيل الكاشغري وطائفة
سكان مدينة اليمام الحرام قدوم علينا حلجا قال اخبرني الشيخ
المعتمد المازندراني ابو داود سليمان بن روح بن محمد بن احمد المغربي غياثي
اجازي الشيخ ابو القاسم مصون بن الحكم الايفراني اذ حدثني
جعفر بن ابي طور الكوفي صاحب رسول الله صلى الله عليه وآله
رسول الله صلى الله عليه وآله من مشي في الجير كائنا كان المشي في ارض
لجنه وليس جفرا الماركة ويسجد اعضاه فان حدث له

[illegible]

2.2.9. Subâiyyât, Harrâş'ın Hz. Enes'ten Rivayet Ettiği Sahîfe

2.2.9.1. Sahîfedekî Raviler

- Ebû Sa'd İsmâil b. Yusuf
- 2) Ebû İbrahim el-Halîl b. Abdulcebbâr el-Kurrâî

Ebû İbrâhim Halîl b. Abdülcebbâr b. Abdullah b. Abdurrahman b. İbrâhim b. Ahmed b. Muhammed b. Züheyr b. Esed b. Yezîd b. Abdullah et-Temîmî el-Kurrâî⁹⁷³

es-Sarîfinî *el-Müntehab min kitâbi's-siyâk li-târîhi Nisâbûr*'da onun mestûr ve sâin olduğunu söylemiştir.⁹⁷⁴

es-Selefi şöyle demiştir: Evleri hadis eviydi. Irak, Şam, Mısır, Hicaz ve Horasan'a yolculuklar yapmıştır. Sika idi. Sadece kendisinin rivayette bulunduğu bir gruptan rivayet etmiştir. Kendisi, babası, dedesi, dedesinin babası ve dedesinin dedesi muhaddisti. Evi geçmişten beri ilimle meşgul olan bir evdi. Basra ve Azerbaycan'da hadis işitmiştir. İcrasının doğru olduğuna delile baktığımda ve seçtiğimde açık bir şekilde görünüyordu.⁹⁷⁵

Kâdî Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ali b. el-Mühtedî-Billâh, Ebû'l-Alâ Ahmed b. Abdullah b. Süleyman el-Maarî, Sâlim b. Eyyûb er-Râzî, Muhammed b. Hüseyin b. Etfâl, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Osman b. Câbir, amcası Ali b. Abdullah, Ebû Ya'la el-Halîl b. Abdullah el-Halîlî, Ebû'l-Hasan Abdumelik b. Abdullah b. Mahmûd b. Miskîn, Ebû'l-Hasan Ali b. Ubeydullah el -Kinânî el-Hemedânî, Ebû'l-Kâsım Yahya b. Hüseyin b. Musa el-Akfâsî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. el-Muzaffer el-Kehhâl, Kâdî Ebû Abdullah Muhammed b. Selâma b. Ca'fer el-Kudâ'î ve Ebû'l-Ganâim Abdussamed b. Ali b. Me'mûn'dan hadis işitmiştir.

Ondan Hâfız Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed b. Ahmed es-Selefi, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Berdânî ve Ebû'l-Berekât b. es-Sakatî rivayet etmiştir.⁹⁷⁶

⁹⁷³ (İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb*, VII/3378.

⁹⁷⁴ (Takıyyüddin Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed b. el-Ezher b. Ahmed b. Muhammed el-İrâkî es-Sarîfinî el-Hanbelî, *el-Müntehab min kitâbi's-siyâk li-târîhi Nisâbûr*, tahkik: Hâlid Haydar, Dârü'l-Fikr Beyrût 1993, 231.

⁹⁷⁵ Ebû'l-Fidâ Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa *es-Sûdânî, es-sikât mimmen lem yeka' fî'l-kütübi's-sitte*, tahkik: Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu'mân, IV/166.

⁹⁷⁶ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb*, VII/3378-3379.

İbn Arrâk *Tenzîhü 'ş-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-aḥbâri 'ş-şenî'ati'l-mevzû'a* adlı eserinde bazı hadislerini şu şekilde zikretmiştir:

1- Kim Allah'ın kendisine cennet kapılarından birini açmasından memnun olursa, acem kapılarından bir kapıyı görsün. Onların sakinleri geceleyin rahipler, gündüzleri ise aslanlar gibidir. (İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.) Rivayetinde senedinde Meysere b. Abdirabbih vardır.

2- Kazvin'den ayrılmak pişmanlık, ona gelmek berekettir. Cennet orahlara hızlıca gelmektedir. Hz. Aişe'den rivayet edilmiştir. Senedinde Meysere geçmektedir.⁹⁷⁷

Râfî Meysere hakkında kötü şeyler söylendiğini belirtmiştir. Buhârî *et-Târîhu'l-kebîr*'de Meysere b. Abdirabbih'inin yalan söylediğini kaydetmiştir.⁹⁷⁸

Zehebî'nin *Mizânü'l-i'tidâl*'de naklettiğine göre Muhammed b. İsa et-Tabba' şöyle demiştir: Meysere b. Abdirabbih'e "kim bunu okursa, şunu elde eder" hadislerini nereden buldun? diye sordum. O da "İnsanları teşvik etmek için uydurdum." dedi.⁹⁷⁹

3- es-Selefî şöyle demiştir: Halîl b. Abdülcebbâr bize haber verdi. Ebü'l-Alâ Ahmed b. Abdullah b. Süleyman el-Maarrî bize tahdis etti. Ebü'l-Feth Ahmed b. Hasan b. Rûh bize tahdis etti. Hayseme b. Süleyman bize tahdis etti. Ebû Utbe bize tahdis etti. Beşîr b. Zâzân ed-Dârisî'nin Ebû Alkame'den, o da Ebû Hureyre'den naklettiğine göre Allah'ın Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Eğer insanlar Allah'ın yolcuya olan rahmetini bilselerdi, yolculukta iken sabahlarıydı. Yolcu Allah'ın korudukları müstesna, yolcu ve yükü helak üzeredi."

Nevevî *Şerhu'l-Mühezzebe*'te bunu münker saymış ve böyle bir sözün, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelmediğini, bilakis selefin sözü olduğunu söylemiştir.⁹⁸⁰

- **Ebü'l-Hasan Muhammed b. Ali el-Mühtedî-Billâh**

⁹⁷⁷ İbn Arrâk *Tenzîhü 'ş-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-aḥbâri 'ş-şenî'ati'l-mevzû'a*, II/61.

⁹⁷⁸ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII/377.

⁹⁷⁹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV/230.

⁹⁸⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Telḥîşü'l-ḥabîr fî taḥrîci eḥâdîsi'r-Râfi'iyi'l-kebîr* I-IV (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrût 1989, III/215.

ez-Ziriklî onu Ebü'l-Hüseyin el-Hatîb Muhammed b. Ubeydullah b. Abdussamed b. el-Halîfe el-Mühtedî-Billâh Muhammed b. Vâsık bin Al-Wathîq Al-Abbasi, Ebu Al-Hussein Al-Khatîb,

İbnü'l-Garîk ve İbnü'l-Mühtedî olarak bilinmektedir. Döneminde Abbas oğullarının efendisi ve şeyhidir. Dindarlığı ve ibadetinden dolayı Benî Hâşim'in rahibi olarak anılmıştır. Sika muhaddislerdendir.⁹⁸¹

Hatîb el-Bağdâdî hakkında şöyle demiştir: Ondan (hadis) yazdım. Fâzıl, asil, sika ve sadûk birisiydi. Mansûr şehri ve ona bağlı yerlerin kadılığını üstlendi. İyilik ve ibadetle meşhurdur. 370 yılının zilkade ayının birinci gününde dünyaya geldiğini söylemişti.⁹⁸²

Abdülmelik b. Muhammed el-Hargûşî *Şerefü'l-Muştafâ* adlı eserinde onu imam, hüccet, muhaddis ve Irak'ın müsniidi Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ali b. el-Mühtedî-billâh olarak zikretmiştir.⁹⁸³

Dârekutnî, İbn Şâhîn,⁹⁸⁴ Ali b. Ömer es-Sükkerî, Muhammed b. Yusuf b. Dost,⁹⁸⁵ Bağdatlı Ebü'l-Ferece Hasan b. Ahmed b. Ali el-Hemânî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Hızır b. Mesrûr es-Sûsencerdî ve Ebü'l-Kâsım İsmâil b. Hasan b. Abdullah b. Heysem b. Hişâm es-Sarsarî'den rivayet etmiştir.⁹⁸⁶

Ondan Yusuf el-Hemedânî, Ebû Bekir el-Ensârî,⁹⁸⁷ Bağdatlı müstensihlerden Ebû Mansûr Mukrab b. Hasan b. Hüseyin,⁹⁸⁸ Bağdatlı Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebî Saîd et-Tahhân, Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin b. Ali b. İbrahim b. Abdullah el-Fardî el-Mizrafî eş-Şeybânî, Ebü'l-Kerem Mübârek b. Hasan b. Ahmed eş-Schrezûrî, Ebû İbrâhîm Halîl b. Abdülcebbâr b. Abdullah el-Kurrâî et-Temîmî el-

⁹⁸¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, VI/276.

⁹⁸² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûlühü*, III/324.

⁹⁸³ Abdülmelik b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü'rî el-Harkûşî, *Şerefü'l-Muştafâ* I-VI (1. Baskı), tahkik: Ebû Âsım en-Nebîl b. Hişâm, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye Mekke 2003, I/19.

⁹⁸⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X/226.

⁹⁸⁵ (Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV/183).

⁹⁸⁶ (Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, tahkik: Abdullah Ömer el-Bârûdî, III/335, 535, V/647.

⁹⁸⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X/226.

⁹⁸⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V/483.

Kazvîni⁹⁸⁹ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî rivayet etmiştir.⁹⁹⁰

Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Nasr b. Abdullah el-Hamîdî onu şeyh, imam, kâdî, şerîf Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ali b. el-Mühtedî-billâh olarak kaydetmiştir.⁹⁹¹ H. 465 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. *el-Fevâidü'l- Muhrace mine'l-usûl* adlı el yazması bir eseri vardır.⁹⁹²

• **Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Sükkerî**

Aynı adı taşıyan Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Bişrân b. Muhammed b. Bişr b. Mehrân b. Abdullah Ebi'l-Hüseyin el-Ümevî el-Bağdâdî es-Sükkerî el-Mu'addil ise Abdülmelik'in kardeşidir.⁹⁹³

Birkaç sebepten dolayı bu kişi muhtemelen o değildir.

1- Hasan b. Ali b. Zekeriya el-Adevî 310 veya 318 yılında vefat etmiştir.⁹⁹⁴ Ali b. Muhammed b. Bişrân ise 328'de doğmuştur.⁹⁹⁵

2- İbn Bişrân'ın şeyhleri arasında el-Adevî bulunmamaktadır.

3- Muhammed b. Ali b. el-Mühtedî-billâh'ın Ali b. Muhammed b. Bişrân el-Maksûd'dan işittiğine dair bilgiye ulaşamadık.⁹⁹⁶

Bu zât muhtemelen Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Muhammed es-Sükkerî'dir.

Çünkü H. 296 yılında doğmuştur.⁹⁹⁷ Hasan b. Ali b. Zekeriya el-Adevî ise 310 veya 318 yılında vefat etmiştir.

⁹⁸⁹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, III/474, IV/466, V/274, 398.

⁹⁹⁰ Takıyyüddin İbnü't-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* I-IV (1. baskı), Abdülfettâh Muhammad el-Hulv, Dâru'r-Râfiî, IV/239.

⁹⁹¹ İbn Şâhin Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, *Târîhu esmâ'i's-şikât* (1. Baskı), tahkik: Subhî es-Sâmarrâî, Dâru's-Selefiyye Kuveyt 1983, 25.

⁹⁹² Ziriklî, *el-A'lâm*, VI/276.

⁹⁹³ Mahmûd b. Abdülfettâh en-Nehhâl, *İthâfû'l-mürtekâ bi-terâcimi şuyûhi'l-beyhakî*, 335.

⁹⁹⁴ Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh el-Mansûrî, *ed-Delîlû'l-muğnî li şuyûhi'l-İmâm Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî*, Dâru'l-Kiyân Suudi Arabistan 2007, 181.

⁹⁹⁵ Mahmûd b. Abdülfettâh en-Nehhâl, *İthâfû'l-mürtekâ bi-terâcimi şuyûhi'l-beyhakî*, 338.

⁹⁹⁶ Mahmûd b. Abdülfettâh en-Nehhâl, *İthâfû'l-mürtekâ bi-terâcimi şuyûhi'l-beyhakî*, 338.

⁹⁹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI/538.

Ayrıca Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Muhammed es-Sükkerî, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Ali el-Mühtedî-Billâh'ın hocaları arasında yer almaktadır.⁹⁹⁸

• **Ebû Saîd el-Hasan Ali b. Zekeriyâ b. Sâlih el-Basrî el-Adevî**

Hatîb el-Bağdâdî'nin Tenûhî'den, o da Ebû Bekir b. Şâzân'dan naklettiğine göre Ebû Saîd Hasan b. Ali el-Basrî'ye hangi yılda doğduğu sorulduğunda 210 cevabını vermiştir.⁹⁹⁹

Zehebî'nin *Mizânü'l-i 'tidâl*'de naklettiğine göre Harrâş tarikiyle Enes'ten on dört hadis rivayet etmiştir. Ayrıca bilinmeyen bir gruptan da rivayet etmiştir. Sikalardan bâtil rivâyetler nakletmiştir.¹⁰⁰⁰

İbn Hibbân onun görmediği şeyhlerden rivayet ettiğini ve gördüğü kimselerden hadis uydurduğunu belirterek kendi zamanında Bağdat'ın mahallelerinde yaşadığını, onu denemek için ondan hadis almak istediğinde Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî ve Muhammed b. Abdula'lâ es-San'ânî'den rivayet ettiğini görünce uydurduğunu anlamış ve şöyle demiştir: “Bu, hadis ehlinin uydurma olduğundan şüphe duymadığı bir şeydir. Zehrânî ve San'ânî'den bu şekilde hadis uyduran kimsenin rivayetlerinin terk edilmesi gerekir. Ben de bu şeyhe gitmedim ve ondan hiçbir şey işitmedim. Daha sonra onun bana anlattıklarının takip ettim. Onun maktûb rivayetler hariç sikalardan binden fazla hadis uydurduğunu gördüm. Uzatmamak için bunları zikretmeyi hoş görmüyorum.”¹⁰⁰¹

İbn Adî el-Cürcânî *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*'de Ebû Saîd Hasan b. Ali b. Sâleh b. Zekeriyâ b. Yahya b. Sâlih b. Âsım b. Züfer el-Adevî el-Basrî'nin hadis uydurduğunu, hadisleri çalıp başkalarına mal ettiğini, bilinmeyen kişilerden rivayet ettiğini ve var olmayan kişiler uydurmakla itham edildiğini belirtmiştir.¹⁰⁰²

es-Sehmî şöyle demiştir: Dârekutnî'ye Bağdat'ta yaşayan Ebû Saîd Hasan b. Ali b. Sâlih el-Basrî'yi sordum. Metrûk olduğunu söyledi. “Ona kurt mu deniliyordu?” diye sorunca, evet dedi. Yine es-Sehmî'nin naklettiğine göre Ebû Muhammed el-Basrî şöyle demiştir: Ebû Saîd Hasan b. Ali b. Zekeriyâ el-Adevî aslen Basralıdır ama Bağdat'ta

⁹⁹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV/183.

⁹⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûlühü*, VII/392.

¹⁰⁰⁰ Zehebî, *Mizânü'l-i 'tidâl*, I/507.

¹⁰⁰¹ (Nâyif b. Salâh el-Mansûrî, *ed-Delîlül-muğnî li şüyûhi'l-İmâm Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî*, 180-181.

¹⁰⁰² İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, III/195.

yaşamıştır. Rasûlullah'ın (s.a.v.) adına yalan söylemiştir. Onun söylemediği şeyleri ondan rivayet etmiştir. İddia ettiğine göre Harrâş Enes b. Mâlik'ten ondan fazla hadisi ona rivayet etmiştir. Ayrıca Urve b. Said'in, kendisine İbn Avn'dan bir nüsha rivayet ettiğini iddia etmiştir.

Onun -Allah onu hayırla mükafatlandırmasın- rivayet ettiği hadisler içinde adını verdiği bir şeyhinden, o da Şu'be'den, o da Tevbe el-Anberî'den o da Enes'ten merfûan rivayet ettiği şu mevzû hadis vardır: “Güzel bir yüz ve siyah göze bakın. Çünkü Allah güzel bir yüze ateşle azap etmekten haya eder.” Bunun gibi çok sayıda iftia ve yalanı Rasûlullah'a (s.a.v.) nispet etmiştir.¹⁰⁰³

İbrâhim b. Muhammed es-Subeyhî Hasan b. Ali b. Zekeriyâ'nın pis bir uydurmayıcı olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰⁴

Hatîb el-Bağdâdî'ye göre Bağdat'ta yaşamış ve orada Amr b. Merzûk, Urve b. Saîd, Müsedded b. Müserhed, Hedbe b. Hâlid, Talût b. Abbâd, Kâmil b. Talha, Cüveyriye b. Eşres, Abdullah b. Muâviye el-Cehmî, Şeybân b. Faruk, Cubâra b. Muğallis, Harrâş b. Abdullah ve başkalarından rivayet etmiştir.

Ondan Ebû Bekir b. Mâlik el-Katî, Ahmed b. Ca'fer b. Selâm, Ebû'l-Kâsım b. en-Nehhâs, Ahmed b. İbrahim Şâzân, Ebû'l-Hasen Dârekutnî, Ebû Hafs el-Kettânî gibi kişiler rivayette bulunmuştur.¹⁰⁰⁵

318'de Rebiülevvel ayının on ikinci gecesini pazartesi günü vefat etmiştir. Bir rivayete göre 318'de vefat etmiştir.¹⁰⁰⁶

Tâbiî: Müslüman olarak bir sahabî ile karşılaşmış İslam üzerine ölen kimsedir. Bir görüşe göre sahabî ile arkadaşlık eden kimsedir.¹⁰⁰⁷

Hâkim'e göre tâbiîn neslinin son tabakası, en son vefat eden sahabîyi ile görüşenlerdir. Buna göre son tâbiî H. 181 yılında vefat eden Halef b. Halife'dir. Çünkü

¹⁰⁰³ Muhammed Mehdî el-Müslimî vd., *Mevsû'atü aḳvâli Ebi'l-Hasan ed-Dârekutnî fî ricâli'l-hadîs ve 'ilelihi*, I/202-203.

¹⁰⁰⁴ Ebû Enes İbrâhim b. Saîd es-Subeyhî, *en-Nüketü'l-ciyâdü'l-müntehabe min kelâmi şeyhi'n-nukḳâd Zehebiyyi'l-'aṣr el-'Allâme 'Abdirrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî* I-IV (1. Baskı), Dâru Tayyibe Riyâd 2010, I/268.

¹⁰⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûlühü*, VII/392.

¹⁰⁰⁶ (Nâyif b. Salâh el-Mansûrî, *ed-Delîlül-muḡnî li şüyûhi'l-İmâm Ebi'l-Hasan ed-Dârekutnî*, 181.

¹⁰⁰⁷ Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru muṣṭalaḫi'l-hadîs*, Mektebetü'l-Ma'ârif Riyâd, 247.

Mekke'de sahabî Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile ile son görüşen kimsedir. Tâbiîn devri H. 181 yılında sona ermiştir.¹⁰⁰⁸

- **Enes'in azatlısı Harrâş**

İbn Adî el-Cürcânî *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*'da Harrâş b. Abdullah'ın Enes b. Mâlik'in azatlısı olduğunu iddia ettiğini söylemiştir.¹⁰⁰⁹

Zehebî'nin *Mizânü'l-i'tidâl*'de naklettiğine göre Harrâş b. Abdullah'ın Enes b. Mâlik'ten rivayeti sâkıt ve bâtıldır.¹⁰¹⁰ İbn Hibban'a göre Harrâş b. Abdullah, Enes b. Mâlik'e hizmet ettiğini iddia eden bir adam olup Iraklılar, mevzû hadislerin olduğu bir nüshayı ondan rivayet etmiştir. Delil olarak kullanılamaz. Hadisleri sadece ibret için yazılabilir.¹⁰¹¹

İbn Adî el-Cürcânî şöyle demiştir: Ebû Saîd Hasan b. Ali b. Sâlih b. Zekeriya b. Yahya b. Sâlih b. Züfer el-Adevî'nin şöyle dediğini işittim: Ben Basra'da Ebû Osman b. Ebi'l-Âs es-Sekaf'^ye uğradım. İnsanların bir değirmen eleğinin yanında bir adamın etrafında toplandıklarını gördüm. Çocukların yaptığı gibi ona yaklaştım. Yaşlı bir adam gördüm. Kim olduğunu sorunca Enes b. Mâlik'in hizmetçisi olduğunu söylediler. Yaşını sorunca 180 yaşında olduğunu söylediler. İnsanların arasından geçip önüne kadar geldim. Bir kısım insanlar ondan hadis yazıyor, bir kısmı ise bakıyordu. Ben de birisinin elinden kalemi aldım ve ayakkabımın altına on dört hadisi yazdım. Bu olay 222 yılında ben 12 yaşında iken oldu.¹⁰¹²

2.2.9.2. Sahîfenin Metni ve Rivayetlerin Tahriri

(9) متن صحيفة السبايعات صحيفة خراش عن أنس بن مالك (رضي

الله عنه).

¹⁰⁰⁸ Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih, *'Ulûmi'l-hadîş ve muştalâhuh*, 357.

¹⁰⁰⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, III/531.

¹⁰¹⁰ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I/651. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, III/355.

¹⁰¹¹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü (Ma'rifeti)'l-mecrûhîn mine'l-muhaddîşîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn* (1. Baskı), tahkik: Mahmûd İbrâhîm Zâyd, Dâru'l-Va'y Halep 1976, I/288.

¹⁰¹² İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, III/532.

أخبرني والدي أبو سعد اسماعيل بن يوسف، أنا أبو ابراهيم الخليل بن عبد الجبار الفزاري، نا الشريف أبو الحسن محمد بن علي المهتدي بالله ببغداد في داره من لفظه، نا أبو الحسن علي بن محمد السكري الحرمين، نا أبو سعيد الحسن بن علي بن زكريا بن صالح البصري العدوي، نا خراش مولى أنس عن أنس قال:

1. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "الصوم جنة"¹⁰¹³.
2. وبه عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "للجنة بابا يقال له الريان لا يدخل منه إلا الصائمون"¹⁰¹⁴.
3. وبه عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم: "من تأمل خلق امرأة حق له حجم عظامها من وراء ثيابها وهو صائم فقد أفطر"¹⁰¹⁵.
4. وبه عن أنس أنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "يقول الله تعالى: كل عمل ابن آدم هو له إلا الصوم فإنه لي وأنا أجزي به"¹⁰¹⁶.
5. وبه عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم: "للصائم فرحتان: فرحة عند إفطاره، وفرحة عند لقاء الله، ولخلاف فم الصائم أطيب عند الله من ريح المسك"¹⁰¹⁷.

¹⁰¹³ مسند أحمد، 219/8 (رقم: 8155)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3399)؛ (لم يخبز الخبز) في نسخة الأصل. وكتبها د. محمد حميد (يخنز الخبز) وفي المسند (يخنز اللحم).

¹⁰¹⁴ البخاري، "الصوم"، (رقم: 1896)؛ مسلم، "الصيام"، (رقم: 1152).

¹⁰¹⁵ عبد الرزاق بن همام بن نافع الصنعاني، المصنف، تحقيق: حبيب الرحمن الأعظمي، (بيروت: المكتب الإسلامي، 1403)، 193/4 (رقم: 7452)؛ هناد بن السري، الزهد، تحقيق: عبد الرحمن عبد الجبار الفريوائي، (الكويت: دار الخلفاء للكتاب الإسلامي، 1406)، 650/2.

¹⁰¹⁶ البخاري، "الصوم"، (رقم: 1904)؛ مسلم، "الصيام"، (رقم: 1151).

¹⁰¹⁷ البخاري، "التوحيد"، (رقم: 7492).

6. وبه عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "من صام يوماً تطوعاً فلو تعطي ملاً الأرض ذهباً ما وفي أجره دون يوم الحساب".
7. وبه عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "الحياء خير كله"¹⁰¹⁸.
8. وبه عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "أول ما ينزع الله تعالى من العبد الحياء فيصير.... ممقوتاً ثم ينزع منه الأمانة فيصير من عنقه فيصير لعينا ملعوناً"¹⁰¹⁹.
9. وبه عن أنس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "حياتي خير لكم، وموتي خير لكم، أما حياتي فحدث لكم، وأما موتي فيعرض عليّ أعمالكم عشية الإثنين والخميس؛ فما كان من عمل صالح حمدت الله عليه وما كان من عمل سيء استغفرت الله لكم"¹⁰²⁰.
10. وبه عن أنس أنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "الحياء والإيمان في قرن واحد فإذا سلب أحدهما اتبعه الآخر"¹⁰²¹.
11. وبه عن أنس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من قال سبحان الله وبحمده كتب الله تعالى ألف ألف حسنة، ومحا عنه ألف ألف سيئة، ورفع له ألف ألف درجة، ومن زاد زاده الله، ومن استغفر الله غفر الله له"¹⁰²².
12. وبه عن أنس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "الذكر الله عز وجل خير من حطم السيوف في سبيل الله".

¹⁰¹⁸ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 37).

¹⁰¹⁹ ابن ماجه، "الفتن"، (رقم: 4054).

¹⁰²⁰ البزار، البحر الزخار، 308/5 (رقم: 1925).

¹⁰²¹ ابن أبي شيبة، المصنف، 213/5 (رقم: 25350).

¹⁰²² الترمذي، "أبواب الدعوات"، (رقم: 3470).

13. وبه عن أنس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من قرأ مائة آية من كتاب الله كتبه الله تعالى من القانتين، ومن قرأ مائتي آية لم يكتب من الغافلين، ومن قرأ ثلاث مائة آية لم يحاجه القرآن".

14. وبه عن أنس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "وخرج علينا ذات يوم على أصحابه قال: من ضمن لي ضمانت له الجنة فقال أبو هريرة فذاك أبي وأمي أنا أضمنها لك ما هما؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من ضمن لي ما بين لحييه وما بين رجليه ضمانت له الجنة".

15. أخبرنا ولدي انا الخليل الفزازي، نا أبو جعفر محمد بن محمد بن الحسين السمرقندي، نا الشريف أبو عبد الله محمد بن علي بن عبد الرحمن العلوي بالكوفة، نا أبو حفص عمر بن ابراهيم الكتاني، وأبو بكر حمد بن محمد الفارسي سنة ثمان عشر وثلاثمائة، قال: نا أبو سعد العدوي نا الخراش، عن أنس عن رسول الله صلى الله عليه وسلم نحو ما رواه القاضي المهدي بالله الأحاديث وزاد حكاية بإسناده عن أبي سعيد العدوي قال: مررت بالبصرة بباب عباد بن أبي العاص الثقفي والناس يجتمعون في منحل طحان، فملت إليهم لأنظر كما ينظر الغلمان، فاذا انا بهذا الشيخ، فقلت: من هذا؟ فقالوا: هذا خراش بن عبد الله مولى أنس بن مالك قلت: له كم سنة؟ قال: ثلاثون ومائة سنة فرحمت الناس ودخلت إليه، وبين يديه صحيفة يكتبون الحديث، وكتب هذه الأربعة عشر حديثا والباقيون حفظا في سنة اثنتين وعشرين ومائتين، وانا ابن اثنتي عشر سنة، وصلى الله على سيدنا محمد وآله أجمعين.

حدثني جعفر بن شطور عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه قال من قرأ في كل يوم
 قل هو الله احد ثلاث مائة مرة لم يمت حتى يكفاه الله من الدنيا والآخرة
 حدثني وبه قال جعفر بن شطور عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه قال رجل اخبرني
 ما رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل به الجنة قال كن مؤذنا فؤادك واهام فؤادك
 بغير صلواتهم او كن في الصف الاول وبه قال جعفر بن شطور
 قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم طالب الجنة لا ينام طالعها وهارب النار
 الا نام هاربها قال السيد الامام ابو شاذان رأت على اسم الشيخ
 ابي الفضل خمر على الخراساني المحدث في سنبل الشيخ الفقيه ابو
 الحسن عمار الحسين عن سبب هذه الاحداث فقال قال شيخني
 ابو داود ان شيخة ابا الفتح منصور حدثتني ان جعفر بن شطور رآه الله
 في كتاب من النبي صلى الله عليه وسلم في عزوة برك يخطه فهاولته اياه
 وسأله الله الدعاء فقال الله في عزرك مدا ومداها صوتته فهاش جعفر
 بن شطور ما في وقتي سنة وعاش ابو الفتح منصور سبعين سنة
 او اكثر من ذلك وعاش ابو داود طبعه وعشرين سنة ومات جعفر
 بن شطور بالبصرة ودفن عند قبر مالك بن مالك رحمه الله عليه ما علينا
 قلت الاحاديث **السبعيات**
 صحيفه جعفر بن شطور عن انس بن مالك رضي الله عنه
 اخبرني قال ابو جعفر عليه السلام في سنة اموارهم للكليل بن
 عبد الجبار الرازي السرياني ابو الحسن محمد بن علي بن المحدث في الله عز وجل
 وداره من لفظه كما لو اخبرني عن محمد بن ابي بكر بن ابي سعيد الحسن
 بن علي بن ابي اسحق البصري العلوي عن جعفر بن شطور عن انس

في خط
 مند

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الصوم حبه وبه عن انس بن
 انس بن شطور عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه قال ان الجنة بابا يقال له الريان لا يدخل
 منه الا الصائمون وبه عن انس بن شطور عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال
 تامل خلق امة حتى له حجم عظامها من ذرايبها وموصايم فقد
 انظروا وبه عن انس بن شطور عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه قال
 تعالى كل على ان احب بوله الا الصوم فانه لي وانا اجزي به وبه
 عن انس بن شطور عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال من صام يوما
 تقادروا به وخلق من الصيام اطيب عند الله من يوم المسك وبه
 وبه عن انس بن شطور عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال من صام يوما
 فلو اعطى على الارض دقيقا وفي جرة دود يوم الحساب وبه
 عن انس بن شطور عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال الجياخير لله وبه عن
 انس بن شطور عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال اول طائر يخرج الله تعالى من العبد
 الجياخير فيصير نقيما مقوتا ثم يخرج عنه الامانة فيصير جانيا محنونا ثم
 يخرج منه الزعم فيصير فظا غليظا ثم يخرج منه دين الاسلام من
 عقده فيصير لعينا ملعونا وبه عن انس بن شطور عن رسول الله صلى الله عليه وسلم
 جاتي خير لكم وموتى خير لكم اطيعوني فاحفظ لكم واطعواي يرحمكم
 عا اعمالك عشية الاثنين والخميس فما كان من عمل صلواتي حمدت الله
 عليه وما كان من عمل سواي استعذرت الله تعالى لكم وبه عن انس
 بن شطور عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه قال لا يمان في قرن واحد فاذا
 سئل لعلها استعذرت الاخر وبه عن انس بن شطور عن رسول الله صلى الله عليه وسلم
 انه قال من قال سبحان الله وبحمده كتب الله تعالى له الف الف حسنة

2.2.10. Abdurrezzâk'ın, Ma'amer, Zührî, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Hz. Ömer Tarihiyle Rivayet Ettiği Sahîfe

2.2.10.1. Sahîfedekî Raviler

- **el-Muvaffak b. Said b. Hibetullah en-Nîsâbûrî**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Ebû Ali b. Ebi'l-Kâsım Muhammed es-Saffâr**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Ebû Sa'd Abdurrahman b. Hamdân en-Nasûrî¹⁰²³**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ziyâd es-Simzî**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **İbrahim b. Ahmed b. Abdullah b. Ebî Nasr**

Ebû Muhammed Ahmed b. İbrahim b. Abdullah en-Nîsâbûrî. Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti. Ancak müstensih burada isimde takdim ve tehir yaparak yanlış yapmıştır.

- **Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman b. Şîreveyh**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **İshâk b. İbrahim b. Muhalled el-Hanzalî**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Abdurrezzâk**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Ma'amer**

Biyografisi birinci sahîfe olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinde geçti.

- **Zührî**

¹⁰²³ Şeyh Muhammed Hamidullah el-Firevî nüshasında zikredildi.

Biyografisi Abdurrezzâk'ın, Ma'mer, Zührî, Saîd b. Müseyyeb, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiği sahîfesinde geçti.

- **Sâlim**

İmam, hâfız, zâhid, sika, Medine'nin yedi fakihinden biridir.¹⁰²⁴

Ebû Ömer Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abduluzzâ b. Kurt b. Rebâh b. Abdullah b. Rezâh b. Adî b. Ka'b b. Lüey.

Künyesi Ebû Abdullah'tır. Ebû Ubeyd veya Ebû Ömer el-Adevi el-Medeni de denilmiştir.¹⁰²⁵ Ebû Umeyr de denilmiştir. Sâlim'in Ümmü'l-Hakem bint Yezîd b. Abdikays'tan Ömer ve Ebû Bekir, Ümmü Veled'den Abdullah, Âsım, Ca'fer, Hafsa, Fatıma ve Ümmü Veled'den Abdülaziz ve Abde adlı çocukları olmuştur.¹⁰²⁶ Annesi Ümmü Veled'dir. Hz. Osman'ın hilafetinde doğmuştur.¹⁰²⁷

Zemahşerî *Rebî'u'l-ibrâr* adlı eserinde şöyle nakilde bulunmuştur: Sahabe Hz. Ömer döneminde İran'dan döndüğünde yanlarında esirler getirmişlerdi. Esirler arasında Yezdicerd'in üç kızı da vardı. Esirler satılığa çıkarılınca Hz. Ömer onların da satılmasını emretti. Hz. Ali kral kızlarının diğer kızlar gibi muamele görmemesi gerektiğini belirtince Ömer ne yapılması gerektiğini sordu. O da onlara değer biçilmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Ali onlara değer biçti ve onları aldı. Bir tanesimi oğlu Hüseyin'e verdi. Ondan Ali Zeynelâbidîn dünyaya geldi. Bir tanesini Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddîk'a verdi. Ondan Kâsım dünyaya geldi. Üçüncüsünü de Abdullah b. Ömer'e verdi. Ondan da Sâlim dünyaya geldi. Bu üçü teyze oğullarıdır.

İbn Hallikân'a göre Medineliler Zeynelâbidîn, Sâlim b. Abdullah ve Kâsım b. Muhammed doğuncaya kadar câriyelerden doğan çocuklardan hoşlanmazdı. Bu zâtlar anlayış ve vera' açısından Medinelileri geçti.¹⁰²⁸

Babası Abdullah b. Ömer, Ebû Eyyûb el-Ensârî, halasının oğlu Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir, Ebû Hüreyre, Aişe ve Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk'ten rivayet etmiştir.

¹⁰²⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/157, IV/161-162,

¹⁰²⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XX/48.

¹⁰²⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, V/195.

¹⁰²⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV/157.

¹⁰²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III/268.

Ondan Humeyd et-Tavîl, Fadl b. Atıyye, Müslim b. Şihâb'ın ez-Zührî'nin oğulları Muhammed ve Abdullah, babasının azatlısı Nâfi', Amr b. Dînâr, Ebû Seleme ed-Devsî, Hanzala b. Ebî Süfyan ve çok sayıda kimse rivatette bulunmuştur.¹⁰²⁹

Mâlik şöyle demiştir: Sâlim'in zamanında zühd, fazilet ve bunları yaşamak hususunda geçmiş salihlere ondan daha fazla benzeyen kimse yoktu.

İshâk ve Ahmed Zührî'nin en doğru isnadlarının, Sâlim'den, o da babasından naklettiği rivayetler olduğunu belirtmiştir. Buhârî Sâlim'in Hz. Aişe'den hadis işitmediğini söylemiştir.¹⁰³⁰

Süfyan b. Uyeyne'nin naklettiğine göre Hişâm b. Abdülmelik Kabe'ye girdi ve Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb'ı gördü. Ona “Ey Sâlim! Benden bir şey iste.” dedi. Sâlim “Allah'ın evinde Allah'tan başkasından bir şey istemekten haya ederim.” dedi. Sâlim çıkınca o da arkasından çıktı ve “Şimdi çıktın. Benden bir şey iste.” dedi. Sâlim de “Dünya ihtiyaçlarından mı yoksa âhiret ihtiyaçlarından mı?” diye sordu. O da “Dünyanın ihtiyaçlarından” dedi. Bunun üzerinde Sâlim şöyle dedi: Allah'a yemin ederim ki ben dünyayı ona sahip olandan istemedim. Ona sahip olmayandan nasıl isterim?¹⁰³¹

İbnü'l-Mübârek'ten nakledildiğine göre Medine ehlinde görüş bildiren fakîhler yedi kişidir: Saîd b. Müseyyeb, Süleyman b. Yesâr, Sâlim b. Abdullah, Kâsım, Urve, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe ve Hârice b. Zeyd. Kadılar onlara sormadıkça hüküm vermezlerdi.¹⁰³²

Zehebî Sâlim'in H. 106'da ettiğini söylemiştir.¹⁰³³

• Abdullah b. Ömer

İmam, önder, şeyhülislam.¹⁰³⁴ Muhammed b. Ömer onun tam adını şu şekilde zikretmiştir: Ebû Abdurrahman Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abduluzzâ

¹⁰²⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü 't-taleb fî târîhi Haleb*, IX/4113.

¹⁰³⁰ İmâm Mâlik, *el-Muvaṭṭa'*, VI/50.

¹⁰³¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, IX/193.

¹⁰³² Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, III/50.

¹⁰³³ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ'*, IV/164.

¹⁰³⁴ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ'*, III/204.

b. Kurt b. Rebâh b. Abdullah b. Rezâh b. Adî b. Ka'b b. Lüey.¹⁰³⁵ Mekke'de doğmuş ve orada vefat etmiştir. Altmış yıl boyunca insanlara fetvalar vermiştir. Mekke'de ölen sahabîlerin sonuncusudur.¹⁰³⁶

Kız kardeşi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşi Hafsa'dır. Anneleri Zeynep bint Maz'ûn b. Habîb b. Vehb b. Huzâfe b. Cumah'tır.¹⁰³⁷ Abdullah daha bâliğ olmamışken babasıyla birlikte Mekke'de Müslüman olmuş ve yine onunla Medine'ye hicret etmiştir.¹⁰³⁸

İbn Hibbân'ın *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emşâr*'da naklettiğine göre bi'setten bir yıl önce doğmuştur. Bedir savaşına katılmamıştır. Uhud günü 24 yaşında iken Rasûlullah'a (s.a.v.) takdim edilmiş, fakat bülüğ çağına ermediği için ona izin vermemiştir. Hendek günü 15 yaşında iken ona izin vermiştir. Sahâbenin sâlih, âlim ve zâhidlerindendi.¹⁰³⁹

Rasûlullah (s.a.v.), babası, Ebû Bekir, Osman, Ali, Bilal, Âmir b. Rebâa, Zeyd b. Sâbit, amcası Zeyd, İbn Mesud, kızkardeşi Hafsa ve Aişe¹⁰⁴⁰ gibi çok sayıda sahabîden faydalı ve bol ilim rivayet etmiştir.

Ondan oğulları Hamza, Sâlim, Bilal, Zeyd, Abdullah ve Ubeydullah, azatlıkları Nâfi' ve Abdullah b. Dînâr, Saîd b. Müseyyeb, Urve, Saîd b. Cübeyr, Mucâhid, Atâ ve Tâvûs, İkrime, Zeyd b. Eslem ve babası, Amr b. Dînâr ve Süveyr b. Ebî Fâhite¹⁰⁴¹ gibi çok sayıda kişi rivayette bulunmuştur.

Sâlim, babasından şöyle nakletmiştir: Rasûlullah (s.a.v.) zamanında bir kimse rüya gördüğü zaman bunu ona anlatırdı. O sıralarda genç bir delikanlı idim. Bir gün mescidde uyurken bir rüya gördüm. Sanki iki melek beni almış ateşe götürüyordu. Bu ateş adeta bir kuyuyu andırıyordu ve üzerine uzatılmış iki sütun vardı. Bu kuyunun içinde benim tanıdığım insanlar da bulunuyordu. Bu dehşetli manzarayı görünce: "Cehennem ateşinden Allah'a sığınırım!" demeye başladım. O sırada bizi başka bir

¹⁰³⁵ Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân el-Begavî, *Mu'cemü's-şahâbe* I-V (1. Baskı), tahkik: Muhammed el-Emîn b. Muhammed, Mektebetü'l-Beyân Beyrût 2000, III/468.

¹⁰³⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV/108.

¹⁰³⁷ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, II/1707.

¹⁰³⁸ Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân el-Begavî, *Mu'cemü's-şahâbe* I-IV (1. Baskı), tahkik: Muhammed İvaz el-Menkûş ve İbrâhim İsmâil el-Kādî, Meberratü'l-Âl ve'l-Ashâb Kuveyt 2011, III/314..

¹⁰³⁹ İbn Hibbân, *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emşâr ve a'lâmü 'ulemâ'i'l-aqtâr*, 37.

¹⁰⁴⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III/204.

¹⁰⁴¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II/843.

melek karşıladı ve: "Senin korkmana gerek yok!" dedi. Ben bu rüyayı Hafsa'ya anlattım. O da Rasûlullah'a (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Abdullah ne iyi bir adam! Bir de geceleri namaz kılsa!"

Ravi, Abdullah'ın geceleyin çok az uyuduğunu söylemiştir. Nâfi' de bunun bir benzerini nakletmiştir. Bu rivayette "Muhakkak Abdullah sâlih bir adamdır." lafzı vardır.¹⁰⁴²

Moğultay b. Kılıç'ın Mâlik'ten naklettiğine göre altmış defa hacca gitmiş, bin köleyi azat etmiş ve bin at beslemiştir. İbn Şaban da onun bin umre yaptığını ve zamanının en cömert insanlarından biri olduğunu belirtmiştir. Meymûn b. Mihrân'ın naklettiğine göre bir mecliste kendisine yirmi iki bin dinar gelmiş, onları dağıtmadan kalkmamıştır.¹⁰⁴³

Muhammed b. Süka'nın naklettiğine göre Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali şöyle demiştir: İbn Ömer, Rasûlullah'tan (s.a.v.) bir hadis işittiği zaman, ne bir şey ekler ne de çıkarırdı. Bu konuda sahabeden hiç kimse onun gibi değildi. Âsım b. Muhammed el-Ömerî'nin babasından naklettiğine göre İbn Ömer, Hz. Peygamber (s.a.v.) anıldığı zaman ağlardı.

Katâde ve başkalarının Saîd b. Müseyyeb'ten naklettiğine göre o şöyle demiştir: Bir kişinin cennet ehlinden olduğuna şahitlik edebilseydim, Abdullah b. Ömer için şahitlik ederdim. Vefat ettiği gün geri kalanların en hayırlısıydı.¹⁰⁴⁴

Leys b. Sa'd şöyle rivayet etmiştir: Bir adam, bütün ilmi yazması için İbn Ömer'e bir mektup yazdı. O da şu cevabı yazdı: İlim çoktur. Fakat insanların kanına el uzatmadan, karnını onların mallarıyla doldurmadan, dilini onların ırzlarına uzatmadan ve cemaatlerine bağlı kalarak Allah'a kavuşabiliyorsan, yap.

Ebü'l-Melîh er-Rakî'nin Meymûn b. Mihrân'dan naklettiğine göre Muaviye, İbn Ömer'in kalbinde ne olduğunu öğrenmek için onu sinayarak şöyle dedi: "Ey Ebû Abdurrahman! İnsanların sana biat etmesi için seni çıkmaktan alıkoyan şey nedir? Sen Rasûlullah'ın (s.a.v.) arkadaşı ve mü'minlerin emirinin oğlusun. İnsanlar içinde buna en layık olan sensin." İbn Ömer "İnsanlar, senin söylediklerin üzerinde uzlaştı mı?"

¹⁰⁴² Zehebî, *Siyeru a'âlâi'n-nübelâ*, III/210.

¹⁰⁴³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl*, VIII/82.

¹⁰⁴⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III/845-846.

diyer sordu. "Evet, küçük bir grup hariç." dedi. Bunun üzerine İbn Ömer şöyle dedi: "Hicr'de üç bedeviden başkası kalmasa bile benim buna ihtiyacım yok." dedi. Muâviye bu şekilde onun savaşmak istemediğini öğrendi ve "Halkın neredeyse üzerinde ittifak ettiği ve sana para ve toprak verecek bir kimseye biat eder misin?" diye sordu. O ise şöyle dedi: "Yazıklar olsun sana! Git başımdan. Benim dinim senin dinarın da dirhemini de değildir."¹⁰⁴⁵

Vefatı:

Gallâbî'nin Ahmed b. Hanbel, İbn Sa'd, Ebû Nuaym ve İbn Şeybe'den naklettiğine göre İbn Ömer 73'te vefat etti. Buhârî, Ebû Nuaym, Ebû Âsım Nûrî b. Yahya, Kâtip Çelebi, Muhammed b. Nümejr ve Vâkıdî ise İbn Ömer'in 74 yılında vefat ettiğini söylemiştir. Vâkıdî 84 yaşında vefat ettiğini belirtmiştir. Mâlik'ten nakledildiğine göre İbn Ömer 87 yaşında vefat etmiştir.¹⁰⁴⁶

2.2.10.2. Sahîfenin Metni ve Rivayetlerin Tahriri

(10) صحيفة عمر بن الخطاب رضي الله عنه من رواية عبد الرزاق

عن معمر عن الزهري عن سالم عن عبد الله بن عمر

أخبرنا الموفق بن سعيد بن هبة الله النيسابوري رحمه الله بها، وأنا أبو علي الحسن ابن القاسم محمد الصفار، أنا أبو سعيد عبد الرحمن بن حمدان الفروي، أنا أبو محمد عبد الله بن محمد بن زياد السندي، أنا جدي لأمي إبراهيم بن أحمد بن عبد الله بن أبي نصر وأبو محمد عبد الله بن محمد بن عبد الرحمن بن شيرويه قالوا: نا اسحاق بن إبراهيم بن مخلد الحنظلي رحمه الله، أنا عبد الرزاق، نا معمر، عن الزهري، عن سالم، عن أبيه رضي الله عنه.

¹⁰⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, III/222-228.

¹⁰⁴⁶ Kelâbâzî, *el-Hidâye ve 'l-irşâd*, I/384.

1. قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يرفع يديه حين يكبر حتى يكونا حذو منكبيه أو قريباً من ذلك، وإذا ركع فعل ذلك، وإذا رفع رأسه فعل ذلك، ولا يفعل ذلك في السجود¹⁰⁴⁷.
2. وبه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "لا تمنعوا إماء الله أن يصلين في المساجد" فقال ابن لابن عمر والله لنمنعهن قال ابن عمر: فعل الله بك، أقول لك: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم وتقول: نمنعهن¹⁰⁴⁸.
3. وبه أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم حين رفع رأسه الصبح من الركعة الآخرة قال: "اللهم العن فلانا وفلاناً" ودعا على ناس من المنافقين قال: فأنزل الله {لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ} [آل عمران: 128]¹⁰⁴⁹.
4. وبه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: "نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن بيع الثمرة بالثمرة، ونهى عن بيع ثمرة حتى يبدو صلاحها"¹⁰⁵⁰.
5. وبه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى المغرب والعشاء بمزدلفة جميعاً¹⁰⁵¹.
6. وبه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن أكل لحوم الأضاحي بعد ثلاث قال: وكان ابن عمر يأكل (لا يأكل) لحم الأضاحي فوق ثلاث¹⁰⁵².

¹⁰⁴⁷ البخاري، "الأذان"، (رقم: 735). مسلم، "الصلاة"، (رقم: 390).

¹⁰⁴⁸ البخاري، "الأذان"، (رقم: 865). مسلم، "الجمعة"، (رقم: 865).

¹⁰⁴⁹ البخاري، "تفسير القرآن"، (رقم: 4559).

¹⁰⁵⁰ البخاري، "البیوع"، (رقم: 2199).

¹⁰⁵¹ البخاري، "الحج"، (رقم: 1674).

¹⁰⁵² الطبراني، مسند الشاميين، 348/1 (رقم: 604).

7. وبه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم خلق رأسه في حجته¹⁰⁵³.
8. وبه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم مر برجل من الأنصار وهو يعظ أخاه من الحياء، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "دعه فإن الحياء من الإيمان"¹⁰⁵⁴.
9. وبه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم "أذن لضعفة أهله من مزدلفة بليل" قال: كان ابن عمر يقدم ضعفة أهله قال: فيقومون بالمزدلفة فيذكرون الله، ثم يأتون منى لصلاة الصبح أو بعد ذلك هؤلاء هؤلاء ضعفة أهله ويقول: أذن لهم رسول الله صلى الله عليه وسلم في ذلك¹⁰⁵⁵.
10. وبه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم مر بأبن صياد في نفر من أصحابه وهو يلعب مع الغلمان عند بني مغالة وهو غلام، ولم يشعر حتى ضرب رسول الله صلى الله عليه وسلم بيده على ظهره، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "يا ابن الصياد أتشهد أني رسول الله" فقال ابن الصياد: أشهد أنك رسول الأميين، قال ابن صياد للنبي صلى الله عليه وسلم: أتشهد أني رسول الله فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: "آمنت بالله وبرسوله ثم قال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: يا ابن صياد ما يأتيك" قال: يأتيني صادق وكاذب، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "خلط عليك الأمر، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يا ابن صياد خبأت لك خبئاً" قال: {يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ} [الدخان:10] فقال ابن الصياد: يا رسول الله هو الدوخ،

¹⁰⁵³ البخاري، "المغازي"، (رقم:4410).

¹⁰⁵⁴ البخاري، "الإيمان"، (رقم:24)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم:36).

¹⁰⁵⁵ البخاري، "الحج"، (برقم:1676)؛ مسلم، "الحج"، (رقم:1295).

- فقال له: "اخساً فلن تعدو قدرك" فقال عمر يا رسول الله ائذن لي فاضرب عنقه قال: "يكن الذي نرى فلن نستطيع وإن لم يكن فلا خير لك في قتله"¹⁰⁵⁶.
11. وبه عن ابن عمر قال: لقيت ابن صياد يوماً ومعه رجل من اليهود، فإذا عينه قد طفيت وكانت خارجة مثل عين الجمل، فلما رأيته قلت: ابن صياد أنشدك الله متى طفيت عينك؟ قال: فمسح أو قال: لا أدري والرحمن، فقلت: كيف لا وهي في رأسك فزعم لي اليهود أنى ضربت بيدي على صدره ولا أعلم أنى فعلت ذلك، فقلت: اخساً فلم تعدو قدرك قال: أجل لا أعدو قدري، قال: وذكر شيء لا أحفظه قال: فذكرت ذلك لحفصة فقال: اجتنب هذا الرجل فإننا نتحدث أن الدجال يخرج عند غلبة يغضبها¹⁰⁵⁷.
12. وبه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "يقاتلكم اليهود فتسلطون عليهم حتى يقول الحجر للمسلم هذا يهودي فأقتله"¹⁰⁵⁸.
13. وبه عن ابن عمر قال: انطلق رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبي بن كعب رضوان الله عليه حتى أتيا النخل الذي فيه ابن صياد، حتى إذا دخلا النخل طفق رسول الله صلى الله عليه وسلم يتقي بجذع النخل يريد أن يختله ليسمع عن ابن صياد شيء قبل أن يراه وهو مضطجع على فراش له في قطيفة له فيها زمزمة، قال فرأت أمه رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يتقي بجذوع النخل، فقالت: أي صافٍ وهو اسمه محمد، فثار، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لو تركته لبين"¹⁰⁵⁹.

¹⁰⁵⁶ البخاري، "الجنائز"، (رقم: 1354)؛ مسلم، "الفتن وأشرار الساعة"، (رقم: 2930).

¹⁰⁵⁷ ابن حبان، الصحيح، 203/15 (رقم: 6793).

¹⁰⁵⁸ البخاري، "المناقب"، (رقم: 3593)؛ مسلم، "الفتن وأشرار الساعة"، (رقم: 2921).

¹⁰⁵⁹ البخاري، "الشهادات"، (رقم: 2638).

14. وبه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من باع عبداً وله ماله فما له للبائع إلا أن يشترط المبتاع، ومن باع نخلا بعد ما أبرت فإن ثمرة نخاه للبائع إلا أن يشترط المبتاع"¹⁰⁶⁰.

15. وبه قال بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم خالد بن الوليد إلى بني.... قال: أحسبه جذيمة قال: فدعاهم إلى الإسلام، قال: فلم يحسنوا أن يقولوا أسلمنا فجعلوا يقولون: صباناً صباناً، وجعل خالد بهم أسرا وقتلا، ودفع كل رجل منا أسيرا ولا يقتل أحد من أصحابي أسيره، قال ابن عمر: فقلت: والله لا أقتل أسيري ولا يقتل أحد من أصحابا أسيره، فقدمنا على النبي صلى الله عليه وسلم فذكر له صنيع خالد، فرفع النبي صلى الله عليه وسلم يديه وقال: "اللهم أبرأ إليك مما صنع خالد" مرتين¹⁰⁶¹.

16. وبه قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا عجل به السير جمع بين المغرب والعشاء¹⁰⁶².

17. وبه عن ابن عمر قال: رأيت الذين يشترون الطعام جزافا يضربون على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يبيعه أحدهم حتى يبلغه إلى رحله¹⁰⁶³.
18. وبه عن ابن عمر قال: العمرة في شهور الحج تامة، قد عمل بها رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنزلها الله في كتابه¹⁰⁶⁴.

19. وبه قال وسئل ابن عمر عن منعه الحج في أشهر الحج، فأمر هذا فقيل: إنك تخالف أباك فقال: إن عمر لم يقل الذي تقولون، فقال عمر: إنكم أن

¹⁰⁶⁰ البخاري، "المساقاة"، (رقم: 2379).

¹⁰⁶¹ البخاري، "المغازي"، (رقم: 4339).

¹⁰⁶² البخاري، "أبواب تقصير الصلاة"، (رقم: 1109).

¹⁰⁶³ البخاري، "البيوع"، (برقم: 2131).

¹⁰⁶⁴ أحمد، المسند، 10، 451 (رقم: 6392).

تفردوا بالعمرة بغير أشهر الحج أتم العمرة، أي إن العمرة في شهور الحج لا تكون إلا بهدى، وأراد أن يزار البيت بغير أشهر الحج فجعلتموها حراما وعاقبتم الناس عليها، وقد أحلها الله وعمل بها رسول الله صلى الله عليه وسلم، فإذا أكثروا عليه قال: فكتاب الله أحق أم قول عمر؟¹⁰⁶⁵.

20. وبه عن ابن عمر قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يحدث قال: "رأيتني بينا أنا نائم إذا أتيت بقدر فشربت منه، فإذا الذي يخرج من أظفاري فأعطيت فضلته عمر، قالوا: فماذا أولته يا رسول الله قال "العلم"¹⁰⁶⁶.

21. وبه عن رسول الله عليه السلام: "لا حسد إلا على اثنين فذكر مثله سواء"¹⁰⁶⁷.

22. وبه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا يقيمن أحدكم أخاه من مجلسه ويجلس فيه" قال: كان ابن عمر يقوم الرجل من مجلسه ولا يجلس فيه¹⁰⁶⁸.

23. وبه قال سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: "من جاء منكم إلى الجمعة فليغتسل"¹⁰⁶⁹.

24. وبه قال: قام رجل في المسجد فقال: من أين أهل يا رسول الله فقال: "مهل أهل المدينة من ذي الحليفة، وأهل الشام من الجحفة، وأهل نجد من قرن، ويزعمون أن أهل اليمن من يللم"¹⁰⁷⁰.

¹⁰⁶⁵ أحمد بن الحسين بن علي، أبو بكر البيهقي، السنن الكبرى، تحقيق: محمد عبد القادر عطاء، (بيروت: دار الكتب العلمية، 2003)، 30/5 (رقم: 8875).

¹⁰⁶⁶ البخاري، "أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم"، (رقم: 3681).

¹⁰⁶⁷ البخاري، "فضائل القرآن"، (رقم: 5025).

¹⁰⁶⁸ البخاري، "الاستئذان"، (رقم: 6270).

¹⁰⁶⁹ البخاري، "الجمعة"، (رقم: 919).

¹⁰⁷⁰ البخاري، "الحج"، (رقم: 1525)؛ مسلم، "الحج"، (رقم: 1182).

25. وبه قال: سمعت مالكا يقول: وقّت رسول الله صلى الله عليه وسلم لأهل العراق قرنا، فقلت: من يحدثك بهذا؟ قال: نا عبد الله فقال: نافع عن ابن عمر قال: فحدث به معمرا فقال: خرجت مع أيوب إلى قرن فاعتمر منها قال فقال: لي بعض أهل المدينة إن مالكا ما هذا الحديث من كتابه¹⁰⁷¹.

26. وبه أن غيلان بن سلمه أسلم وعنده عشرة نسوة فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يختار منهن أربعاً¹⁰⁷².

27. وبه قال كان الرجل إذا رأى رؤيا في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم قصها على رسول الله صلى الله عليه وسلم، فكنت أتمنى أن أرى رؤيا أقصها على رسول الله صلى الله عليه وسلم، فكنت شابا عزبا وكنت (إماما) في المسجد على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم، فرأيت في النوم كأن ملكين أخذاني فذهبا إلى النار فإذا هي مطوية كطي البئر، وإذا لها قرنان، وإذا فيها ناس قد عرفتهم فجعلت أقول: أعوذ بالله من النار فلقيهما ملك آخر فقالا لي: لم تفزع فقصصتها على حفصة، فقصصتها على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: "نعم الرجل عبد الله لو كان يصلي من الليل" قال سالم: وكان ابن عمر بعد لا ينام من الليل إلا قليلا¹⁰⁷³.

¹⁰⁷¹ مالك بن أنس بن مالك، الموطأ، تحقيق: محمد مصطفى الأعظمي، (أبو ظبي، مؤسسة زيدان، 2004)، 282/1 (رقم:1).

¹⁰⁷² الترمذي، "أبواب النكاح"، (رقم:1128).

¹⁰⁷³ (إماما) في نسخة الأصل وفي مطبوع الدكتور محمد حميد الله و(انام) في البخاري. البخاري، "أبواب تقصير الصلاة"، (رقم:1121)؛ مسلم، "فضائل الصحابة رضي الله تعالى عنهم"، (رقم:2479).

الصفحة الأولى: من صحيفة عبد الرزاق عن معمر عن الزهري عن سالم
بن عبد الله بن عمر عن أبيه.

الصفحة الأخيرة من صحيفة عبد الرزاق عن معمر عن الزهري عن

سالم بن عبد الله بن عمر عن أبيه.

2.2.11. Cüveyriye'nin Nâfi' ve Abdullah Tarikiyle Gelen Sahîfesi

2.2.11.1. Sahîfedekî Raviler

- Ebü'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir eş-Şehhâmî (Ö. 533/1139)

Şeyh, âlim, muhaddis, Horasan'ın müsnedi,⁽¹⁰⁷⁴⁾ semâi sahih,⁽¹⁰⁷⁵⁾ isnadı âli ve devrinin şeyhi. Tam adı Ebü'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir b. Muhammed b. Yusuf b. Muhammed b. el-Merzebân b. Ali b. Abdullah b. el-Merzebân en-Nîsâbü'rî eş-Şehhâmî'dir.¹⁰⁷⁶ Zehebî'ye göre 446 yılında zilkade ayında Nîşâbü'r'da doğmuştur. Babası onu büyütmüştür. Babasından çok sayıda rivayeti vardır. Büyük âlimler ona icâzat vermiştir.

Babası, Ebû Ya'lâ İshâk b. Abdurrahman es-Sâbûnî, Ebû Sa'd el-Gencerûzî (ondan Ebû Ya'lâ'nın müsnedini almıştır), Ebû Bekir el-Beyhakî, Muhammed b. Ali el-Haşşâb, Ebü'l-Kâsım Abdülkerim el-Kuşeyrî vb. birçok kimseden hadis işitmiştir. Ebû Hafs b. Mesrûr, Ebû Muhammed el-Cevherî ve Ebü'l-Hasen Abdülgâfir el-Fârisî ona icazet vermiştir. Nîşâbü'r, Bağdat, Herat, Hemedân, İsfahan, Rey ve Hicaz'da hadis rivayet etmiştir.

Ondan Ebü'l-Hayr Ahmed b. İsmail el-Kazvînî, Ebû Sa'd es-Sem'ânî ve onun babası Ebû Bekir Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, Ebü'l-Kâsım İbn Asâkirr ve Ebû Musa el-Medînî gibi çok sayıda kişi rivayette bulunmuştur.

Namazı terk edenden hiçbir şeyin rivayet edilmemesi gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁷⁷ es-Sem'ânî'nin naklettiğine göre çok hadis rivayet ederdi. Hadis rivayet amacıyla Merv'e geldi. Sadece rivayet etmek için benimle beraber İsfahan'a geldi. İnsanlar ona akın ettiler. Cüzleri, cem ve istinsah etmeyi biliyordu. Birkaç gün içinde ona *Târihu Nîşâbü'r*'u okudum. Bütün gün okuyordum. Gariplere ikramda bulunur, onlara cüzleri ödünç verirdi. Fakat açıkça namazları kaçırdı. Benimle İsfahan'a geldiğinde kardeşi Vecîh bana "Ey falanca! Oturtmaya çalış ki namaz kılmamakla rezil olmasın."¹⁰⁷⁸ gerçekten de Vecîh'in dediği gibi ortaya çıktı. İsfahan halkı bunu öğrendi ve ona karşı ayaklandılar. Ebü'l-Alâ Ahmed b. Muhammed ondan rivayet etmeyi bıraktı. Ben de ondan okumayı terk ettim. Onu namaz kılariken görmedim. Ebü'l-Kâsım ed-Dimaşkî bize şöyle dedi: Güneş doğmadan önce yanına gittim. Onu uyandırdılar. O da kendisine

¹⁰⁷⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XX/9.

¹⁰⁷⁵ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II/64;

¹⁰⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd ve züyûlihü*, XXI/87.

¹⁰⁷⁷ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III/591-593.

¹⁰⁷⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, III/489. İsfahan'a gitmek istediğinde kardeşi bana şöyle dedi: Ben ona İsfahan'a gitmemesini söyledim. Çünkü namaz kılmamakla halkın nazarında rezil olacaktı. Fakat o bunu kabul etmedi. Gerçekten de kardeşinin dediği gibi oldu.

okumamız için aşağı indi ama namaz kılmadı. Ona bu konu sorulduğunda şöyle dedi: “Özrüm var. Bütün namazları cem ediyorum.”¹⁰⁷⁹ Belki de tövbe etmiştir de Allah onu affetmiştir. Şürût ilminde uzmandı ve hüküm meclislerinin başıydı.¹⁰⁸⁰

Eserleri arasında Hadis ilminde humâsiyyât ve sūdâsiyyât bulunmaktadır. 533'te vefat etmiştir.¹⁰⁸¹ Zehebî seksen yedi yıl yaşadığının söylemiştir.¹⁰⁸²

• **Ebû Sa'd Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Gencerûzî**¹⁰⁸³

Ebû Sa'd Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Ebî Bekir el-Gencerûzî. Ehl-i faziletten meşhur bir şeyh olup tıp, binicilik ve silâh edebiyatın ilim sahibidir. Zamanında ilim dallarını kendisinde cem etmiştir. Edebiyat vb. alanlarda çok isnadı vardır.¹⁰⁸⁴ H. 360'tan sonra dünyaya gelmiştir.

Ebû Saîd Abdullah b. Muhammed er-Râzî, Ebû Amr b. Hamdân, Hüseyin b. Ali et-Temîmi, Şâfi b. Muhammed el-İsferâyînî, Hâfız Ebû Ahmed el-Hâkim, Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed et-Tırâzî'den hadis işitmiştir.¹⁰⁸⁵

Ondan İsmâil b. Abdulgâfir el-Fârisî, Ebû Abdullah el-Feravî, Hibetüllah es-Seydî, Temîm b. Ebî Saîd el-Cürcânî, Zâhir b. Tâhir eş-Şahhâmî, Abdülmun'im b. el-Kuşeyrî¹⁰⁸⁶ ve Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî rivayette bulunmuştur.¹⁰⁸⁷ Yüksek icazetle çok sayıda hadisi işitilmiştir. 453 yılında safer ayında vefat etmiştir.¹⁰⁸⁸

¹⁰⁷⁹ İbnü'l-Cevzî şöyle demiştir: Bir hastalığının olması mümkündür. Hasta kişi namazları cem' edebilir. Bu tenkidi yapan kimse, fıkı az bildiği için bu ihtimali hakaret saymıştır. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XX/12. İbn Hacer'e göre idrar kaçırma hastalığına tutulmuş olması muhtemeldir. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, III/489.

¹⁰⁸⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XX/11.

¹⁰⁸¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, III/40.

¹⁰⁸² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XX/13.

¹⁰⁸³ Şeyh Muhammed Hamidullah el-Firevî nüshasında zikredildi.

¹⁰⁸⁴ Ebû'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid el-Kıftî, İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât I-IV (1. Baskı), tahkik: Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye Beyrût 1982, III/165.

¹⁰⁸⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII/102.

¹⁰⁸⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X/42.

¹⁰⁸⁷ Mahmûd b. Abdülfettâh en-Nehhâl, *İthâfü'l-mürtekâ bi-terâcimi şuyûhi'l-beyhakî*, 558.

¹⁰⁸⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII/102.

- **Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân b. Ali b. Abdullah b. Sinân el-Hîrî (ö. 376/987)¹⁰⁸⁹**

Zâhid, mukrî, muhaddis ve nahiv âlimi. Tam adı Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân b. Ali b. Abdullah b. Sinân el-Hîrî en-Nîsâbü'rî'dir. Otuz küsur yıl mescitte kalmıştır. Sonra kör olup zayıflayınca Nîşâbü'r'dan Hîre'deki bazı akrabalarının yanına götürmüşlerdir.¹⁰⁹⁰ H. 283 yılında doğmuştur. Babası onu Nisa, Cezire, Ahvaz, Cürcân ve Basra'ya götürmüştür.

299'da on altı yaşında olan Hasan b. Süfyan el-Fisevî'den hadis işitti. Ayrıca Ebû Ya'lâ el-Mûsilî, Abdân el-Ahvâzî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Ebü'l-Abbâs b. Serrâc, Ebû Bekir b. Huzeyme, Abdullah b. Şîreveyh, Hâmid b. Şuayb el-Belhî, İmrân b. Musa b. Mücâşî' es-Sahtiyânî, Muhammed b. Hüseyin b. Mükrim, Heysem b. Halef ed-Devrî, Ebü'l-Kâsım el-Begavî ve Abdurrahman b. Ebî Hâtım'den hadis işitmiştir.

Hâkim Ebû Abdullah, Ebû Nuaym el-Hâfız, Ebû Saîd Muhammed b. Ali en-Nakkâş, Ebü'l-Alâ Saîd b. Muhammed el-Hirevî, Abdulgâfir el-Fârisî, Ebû Sa'd Muhammed b. Abdurrahman el-Gencerûzî, Muhammed b. Muhammed b. Hamdûn es-Sülemî, Ebû Osman Saîd b. Muhammed el-Buhayrî gibi çok sayıda kişi rivayette bulunmuştur.¹⁰⁹¹

Hâkim şöyle demiştir: İşiterek aldığı müsnedler İbnü'l-Mübârek'in Müsned'i, Hasan b. Süfyan'ın Müsned'i, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'nin Müsned'i, Ebû Ya'lâ el-Mûsilî'nin Müsned'i, Abdullah b. Şîreveyh'in Müsned'i, Serrâc'ın Müsned'i ve Harun b. Abdullah'ın Müsned'idir.

H. 360'da zilkade ayının yirmi sekizinci günü doksan üç veya doksan dört yaşında iken vefat etmiştir. el-Halilî'ye göre 379'da vefat etmiştir. es-Sem'ânî'nin naklettiğine göre 380'de vefat etmiştir.¹⁰⁹²

¹⁰⁸⁹) Şeyh Muhammed Hamidullah'ın matbu nüshasında zikredilmemiştir.

¹⁰⁹⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII/431.

¹⁰⁹¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII/432.

¹⁰⁹² Ebü'-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravdu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-hâkim*, II/839-840.

İbn Tâhir onun Şîî olduğunu söylemiştir. Zehebî'nin *Mizânü 'l-i 'tidâl*'de naklettiğine göre Şîilikte ileri gitmemiştir.¹⁰⁹³

Zehebî şöyle demiştir: Âli isnadlarından bir kısmı bize ulaştı. Ezberlediği ve bana âli bir isnadla ulaşan bir sülât cüzü de vardır. Bunu İbn Asâkir'e Rebâh'tan okudum. O "Ebû Sa'd el-Gencerûzî, bize ondan rivayet etti." dedi.¹⁰⁹⁴

Ziriklî Zâhiriyye'de hadis alanında yazılmış *el-Fevâid* dahil olmak üzere bazı eserleri olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁹⁵

• **Ebü'l-Abbas Hasan b. Süfyân b. Âmir eş-Şeybânî en-Nesevî**¹⁰⁹⁶

Tam adı Hâfız Ebü'l-Abbas Hasan b. Süfyân b. Âmir b. Abdulaziz b. Nu'mân b. Atâ eş-Şeybânî en-Nesevî'dir. Büyük bir hâfız olup müsnedi vardır.¹⁰⁹⁷ 280 civarında doğmuştur.¹⁰⁹⁸

Ahmed b. Hanbel, ¹⁰⁹⁹ Yahya b. Maîn, İshâk b. İbrâhim el-Hanzalî (Müsnedinin çoğunu ondan işitmiştir.), Hibbân b. Musa, Kuteybe, Abdurrahman b. Selâm el-Cümehî, Şeybân b. Ferrûh, Sehl b. Osman vb. çok sayıda kişiden rivayet etmiştir. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'den eserlerini, Ebû Sevr'den Sünen'i ve Muhammed b. Ebî Bekr el-Mukaddimî'den tefsir ilmini almıştır.¹¹⁰⁰

Ondan Hâfız Muhammed b. Ya'kûb b. Yusuf eş-Şeybânî, akranlarından Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, Ebû Amr Ahmed b. el-Mübâr el-Müstemilî, mukrî Ebû Bekir Muhammed b. Hasan en-Nakkâş, Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer el-Büşî veya el-Büstî, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Müslim el-İsferâyînî, Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhim el-İsmâilî el-Cürcânî ve Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî rivayet etmiştir.¹¹⁰¹

¹⁰⁹³ Zehebî, *Mizânü 'l-i 'tidâl*, III/457.

¹⁰⁹⁴ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, VIII/432.

¹⁰⁹⁵ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V/311.

¹⁰⁹⁶ Şeyh Muhammed Hamidullah'ın matbu nüshasında Âmir'in ismi zikredilmemiştir.

¹⁰⁹⁷ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü 't-taleb fî târîhi Haleb*, V/2364.

¹⁰⁹⁸ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, XIV/157.

¹⁰⁹⁹ Ancak Ahmed b. Hanbel H. 241'de vefat etmiştir.

¹¹⁰⁰ Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, VII/66.

¹¹⁰¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XIII/99.

Dârekutnî sika olduğunu söylemiştir.¹¹⁰² Zehebî'nin naklettiğine göre hâfız Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî şöyle demiştir: Bu dünyada Hasan'ın bir benzeri yoktur.¹¹⁰³

Hâkim'in naklettiğine göre zamanının Horasan muhaddisi olup tesebbüt, çokça rivayet, fıkıh ve edebiyatta ileri gelenlerden idi. İbn Hibbân onu sikalar arasında saymış ve şöyle demiştir: Sahih bir dindarlık ve sünnette sağlamlıkla beraber dikkatli bir şekilde hadis rivayet etmiş, tasnif etmiş ve rihleler yapmıştır. 303 yılının ramazan ayında Bâlûz köyünde vefat etmiştir.¹¹⁰⁴ Allah ona rahmet eylesin.

• **Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. Müsennâ el-Mevsılî**

İmam, Hafız, şeyhülislam Ebû Ali Ahmed b. Ali b. Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilal et-Temîmî el-Mevsılî. Musul'un muhaddisi, müsned ve mu'cem müellifidir.

210 yılında şevval ayında dünyaya gelmiştir. Nesâî'den beş yaş büyüktür ve ondan daha âli isnadı vardır.¹¹⁰⁵

Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Ferec, Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medînî, Osman b. Ebî Şeybe, Alî b. el-Ca'd, Amr en-Nakkâd ve mu'ceminde zikrettiği çok sayıda kişiden rivayet etmiştir. Hadis rivayet ettiği kişi sayısı 275'e ulaşmıştır. Bir rivayete göre 300 civarında kişiden rivayet etmiştir.¹¹⁰⁶

Ondan Ebû Hâtim b. Hibbân, Ebû Ali el-Hâfız en-Nisâburî, Yusuf el-Meyancî, Hamza el-Kinânî, Ebû Bekir el-İsmâîlî, Muhammed b. Nadr en-Nehhâs, Ebû Amr b. Hamdân ve Ebû Bekir b. el-Mukrî rivayet etmiştir.¹¹⁰⁷

Ebû Zekeriya el-Ezdî onun sadık, emin, dindar, akıllı, yumuşak huylu, sabırlı ve hoşgörülü olduğunu belirterek çok hadis rivayet ettiğini ve müsned yazdığını söylemiştir. İbn Hibbân onun rivayetlerde titiz davrandığını ve ibadetlere çok dikkat ettiğini belirtmiştir.¹¹⁰⁸

¹¹⁰² Muhammed Mehdî el-Müslimî vd., *Mevsû'atü aqvâli Ebi'l-Hasan ed-Dârekutnî fî ricâli'l-hadîs ve 'ilelihi*, I/202.

¹¹⁰³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV/158.

¹¹⁰⁴ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyîn*, I/271.

¹¹⁰⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV/174.

¹¹⁰⁶ Ebû't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *İrşâdü'l-kâşid ve'd-dânî ilâ şuyûhi't-Taberânî*, Dâru'l-Kiyân Riyad, 140.

¹¹⁰⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII/112.

¹¹⁰⁸ Nâyif b. Salâh Mansûrî, *İrşâdü'l-kâşid ve'd-dânî ilâ şuyûhi't-Taberânî*, 140.

es-Sem‘ânî’nin naklettiğine göre İsmâil b. Muhammed b. Fadl el-Hâfız şöyle demiştir: İbn Ebû Ömer el-Adenî’nin müsnedi ve Ahmed b. Menî‘in müsnedini okudum. Çiçek gibi idiler. Ebû Ya‘lâ’nın müsnedi ise ırmakları bir araya toplayan bir deniz gibiydi.¹¹⁰⁹ 307 yılında doksan dokuz yaşında iken vefat etmiştir.¹¹¹⁰

• **Abdullah b. Muhammed b. Esmâ**

Ebû Abdurrahman Abdullah b. Muhammed b. Esmâ b. Ubeyd b. Mehârik veya İbnü’l-Mihrâk ed-Dab‘î el-Basrî.¹¹¹¹ Amcası Cüveyriye b. Esmâ, Mehdî b. Meymûn, Ca‘fer b. Süleyman ve İbnü’l-Mübârek’ten işitmiş ve rivayet etmiştir. Ancak çok rivayeti yoktur.¹¹¹²

Ondan Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Yûsuf el-Kâdî, Ebû Ali el-Mevsilî gibi kişiler rivayet etmiştir.¹¹¹³

Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû tehzîbi’l-Kemâl*’de şöyle demiştir: *Zehratü’l-müte ‘allimîn*’de geçtiğine göre Basra’da vefat etmiştir. Buhârî ondan yirmi iki, Müslim ise on dokuz hadis rivayet etmiştir. İbn Kani‘ onun sika olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân, Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Avâne el-İsferâyînî ve İbn Huzeyme hadislerini tahrir etmişlerdir.¹¹¹⁴ Ahmed ed-Devrakî Basra’da ondan daha fazla hıfzı olan kimse görmediğini belirterek Ali b. el-Medînî’nin onu yücelttiğini söylemiştir.¹¹¹⁵

Zehebî meşhur bir nüshası olduğunu belirterek şöyle demiştir: Ahmed b. Hibetüllah el-Mu‘iz b. Muhammed’den naklederek bize haber verdi. Zâhir b. Tâhir ve Temîm b. Ebî Saîd bize haber verdiler. Ebû Sa‘d el-Edîb bize haber verdi. Ebû Amr b. Ebî Ca‘fer bize haber verdi. Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî bize haber verdi. Abdullah b. Muhammed b.

¹¹⁰⁹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, VII/113.

¹¹¹⁰ Sâlih b. Abdulaziz b. Ali Âl Useymîn el-Hanbelî, *Teshîlû’s-sâbile li-mürîdi ma‘rifeti’l-ḥanâbile* I-IV (1. Baskı), Müessesetü’r-Risâle Beyrût 2001, I/164.

¹¹¹¹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, V/853.

¹¹¹² Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*, X/686.

¹¹¹³ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, V/853.

¹¹¹⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû (Zeyl ‘alâ) Tehzîbi’l-Kemâl*, VIII/170.

¹¹¹⁵ Ebû’l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü’z-zehab fî aḥbâri men zehab* I-XI (1. Baskı), tahkik: Mahmûd el-Arnâût, Dâru İbn Kesîr Dimâşk-Beyrût 1986, III/141.

Esmâ bize tahdis etti. Cüveyriye b. Esmâ Nafi‘den, o da İbn Ömer‘den naklederek tahdis etti. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bize silah çeken bizden değildir.”¹¹¹⁶

Kelebâzî’nin *el-Hidâye ve ‘l-İrşâd*’da naklettiğine göre Ebû Dâvûd, Ebû’l-Abbas el-Ahvel‘den naklen, onun 231 yılında vefat ettiğini söylemiştir.¹¹¹⁷ Terâcim müellifleri de böyle söylemiştir.

- **Cüveyriye b. Esmâ**

Ebû Muhârik Cüveyriye b. Esmâ b. Ubeyd ed-Dab‘î el-Basrî. Ebû Mihrâk denilmiştir ki bu daha doğrudur. 171 veya 180’de vefat etmiştir.¹¹¹⁸ Ebû Esmâ el-Basrî de denilmiştir.¹¹¹⁹

Nâfi‘, ¹¹²⁰ babası Esmâ b. Ubeyd ed-Dab‘î, akranlarından Mâlik b. Enes, Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî ve Ebû Haldeh el-Hanefî gibi çok sayıda kişiden hadis işitmiş ve rivayet etmiştir.¹¹²¹

Ondan yeğeni Abdullah b. Muhammed b. Esmâ, kız kardeşinin oğlu Said b. Âmir ed-Dab‘î, Haccâc b. Minhâl ve Ebû’l-Velîd gibi kişiler rivayet etmiştir.¹¹²²

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel babasının şöyle dediğini nakletmiştir: Cüveyriye b. Esmâ’da bir beis yoktur, yani sikadır.¹¹²³ Aynı şekilde Yahya b. Maîn de onda bir beis olmadığını söylemiştir.¹¹²⁴

Zehebî’nin naklettiğine göre el-Halilî şöyle demiştir: Medineli olup Basra’da ikamet etmiştir. Nâfi‘ gibi Mâlik’in hocalarıyla görüşmüş ve Mâlik’ten rivayet etmiştir. Buhârî, Mâlik’ten yaptığı rivayetlerde başka rivayetlere bakmamıştır. 173’te vefat etmiştir.

¹¹¹⁶ Zehebî, *Siyeru a ‘lâmi ‘n-nübelâ*, X/686.

¹¹¹⁷ Ebû Nasr el-Buhârî el-Kelebâzî, *el-Hidâye ve ‘l-irşâd*, I/426.

¹¹¹⁸ Zehebî, *Târîhu ‘l-İslâm*, IV/596.

¹¹¹⁹ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü ‘l-kemâl*, V/172.

¹¹²⁰ Alâî, ‘*Câmi ‘u ‘t-tahşîl*, 157.

¹¹²¹ Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü ‘l-kemâl*, V/173.

¹¹²² Zehebî, *Târîhu ‘l-İslâm*, IV/596.

¹¹²³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Kitâbü ‘l-‘İl el ve ma ‘rifeti ‘r-ricâl* I-III (2. Baskı), tahkik: Vasiyyülla b. Muhammed Abbas, Dâru’l-Kiyân Riyad 2001, II/551.

¹¹²⁴ Zehebî, *Târîhu ‘l-İslâm*, IV/596.

Hadisleri sahihlerde delil olarak kullanılmıştır.¹¹²⁵ Buhârî'nin *et-Târîhu 'l-kebîr*'de naklettiğine göre Abdullah b. Muhammed b. Esmâ onun yetmiş üç yaşında vefat ettiğini söylemiştir.¹¹²⁶

- **Nâfi'**

İmam, müftü, Medine'nin alemi Ebû Abdillâh Nâfi' b. Hürmüz (Sercis, Kâvus) el-Kureşî el-Adevî el-Medenî.¹¹²⁷ Adı Nâfi' b. Hürmüz'dür. İbn Kâvus da deniştir. Âmir'in 44'te Kâbil, Horasan, Nişâbur ve Cîl gibi şehirleri fethi sırasında küçük yaşta esir edilmiş ve İbn Ömer tarafından satın alınmıştır.¹¹²⁸

İbn Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hüreyre, Aişe,¹¹²⁹ efendisinin karısı Safiye bint Ebî Ubeyd ile efendisinin çocukları Sâlim, Ubeydullah ve Abdullah'tan rivayet etmiştir.¹¹³⁰

Ondan Zührî, Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir, Mâlik b. Enes, Leys b. Sa'd, Eyyûb es-Sahtiyânî, Ubeydullah ve Abdullah b. Ömer, oğulları Abdullah, Ömer ve Ebû Bekir, Humeyd et-Tavîl, Cezirelilerin fakîhi Meymûn b. Mihrân, Üsâme b. Zeyd el-Leysî gibi çok sayıda kişi rivayette bulunmuştur.¹¹³¹

Abdullah'ın babasından, O da Müemmel'den, o da Hammâd b. Zeyd'den naklettiğine göre Ubeydullah b. Ömer şöyle demiştir: Medine'de bazı adamlarla karşılaştım. Onlar tefsirle ilgili bir şey söylemekten kaçındıklarını ve bundan korktuklarını gördüm. Kâsım, Sâlim ve Nâfi' bunlardandı.

Abdullah'ın Babasından naklettiğine göre İbn Uyeyne şöyle demiştir: Nâfi'in hadisinden daha sahih hangi hadis vardır?¹¹³²

¹¹²⁵ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, VII/317.

¹¹²⁶ Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr*, II/241.

¹¹²⁷ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, V/95.

¹¹²⁸ Ebû'l-Fazl Cemâlüddin er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dımaşk*, XXVI/110.

¹¹²⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, LXI/421.

¹¹³⁰ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, V/95.

¹¹³¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, LXI/421.

¹¹³² Ebû'l-muâtî vd., *Mevsû'atü aqvâli 'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli 'l-hadîs ve 'ilelih*, IV/8.

Buhârî'nin *et-Târîhu 'l-kebîr*'de Abdullah b. Ahmed b. Hanbelden naklettiğine göre Mâlik b. Enes'in şöyle dediğini işitmiştir: Nâfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiği bir hadisi işittiğimde, başkasından bir şey kimseden duymamış olmam umurumda olmaz.¹¹³³

Nâfi' şöyle demiştir: Efendimle birlikte Abdullah b. Ca'fer'in yanına girdim. Benim için on iki bin verdi fakat kabul etmedi ve beni azat etti. Allah da onu ateşten azat etsin.

Bir rivayete göre Abdullah, Safiyye'nin yanına girdi ve ona İbn Ca'fer'in Nâfi' için on bin dinar verdiğini söyledi. Safiyye "Ey Ebû Abdurrahman! Satmak için neyi bekliyorsun?" deyince o "Bundan daha iyisi var. O da Allah rızası içindir." dedi.

Nâfi' şöyle dedi: İbn Ömer, Yüce Allah'ın "Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe asla eremezsiniz." sözüne niyet ediyor gibi geldi.¹¹³⁴

Zehebî'nin naklettiğine göre Zeyd b. Ebî Enîs Nâfi'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: İbn Ömer ile birlikte otuz küsur hac ve umre yaptım.

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'nin bir gruptan naklettiğine göre Nâfi'in İbn Ömer'den işittiği kitap, bir sahîfe idi. Biz onu okurduk.¹¹³⁵ Ahmed. el-Acîlî onun Medineli, sika bir tâbî olduğunu söylemiştir. Dârekutnî ise Nâfi'in Ümmü Seleme'den semain sahih olmadığını belirtmiştir.¹¹³⁶ Allah ondan razı olsun.

Buhârî şöyle demiştir: Muhammed b. Mahbûb'un Hammâd b. Ziyâd'dan naklettiğine o 117'de vefat etmiştir. Amr b. Ali, Ebû İsa ve İbn Ebî Şeybe de bu görüştedir.

Muhammed b. Sa'd'ın Heysem'den naklettiğine göre 120'de vefat etmiştir.¹¹³⁷

• Abdullah b. Ömer

Biyografisi Abdurrezzâk'ın Muhammed, Zührî, Sâlim b. Ömer ve Abdullah b. Ömer tarikiyle rivayet ettiği onuncu sahîfede geçti.

¹¹³³ Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr*, VIII/84).

¹¹³⁴ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn er-Rüveyfî, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, XXVI/111.

¹¹³⁵ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, V/97-98.

¹¹³⁶ Seyyid Ebû'l-Mu'âtî en-Nûrî vd., *el-Câmi 'fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, III/200.

¹¹³⁷ Ebû Nasr el-Buhârî el-Kelebâzî, *el-Hidâye ve'l-irşâd*, II/746.

2.2.11.2. Sahîfenin Metni ve Rivayetlerin Tahriri

(11) صحيفة جويرية من رواية نافع عن عبد الله

أخبرنا الشيخ الإمام ثقة الدين محدث خراسان وشيخ الحرمين والعراقيين أبو القاسم زاهر بن طاهر السحامي بقراءتي عليه بنيسابور في مدرسة السراجين في شهر شعبان سنة تسع وعشرين وخمسمائة، قال: نا الشيخ أبو سعد محمد بن عبد الرحمن بن محمد الكنجرود بقراءة الفقيه الحسين السمرقندي في ربيع الآخر سنة اثنتين وخمسين وأربع مائة، أنا أبو العباس الحسن بن سفيان الشيباني السنوي... بنسا وأبو يعلى أحمد بن علي بن المثنى الموصلي بالموصل وألفاظهما سواء إلا المميز منهم، قالوا: نا عبد الله بن محمد بن أسماء، نا جويرية بن أسماء عن نافع عن عبد الله بن عمر.

1. أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان ينهي إذا كان نفر ثلاثة أن يتناجى اثنين منهم دون الثالث¹¹³⁸.

2. وبه عن نافع أن عبد الله بن عمر كان يقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "ألا إن أحدكم إذا مات عرض عليه مقعدة بالغداة والعشي؛ إن كان من أهل الجنة فمن أهل الجنة وإن كان من أهل النار فمن أهل النار حتى يبعثه الله يوم القيامة"¹¹³⁹.

3. وبه عن نافع عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من أعتق الحق شركا له في مملوك فقد وجب عليه أن يعتق ما بقي منه إن كان

¹¹³⁸ البخاري، "الاستئذان"، (رقم: 6288)؛ مسلم، "السلام"، (رقم: 2183).

¹¹³⁹ البخاري، "الجنائز"، (رقم: 1379). مسلم، "الجنة وصفة نعيمها وأهلها"، (رقم: 2866).

له من المال ما لم يبلغ ثمنه، يقام في ماله قيمة عدل يدفع إلى أصحابه حصتهم ويخلى سبيل المعتق" ¹¹⁴⁰.

4. وبه عن عبد الله قال: بلغ رسول الله صلى الله عليه وسلم عن عمر وهو يحلف بأبيه وهو في ركب يسير معهم، فناداهم رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: "إن الله ينهاكم أن تحلفوا بآبائكم، فمن كان حالفا فليحلف بالله أو ليصمت" ¹¹⁴¹.

5. وبه عن نافع أن عبد الله قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "كلكم راع وكلكم مسؤول عن رعيته، ألا فلان الأمير الذي على الناس راع عليهم وهو مسؤول عنهم، والرجل مسؤول عن أهل بيته وهو مسؤول عنهم، وامرأة الرجل راعية في بيت زوجها وولده وهي مسؤولة عنهم، وعبد الرجل راع على مال سيده وهو مسؤول عن رعيته، ألا فكلكم راع وكلكم مسؤول" ¹¹⁴².

6. وبه عن عبد الله بن عمر قال: قطع رسول الله صلى الله عليه وسلم يد السارق في مجن ثمنه ثلاث دراهم ¹¹⁴³.

7. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يخرج زكاة الفطر صاعا من تمر أو صاعا من شعير، وكان عبد الله يقول: جعل الناس عدل مدن من الحنطة ¹¹⁴⁴.

¹¹⁴⁰ البخاري، "الشركة"، (رقم: 2503).

¹¹⁴¹ البخاري، "الأيمان والنذور"، (رقم: 6646).

¹¹⁴² البخاري، "العقق"، (رقم: 2558).

¹¹⁴³ البخاري، "الحدود"، (رقم: 6796).

¹¹⁴⁴ البخاري، "الزكاة"، (رقم: 1506).

8. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صنع خاتما من ذهب، وكان يجعل فصه في بطن كفه إذا لبسه في يده اليمنى، فاصطنع الناس، وقال أبو يعلى: اصطنع الناس خواتيم من ذهب، فجلس رسول الله صلى الله عليه وسلم على المنبر فنزعه، فقال: "إني كنت ألبس هذا الخاتم أجعل فصه في بطن كفي فرمى به وقال: والله لا ألبسه أبدا، فنذ رسول الله صلى الله عليه وسلم الخاتم ونذ الناس خواتيمهم¹¹⁴⁵.

9. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من أمسك كلبا إلا كلب ضاري أو كلب ماشية فإنه ينقص من أجره كل يوم قيراطان" فقل له إن أبا هريرة يقول: أو كلب زرع؟ قال: إن أبا هريرة رجل زراع¹¹⁴⁶.
10. وبه عن عبد الله عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه أحرق نخل بني النضير فقطع وهي البويرة، ولها يقول حسان:

وهان على سراة بني حريق بالبويرة

11. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إنما أجلكم في أجل ما خلى من الأمم كما بين صلاة العصر إلى مغرب الشمس، وإنما مثلكم ومثل اليهود والنصارى كمثلي رجل استعمل عمالا فقال من يعمل لي إلى نصف النهار على قيراط فعملت اليهود، ثم قال من يعمل لي من نصف النهار إلى صلاة العصر على قيراط فعملت النصارى ثم قال من يعمل لي من صلاة العصر إلى مغرب الشمس على قيراطين قيراطين، ألا فأنتم الذين تعملون من صلاة العصر إلى مغرب الشمس على قيراطين قيراطين، ألا

¹¹⁴⁵ البخاري، "اللباس"، (رقم: 5876).

¹¹⁴⁶ البخاري، "الذبائح والصيد"، (رقم: 5481).

¹¹⁴⁷ البخاري، "المزارعة"، (رقم: 2326).

فلکم الأجر مرتین، فغضب اليهود والنصارى وقالوا: نحن أكثر عملا وأقل عطاء قال: هل ظلمتکم من حقکم شیئاً قالوا: لا قال: فإنه فضلي أعطيته من شئت¹¹⁴⁸.

12. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سابق بين الخيل فيرسل من الحفيا الخيل التي ضممت وكان أمدها ثنية الوداع، وسابق بين الخيل التي لم تضرر كان أمدها من الثنية إلى مسجد بني زريق قال: وأخبرني أن عبد الله كان يسابق بها¹¹⁴⁹.

13. وبه عن عبد الله بن عمر أن عمر بن الخطاب جعل فرسا له في سبيل الله فحمل رسول الله صلى الله عليه وسلم على ذلك الفرس رجلا وقال: يا رسول الله إن الذي حملت على الفرس وجدته يبيعها فأشتري منه يا رسول الله قال "لا تشتريه ولا تعد في صدقتك"¹¹⁵⁰.

14. وبه عن نافع عن عبد الله كان يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا تبيعوا التمر حتى يبدو صلاحه" نهى البائع والمشتري، ونهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن المزابنة، والمزابنة أن يبيع الرجل حائطه إن كان نخلا بتمر كيلا، فلو كان كرما بزبيب كيلا وإن زرعاً بطعام كيلا¹¹⁵¹.

15. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى أن ينبذ واحد نبیذا في شيء مزفت أو في القرع، والقرع الدباء¹¹⁵².

¹¹⁴⁸ أخرجه البخاري، "باب فضل القرآن على سائر الكلام"، (رقم: 5021).

¹¹⁴⁹ البخاري، "الصلاة"، (رقم: 420)؛ مسلم، "الإمارة"، (رقم: 1870).

¹¹⁵⁰ البخاري، "الزكاة"، (رقم: 1489).

¹¹⁵¹ البخاري، "البیوع"، (رقم: 2205).

¹¹⁵² البخاري، "المناقب"، (رقم: 3492)؛ ومسلم 1997

16. وبه عن عبد الله أنه قال: بينما رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي بين يدي الناس فرأى في المسجد نجاسة فحكها بيده، فلما انصرف من صلواته تغيظ على الناس، ثم قال: "إن أحدكم إذا كان في الصلاة فإن الله تعالى قبل وجهه فلا ينخمن أحد قبل وجهه وهو في الصلاة"¹¹⁵³.

17. وبه عن عبد الله قال: ذكر يوم عاشوراء عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "يوم كان يصومه أهل الجاهلية فمن أحب منكم أن يصومه فليصمه ومن كرهه فليدعه"¹¹⁵⁴.

18. وبه عن عبد الله بن عمر قال: أري رجل من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم أن ليلة القدر في العشر الأواخر من رمضان فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أسمع رؤياكم قد تواطأت على أنها في العشر الأواخر، فمن كان منكم متحريها فليتحرها في العشر الأواخر فإنها فيها"¹¹⁵⁵.

19. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الرؤيا الصالحة جزء من سبعين جزءا من النبوة"¹¹⁵⁶.

20. وبه عن عبد الله قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إذا رأى أحدكم الجنازة فإن لم يكن ماشيا معها فليقم حتى تجتازه أو توضع قبل أن تجتازه"¹¹⁵⁷.

¹¹⁵³ البخاري، "الأدب"، (رقم: 6111).

¹¹⁵⁴ البخاري، "الصوم"، (رقم: 2002).

¹¹⁵⁵ البخاري، "فضل ليلة القدر"، (رقم: 2017)؛ مسلم، "الصيام"، (رقم: 1169).

¹¹⁵⁶ البخاري، "التعبير"، (رقم: 7017).

¹¹⁵⁷ البخاري، "الجنائز"، (رقم: 1308)؛ مسلم، "الرؤيا"، (رقم: 2263).

21. وبه عن نافع أن عبد الله حدثه أنهم كانوا يتبائعون الطعام على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم من الركبان فنهاهم أن يبيعوه في مكانه الذي ابتاعوه فيه حتى يبلغوه إلى سوق الطعام¹¹⁵⁸.
22. وبه عن عبد الله عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه أعطى خبير اليهود على أن يعملوها ويزرعوها ولهم شطر ما يخرج منها¹¹⁵⁹.
23. وبه عن نافع أن عبد الله أخبره أن المسيح ذكر بين ظهراني الناس، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إن الله ليس بأعور، ألا إن المسيح الدجال أعور عين اليمنى كأنها عنبه طافية"¹¹⁶⁰.
24. وبه عن نافع أن عبد الله أخبره أن رجلا سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو على المنبر فقال: يا رسول الله ما ترى في أكل الضب؟ فقال: "لا آكله ولا أحرمه"¹¹⁶¹.
25. وبه عن عبد الله قال: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "المتبايعان أحدهما على صاحبه بالخيار ما لم يتفرقا"¹¹⁶².
26. وبه عن عبد الله عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "لا يبيع أحدكم على بيع أخيه ولا يخطب على خطبة أخيه حتى يأذن له"¹¹⁶³.

¹¹⁵⁸ مسند أحمد، 219/8 (رقم: 8155)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3399)؛ (لم يخبز الخبز) في نسخة الأصل. وكتبها د. محمد حميد (يخنز الخبز) وفي المسند (يخنز اللحم).

¹¹⁵⁹ البخاري، "الإجارة"، (رقم: 2285).

¹¹⁶⁰ البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3439)؛ مسلم، "الإيمان"، (رقم: 171).

¹¹⁶¹ البخاري، "الذبائح والصيد"، (رقم: 5536)؛ مسلم، "الصيد والذبائح وما يؤكل من الحيوان"، (رقم: 1943).

¹¹⁶² البخاري، "البيوع"، (برقم: 2111).

¹¹⁶³ البخاري، "البيوع"، (رقم: 2140)؛ مسلم، "البيوع"، (رقم: 1515).

27. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن مواشي الناس أن تحلب بغير إذن أهلها، أيحب احدكم أن يؤتى مشربته التي فيها طعامه ويكسر بابها فينتثل ما فيها فإن ضررع ماشيهم فيها طعامهم فلا يحلبن أحد ماشية أحد بغير إذنه¹¹⁶⁴.

28. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "عذبت امرأة في هرة سجنتها حتى ماتت فدخلت فيها النار ولا هي اطعمتها أو سقتها إذ هي حبستها ولا هي تركتها فتأكل من خشاش الأرض"¹¹⁶⁵.

29. وبه عن نافع أن عبد الله أخبره أن عمر بن الخطاب رأى حلة سيرا من حرير فقال: يا رسول الله لو ابتعت هذه الحلة فلبستها للوفد ويوم الجمعة فقال: "إنما يلبس هذه من لا خلق له في الآخرة"¹¹⁶⁶.

30. وبه عن نافع عن عبد الله أخبره أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث إلى عمر بحلة سيرا من حرير كساها إياه فقال عمر: يا رسول الله كسوتنيها وقد سمعتك تقول فيها ما قلت، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "أنا بعثتها لتبيعها أو لتكسوها بعض نسائك"¹¹⁶⁷.

31. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "أمامكم حوض كما بين جرباء واذرُح"¹¹⁶⁸.

¹¹⁶⁴ البخاري، "في اللقطة"، (رقم: 2435)؛ مسلم، "اللقطة"، (رقم: 1726).

¹¹⁶⁵ مسند أحمد، 219/8 (رقم: 8155)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3399)؛ (لم يخبز الخبز) في نسخة الأصل. وكتبها د. محمد حميد (يخنز الخبز) وفي المسند (يخنز اللحم).

¹¹⁶⁶ البخاري، "الجمعة"، (رقم: 886)؛ مسلم، "اللباس والزينة"، (رقم: 2068).

¹¹⁶⁷ البخاري، "الجمعة"، (رقم: 886)؛ مسلم، "اللباس والزينة"، (رقم: 2068).

¹¹⁶⁸ البخاري، "الرقاق"، (رقم: 6577)؛ مسلم، "الفضائل"، (رقم: 2299).

32. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "مثل المنافق كمثل الشاة العائرة بين الغنمين تسير إلى هذه مرة وإلى هذه مرة لا تدري أيهما تتبع"¹¹⁶⁹.

33. وبه أن عبد الله حدثه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم واصل فواصل الناس فشق عليهم الوصال، فنهاهم رسول الله صلى الله عليه وسلم. فقالوا: يا رسول الله أنت تواصل قال: "إني لست كهيتكم إني أطعم وأسقى"¹¹⁷⁰.

34. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم فرق بين رجل وامرأة من الأنصار قذف امرأته فجاء حلفها فأحلفهما رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم فرق بينهما¹¹⁷¹.

35. وبه أن عبد الله بن عمر قال: قام رجل فنادى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: ماذا تأمرنا أن نلبس من الثياب إذا أحرمنا؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لا تلبسوا القميص ولا السراويلات ولا البرانس ولا العمام ولا الخفاف إلا أن يكون أحد ليس له نعلان وليلبس الخفين أسفل من الكعبين، ولا تلبسوا شيء من الثياب مسه زعفران ولا ورس، ولا تنقب المرأة الحرام ولا تلبس القفازين"¹¹⁷².

36. وبه أن عبد الله أخبره أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الكافر يأكل في سبع امعاء والمؤمن يأكل في معا واحد"¹¹⁷³.

¹¹⁶⁹ مسلم، "التوبة"، (رقم: 2784).

¹¹⁷⁰ مسلم، "فضائل الصحابة"، (رقم: 2531).

¹¹⁷¹ البخاري، "الطلاق"، (رقم: 5306).

¹¹⁷² البخاري، "الحج"، (رقم: 1741).

¹¹⁷³ البخاري، "الحج"، (رقم: 5396)؛ مسلم، "الأشربة"، (رقم: 2062).

37. وبه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إذا نصح العبد لسيده وأحسن عبادة الله كان له من الأجر مرتين"¹¹⁷⁴.

38. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "مثال القرآن إذا عاهد عليه صاحبه فقام به من الليل والنهار كمثل الإبل المعقلة إذا عاهد عليه صاحبها أمسكها وإن طلق عليها ذهبت وكذلك صاحب القرآن"¹¹⁷⁵.

39. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم رجم يهوديين رجل وامرأة زنيا، فأنتت اليهود إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقالوا: إن هذين زنيا، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "ما تجدون في التوراة" قالوا: نسخهما وقال أبو يعلى: نعيروهما (نخزيهما) ونجلدهما، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "كذبتم والله، إن فيها الرجم فأنتو بالتوراة فأتلوها إن كنتم صادقين"، وقال بن سلام: كذبتم إن فيها الرجم، قال فأنتوا بالتوراة قال فأنتوا بالتوراة ينشرونها، فجاء رجل من اليهود يقال له ابن صوريا أعور، فوضع يده على آية الرجم، وجعل يقرأ ما قبلها وما بعدها، فقال له عبد الله بن سلام: ارفع يدك فرفع يده فوجد آية الرجم، فأمر بهما رسول الله صلى الله عليه وسلم فرجما، قال عبد الله بن عمر: وأنا فيمن رجمهما يومئذ¹¹⁷⁶.

40. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يأمر من جاء يوم الجمعة بالغسل¹¹⁷⁷.

¹¹⁷⁴ البخاري، "العتق"، (رقم: 2546)؛ مسلم، "الأيمان"، (رقم: 1664).

¹¹⁷⁵ البخاري، "فضائل القرآن"، (رقم: 5031)؛ مسلم، "صلاة المسافرين وقصرها"، (رقم: 789).

¹¹⁷⁶ البخاري، "المناقب"، (رقم: 3635)؛ مسلم، "الحدود"، (رقم: 1699).

¹¹⁷⁷ البخاري، "الجمعة"، (رقم: 877)؛ مسلم، "الجمعة"، (رقم: 844).

41. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الغادر ينصب له لواء يوم القيامة عند استه يقال هذه غدرة فلان"¹¹⁷⁸.

42. وبه عن عبد الله بن عمر أنه أخبره أن عمر سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله أينام أحدنا وهو جنب؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "نعم إذا توضأ"¹¹⁷⁹.

43. وبه عن عبد الله عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "من شرب الخمر في الدنيا لم يشربها في الآخرة إلا إن يتوب"¹¹⁸⁰.

44. وبه عن نافع أن عبد الله قال: أذن رسول الله صلى الله عليه وسلم في قتل خمس من الدواب للحرام الغراب والحدأة والعقرب والفأرة والكلب والعقور¹¹⁸¹.

45. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا فعل (فعل) بر ثلاث ثم قال: لا إله إلا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير، آيئون تائبون عابدون ساجدون لربنا حامدون، صدق الله وعده، ونصر عبده، وهزم الأحزاب وحده. إلى ههنا عن الحسن وأبي يعلى جميعاً، وهذا الحديث الواحد عن الحسن بن سفيان بن أبي يعلى أخبرنا الحسن بن سفيان، نا عبد الله نا جويرية عن نافع عن عبد الله¹¹⁸².

¹¹⁷⁸ البخاري، "الحج"، (رقم: 1677)؛ مسلم، "الحج"، (رقم: 1294).

¹¹⁷⁹ البخاري، "الغسل"، (رقم: 287)؛ مسلم، "الحيض"، (رقم: 306).

¹¹⁸⁰ البخاري، "الأشربة"، (رقم: 5575)؛ مسلم، "الأشربة"، (رقم: 2003).

¹¹⁸¹ البخاري، "جزاء الصيد"، (رقم: 1829). مسلم، "الحج"، (رقم: 1198).

¹¹⁸² البخاري، "الجهاد والسير"، (رقم: 3084).

46. أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قضى عند بيع المال أن الثمر للذي أبر إلا أن يكون الذي اشترى المال فاشترط أن الثمرة له¹¹⁸³.

47. أخبرنا الإمام أبو القاسم، نا أبو سعد، نا أبو عمرو، نا أبو يعلى أحمد بن علي بن المثنى الموصلي، نا عبد الله بن محمد بن أسماء، نا جويرية بن أسماء عن نافع عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه سئل عن صلاة الليل قال: "صلاة الليل مثنى مثنى، فإذا خفت الصبح فأوتر بواحدة، واجعل آخر صلاتك وتراً"¹¹⁸⁴.

48. وبه عن عبد الله عن حفصة أم المؤمنين عن النبي صلى الله عليه وسلم "كان يصلي ركعتين إذا طلع الفجر"¹¹⁸⁵.

49. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم "كان إذا أجدَّ به السير جمع بين المغرب والعشاء"¹¹⁸⁶.

50. وبه عن نافع عن عبد الله قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "قبل الظهر ركعتين وبعدها ركعتين، وبعد المغرب ركعتين، وبعد العشاء ركعتين، وبعد الجمعة ركعتين، فأما المغرب والعشاء ففي بيته"¹¹⁸⁷.

¹¹⁸³ البخاري، "البيوع"، (رقم: 2206)؛ مسلم، "البيوع"، (رقم: 1543)؛ والحديث بلفظه أخرجه: زاهر بن طاهر بن محمد الشحامي، الأحاديث السباعيات الألف، تخريج: محمد بن خرقى السحري اليمني، (مخطوط أعده أحمد خصري للمكتبة الشاملة)، 89 (رقم: 175).

¹¹⁸⁴ البخاري، "الصلاة"، (رقم: 472)؛ مسلم، "صلاة المسافرين وقصرها"، (رقم: 749).

¹¹⁸⁵ البخاري، "الأذان"، (رقم: 618)؛ مسلم، "صلاة المسافرين وقصرها"، (رقم: 723).

¹¹⁸⁶ البخاري، "أبواب تقصير الصلاة"، (رقم: 1109).

¹¹⁸⁷ البخاري، "الجمعة"، (رقم: 937).

51. وبه أن عبد الله أخبره أن رسول الله صلى الله عليه وسلم "كان إذا وجد البرد الشديد في السفر صلى في رحله وأمر المؤذنين فأذنوا من معه أن يصلوا في الرحال وفي الليلة المطيرة"¹¹⁸⁸.

52. وبه عن نافع أن عبد الله أخبره أن رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل الكعبة هو وأسماء بن زيد وعثمان بن طلحة وبلال فمكث في البيت فأطال، ثم خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم ودخل عبد الله على أثره أول الناس قال عبد الله فسألت بلالا أين صلى رسول الله عليه صلى الله عليه وسلم؟ فقال: بين العامودين المقدمين"¹¹⁸⁹.

53. وبه عن نافع أن عبد الله قال له رجل من بني ليث أن ابا سعيد الخدري ذكره عند رسول الله صلى الله عليه وسلم حديثا في الورق بالورق والذهب بالذهب، قال: فذهب عبد الله وأنا حتى دخل على أبي سعيد قال: عبد الله إن هذا أخبرني أنك تخبر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن بيع الورق بالورق إلا مثلا بمثل، وعن بيع ذهب بذهب إلا مثلا بمثل، فأشار أبو سعيد أصبعيه إلى عينيه وأذنيه فقال: أبصرت عيناى وسمعت أذناى رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "لا تبيعوا الذهب بالذهب إلا مثلا بمثل، ولا تبيعوا الورق بالورق إلا مثلا بمثل، ولا تشفوا بعضها على بعض، ولا تبيعوا شيئا منها غائبا بناجز إلا يدا بيد"¹¹⁹⁰.

¹¹⁸⁸ البخاري، "الأذان"، (رقم: 632)؛ مسلم، "صلاة المسافرين وقصرها"، (رقم: 697).

¹¹⁸⁹ البخاري، "الصلاة"، (رقم: 468).

¹¹⁹⁰ البخاري، "البيع"، (رقم: 2177).

54. وبه عن نافع عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الذي يفوته العصر كأنما وتر أهله وماله"¹¹⁹¹.

55. وبه عن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من حمل علينا السلاح فليس منا"¹¹⁹².

56. وبه عن نافع أن زيد بن عبد الله بن عمر أخبره أن عبد الله بن عبد الرحمن بن أبي بكر أخبره أن أم سلمة زوج النبي أخبرته أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الذي يشرب في إناء فضة إنما يجرجر في نار جهنم"¹¹⁹³.

57. وبه عن نافع أن عبد الله أخبره أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "إن الذي يجر ثوبه من الخيلاء، قال أبو يعلى: أحسبه قال: لا ينظر الله إليه يوم القيامة"¹¹⁹⁴.

58. وبه عن نافع أن عبد الله أخبره أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث سرية إلى نجد منهم عبد الله، فغنموا غنائم كثيرة، فكانت سهامهم اثنا عشر بعيراً، ونفل كل إنسان منهم بعيرة"¹¹⁹⁵.

59. وبه عن نافع أن صفية بنت أبي عبيد حدثته عن حفصة أو عن عائشة أو عن كليتيهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "لا يحل لامرأة تؤمن

¹¹⁹¹ البخاري، "مواقيت الصلاة"، (رقم: 552)؛ مسلم، "المساجد ومواضع الصلاة"، (رقم: 626).

¹¹⁹² البخاري، "الديات"، (رقم: 6874).

¹¹⁹³ البخاري، "الأشربة"، (رقم: 5634)؛ مسلم، "اللباس والزينة"، (رقم: 2065).

¹¹⁹⁴ البخاري، "اللباس"، (رقم: 5784).

¹¹⁹⁵ البخاري، "فرض الخمس"، (رقم: 3134)؛ مسلم، "الجهاد والسير"، (رقم: 1739).

بالله واليوم الآخر أو تؤمن بالله ورسوله أن تحد على ميت فوق ثلاث أيام إلا على زوجها"¹¹⁹⁶.

60. وبه عن نافع أن عبد الله بن عمر طلق امراته وهي حائض فذهب عمر بن الخطاب إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فأخبره، فقال: رسول الله صلى الله عليه وسلم: "ليرجعها ثم ليتركها حتى تطهر ثم ليمسك"، وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "تلك العدة التي أمر الله النساء أن يطلقهن ثلاث"¹¹⁹⁷.

61. وبه عن نافع أن صفية بنت أبي عبيدة كانت إذا أرادت أن تعتق أو تصنع شيئاً لم تفعل شيء حتى تستأمر عبد الله وكان عبد الله لا يمنعها¹¹⁹⁸.

62. وبه عن نافع أنه أخبره سليمان بن يسار أن رجلاً أخبره عن أم سلمة زوج النبي صلى الله عليه وسلم أن امرأة كانت تهراق الدم على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فأستفتت لها أم سلمة النبي صلى الله عليه وسلم، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: "لتنظر عدد الأيام والليالي التي كانت تحيضهن قبل أن يكون بها الذي كان وقدرهن من الشهر، فتترك الصلاة قدر ذلك فإذا حاضت ذلك رخصت الصلاة فلتغتسل ولتستنفر بثوب وتصلي"¹¹⁹⁹.

63. به عن نافع أن القاسم بن محمد بن أبي بكر أخبرته عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم أنها أخبرته أنها اشترت نمرقة فيها تصاوير، فلما رآها رسول الله صلى الله عليه وسلم قام بالباب ولم يدخل، فعرفت عائشة في وجهه

¹¹⁹⁶ البخاري، "الجنائز"، (رقم: 1280)؛ مسلم، "الطلاق"، (رقم: 1489).

¹¹⁹⁷ البخاري، "تفسير القرآن"، (رقم: 4908).

¹¹⁹⁸ مسند أحمد، 219/8 (رقم: 8155)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3399)؛ (لم يخبز الخبز) في نسخة الأصل. وكتبها د. محمد حميد (يخزن الخبز) وفي المسند (يخزن اللحم).

¹¹⁹⁹ مسند أحمد، 219/8 (رقم: 8155)؛ وأخرجه البخاري، "أحاديث الأنبياء"، (رقم: 3399)؛ (لم يخبز الخبز) في نسخة الأصل. وكتبها د. محمد حميد (يخزن الخبز) وفي المسند (يخزن اللحم).

الكراهية، فقالت: يا رسول الله، أتوب إلى الله، أتوب إلى الله، ماذا أذنبت؟ فقال: "ما بال هذه النمرقة" فقالت: اشتريتها لتجلس عليها وتوسدها، فقال: "إن أصحاب هذه الصور يعذبون يوم القيامة يقال لهم: أحيوا ما خلقتكم، وإن البيت الذي فيه الصور لا تدخله الملائكة"¹²⁰⁰.

64. وبه عن نافع أنه سمع رجلا من الأنصار يخبر عبد الله بن عمر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أن جارية لكعب بن مالك ترعى غنما بالجبل الذي في السوق وهو سلع، فأصيبت شاة من الغنم فكسرت حجرها (حجرا) فذبحتها، فأتوا رسول الله صلى الله عليه وسلم فأخبروه فأمرهم بأكلها¹²⁰¹.
65. وبه عن نافع عن السائبة أخبرته أن عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم قالت: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن قتل الجنان إلا الأبتري وذا الطفليتين، وإنهما يخطفان الأبصار ويسقطان ما في بطونه النساء، فمن تركها فليس منا"¹²⁰².

66. وبه عن نافع عن عبد الله أن أبا لبابه أخبره أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن قتل الجنان التي في البيوت¹²⁰³.
67. وبه عن نافع عن عبد الله قال أخبرني زيد بن ثابت أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ادخل في بيع العرايا يخرصها كيلا¹²⁰⁴.

¹²⁰⁰ البخاري، "البيوع"، (رقم: 2105)؛ مسلم، "اللباس والزينة"، (رقم: 2107).

¹²⁰¹ البخاري، "النكاح"، (برقم: 5183).

¹²⁰² البخاري، "بدء الخلق"، (رقم: 3308).

¹²⁰³ البخاري، "المغازي"، (رقم: 4016).

¹²⁰⁴ البخاري، "البيوع"، (رقم: 2192).

68. وبه عن نافع أن رافع بن خديج الانصاري حدث عبد الله بن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نها عن كر المزارع¹²⁰⁵.

69. وبه عن نافع أن رجلا قام في المسجد فقال: يا رسول الله من أين تامرنا أن نهل، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "يهل أهل المدينة من ذي الحليفة، ويهل أهل الشام من الجحفة، ويهل أهل نجد من قرن"، قال نافع أخبرني عبد الله قال: يزعمون أنه قال: ويهل أهل اليمن من هلملم¹²⁰⁶.

70. وبه عن نافع عن عبد الله أنه كان إذا أهل قال: لبيك اللهم لبيك، لبيك لا شريك لك لبيك، إن الحمد والنعمة لك والملك لا شريك لك، وكان عبد الله يقول: هذه تلبية رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان يزيد في أثرها: لبيك لبيك وسعديك، والخير في يديك، والرغبة إليك والعمل¹²⁰⁷.

71. وبه عن عبد الله بن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه كان يصلي في السفر على راحلته حيث توجهت به يومئ برأسه إيماء صلاة الليل إلا الفرائض¹²⁰⁸.

72. وبه عن نافع أن رجلا من الأنصار أخبره أن كعب بن عجرة و كان قد أصابه في رأسه أذى فأمره رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يحلق ويهدي هديا لقومه¹²⁰⁹.

¹²⁰⁵ البخاري، "المزارعة"، (رقم: 2344)؛ مسلم، "البيوع"، (رقم: 1547).

¹²⁰⁶ البخاري، "العلم"، (رقم: 133).

¹²⁰⁷ مسلم، "التهجد"، (رقم: 1184).

¹²⁰⁸ البخاري، "أبواب الوتر"، (رقم: 1000).

¹²⁰⁹ البخاري، "أبواب المحصر"، (رقم: 1814)؛ مسلم، "الحج"، (رقم: 1201).

73. وبه عن نافع أن رجل من الأنصار أخبره عن أبيه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى أن يستقبل القبلتين لغائط أو بول¹²¹⁰.

74. وبه عن نافع أن عبيد الله بن عبد الله وسالم بن عبد الله أخبراه أنهما كلما عبد الله ليالي نزل الجيش بابين الزبير قبل أن يقتل فقالا: لا يضرك أن لا تحج العام إنا نخاف أن يحال بيننا وبين البيت، فقال: قد خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فحال لنا قريش دون البيت فنحر رسول الله صلى الله عليه وسلم هديه وحلق رأسه، أشهدكم أنني قد أوجبت العمرة، انطلق فإن يخلي بيني والبيت طفت، وإن حيل بيني وبينه فعلت كما فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا معه، فأهل بالعمرة بذي الحليفة ثم سار ساعة فقال: إنما شأنهما واحد، أشهدكم أنني قد أوجبت حجة مع عمرتي فلم يحل منها حتى أحل يوم النحر وأهدى وكان يقول: "من جمع بين الحج والعمرة فأهل بهما جميعا فإنه لا يحل حتى يحل منهما جميعا يوم النحر ويطوف عنهما طوافا واحدا وبالصفا والمروة يوم يدخل مكة"¹²¹¹.

75. وبه عن نافع أن رافع بن خديج حدثه عبد الله بن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم رخص في العرايا بخرصها¹²¹².

76. وبه عن نافع عن عبد الله عن الرسول صلى الله عليه وسلم قال: "رحم الله المحلقين مرارا أو مرتين ثم قال: والمقصرين"¹²¹³.

¹²¹⁰ البخاري، "الوضوء"، (رقم: 144)؛ مسلم، "الطهارة"، (رقم: 264).

¹²¹¹ البخاري، "المغازي"، (رقم: 4185).

¹²¹² البخاري، "البيوع"، (رقم: 2173).

¹²¹³ البخاري، "الحج"، (رقم: 1727)؛ مسلم، "الحج"، (رقم: 1301).

77. وبه عن نافع أن عبد الله كان يقول: كانت المزارع تكرر على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم على أن لرب الأرض بأعلى الربيع أي النهر المتعالي من المزارع وطائفة التبن لا أدري كم هو، فنهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن كرى المزارع، أخرج ذلك رافع بن خديج و عبد الله بن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن كرا المزارع¹²¹⁴.

78. وبه عن نافع أن عبد الله أخبره أن الناس كانوا يتبايعون في الجاهلية الجزور إلى حبل الحبله بأولاد الإبل، وحبل الحبله أن تنتج الناقة ما في حبلتها ثم تنتج ثم تنتج التي انتجت فنهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ذلك¹²¹⁵.

79. وبه عن عبد الله عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "لا يبيع أحدكم على بيع أخيه ولا يخطب على خطبة أخيه ولا ينجش"¹²¹⁶.

80. وبه عن نافع أن عبد الله أخبره أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ذكر عنده رمضان فأشار بيده وقبض ثلث مرار يعني ثلاثين ثم قبضها مرتين ثم قبض ابهامه فقال: "الشهر تسع وعشرون وثلاثون ليلة ولكن لا تصوموا حتى تروا، ولا تفطروا حتى تروا، فإن غم عليكم ففقدوا له"¹²¹⁷.

81. وبه عن نافع عن عبد الله عن أم سلمة زوج النبي صلى الله عليه وسلم أنها ذكرت للنبي صلى الله عليه وسلم ذويل، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ترخين شبرا، فقالت أم سلمة: ينكشف عنها فقال: يرخين ذراعا لا يزدن عليه¹²¹⁸.

¹²¹⁴ البخاري، "المزارعة"، (رقم: 2344)؛ مسلم، "اليبوع"، (رقم: 1547).

¹²¹⁵ البخاري، "السلم"، (برقم: 2256).

¹²¹⁶ البخاري، "اليبوع"، (رقم: 2140)؛ مسلم، "اليبوع"، (رقم: 1515).

¹²¹⁷ ابن خزيمة، الصحيح، 204/3 (رقم: 1913).

¹²¹⁸ أبو داود، "اللباس"، (رقم: 4117).

82. وبه عن نافع عن صفية بنت أبي عبيد أنها أخبرته أن امرأة كانت تستعير المتاع في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم تجده وتمنعه فلا ترده، فخطب رسول الله صلى الله عليه وسلم يوماً الناس على المنبر والمرأة في المسجد فقال: "هل من امرأة تائبة إلى الله تعالى ورسوله؟" فلم تقم تلك المرأة ولم تتكلم، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "قم يا فلان فاقطع يد فلانة لتلك المرأة فقطعها"¹²¹⁹.

83. وبه عن نافع أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال وهو مستقبل المشرق عند حجرة عائشة: "إن الفتنه ها هنا من حيث يطلع قرن الشيطان"¹²²⁰.

هذا آخر الصحائف والحمد لله رب العالمين وصلاة الله على محمد وآله.

فرغ من تحريرها الفقير إلى عفو ربه الرؤوف أبو عبد الله محمد بن محمود بن الحسن الحضيري الحوي رزقه الله ما يهواه من خير الدنيا والآخرة وبلغه بركة ما فيها.

وذلك في ليلة السبت لسبع ليالي مضي من شهر صفر ختمه الله بالخير سنة تسع وتسعين وخمسائة.

مما وقف الوزير الشهيد علي باشا رحمه الله تعالى أن لا يخرج....
مما وقف الوزير الشهيد علي باشا رحمه الله تعالى الا يخرج.

¹²¹⁹ أبو داود، "الحدود"، (رقم: 4395).

¹²²⁰ البخاري، "الفتن"، (برقم: 7093)؛ مسلم، "الفتن وأشرط الساعة"، (رقم: 2905)

3. 134

صحيح جازع عن ابي عبد الله الحسن بن الشيخ
الامام فقه الزيدية محمد بن اسان شيخ الجعفر والغازين وافيهم الهادي
طاب الله ثراه في رواية السليمان بن عيسى بن عثمان
سنة تسع وعشرين ومائة النسخ ابو جعفر محمد بن عبد الله بن محمد الكوفي

تقرآه العقيقه الحسين السمرقندي في ربيع الاخر سنة اربع مائة
 ابا عمر ومحمد بن محمد بن عثمان بن عبد الله بن سعيد الجعفي الكوفي العباس
 الحسين بن سعيد بن عامر الشيباني السمرقندي وابو علي الجعفي بن
 المشي الموصلي بالجلد والفاطمة سوا الا ائمة منهم قالوا لعبد الله بن محمد
 اسماء على جويزيه بن سماعين بن عبد الله بن عثمان بن رسول الله
 الله هو كان يها اذ كان في بطن امه ان شجى اثنان منهم دون الثالث
 وبه عن نافع بن عبد الله كان يقول ان رسول الله صلى الله عليه وآله
 ان احلم اذ لمات عن علي بن مفضل بالعداء والعشيان كان من اهل
 الجنة من اهل الجنة وان كان من اهل النار من اهل النار حتى يبعثه
 الله يوم القيمة وبه عن نافع بن عبد الله ان رسول الله صلى الله عليه وآله
 قال من احسن شركا له في ملكه فقد وجب عليه ان يقتل في يومه ان كان
 له من المال ما يبلغ ثمنه يقيم في كل سنة عدل يدفع الى اهل بيته
 جهنم وشيئيل المعقود وبه عن عبد الله قال قال رسول الله
 صلى الله عليه وآله وسلم من خلف بائة ومو في ركب سير معهم فناداهم
 رسول الله صلى الله عليه وآله فقال ان الله ينالكم ان خلفوا بائةكم من كان خلفا
 فليخلف بائة او ليخلف وبه عن نافع بن عبد الله قال قال رسول
 الله صلى الله عليه وآله وسلم من خلفكم راجع وكلهم ميوه من رغبته الا فان الامير
 الذي على الناس راجع عليهم وهو ميوه عنهم والرجل راجع على اهل بيته
 وهو ميوه عنهم وامرأة الرجل راجعة على رجبها وولده راجع
 ميوه عنهم وعد الرجل راجع على ما في يده وهو ميوه راجعه الا
 فكلهم راجع وكلهم ميوه وبه عن عبد الله قال قطع رسول الله

صلى الله عليه وسلم بدياق في حجب ثمنه لثقة دراهم وبه
 عبد الله ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يخرج في الفطر
 صاعا من تمر او صاعا من شعير وكان عبد الله يقول جعل الناس
 عدلين من خطته وبه عن عبد الله ان رسول الله صلى
 الله عليه وسلم صنع خاتما من ذهب وكان يحمل فضة في بطن
 كفه اذا لبسه في يده اليمنى فاصطنع الناس وبه عن ابي عبد الله
 الناس خواتيم من ذهب فجلس رسول الله صلى الله عليه وسلم على
 المنبر فترعة فقال لا اكش البس هذا الخاتم ولجعل فضة في بطن
 كفه فخر به وقال والله لا لبسه ابدا منذ رسول الله صلى الله عليه وسلم
 الخاتم وشذ الناس خواتيم وبه عن عبد الله ان رسول الله
 الله عليه وسلم قال من امسك كلبا الا كلب ضار او كلب ماشية
 فانه سق من اجه كل يوم فيرطان فيقول ان ابا عبد الله يقول ابو
 كلب رزع قال ان ابا عبد الله رزع رجل رزع وبه عن عبد الله عن
 صا الله عليه وسلم انه حرقت كل نبي المضير فقطع وهي البور دها
 نقول حسيان وهان على سيرة نوى حريق البيرة يستظهر
 وبه عن عبد الله ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال انما اهلكم
 في اهل طلائع الامم ما يبر صلوة العصر الممربة السمرقندي المماثل
 وشذ اليهود والنصارى كشكلا يستعمل لاقبال من تحت الارض
 نصف النهار على قيراط فجلت اليهود ثم قال من يعمل ثامن نصف النهار
 الى صلوة العصر على قيراط فيرطاط فجلت النصارى من نصف النهار الى
 صلوة العصر على قيراط فيرطاط ثم قال من يعمل ثامن صلوة العصر الى

مغرب الشمس على قراطين قراطين الا فاتهم الذين يعملون من صلوة
 العصر لمغرب الشمس على قراطين قراطين فكم الاجر من غضب
 اليهود والنصارى قالوا نحن اكثر عدلا وادل عطاء قال هل علمتم
 من جنتكم شيئا قالوا اقال فانه تعالى اعطيتهم من سيئت وبه
 عن عبد الله ان رسول الله صلى الله عليه وسلم ساق من الليل فيربيل
 من الغنم الليل التي فتمرت وكان امدها شبة الدودج وسابق من
 الليل التي لم تقهره كان امدها من الشية الى مسجد بني رز قال
 واخبرني ان عبد الله كان يسابق بها وبه عن عبد الله بن عمر
 ان عمر بن الخطاب جعل فرسا له في سبيل الله فجعل رسول الله صلى
 الله عليه وسلم على ذلك الفرس رجلا وقال يا رسول الله ان
 الذين حملت على الفرس وجعتهم يبيعهم انما شترتهم منه يا رسول الله
 قال لا تشتره ولا تعدي صدقتك وبه عن ابي عبد الله كان
 يقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يتقوا الفرس حتى يمدوا صلحهم
 في المارح والمشرى وفي رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الخزانة
 والمزانية ان يبيع الرجل بطله ان كان بخلا بخر كيلا وان كان كراما
 بزيب كيلا وان كان زاعجا بطعام كيلاه وبه عن عبد الله ان رسول
 الله صلى الله عليه وسلم لما انشد واحد بيتا في شيء من رقته وفي
 القرح والفرج الدنيا وبه عن عبد الله ان مالينا رسول الله صلى
 الله عليه وسلم يصلي بين يدي الناس في صلاة المسجد كما كان يديه
 فلما انقضت صلاتهم يعطى كل الناس ثم قال ان اجرة اذا كان في
 الصلوة فان الله تعالى قبل وجهه فلا يحسن ان يوقبل وجهه وهو في الصلوة

وبه عن عبد الله قال ذكر يوم عاشوراء عند رسول الله صلى الله عليه
 فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم كان يصوم اهل الجاهلية من اجب
 منكم ان تصومه فليصمه ومن ذره فليدعه وبه عن عبد الله بن عمر
 قال اذكرى جلال من اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم ان ليلة القدر في العشر
 الاواخر من رمضان فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اسمعوا يا ايها
 تواطت على انها في العشر الاواخر من كان منكم منجربا فليجربها في العشر
 الاواخر فانها فيها وبه عن عبد الله بن عمر ان رسول الله صلى الله
 عليه وسلم قال ان الدنيا الصلحة جبر من يبيع عن امر النبوة وبه
 عن عبد الله قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان اراى احدكم للثان
 فان لم يكن شيئا معها فليقم حتى يجاوز او توضع قبل ان يجاوز
 وبه عن ابي عبد الله ان عبد الله حنة انهم كانوا يشتاقون الطعام على عبد
 رسول الله صلى الله عليه وسلم من الركب ان يهايم ان يبعوه في مكان الا ان
 اتلوه فيه حتى تلوه الى سوق الطعام وبه عن عبد الله بن عمر
 صلى الله عليه وسلم ان اهل بيتي حبوا اليهود على ان يعلوها ويرعوها ولهم
 شطرا يخرج منها وبه عن ابي عبد الله ان اجرة ان المسيح ذكر
 بين ظهراني الناس فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الله ليس بعور
 الا ان المسيح اهل الجاهل بعور دينه كانه عمة طافه وبه عن
 ابي عبد الله ان اجرة ان رجلا ياتي رسول الله صلى الله عليه وسلم
 ويخبر على المنبر فقال يا رسول الله ما ترى في اهل البيت فقال اكلوا
 لا اهتم وبه عن عبد الله ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال
 المتبايعان بالخيار ما لم يتفقوا وبه عن عبد الله بن عمر

SONUÇ

Hadislerin sonraki nesillere sağlıklı bir şekilde aktarımı hadis ilminin ortaya çıkmasını sağlayan ana gerekçe olmuştur. Zira Kur'an'dan sonra İslam dininin en önemli dini kaynağı Hz. Peygamber'in sünnetidir. Hz. Peygamber hayattayken sünnetinin insanlara ulaştırılması için elinden gelen tedbirleri almış ve sahabe neslinde bu çerçevede bir farkındalık oluşturmuştur.

Bilgilerin sonraki nesillere taşınması onların kayıt altına alınmasıyla gerçekleştirilmektedir. Bilgilerin kayıt altına alınması faaliyeti çerçevesi ise ilgili zaman ve zemin tarafından belirlenmiştir. Yazının bulunması, okuma yazmanın gelişmesi ve teknik imkanların oluşmasıyla birlikte çok yakın bir zaman kadar kayıt altına almak ilgili bilgilerin yazıya geçirilmesi şeklinde olmuştur. Ancak yazının bulunmasından teknik imkanların gelişmesine kadarki zaman diliminde farklı kültür ve coğrafyalarda bilgilerin kayıt altına alınma formu değişiklik arz etmiştir. Aslında bu değişim günümüzde de devam etmekte ve farkı bir forma bürünmektedir. Daha önceleri kayıt altına almanın genel mahiyetini yazı oluşturuken şimdilerde görsel ve işitsel materyaller daha çok ön plana çıkmıştır. İşte bu gelişimin ilk dönemlerinde yer alan hadislerin rivayet keyfiyesi kendi doğası gereği daha çok hafıza yoluyla gerçekleşmiştir. Bilgilerin aktarım tarihinden habersiz olan modern insan hadis rivayetlerinin hafıza yoluyla aktarımını çok makul bulmamaktadır. Bu durumun anakronik bir yanılsama olduğunu, her zaman ve zemini kendi gerçekliğinde ele almanın gerekli olduğu ifade edilmelidir.

Bu çerçevede hadislerin naklinin Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde çoğunlukla hafıza marifetiyle gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebebinin okuma-yazma oranının düşüklüğü, teknik imkanların bu coğrafyaya ulaşmadığı ve yazılı kültürün çok gelişmediği şeklinde belirlenmesi mümkündür. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in hızlı bir şekilde yeni oluşan İslam toplumunu kitabi bir geleneğe kavuşturma gayreti malumdur. Bu gayret neticesinin yaklaşık yarım asır sonra bir geleneğe dönüştüğü görülmektedir.

Sahabe nesli içerisinde yazının kullanımı oldukça az olmasına rağmen tabiin nesline gelindiğinde sahife adı verilen yazılı vesikaların yaygınlaştığı görülmektedir. Hadis tarihinin işte bu ilk yazılı kaynaklarının son yüzyılda, özellikle modern algının

hakimiyeti neticesinde ortaya çıkan sorular çerçevesinde, popüler bir araştırma alanı olduğu görülmektedir.

Bizim bu çalışmada ele aldığımız Kitâbu's-serd ve'l-Ferd isimli yazma eser ise bu konuya dair klasik dönemde kaleme alınmış bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan oldukça orijinal bir eser olduğunu söyleyebiliriz. Kitapta farklı tarihlere ait 11 sahife bir araya getirilmiştir.

Bu çalışmada ilgili sahifelerin ravileri hakkında bilgiler verilmiş, yazma eser bilgisayar ortamına aktarılmış ve sahifelerde yer alan rivayetlerin kaynakları bulunmaya çalışılmıştır. Sonuçta kitabın yazarının bu sahifeleri oluştururken sıhhati çok tartışmalı birtakım sahifelere de yer verdiği, bunları toplarken sıhhat kriterini ön planda tutmadığı anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulaziz, Sâlih b. Ali Âl Useymîn el-Hanbelî, Teshîlû's-sâbile li-mürîdi ma'rifeti'l-ḥanâbile I-IV (1. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2001.

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. el-Müsned I-XX, tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Hadîs, Kahire.

Begavî, Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân, Mu'cemü's-şahâbe I-V (1. Baskı), Tahkik: Muhammed el-Emîn b. Muhammed, Mektebetü'l-Beyân, Beyrût 2000.

Begavî, Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân, Mu'cemü's-şahâbe I-IV (1. Baskı), tahkik: Muhammed İvaz el-Menkûş ve İbrâhim İsmâil el-Kādî, Meberratü'l-Âl ve'l-Ashâb, Kuveyt 2011.

Benâkitî, Fahrüddîn Ebû Süleymân Dâvûd b. Muhammed, Ravzatü üli'l-elbâb fî tevârîhi'l-ekâbir ve'l-ensâb Târîḫ-i Benâkitî (. Baskı), trc: Mahmûd Abdülkerim Ali, el-Merkezü'l-kavmî li't-Terceme, Kâhire 2007.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, es-Sünenü'l-kübrâ I-XIII (3. Baskı), tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2003.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, et-Târîḫü'l-kebîr I-VIII, Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, Câmi'u'l-müsnedü's-şahîḫü'l-muḥtasar min umûri Resûlillâh şallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih I-II (1. Baskı) tahkik: Muhammed Züheyr en-Nâsır, Dâru Tûki'n-Necât, Kahire 2001.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, el-Edebü'l-müfred I-II (1. Baskı), tahkik: Semîr b. Eymen ez-Züheyrî. Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1998.

Büstî, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, Kitâbü Ma'rifeti'l-mecrûḥîn mine'l-muḥaddisîn ve'd-ḍu'afâ' ve'l-metrûkîn (1. Baskı), Tahkik: Mahmûd İbrâhîm Zâyd, Dâru'l-Va'y, Halep 1976.

Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, Gâyetü'n-Nihâye fî ṭabaḳâti'l-kurrâ' I-III, Tahkik: Gotthelf Bergstraesser, 1932.

Cürcânî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh, el-Kâmil fî du‘afâ‘i’r-ricâl I-IX (1. Baskı), Tahkik: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid ve Abdülfettâh Ebû Sünne, Dâru’l-Kütübî’i-İlmiyye, Beyrût 1997.

Çelebî, Kâtib, Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn I-VI, Mektebetü’l-Müsennâ, Bağdat.

Dübeysî, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Saîd b. Yahyâ b. Alî, Târîhu Medîneti’s-selâm I-V (1. Baskı), Tahkik: Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 2006.

Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik, el-Muvaţta’ I-VIII (1. Baskı), tahkik: Muhammed Mustafa el-Azamî, Müessesetü Zeydân, Ebûzabî 2004.

Ebû Abdillâh, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, Kitâbü’l-İlel ve ma‘rifeti’r-ricâl I-III (2. Baskı), tahkik: Vasiyyüllah b. Muhammed Abbas, Dâru’l-Kiyân, Riyad 2001.

Ebû Avâne, Ya‘kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî, Müstahrecü Ebî ‘Avâne I-V (1. baskı), tahkik: Eymen b. Ârif ed-Dimaşkî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût 1998.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî, es-Sünen I-IV, tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrût.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, Ma‘rifetü’s-şahâbe I-VII (1. Baskı), Tahkik: Âdil Yusuf el-Azâzî, Dâru’l-Vatan, Riyâd 1998.

Ebû Ya‘lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî, el-Müsned I-XVI (2. Baskı), tahkik: Hüseyin Selim el-Esed Dâru’l-Me’mûn, Şam 1984.

Ebû Ya‘lâ, İbnü’l-Ferrâ’ Ubeydullah b. Ali b. Muhammed b. Hüseyin el-Bağdâdî el-Hanbelî, Tecrîdü’l-esmâ’ ve’l-küna’l-mezkûre fî kitâbi’l-muttefağ ve’l-müfterağ li’l-haţîb el-bağdâdî I-II (. Baskı), Tahkik: Şâdî b. Muhammed b. Sâlim, Merkezü’n-Nu‘mân li’l-Buhûs ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, Yemen 2011.

Ebû’l-Fidâ’, İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî, et-Tekmîl fî ma‘rifeti’s-şikât ve’z-zu‘afâ’ ve’l-mecâhîl I-IV (1. Baskı), Tahkik: Şâdî Muhammed b. Sâlim Âl-i Nu‘mân, Merkezü’n-Nu‘mân li’l-buhûs ve’d-dirâsâti’l-İslâmiyye, Yemen 2011.

Ebü'l-hayr, Ahmed bin İsmâil bin Yûsuf et-Tâlkânî el-Kazvînî, Hediyyetü zevi'l-elbâb fî fedâil-i Ömer b. Hattâb, Medine İslam Üniversitesi Davet ve Usûliddin Fakültesi.

Ebü'l-Kâsım İsmâil b. Muhammed b. el-Fazl et-Teymî et-Talhî el-İsfahânî, Siyerü's-selefi's-şâlihîn, Tahkik: Kerem b. Hilmî b. Ferhat, Dâru'r-Râye, Riyâd.

Ebü'l-vefâ, Bürhânüddin İbrahim b. Muhammed b. Halil et-Trablûsî eş-Şâfiî, el-İğtibât bi-men remâ mine'r-ruvât bi'l-ihtilât (1. Baskı), Tahkik: Alâüddin Ali Rızâ, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1988.

Ebü't-Tayyib, Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-Fâsî, el-İkdü's-semîn fî târîhi'l-beledi'l-emîn I-VII (1. Baskı), Tahkik: Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1998.

el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Müsned "el-Bahrü'z-zehhâr" I-XVIII (1. Baskı), tahkik: Mahfûzurrahman v. Zeynullah vd., Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, Medine 2009.

el-Furâvî, Ebü'l-Meâlî Abdülmün'im b. Abdullah en-Nîsâbü'rî, Ehâdîsu Hişâm v. Melâs en-Numeyrî "Sübâ'ıyyât Ebü'l-Me'âlî el-Furâvî" (1. Baskı), tahkik: Yahya b. Abdullah el-Bekrî eş-Şehrî, Advâü's-Selef, Riyad 1998.

Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, el-Muvaţta' I-VIII (1. Baskı), tahkik: Muhammed Mustafa el-A'zâmî, Müessestü Zâyid b. Sultân Âl Nehyân li'l-a'mâli'l-hayriyye, Ebû Zabî 2004.

es-San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi, el-Muşannef I-XII (2. Baskı), tahkik: Habîburrahmân el-A'zâmî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1982.

eş-Şehhâmî, Ebü'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, es-Sübâ'ıyyât I-VIII, tahric: Muhammed b. Harkî es-Sahrî el-Yemenî, (el-Mektebetü's-Şâmile için hazırlayan Ahmed Hasrî),

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân), el-Ma'rife ve't-târîh I-III (2. Baskı), Tahkik: Ziyâ el-Ömerî, Müessestü'r-Risâle, Beyrût 1981.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân), el-Ma'rife ve't-târîh I-III (2. Baskı), Tahkik: Ziyâ el-Ömerî, Müessestü'r-Risâle, Beyrût 1981.

Gâfîkî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Muhammed el-Cevherî el-Mâlikî, Müsnedü'l-Muvatta' (1. Baskı), Tahkik: Lütî b. Muhammed es-Sağîr ve Taha b. Ali Bû Sureyh, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1997.

Halef, Necmüddin, Mu'cemü'l-cerhi ve't-ta'dîl li-ricâli's-süneni'l-kübrâ (1. Baskı), Dâru'r-Râye, Ammân 1989.

Hargûşî, Adülmelik b. Muhammed b. İbrâhim en-Nîsâbü'rî, Şerefü'l-Muştafâ I-VI (1. Baskı), tahkik: Ebû Âsım en-Nebîl b. Hişâm, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Mekke 2003.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali Sâbit b. Ahmed b. Mehdî, Târîhu Bağdâd ve züyûlühü I-XXIV (1. Baskı), tahkik: Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1996.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali Sâbit b. Ahmed b. Mehdî, Târîhu Bağdâd ve züyûlühü I-XXIV (1. Baskı), Tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2002.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali Sâbit b. Ahmed b. Mehdî, Târîhu Bağdâd ve züyûlühü I-XXIV (1. Baskı), Tahkik: Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1996.

Hennâd b. Serî, ez-Zühed I-VI (1. Baskı), tahkik: Abdurrahmân Abdulcebbâr el-Ferîvâî, Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kuveyt 1985.

Hüseynî, Ebû Bekir b. Hidâyetullah, Tabağâtü's-Şâfi'iyye (3. Baskı), tahkik: Âdil Nüveyhid, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût 1982.

Hüseynî, Ebû Bekir b. Hidâyetullah, Tabağâtü's-Şâfi'iyye (3. Baskı), tahkik: Âdil Nüveyhid, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût 1982.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb I-IV (. Baskı), Tahkik: Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrût 1992.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl I-IX (1. Baskı), Tahkik: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid ve Abdülfettâh Ebû Sünne, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, el-Kâmil fî du‘afâ’ I-XI (1. Baskı), Tahkik: Mâzin Muhammed es-Sersâvî, Mektebetü’r-Reşîd, Riyâd 2013.

İbn Arrâk, Ebü’l-Hasen Nûruddîn (Sa‘düddîn) Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî, Tenzîhü’ş-şerî‘ati’l-merfû‘a ‘ani’l-aḥbâri’ş-şenî‘ati’l-mevzû‘a (1. Baskı), Tahkik: Abdülvehhâb Abdullatif ve Abdullah Muhammed es-Sıddîk el-Gimârî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye Beyrût 1979.

İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin, Târîhu medîneti Dımaşk I-LXXX, Tahkik: Amr b. Garâme el-âmûrî, Dâru’l-Fıkr, Beyrût 1995.

İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin, Târîhu medîneti Dımaşk I-LXXX, Tahkik: Amr b. Garâme el-âmûrî, Dâru’l-Fıkr, Beyrût 1995.

İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekir Abdullah bin Muhammed bin İbrahim, el-Muşannef I-VII (1. Baskı), tahkik: Kemal Hût. Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 1988.

İbn Ebü’d-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, eş-Şükrü lillâhi te‘âlâ (1. Baskı), tahkik: Bedr el-Bedr, el-Mektebü’l-İslâmî, Kuveyt 1980.

İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî, Telhîşü’l-ḥabîr fî taḥrîci eḥâdiṣi’r-Râfi‘iyyi’l-kebîr I-IV (1. Baskı), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1989.

İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, el-Metâlibü’l-‘âliye bi-zevâ’idi’l-mesânîdi’ş-şemâniye I-IXX (1. Baskı), Dâru’l-Âsime Dâru’l-Gays, Riyâd 2000.

İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, Tehzîbü’t-Tehzîb I-XII (1. Baskı), Matba’atü Dâri’l-Ma‘ârifî’n-Nazzâmiyye, Hindistan 1908.

İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, Lisânü’l-Mîzân I-X (1. Baskı), Tahkik: Abdulfettâh Ebû Gudde, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrût 2022.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, Lisânü'l-Mîzân I-X (1. Baskı), Tahkik: Abdulfettâh Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 2022.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî, Vefeyâtü'l-a'yân I-VII (1. Baskı), Tahkik: İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrût 1994.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, eş-Şikât (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1998.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, el-Müsnedü's-şahîh I-XVIII (1. Baskı) tahkik: Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1993.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav', Tabakâtü's-Şâfi'îyyîn, Tahkik: Ömer Hâşim Muhamed, Mektebetü'-Sekâfeti'd-Dîniyye.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Hanefî, eş-şikât mimmen lem yeka' fi'l-kütübi's-sitte I-IX (1. Baskı), Tahkik: Şadî Muhammed b. Sâlim Âl Nu'mân, Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, San'â 2011.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, es-Sünen I-II, tahkik: Muhammed Abdalbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-İlmiyye, Mısır.

İbn Menî', Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, et-Tabakâti'l-kübrâ I-VIII (1. Baskı), Tahkik: İhsân Abbas, Dâru Sâdır, Beyrût.

İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî, el-Müsned I-V (1. Baskı), tahkik: Abdülgafûr b. Abdulhak el-Belûşî, Mektebetü'l-Îmân, Medine 1991.

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, Târîhu esmâ'i's-şikât (1. Baskı), Tahkik: Subhî es-Sâmarrâî, Dâru's-Selefiyye, Kuveyt 1983.

İbnü'l-Îmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb I-XI (1. Baskı), Tahkik: Mahmûd el-Arnâût, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk-Beyrût 1986.

İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid, İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât I-IV (1. Baskı), Tahkik: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrût 1982.

İbnü's-Sâî, Ebû Tâlib Tâcüddîn Alî b. Enceb b. Osmân el-Hâzin el-Bağdâdî, ed-Dürrü's-şemîn fî esmâi'l-muşannifin (1. Baskı), Tahkik: Ahmed Şevkî Benîn ve Muhammed Saîd Anşî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Tunus 2009.

İbnü'l-Megâzilî, Ali bin Muhammed, Menâkıbu emîri'l-mü'minîn 'Alî (1. Baskı), tahkik: Türki b. Abdullah el-Vâdiî, Dâru'l-Âsâr, San'a 2003.

İbnü'l-Mulakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî, el-İkdü'l-müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb (1. Baskı), Tahkik: Eymen Nasr el-Ezherî ve Seyyid Mühenî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997.

İsnevî, Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî, Tabakâtü's-Şâfi'iyân I-II (1. Baskı), Tahkik: Kemâl Yusuf el-Hût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2002.

Kanûcî, Ebü't-tayyib Muhammed Sıddîk Hân b. Hasan b. Ali b. Lutfullah el-Hüseynî el-Buhârî, et-Tâcü'l-mükellel min cevâhiri meâsiri't-tırâzi'l-âhiri ve'l-evvel (1. Baskı), Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar 2007.

Kazvînî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfiî, et-Tedvîn fî aḥbâri Ḳazvîn I-IV, Tahkik: Azîzullah el-Utâridî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut 1987.

Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî, el-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-sıka ve's-sedâd ellezîne aḥrece lehümü'l-Buḥârî fî Câmi'ih I-II (. Baskı), Tahkik: Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1986.

Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî, el-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-sıka ve's-sedâd ellezîne aḥrece lehümü'l-Buḥârî fî Câmi'ih I-II (1. Baskı), Tahkik: Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1986.

Kelebâzî, Ebû Naşr Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b. Hasan el-Buḥârî, el-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-sıka ve's-sedâd ellezîne aḥrece lehümü'l-Buḥârî fî Câmi'ih I-II (1. Baskı), Tahkik: Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1986.

Keykeldî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl, Câmi'u't-taḥşîl fî aḥkâmi'l-merâsîl (2. Baskı), Tahkik: Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1986.

Keykeldî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl, Câmî'ü't-tahşîl fî aḥkâmî'l-merâsîl (2. Baskı), Tahkik: Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1986.

Keykeldî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl, Câmî'ü't-tahşîl fî aḥkâmî'l-merâsîl (2. Baskı), Tahkik: Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1986.

Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî, İkmâlû (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl I-XII (1. Baskı), Tahkik: Adil b. Muhammed, Üsame b. İbrahim, Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, Kâhire 2001.

Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî, İkmâlû (Zeyl 'alâ) Tehzîbi'l-Kemâl I-XII (1. Baskı), Tahkik: Adil b. Muhammed, Üsame b. İbrahim, Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse li't-tibâ'ati ve'n-neşr, Kâhire 2001.

Mağravî, Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman, Mevsû'atü mevâkifi's-selef fî'l-'akîde ve'l-menhec ve't-terbiye I-X (1. baskı), el-Mektebetü'l-İslâmiyye li'n-neşri ve't-tevzî', Kahire.

Mansûrî, Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali, er-Ravḍu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-hâkim I-II (. Baskı), Dâru'l-Âsime, Riyâd 2011.

Mansûrî, Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali, er-Ravḍu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-hâkim I-II (1. Baskı), Dâru'l-Âsime, Riyâd 2011.

Mansûrî, Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali, er-Ravḍu'l-bâsim fî terâcimi şuyûhi'l-hâkim I-II (1. Baskı), Dâru'l-Âsime, Riyâd 2011.

Mansûrî, Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali, es-Selsebîlü'n-naḥî fî terâcimi şuyûhi'l-beyḥakî (1. Baskı), Dâru'l-Âsime Riyâd 2011.

Mansûrî, Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali, İrşâdü'l-ḳâşîd ve'd-dânî ilâ şuyûhi't-Ṭaberânî, Dâru'l-Kiyân, Riyad.

Mansûrî, Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh, ed-Delîlü'l-muğnî li şuyûhi'l-İmâm Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî, Dâru'l-Kiyân, Suudi Arabistan 2007.

Mersafî, Abdülfettâh es-Seyyid Acemî el-Mısrî eş-Şâfiî, Hidâyetü'l-ḳârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî I-II (. Baskı), Mektebetü Tayyibe, Medine 1982.

Mersafî, Abdülfettâh es-Seyyid Acemî el-Mısrî eş-Şâfiî, Hidâyetü'l-ḳârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî I-II (. Baskı), Mektebetü Tayyibe, Medine 1982.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf, Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl I-XXXV (1. Baskı), Tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1980.

Münzirî, Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdîlkavî b. Abdillâh, et-Tekmile li-Vefeyâtî'n-naķale I-IV. (2. Baskı), Tahkik: Beşşâr Avvâd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1981.

Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, el-Câmi' u's-şahîh "Şahîh-i Müslim" I-V, tahkik: Muhammed Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût.

Müslimî, Muhammed Mehdî, Abdurrahman, Eşref Mansûr , İsam Abdülhâdî Mahmûd, Ahmed Abdürrezzâk 'Îd, Eymen İbrahim ez-Zâmilî, Mevsû'atü aķvâli'd-dâreķutnî fî ricâli'l-ĥadîs I-II (1. Baskı), Âlemü't-tevzî', Beyrût 2001.

Nehhâl, Mahmûd b. Abdülfettâh, İthâfû'l-mürteķâ bi-terâcimi şuyûhi'l-beyĥakî (1. Baskı), Dâru'l-Meymân li'n-neşr ve't-tevzî', Riyâd 2008.

Nehhâl, Mahmûd b. Abdülfettâh, İthâfû'l-mürteķâ bi-terâcimi şuyûhi'l-beyĥakî (1. Baskı), Dâru'l-Meymân li'n-neşr ve't-tevzî', Riyâd 2008.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Alî, el-Müctebâ mine's-sünen I-IX (4. Baskı), tahkik: Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, Halep 1986.

Nûrî, es-Seyyid Ebü'l-muâtî, 'Îd, Ahmed Abdürrezzâk, Halîl, Mahmûd Muhammed, Mevsû'atü aķvâli'l-imâm Ahmed b. Ĥanbel fî ricâli'l-ĥadîs ve 'ilelih I-IV (1. Baskı), Âlemü'-Kütüb, Kâhire 1997.

Nûrî, Seyyid Ebü'l-Mu'âtî vd., el-Câmi' fî'l-cerĥ ve't-ta'dîl I-III (1. Baskı), 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1992.

Nüveyhid, Âdil, Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hetta'l-'asri'l-hâdîr I-II (3. Baskı) Müessesetü Nüveyhid es-Sekâfiyye, Beyrût 1988.

Nüveyhid, Âdil, Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hetta'l-'asri'l-hâdîr I-II (3. Baskı) Müessesetü Nüveyhid es-Sekâfiyye, Beyrût 1988.

Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs, el-Cerĥ ve't-ta'dîl (1. Baskı), Dâru İhyâi'-Türâsi'l-Arabî, Beyrût.

Rüveyfî, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, Muhtaşaru Târîhi Dimaşk I-XXIX (1. Baskı), Tahkik: Rûhiyye en-Nehhâs vd., Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1984.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed, el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân I-XXXIII (1. Baskı) Dâru't-Tefsîr, Cidde 2015.

Sa'dî, Ebû Amr Nûreddin b. Ali b. Abdullah el-Vassâbî, Tuḥfetü'l-lebîb bi-men tekellem fihimü'l-hâfız İbn Hacer mine'r-ruvâtî fî ğayri't-takrîb I-II (1. Baskı), Mektebetü İbn Abbas, Mansûra 2010.

Sa'dî, Ebû Amr Nûruddîn b. Ali, Tuḥfetü'l-lebîb bimen tekelleme fihim ḥâfız ibn Hacer mine'r-ruvât fî ğayri't-takrîb I-II (1. Baskı), Mektebetü'l-Abbas, Mansûra 2010.

Sâlih, Subhî b. İbrâhîm, 'Ulûmi'l-ḥadîs ve muştalaḥuh (15. Baskı), Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 1984.

Sâlihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdülhâdî ed-Dimaşkî, Tabâkâtü 'ulemâi'l-ḥadîs I-IV (4. Baskı), tahkik: Ekrem el-Bûşî ve İbrahim Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1996.

Sarîfînî, Takıyyüddin Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. el-Ezher b. Ahmed b. Muhammed el-İrâkî el-Hanbelî, el-Müntehab min kitâbi's-siyâk li-târîhi Nisâbü'r, Tahkik: Hâlid Haydar, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1993.

Sayyâh, Ali b. Abdullah vd., et-Terâcimü's-sâḳite min kitâbi ikmâlü (Zeyl 'alâ) tehzîbi'l-kemâl (1. Baskı), Dâru'l-Muhaddis, Riyâd 2002.

Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, Fethü'l-muġîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-ḥadîs li'l-'Irâkî I-IV (1. Baskı), Tahkik: Ali Hüseyin Ali, Mektebetü's-Sünne, Kahire 2003.

Subeyhî, Ebû Enes İbrâhîm b. Saîd, en-Nüketü'l-ciyâdü'l-müntehabe min kelâmi şeyhi'n-nuḳḳâd Zehebiyyi'l-'aşr el-'Allâme 'Abdirrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî I-IV (. Baskı), Dâru Tayyibe, Riyâd 2010.

Subeyhî, Ebû Enes İbrâhîm b. Saîd, en-Nüketü'l-ciyâdü'l-müntehabe min kelâmi şeyhi'n-nuḳḳâd Zehebiyyi'l-'aşr el-'Allâme 'Abdirrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî I-IV (. Baskı), Dâru Tayyibe, Riyâd 2010.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî, *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ* I-X (2. baskı), tahkik: Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru Hicr Kahire 1976.

Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, el-Le'âlî'l-maşnû'a fî'l-aḥbâri eḥâdîsi'l-mevzû'a I-II (. Baskı), Tahkik: Ebû Abdurrahman b. Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1996.

Şa'rânî, Ebü'l-Ebû Abdîrrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî, *Levâḳıhu'l-envâr fî ṭabaḳâti'l-aḥyâr* I-II, Mektebetü Muhammed el-Melîhî, Kahire 1897.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *Kitâbü'd-Du'â* (1. Baskı), tahkik: Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1992.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, el-Mu'cemü'l-evsaṭ I-X, tahkik: Târik b. İvadullah, Dâru'l- Hameyn, Kahire.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, el-Mu'cemü'l-kebîr I-XXV (2. Baskı), tahkik: Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1994.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *Müsnedü's-Şâmiyyîn* I-IV (1. Baskı), tahkik: Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1984.

Tahhân, Mahmûd, Teysîru muşṭalaḥi'l-ḥadîs, Mektebetü'l-Ma'ârif, Riyâd.

Temîmî, Takıyyüddin b. Abdilkâdir, eṭ-Ṭabaḳâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye I-IV (1. baskı), Tahkik: Abdülfettâh Muhammad el-Hulv, Dâru'r-Râfiî.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, Sünenü't-Tirmizî I-V (2. Baskı), tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1975.

Ukaylî, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed, *Buḡyetü't-ṭaleb fî târiḥi Haleb* I-XII, Tahkik: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrût.

Ukaylî, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed, *Buḡyetü't-ṭaleb fî târiḥi Haleb* I-XII, Tahkik: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrût.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, Dîvânü'ḍ-ḍu'afâ' ve'l-metrûkîn (2. Baskı), Tahkik: Hammâd b. Muhammed el-Ensârî, Mektebetü'n-Nahdati'l-Hadîse, Mekke 1967.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, Mîzânü'l-
i'tidâl fî naqdi'r-ricâl I-IV (1. Baskı), Tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-
Ma'rife, Beyrût 1963.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, Siyeru a'îlami'n-nübelâ' I-XV (3. Baskı), Tahkik: Şuayb el-Arnâût vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm I-XV (1. Baskı), Tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 2003.

Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl I-XI (1. Baskı), Tahkik: Guneym Abbas Guneym-Mecdi Seyyid Emîn, Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, Kahire 2004.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, Tez̤kiretü'l-
huffâz I-IV (1. Baskı), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân, el-Muğnî fi'ḍ-ḍu'afâ' I-II, tahkik:
Nureddin Itr, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Katar.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân, Mîzânü'l-i'tidâl I-IV (1. Baskı), tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1963.

Zehebi, Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, Dîvânü'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn (3. Baskı), Tahkik: Hammâd b. Muhammed el-Ensârî, Mektebetü'n-Nahdati'l-hadîse, Mekke 1967.

Zirikî, Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, el-A'âm I-X (15. Baskı), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mustafa Taha İbrahi Al-Qaysi
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	